

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

RADOMIR M. ĐURĐIĆ

SPORT I NACIONALNA DRŽAVA U DOBA
GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE -
POLITIKOLOŠKO SOCIOLOŠKI PRISTUP
DOKTORSKA DISERTACIJA

BEOGRAD, 2019.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

RADOMIR M. ĐURĐIĆ

SPORT I NACIONALNA DRŽAVA U DOBA
GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE -
POLITIKOLOŠKO SOCIOLOŠKI PRISTUP
DOKTORSKA DISERTACIJA

BEOGRAD, 2019.

UNIVERSITY IN BELGRADE

FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

RADOMIR M. ĐURĐIĆ

**SPORT AND NATIONAL COUNTRY IN THE
AGE OF GLOBALIZATION AND
TRANSITION - POLITICAL SOCIOLOGICAL
APPROACH**

DOCTRAL DISSERRTATION

BELGRADE, 2019.

Mentor:

Prof. dr Vukašin Pavlović, emeritus, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Članovi komisije:

1. Prof. dr Veselin Kljajić, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka
2. Prof. dr Zoran Stojiljković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka
3. Prof. dr Stefan Ilić, direktor, Visoka škola strukovnih studija- Sportska akademija
Beograd

Datum odbrane disertacije:

*Uz veliku zahvalnost i vječno sjećanje rad posvećujem mojim najdražim roditeljima
Maju i Veliki i bratu Ljubu*

*Do ostvarenja svojih ambicioznih ciljeva veliku podršku pružila mi je porodica.
Stoga, neizmjereno i duboko hvala na razumijevanju, trpljenju i ljubavi supruzi Desi, i našoj
djeci Neli, Sandri, Mileni i Milošu*

SPORT I NACIONALNA DRŽAVA U DOBA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE - POLITIKOLOŠKO SOCIOLOŠKI PRISTUP

REZIME: Globalizacija, svejedno da li se posmatra kao projekat ili kao proces, predstavlja planetarni događaj koji bitno utiče na društvene odnose i pravne institucije, u najširem značenju ovih pojmova. Samim tim, pojmovi prava, države, politike – podložni su novom razumijevanju, upravo zahvaljujući globalnim, planetarnim promjenama.

Polazeći od stanovišta da globalizacija podrazumijeva – uspostavljanje svjetskog tržišta, i liberalne demokratije (Fukujama) koja garantuje, prije svega, *slobodu preduzetništva i jednakost* pred pravnim insitucijama, koje u globalizovanom svijetu treba da budu što je moguće više unifikovane, mogu se postaviti pitanja: (1) *kakvu ulogu ima sport u globalizovanom svijetu* i (2) *kakav odnos prema sportu imaju države u kojima su na djelu ekonomske i društvene reforme čiji je cilj prihvatanje globlanog tržišta (slobodnog prometa ljudi, kapitala, roba i usluga) i načela liberalne demokratije (koja podrazumijevaju procese deregulacije, smanjenja opsega državnih ingerencija).*

Politika sporta u tranzicionim zemljama, naročito kada se radi o uspostavljanju i njegovanju široke sportske baze (dostupnosti sporta za sve), naglašeno je restriktivna. Ukoliko imamo u vidu da su ove promjene posledica deregulacije, koja je najdirektnije povezana sa uvođenjem slobodnog tržišta i uspostavljanjem liberalno-demokratskog uređenja, odnosno da je samo povlačenje države iz određenih područja socijalne brige (u šta spada i njegovanje široke sportske baze) kauzalno podređeno zahtjevima međunarodnih institucija (ekonomskih, kao što su Svjetska banka i MMF, i poltičkih, npr. institucija Evropske unije), istraživanje odnosa države i politke sporta u globalizovanom svijetu ima nesumnjivu društvenu aktuelnost.

Istraživanje ovdje sporvedeno, koje treba da problematizuje promjene u razumijevanju uloge države u doba globalizacije, i njihov uticaj na državnu politiku sporta, ima interdisciplinarni karakter.

Kombinujući teoretski rad sa radom na terenu, naše istraživanje, dosledno navedenim ciljevima, nastoji, najprije, da porijeklo sporta objasni na osnovu *fenomena igre*. A budući da se sport uvijek javlja u nekom društvenom, odnosno političkom kontekstu, istorija sporta tematizovana je polazeći od pojmovne distinkcije između *politike igre* i *igre politike*. U prvom slučaju, primarno je riječ o *igri*, koja stvara vlastiti svijet, odijeljen od strogih društvenih pricipa

koji vladaju u spoljašnjem svijetu. U drugom slučaju, politika određuje „pravila igre”, podređujući sport političkom kontekstu, što u određenim istorijskim situacijama podrazumijeva čak grubu instrumentalizaciju sporta. Takođe, pretpostavka našeg istraživanja je razumijevanje sporta u kontekstu razlike premodernog i modernog razumijevanja sporta, na osnovu koje će, u daljem toku rada, biti građena teza o sportu kao izrazu kapitalističke proizvodnje života. Moderni koncept sporta pretpostavlja ideju stalnog prekoračivanja granica, pomjeranja rekorda, nadilaženja već postignutog, čime takmičarska dimenzija sporta zadobija primat nad strukturom igre.

U radu je pokazano kako koncepcije sporta u razvijenom kapitalizmu dobijaju naglašeno tržišni karakter, a takođe predstavljena je i razlika između koncepcije *nacionalnog sporta* u svrhu afirmacije nacionalnih država, odnosno, nacionalne buržoazije, i sporta u globalizovanom svijetu.

Posmatrajući globalizam kao *etapu kapitalizma*, u kojoj se zahtijeva radikalna deregulacija nacionalnih tržišta, u centralnom dijelu rada pokazano je kako u tranzicionim državama, u kojima se liberalizuje tržište, a država povlači iz mnogih oblasti koje je ranije regulisala – politika sporta ambivalentna: sport je područje koje zahvata projekat deregulacije, ali je on, istovremeno, i značajan medij apologije samog procesa deregulacije i slobodnog tržišta.

Pomenuti teoretski uvid, koji potvrđuje polaznu hipotezu našeg istraživanja, biće potkrijepljen poređenjem sportskih zakonodavstava zemalja nastalih iz nekadašnje SFRJ, od kojih su neke već okončale proces tranzicije (Slovenija), neke su u završnoj fazi (Hrvatska), a u nekima je taj proces u socijalno najtežoj fazi (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija).

Takođe, u radu je, osim prikaza politike sporta u tranzicionim društvima ukazano i na humanističke potencijale sporta, izvan globalno-kapitalističke paradigme. U tu svrhu, elaborirana je koncepcija „sporta za sve“, koja se razvila u vrijeme državnog, „humanog kapitalizma“, kao i određeni humanistički potencijali socijalističke sportske paradigme. Nastava fizičkog vaspitanja, o kojoj takođe govorimo u ovom radu, već sama po sebi pruža mogućnost da se sport predstavi u humanističkom ključu, kao igra, a ne kao takmičenje. Ovaj aksiološki potencijal školskog sporta približava *igru politike* izvornoj *politici igre*, uzdižući sport kao paradigmu društvenih odnosa iz primarnog semiloškog sistema, a ne u drugostepenom značenjskom zakrivljenju, kao što je to u poznom kapitalizmu.

Ključne riječi: sport kao politika, politika sporta, epohalni sklopovi, liberalni kapitalizam, globalizacija, globalizacija i sport, tranzicija i sport, deregulacija sporta.

Naučna oblast: Političke nauke

Uža naučna oblast: Politikološko-sociološke studije

UDK: 796.01/09:32(043.3)

UDK: 796.01/.09:316(043.3)

SPORT AND NATIONAL COUNTRY IN THE AGE OF GLOBALIZATION AND TRANSITION - POLITICAL SOCIOLOGICAL APPROACH

SUMMARY: Globalization, whether considered as a project or as a process, is a planetary manifestation that significantly influences social relations and legal institutions, in the broadest sense of these terms. Consequently, the concepts of law, state, politics - are subject to a new understanding, undeniably thanks to global, planetary changes.

Starting from the view that globalization implies - the establishment of a world market, and liberal democracy (Fukuyama) which guarantees, above all, the *freedom of entrepreneurship* and *equality* before legal institutions, which in the globalized world should be as unified as possible, the questions can arise: (1) *what is the role of sport in a globalized world, and (2) what kind of attitude towards sport have countries in which are economic and social reform processes are undergoing aiming at accepting the global market (free movement of people, capital, goods and services) and the principles of liberal democracy (which imply the processes of deregulation, reduction of the scope of state powers).*

The policy of sport in transition countries, especially when it comes to establishing and fostering a broad sports base (attainability of sports for all), is emphasized restrictive. If we bear in mind that these changes are the consequence of deregulation, which is most directly related to the introduction of a free market and the establishment of a liberal-democratic order, more exactly that the simple withdrawal of the state from certain areas of social care (which includes the cultivation of a broad sports base) is causally subordinate to the demands of the international institutions (economic ones, such as the World Bank and the IMF, and the political ones, for example, the European Union institutions), the examination of the relations between the state and the politics of sports in the globalized world has undoubted social actuality.

The research here discussed, which should address the changes in understanding the role of the state in the era of globalization, and their impact on the state policy of sport, has an interdisciplinary character.

By combining theoretical with the field work, our research, consistent with the stated goals, first attempts to explain the origin of sport based on the *phenomenon of game*. And since the sport always appears in a social or political context, the history of sport is tematised starting

from the conceptual distinction between *the politics of game* and *the game of politics*. In the first case, it is primarily about a *game* that creates a world of its own, separated from the strict social principles that rule in the outside world. In the second case, the politics determines the "rules of the game", subordinating sport to a political context, which in certain historical situations implies even a rough instrumentalization of sports. Also, the assumption of our research is the understanding of sport in the context of difference between pre-modern and modern understanding of sport, on the basis of which, in the further course of the work, the thesis of sport as an expression of the capitalist production of life will be built. The modern concept of sports presupposes the idea of constant exceeding of the boundaries, shifting the record, overcoming the already achieved, by which the competitive dimension of sport gains the primacy over the structure of the game.

The paper shows how the concepts of sport in developed capitalism assumes the accentuated market character, and it also presents the difference between the concept of *national sports* for the purpose of affirming national states, respecting, national bourgeoisie and the sports in the globalized world.

Observing globalism as a *stage of capitalism*, in which a radical deregulation of national markets is required, the central part of the paper has shown that in transition countries, in which the market is liberalized and the state withdraws from many areas that previously regulated – the policy of sports is ambivalent: the sport is an area which is covered by the deregulation project, but, at the same time, it is an important medium of apology of the very process of deregulation and a free market.

The mentioned theoretical insight, which confirms the starting hypothesis of our research, will be supported by the comparison of the sports legislations of the countries originating from the former SFRY, of which some have already ended the transition process (Slovenia), some are in the final phase (Croatia), and in some this process is in socially most difficult phase (Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Macedonia).

Also, in addition to the presentation of the politics of sports in transition societies, the paper also points to the humanistic potentials of sports, outside the global capitalist paradigm. For this purpose, the concept of "sport for all", is elaborated, which is developed in the period of the state, "human capitalism", as well as certain humanistic potentials of the socialist sports paradigm. The teaching of physical education, which we also talk about in this paper, by itself,

provides the opportunity to present the sport in a humanistic key, as a game, rather than as a competition. This axiological potential of the school sports approaches the *game of politics* to the original *politics of the game*, raising sport as a paradigm of social relations from the primary semiological system, and not in the second degree semantic curvature, as in late capitalism.

Keywords: sport as politics, policy of sports, epochal circuits, liberal capitalism, globalization, globalisation and sport, transition and sport, deregulation of sport.

Scientific field: Political sciences

Subfield: Political and sociological studies

UDC: 796.01/09:32(043.3)

UDC: 796.01/.09:316(043.3)

SADRŽAJ

UVOD	1
1. PREDMET I TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	3
1.1. Osnovna pitanja	3
1.1.1. Smjer istraživanja	3
1.2. Osnovni pojmovi	7
1.2.1. Pojam epohalnih sklopova .	8
1.2.2. Pojam globalizacije	9
1.2.3. Pojam sporta	12
1.2.4. Pojam tranzicije	15
1.3. Ciljevi istraživanja	16
1. 4. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	17
2. IGRA, SPORT I POLITIKA	19
2.1. Igra kao izvorni fenomen ljudskog postojanja	19
2.2. Porijeklo sporta	21
2.3. Sport kao politička artikulacija igre	23
2.4. Politika igre i igra politike	24
2.5. Antičko razumijevanje sporta	28
2.6. Sport u <i>novom vijeku</i>	25
3. NACIONALNA POLITIKA I POLITIKA SPORTA	47
3.1. Nacija i politika	47
3.1.1.Recepcija politike u Moderni	47
3.2. Konstrukcije sporta	54
3.3. Socijalistička koncepcija sporta	58
3.4. Fašistička i nacionalsocijalistička koncepcija sporta	60
3.5. Koncepcija sporta u razvijenom kapitalizmu	65

3.6. Kapitalistička igra politike	67
3.7. Sport kao oblik kulture	69
3.8. Sport i nasilje	74
3.9. Sport i odnos prema tijelu	78
4. DRŽAVA U GLOBALIZOVANOM SVIJETU I TRANZICIONOM PERIODU	83
4.1. Globalizacija i (de)regulacija	83
4.2. Savremena država i kriza demokratije	90
4.2.1. <i>Država i deregulacija</i>	93
4.2.2. <i>Nacionalna država i demokratija</i>	95
4.2.3. <i>Liberalizacija nacionalne države</i>	107
4.2.4. <i>Pitanje kontinuiteta.</i>	108
4.3. Globalizacija i kapitalizam	113
4.3.1. <i>Imperijalizam bez imperije</i>	117
4.3.2. <i>Kultura novog kapitalizma</i>	119
4.3.3. <i>Kapital bez domovine</i>	125
4.4. Globalni kapital i država	129
4.5. Globalizacija i demokratija	134
4.6. Globalizacija i tranzicija	142
4.6.1. <i>Demokratija i tranzicija</i>	142
4.6.2. <i>Tranzicija u Srbiji</i>	146
5. SPORT U DOBA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE	156
5.1. Globalizacija i sport	156
5.1.1. <i>Sportska paradigma</i>	157
5.1.2. <i>Bojkot Olimpijskih igara</i>	161
5.2. Sportska industrija	163

5.3. Sport imediji	165
5.4. Sport i zdravlje stanovništva	167
5.5. Oblici finansiranja sporta u Evropskoj uniji	174
5.6. Sport i menadžment	178
5.7. Sport u tranzicionim društvima	180
5.8. Strategije razvoja sporta	187
5.9. Društvena uloga sporta i status sportiste	192
5.10. Država i deregulacija sporta	202
5.11. Konceptija fizičke kulture i školski sport	207
5.12. Sport kao društveni uzor	212
5.13. Studija slučaja: Radikalna deregulacija u oblasti sporta – Nacrt novog zakona o sportu Republike Crne Gore	214
<i>5.13.1. Načelne primjedbe</i>	214
<i>5.13.2. Regulatorna deregulacija</i>	218
6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	223
6.1. Sport i apologija novog kapitalizma	223
6.2. Sport i tranziciona deregulacija.	229
6.3. Humanistički potencijal sporta	230
6.4. Aksiologija igre i nastava fizičkog vaspitanja i obrazovanja	233
LITERATURA	237

UVOD

Neposredan povod za istraživanje, koje je dovelo do ovog rada, jeste suočavanje sa značajnim promjenama u sportskim zakonodavstvima država nastalih poslije raspada SFRJ. Zakoni o sportu i strategije razvoja sporta u bivšim jugoslovenskim republikama (sada državama) ukazuju na promjenu, koja se ne može objasniti samo ekonomskim teškoćama u kojima su se našle ove države poslije raspada nekadašnje federacije.

Poređenje sa sportskim zakonodavstvima razvijenih zemalja, a potom i uvid u zakone koji su regulisali područje sporta na Zapadu u vrijeme takozvane „države blagostanja“, pružilo je značajne uvide, čije je razjašnjavanje podstaklo multidisciplinarno istraživanje koje je dovelo do nastanka ovog rada.

Globalne promjene u odnosu prema sportu zahtijevaju razjašnjenje, odnosno motivišu pitanje šta stoji u njihovoj osnovi. Početna, maglovita, vizija da su promjene u odnosu država prema sportu podstaknute procesom globalizacije, dovelo je do istraživanja odnosa države i globalizacije, odnosno sporta i države u globalizovanom svijetu.

Promjene do kojih dolazi kada je riječ o odnosu države prema sportu u zemljama u tranziciji u radu su posmarane kao dio jednog dalekosežnijeg procesa, odnosno kao krajnja konsekvencija moderne produkcije svijeta, koja se ne može posmatrati nezavisno od kapitalističkog uređenja društva.

Jedna od prvih pretpostavki našeg istraživanja je da je sport uvijek – politika. Moguće je, doduše, napraviti apstraktnu razliku između sporta kao čiste igre, i njegove političke instrumentalizacije. Međutim, u društvenom kontekstu, sport je uvijek politički određen – makar u smislu opšteg epohalnog usmjerenja. Epohalno određenje Moderne bitno pocrtava smjer razumijevanja sporta. Promijenjeni odnos države prema sportu, u poređenju sa onim kakav pronalazimo u kapitalizmu u drugoj polovini prošlog vijeka, utoliko, ne podrazumijeva nikakvu epohalnu razliku; u „državnom kapitalizmu“, nacionalsocijalizmu, fašizmu i socijalizmu, jednako kao i u liberalnom kapitalizmu živuća je jedinstvena modernistička matrica, a različite koncepcije sporta u Moderni, ustvari, svjedoče o različitim modalitetima tog epohalnog određenja.

Epohalni kontekst, u tom smislu, postavlja se kao osnova od koje se mora poći prilikom svake recepcije događaja koji su njime obuhvaćeni. Politika predstavlja jedan od modaliteta, koji određuje odnos države prema različitim segmentima društvenog života.

Politika sporta je, u tom smislu, u naše vrijeme, određena epohalnim kontekstom, i modalitetima njegovog ispoljavanja u savremenom svijetu.

Razumljivo, ovdje se ne radi ni o kakvim istoprijskim determinatama, nego o strukturi promjena do kojih dolazi u kontekstu novovjekovne slike svijeta, iz koje se ispostavlja ne samo odnos prema sportu, nego i cjelokupna proizvodnja života.

1. PREDMET I TEORIJSKO- METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1.1. Osnovna pitanja

Na osnovu, prije svega, socioloških i politikoloških analiza, koje će u ovom radu biti predstavljene, naše je istraživanje pošlo od uvida da je sport, u doba globalizacije, dvostruko određen. Prije svega, vrhunski sport podređen je stvaranju profita, pa iz tog razloga on više nije pod neposrednom kontrolom nacionalnih država, nego nadacionalnih organizacija, koje ustvari treba da omoguće slobodan promet sportista i međunarodno sportsko tržište. S druge strane, koncepcija sporta, od globalne glamoruzne propagande, pa do lokalnog nadmetanja – predstavlja svojevrsnu ideološku matricu, koja apologizuje liberalnu demokratiju, političkog garanta kapitalističkih odnosa. U svrhu apologije liberalizma koriste se sportski termini, a veza neposrednog angažovanja, preduzetništva i društvenog uspjeha predstavlja se kao pobjeda u slobodnom nadmetanju, pri čemu je savremeno tržište poprište *fer-pleja*. Iz tog razloga, insistira na njegovoj «slobodi» i nezavisnosti od bilo kakvih socijalnih obzira koje je, kako se tvrdi, nametala klasična kapitalistička država.

Na osnovu pomenutog uvida, formulisane su polazne teze, da se *(1) u doba globalizacije mijenja državna politika prema sportu, odnosno, savremena država se (deregulativno) povlači iz područja sporta, odustajući od uređenja široke sportske baze, kao i da (2) u tranzicionim društvima, politika sporta pretpostavlja još naglašeniju deregulaciju, ali i upotrebu sportske paradigme, u cilju ideološke odbrane novog sistema vrijednosti, zasnovanog na idejama liberalne demokratije.*

Pomenute teze, koje ćemo u ovom radu nastojati da dokažemo, nastale su na osnovu zaključaka uspostavljenih na osnovu istraživanja sociološke i filozofske literature: (1) da sport izvorno potiče iz igre, kao eminentno ljudske djelatnosti, a da je tokom istorije uvijek imao političku funkciju, koja je igru podređivala nekakvim „logosom dominacije“ (Markuze); da (2) za razliku od oblika *državnog kapitalizma* kakav je dominirao u drugoj polovini prošlog vijeka, globalizacija donosi drugačiji odnos države prema sportu, pa država više ne igra onakvu ulogu u njegovom organizovanju kakvu je imala ranije, već sport postaje globalan, i samim tim podložan međunarodnim organizacijama i internacionlanom kapitalu; (3) da proces globalizacije rezultira nastojanjem da se u državama nekadašnjeg socijalističkog uređenja uvedu stroga liberalno-demokratska pravila, a to podrazumijeva bitne poreske olakšice za privatne preduzetnike, smanjenje ulaganja u zdravstvo, socijalnu pomoć, kulturu i

sport; (4) da u Srbiji, baš kao i u zemljama bivše SFRJ (kao i u drugim bivšim socijalističkim zemljama), sport predstavlja ne samo oblik nacionalne homogenizacije, nego i medijum u kome se ne ističu socijalne razlike, odnosno da sport zaklanja pogled na sve izraženije socijalno raslojavanje, pa je i amatersko bavljenje sportom, u sjenci paradigme vrhunskog sporta, kojom se, na izvjestan način, sakriva tamna strana tranzicionih procesa; (5) da struktura sportskih takmičenja, takozvani fer-plej i selekcija najboljih, može da ima i ideološku funkciju, kao opravdanje takozvane neoliberalne selekcije, u kojoj najpreduzimljiviji treba da dominiraju nad onima koji su manje preduzimljivi. Ovakav odnos se, zahvaljujući sportu (a to je prisutno i u kulturi i obrazovanju) predstavlja kao „prirodan“, odnosno, pomenute zakonitosti društvene selekcije uzdižu se kao neminovnosti socijalnih odnosa. To, naravno, ne znači da je savremeni sport samo ideološka dimna zavjesa, nego da elemenat igre može biti u službi svojevrsne apologije liberalno-demokratskog diskursa.

Kada se kaže da sport *može* imati i ideološku funkciju, onda se nužno postavlja pitanje o ideološkom djelatniku. U tranzicionim društvima, međutim, sama ideološka matrica koja vrednuje slobodnu igru, i u tom vrednovanju poseže za sportskom paradigmom, predstavlja dio strukture liberalno-demokratskog poretka. Ta struktura, koju neki autori, poput Rolana Barta, razumiju kao „anonimnost buržoazije“, odnosno „zakrivanje ideološkog djelatnika“ predstavlja dio samog programa usvajanja liberalno - demokratskih vrijednosti, što potvrđuju radovi Frensis Fukujame, kojima će u djelovima ovoga rada biti posvećeni posebni pasazi.

Sama formulacija teza, koje ćemo nastojati da u ovom radu razvijemo, zahtijevala je interdisciplinarno istraživanje.

Najprije, u suočavanju sa problemom ideologije, bio je neophodan filozofski pristup, u cilju razumijevanja *pojma ideologije*, a zatim i strukture ideoloških semioloških sistema; sociološko-istorijski pristup, s druge strane, podrazumijevao je uvid u različite oblike recepcije sporta, odnosno oblike političke recepcije sporta; najposlije, politikološko istraživanje, u najširem smislu te riječi, bilo je neophodno u funkciji razumijevanja pojma globalizacije. Istraživanje koncepcija sporta u tranzicionim društvima, u tom smislu, predstavljalo je način da se očituje promjena političke recepcije sporta i njegove ideološke funkcije u vrijeme globalizacije.

Metodom deskripcije, u istraživanju smo pristupili odnosu država bivše SFRJ prema vrhunskom i «sportu za sve», nastojeći da potom ustanovimo *kauzalni faktor*, koji određuje strategije razvoja sporta i sportsko zakonodavstvo u navedenim državama. *Metodom*

komparacije, uspostavili smo poređenja aktuelnog odnosa prema sportu u liberalno-demokratskim državama i tranzicionim društvima sa odnosom prema sportu u socijalizmu, nacional-socijalizmu i fašizmu, kao i u vrijeme državnog kapitalizma. Osim toga što je deskripcija odnosa prema sportu u svakoj od pomenutih društveno-ekonomskih formacija pružila osnovu sa *objašnjenje* politike sporta, kao ogledala vrijednosti vladajućih društvenih struktura – ovo je upoređivanje, putem *kontrafaktulnosti*, omogućilo da se uzrok sporske deregulacije u savremenom svijetu sagleda iz invertovane perspektive.

Kao *primarni izvori* u našem istraživanju korišćene su naučne deskripcije pojava u tranzicionim društvima, kao i naučni opisi i analize efekata globalizacije.

Sekundarne izvore činile su naučne teorije o ideologiji, epohalnim sklopovima, strukturi Moderne, globalizaciji i demokratiji.

U *dokumenta* koja će biti korišćena spadaju strategije razvoja sporta, zakoni i uredbe o sportu, u zemljama u tranziciji.

1.1.1. Smjer istraživanja

Tokom istorije, sport je uvijek epohalno određen, odnosno politički receptovan. Tako se može razlučiti premoderna i moderna recepcija sporta, a u samom novovjekovnom kontekstu različite recepcije sporta, koje zavise od modaliteta „proizvodnje života“; tako, primjera radi, možemo razlikovati recepciju sporta u ranom kapitalizmu, u fašizmu i nacizmu, državnom kapitalizmu i socijalizmu.

Razumijevanje recepcije sporta u vrijeme globalizacije, međutim, predstavlja posebno težak zadatak, jer su i dalje na djelu nedoumice, kako kada je riječ o samom pojmu *globalizacije*, tako i kada se govori o njenim učincima. U tom smislu, predmet rasprave je uloga nacionalnih država u doba globalizacije, pitanje da li je globalizacija projekat ili proces, može li se globalizacija posmatrati, prije svega, kao skup ekonomskih promjena.

Ukoliko pođemo od stanovišta da globalizacija, podrazumijeva – uspostavljanje svjetskog tržišta, i liberalne demokratije¹ koja garantuje, prije svega, *slobodu preduzetništva*, i *jednakost* pred pravnim insitucijama, koje u globalizovanom svijetu treba da budu što je moguće više unifikovane², treba postaviti pitanja – kakvu ulogu ima sport u globalizovanom svijetu i kakav odnos prema sportu imaju države u kojima su na djelu ekonomske i društvene reforme čiji je cilj prihvatanje globalnog tržišta (slobodnog prometa ljudi, kapitala, roba i

¹ Frensis Fukujama, *Kraj istorije posljednji čovjek*, Svjetovi, Zagreb, 1998, str 67.

² Frensis, Fukujama, *Gradenje države*, “Filip Višnjić”, Beograd, str 13.

usluga) i načela liberalne demokratije (koja podrazumijevaju procese deregulacije, smanjena opsega državnih ingerencija).

Naše istraživanje je pokazalo da je u tranzicionim društvima politika sporta određena imperativom *deregulacije*, povlačenja države iz finansiranja “sporta za sve” – a da je, s druge strane, država upućena na brigu o širokoj sportskoj bazi upravo radi što bezbolnijeg sprovođenja deregulacije, kao bitnog elementa tranzicije.

U tranzicionim društvima, država se postupno povlači iz ulaganja u “nevrhunski” sport. Takođe, u zemljama u tranziciji postoji potreba za održavanjem široke baze sporta u funkciji smanjenja društvenih tenzija i propagiranja ideja tržišnih odnosa na osnovu poređenja sa *fer-plejom* sportskih igara.

Drugim riječima, da bi se tranzicija kao neoliberalna deregulacija uopšte sprovela, neophodan je makar pasivan pristanak onih socijalnih slojeva društva koji će neposredno biti pogođeni povlačenjem države iz pojedinih područja socijalne zaštite (restriktivniji zakoni o radu, ukidanje subvencija na području zdravstvene zaštite, osjećaj socijalne nesigurnosti). Porast nasilja može se smatrati direktnom posledicom pomenutih socijalnih turbulencija³, a nezadovoljstvo neoliberalnim “pravlima igre“ rezultira sporošću u sprovođenju tranzicionih mjera. “Sport za sve” u tom smislu može da doprinese smirivanju tenzija. S druge strane, sport može da posluži kao svojevrsna apologija liberalizma, jer se samo sportsko nadmetanje razumije kao *utakmica*, u kojoj pobjeđuju samo najbolji, što predstavlja paradigmu za opravdanje socijalnog raslojavanja društva u sjenci liberalne demokratije.

Odnos države prema sportu u tranzicionim zemljama, naročito kada se radi o uspostavljanju i njegovanju široke sportske baze (dostupnosti sporta za sve), naglašeno je restriktivan. Ukoliko imamo u vidu da su ove promjene posledica deregulacije, koja je najdirektnije povezana sa uvođenjem slobodnog tržišta i uspostavljanja liberalno-demokratskog uređenja, odnosno da je i samo povlačenje države iz određenih područja socijalne brige (u šta spada i njegovanje široke sportske baze) kauzalno podređeno zahtjevima međunarodnih institucija (ekonomskih, kao što su Svjetska banka i MMF, i političkih, npr. institucija Evropske unije), istraživanje odnosa države i politke sporta u globalizovanom svijetu ima nesumnjivu društvenu aktuelnost.

³ Dragan Koković, *Društvo, nasilje i sport*, Mediteran publishing, 2010, str 48.

1.3. Osnovni pojmovi

Sport potiče iz igre, kao izvornog fenomena ljudskog postojanja⁴. U tom smislu igra prethodi svakom društvenom uređenju njenog oblika, ona je izvornija od pravila koja je oblikuju.

Ovaj izvorni smisao igre, međutim, ostaje samo jedna filozofska kategorija, fenomen na osnovu koga tek možemo razumjeti suštinu sporta u potonjim društvenim kontekstima. Ova razlika između igre kao izvornog fenomena i igre kao oblika društvenosti pokazuje da je sport, od svoga nastanka, uvijek bio određen nekim političkim kontekstom. To ne znači da je sport uvijek politički određen, da je on puki izraz neke politike. U sportu je i dalje živući fenomen igre. Međutim, sport ne može biti adekvatno razumijevan izvan političkog konteksta, posmatran sam za sebe, mimo neposrednih društvenih okolnosti.

U ovom radu nastojali smo da pokažemo različite koncepcije sporta u različitim epohalnim sklopovima, a potom i njegovu recepciju u globalizovanom svijetu, u kome je, prema našem mišljenju, sport do krajnjih granica u službi «logike kapitala».

Budući da se sport uvijek javlja u nekom političkom ključu, u istraživanju smo uspostavili distinkciju između *politike igre*, koja pretpostavlja artikulaciju izvorne potrebe za igrom kao fenomenom ljudskog postojanja, i *igre kao politike*, koja polazi od instrumentalizacije igre, pri čemu je igra podređena nekom političkom diskursu, makar samo kao simboličko opravdanje osnovnih vrijednosti nekog političkog koncepta.

Ovu razliku uspostavili smo na bazi Markuzeove distinskije između Erosa i Civilizacije, stvaralačke potencije čovjeka, koja se protivi svakoj uniformnosti, redu i poretku, i društvene represije, koja je izraz proizvodnje života, produkcije društvenih odnosa u određenom političkom kontekstu.

Politika igre, prema tome, predstavlja izraz Erosa, artikulaciju težnje da sveukupno ljudsko postojanje bude oslobođeno, u što je moguće većoj mjeri, kauzaliteta društvene podjele rada. Pretvaranje sveukupne ljudske djelatnosti u igru, u tom je smislu stvar sublimisanog Erosa, nasuprot tanatoidnosti Civilizacije, koja igru funkcionalizuje, odnosno stavlja je isključivo u službu kapitalističke produkcije.

Ovo istraživanje, primarno, nastoji da rasvijetli savremenu recepciju sporta, kakva je ona u globalizovanom svijetu. Odnos sporta i države, države i globalizacije, globalizacije i tranzicije, odnosno sporta i društvene transformacije (prelazak na liberalno-demokratski

⁴ E. Fink, *Igra kao simbol svijeta*, Demetra, Zagreb, 2000, str. 49

model uređenja društva), zahtijevao je da se prethodno ocrta suština osnovnih pojmova upotrijebljenih u ovom istraživanju.

1.2.1. Pojam epohalnih sklopova

Da bismo adekvatno predstavili suštinu promjena političkih koncepcija sporta, u istraživanju smo morali da pođemo od takozvanih epohalnih razlika, na osnovu kojih je tek moguće razumjeti specifičnu ulogu sporta u kapitalističkom društvu, koje je u korjenu novovjekovnog obrta, odnosno u začetku Moderne.

Iz tog razloga potrebno je naglasiti razliku epohalnih sklopova Antike i Mederne, na osnovu koje je moguće ukazati na suštinu različitog utemeljenja države i pravnih ustanova u starom i novom vijeku.

Antički epohalni sklop pretpostavlja, najprije, objektivnu kauzalnost. Na području praktičke filozofije, to podrazumijeva usvajanje spoljašnje mjere (koja se spoznaje na planu teoretske filozofije); u sjenci te *mjere* treba odrediti odnose u *polisu*, koji je razumijevan kao samonikla zajednica, *ispostavljena*, a ne *uspostavljena*, kao svojevrsna prirodno-socijalna datost. Uspostavljanje valjanih odnosa u *polisu* utoliko pretpostavlja uspostavljanje prave mjere, bilo da se radi o „davanju svakome onoga što mu pripada“ (Platon), ili je riječ o uravnoteženosti zahtjeva siromašnih i bogatih (Aristotel). Antički filozofi politike, bez obzira na razlike među njima, politiku nijesu izdvajali iz ustanovljenih vrijednosti, „običajno“ prihvaćenih u njihovo vrijeme: ne samo *polis*, nego su i osnovne vrline već poznate i prisutne u „tradiciji“. Treba samo te stare obrasce racionalno objasniti, odnosno pojmovno utemeljiti, čisteći ih od „predrasuda“.

Moderna država nastaje u vrijeme kada na scenu stupa nov način društvene proizvodnje. Iz tog razloga, ona predstavlja izraz zahtjeva nove društvene klase. Mlada buržoazija nastoji da zakonodavnim sistemom i uređenjem društva stvori pogodno tlo za razvoj preduzetništva⁵.

U novovjekovnoj politici radi se o prekoračenju mjere, o uspostavljanju onoga što nikada prije nije postojalo. Prema tome, politika je sada zasnovana na modernističkom principu proizvođenja okolnosti, na djelovanju koje treba da proizvede dalje djelovanje, na proizvodnji koja zahtijeva dalju proizvodnju, koja se ne zadovoljava uspostavljenim stanjem stvari. U društvenim koncepcijama liberalane demokratije, iz tog je razloga afirmisano

⁵ Vukašin Pavlović, «Džava i demokratija», u V. Pavlović, Z. Soiljković (priređivači), *Savremena država: struktura socijalne funkcije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str 11-51.

preduzetništvo, inicijativa, djelovanje kojim se nadržavaju prirodne okolnosti. Kod ranih teoretičara liberalizma, Loka, Hobsa, a potom i kod Rusoa, dolazi do izražaja upravo pomenuta ideja modernosti. Nadalje, ova ideja dobija artikulaciju u ekonomskoj teoriji kod Adama Smita, i svoje sociološko zaokruženje kod Maksa Vebera⁶.

Epohalna promjena, po kojoj se Moderna razlikuje od premodernog konteksta, pretpostavlja drugačiju proizvodnju svijeta; prekoračivanje mjere, odnosno stalno pomjeranje granica očituje se i kao „logika kapitalizma”.

Kritika načela liberalne demokratije, koja pokazuje da kapitalizam počiva na prisvajanju viška vrijednosti, odnosno eksploataciji proletarijata, koju inicira Karl Marks i njegovi sledbenici, suočena je sa radovima potonje, nove generacije liberalnih teoretičara, Fridrihom fon Hajekom, i njegovim sledbenicima iz Londonske poslovne škole. Sažet prikaz ovih teoretskih sporova, u kojima se otkriva suština liberalnog kapitalizma, neminovni je dio problemskog horizonta koji će biti razmatran u ovom radu – na osnovu čega će pojam moderne države biti jasno određen.

Kritika kapitalizma, u kojoj se otkrivaju njegovi mehanizmi, od Marksa, preko Kritičke teorije društva, poststrukturalizma, sve do Deleza i Gatarija, pokazuje kako je epohalni sklop moderne doveo do proizvodnje svijeta u kome se stalno pomjeraju granice, koji zahtijeva da se nadilaze već uspostavljena znanja, proširuju horizonti. Međutim, ova kritika ukazuje i na bitna ograničenja kapitalističke produkcije, koja se ogledaju u takozvanim *krizama*. Sama struktura kapitalizma pretpostavlja krizu, kojom se postojeći oblici društvene produkcije prevazilaze, proizvodeći izmijenjene odnose unutar kapitalističke proizvodnje svijeta. U tom se smislu može postaviti pitanje – *da li je globalizacija proizvod u funkciji nadilaženja imanentne krize kapitalizma?*

1.2.2. Pojam globalizacije

Postoji brojna literatura o globalizaciji, odnosno mnoštvo oprečnih stanovišta o tome šta se nalazi u njenim korjenima: da li je posrijedi proces ili projekat, odnosno da li je globalizacija samo spontani produkt koji slijedi logiku kapitala, ili se radi o projektu, koji je sproveden u cilju afirmacije određenih centara moći⁷.

Globalizacija će u ovom radu biti posmatrana, prije svega, kao etapa kapitalizma. Ukoliko je kapitalistički način produkcije jedno od obilježja moderniteta, onda se i sama

⁶ Vukašin Pavlović, «Veberova koncepcija moći», Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Vol 3, Beograd, br 3, 9-27.

⁷ Vladimir Vuletić, *Globalizacija*, Klio, Beograd, 2006, str 295.

globalizacija, kao oblik *moderne*, mora posmatrati i u kontekstu “logike kapitala”. Stvaranje globalnog tržišta je u najdubljem interesu oplodnje kapitala, a temeljitija eksploatacija resursa podrazumijeva i korišćenje jeftine radne snage, u zemljama trećeg svijeta, odnosno proces sve naglašenije ekonomske segregacije⁸. Velike svjetske kompanije postaju nevidljiva vladajuća klasa u zemljama trećeg svijeta, kao vlasnici velikih paketa akcija nacionalne ekonomije, a njima je podređena domaća, „kompradorska buržoazija“, koja zbog udjela u profitu prihvata neposredno rukovođenje, i trpi socijalne pritiske radnika, a istovremeno, u ime nosilaca većinskog vlasništva, pritiska vlade svojih zemalja da čine bolne socijalne rezove⁹.

Povezivanje svijeta, s druge strane, doprinosi sučeljavanju različitih kultura. Razmjena ideja, prožimanje kulturnih obrazaca, doprinosi razvoju umjetnosti, ali i planetarnim sukobima kultura. Ovi sukobi potom bivaju rješavani međunarodnom arbitražom, koja nameće globalni politički okir, u sjenci takozvane demokratske, liberalne paradigme¹⁰.

Imajući u vidu kompleksnost pojma „globalizacija“, u radu koji slijedi nijesmo ni pokušali da zahvatimo sve njene aspekte. S druge strane, naše uvjerenje da je globalizacija prevashodno etapa kapitalizma, zasnovano je na uvidu da mnoge promjene do kojih dolazi na planetarnom nivou, pretpostavljaju slobodan promet ljudi, ideja, roba i usluga, odnosno slobodan protok kapitala.

Iako mnogi interpretatori globalizacije ističu druge aspekte, koji nijesu u neposrednoj vezi sa ekonomskim zakonitostima, nezavisno od toga da li je svjetska trgovinska razmjena veća nego u vremenima prije početka globalizacije – nesumnjivo da je u osnovi globanih promjena jedna, u osnovi kapitalistička ideja, ideja univerzane i bezgranične produkcije, kao krajnja konsekvencija *Moderne*. Na to, uostalom, osim strukturalista, pripadnika različitih generacija Kriticke teorije ili ortodoksnih marksista, ukazuju i mislioci iz drugačijih filozofskih habitusa, poput Hajdegera ili Folkman Šluka.

Uporedo sa pojavom “demokratije niskog intenziteta”, koja sužava ingerencije lokalnih političkih elita, podređujući ih uticaju krupnog kapitala, i sport, jednako kao drugi kulturni fenomeni, postaje globalan. To znači da sport treba da zadovolji interese

⁸ W. Robinson, *Promotion Poliarchy, Globalization, US Interventions and Hegemony*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, str 112.

⁹ Vera Vratuša, „Globalizacija i desuverenizacija”, u Vladimir Vujetić, Jovan Ćirić, Uroš Šuvaković (urednici) *Globalizacija i desuverenizacija*, Srpsko filozofsko društvo/Institut za uporedno pravo, Beograd – Kosovska Mitrovica, 2013, str 215-239.

¹⁰ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija, dva lika sveta*, Gutembergova galaksija, Beograd, 2002. str 78.

međunarodno povezanog kapitala, ali i da pruži idealan okvir, sliku idealizovanog liberalizma, koji, kako to tvrdi Fukujama, predstavlja “završetak istorije”. Mir, bratstvo, fer-plej, tako dobijaju novo značenje, maskirajući duboke nejednakosti savremenog svijeta, od ekonomskog izrabljivanja *država trećeg svijeta*, do surove eksploatacije radnika u takozvanim bescarinskim zonama. Globalni sport u tom smislu ima i anestetičko dejstvo, koje je danas vidljivo i u ideologiji olimpizma.

Globalizacija svijeta, prema Frensisu Fukujami, podrazumijeva upravo planetarno prihvatanje deregulacije i slobodnog tržišta. Fukujama primjećuje da liberalizam nije statičan, a to znači da se tržišni način uređenja ekonomskih odnosa pokazuje dinamičnijim i prilagodljivijim od konkurentskih regulatornih procesa, u kojima država uređuje odnose na tržištu. Fukujama vjeruje da je slobodno tržište pokazalo svoju nadmoć u odnosu na regulatornu privredu, i da je samim tim primat ovakve ekonomske organizacije dokazan. Doduše, on ne tvrdi da se treba kruto držati principa *laissez-faire*, koji se protivi svakom državnom intervencionizmu, ali zaključuje da je princip slobode tržišta u stvari neizbježan, odnosno da se princip deregulacije pokazuje, prije ili kasnije, kao jedini vitalni koncept¹¹.

Globalizacija utoliko nameće neoliberalnu tranziciju svih svjetskih država koje nastoje da se uključe u planetarne tokove kapitala, a pomoć ekonomijama ovih zemalja, dobijanje kredita od MMF i Svjetske banke, uslovljeni su prihvatanjem deregulatornih mjera. Svrha ovih mjera nije ekonomski razvoj, nego ekonomska efikasnost¹², a to znači da se u zemljama u tranziciji ne očekuje ekonomsko i socijalno blagostanje, već prije raslojavanje društva, kao posledica oštrog tržišnog nadmetanja, s jedne, i povinovanja zahtjevima međunarodnih kreditora, s druge strane.

Isto tako, predmet spora je položaj nacionalne države u doba globalizacije. Postavlja se pitanje – da li je globalizacija u potpunosti uništila nacionalnu državu, ili se radi o tome da su pojedine države u procesu globalizacije stekle neslućenu moć, podređujući svojim interesima ostatak čovječanstva, a posebno male države?

Bez pretenzija da u ovom radu pokušamo da damo odgovor na neka od ovih pitanja, zadržali smo se na opisu uloga država u globalizovanom svijetu; države su, nesumnjivo, smanjile opseg svog djelovanja, naročito one koje su njegovale princip „države blagostanja”. S druge strane, moć država, odnosno nastojanje da se u smanjenom opsegu djelovanja uspostavi stabilnost, odnosno poveća efikasnost, predstavlja jedan od imperativa, koji

¹¹ Frensis, Fukujama, *Gradenje države*, “Filip Višnjić”, Beograd, 2007, str 63.

¹² Radmila Nakarada, “Globalizacija i tranzicija”, u Laslo Sekelj i Jovan Teokarčević (priređivači), *Tranzicija deceniju posle: pouke i perspective*, Institut za evropske studije, Beograd, 2004, str 192-117.

svjedoči o potrebi opstanka država u doba globalizacije. Drugim riječima, države treba da obezbijede nesmetan protok kapitala (što podrazumijeva i protok radne snage, roba i usluga), i da garantuju postojanje liberalno-demokratskih ustanova. U tom smislu, sport je, u nacionlanim državama, dobio određenu ulogu.

Globalni karakter sportskih događaja opravdava se potrebom planetarnog prožimanja nacija, pri čemu se potenciraju ideje mira i zajedništva, kao i takozvani sportski *fer-plej*. Međutim, mora se postaviti pitanje da li su ove ideje, koje propagira moderni olimpirizam, doista primarne u organizaciji velikih sportskih manifestacija, ili barem – da li je sama glamurnost velikih sportskih manifestacija “u duhu” samih događaja? Pozivanje na humanistički karakter planetarnih sportskih događaja, u tom smislu, može da bude razumijevano kao drugostepeni semiološki sistem, kao *mit zdesna*, koji nastoji da ovekovječi i opravda postojeći sistem proizvodnje, odnosno kapitalistički, profitni karakter vrhunskog sporta. Ovdje se s pravom može postaviti pitanje heteronomnih potreba, o kojima govori Markuze.

1.2.3. Pojam sporta

Pojam sporta je epohalno određen. Baš kao što je država, zavisno od epohalnog sklopa, odnosno određenog oblika proizvodnje života, imala drugačije određenje, tako i sport odražava određene društvene kontekste i političke intencije.

U *antici* je sport izraz *mjere*, pa u tom smislu svaka sportska igra predstavlja neposredni izraz primjerenosti. S druge strane, sport u *antici* dobija neposrednu političku ulogu, samim tim što je postao dio vaspitnog procesa. Zahvaljujući sportu, ljudi se uče *primjerenosti*¹³. Za antičku Grčku sport je prije svega – gimnastika. *Mjera* u sportu je *zdravlje*. U Platonovoj *Državi* se ovaj odnos *zdravlja* i *mjere* pokazuje u poređenju sporta sa muzikom. Gimnastička nadmetanja u tom smislu imaju politički značaj, veličajući zdravlje kao mjeru ispravnog staranja o sebi, i moralnu čvrstinu kao uspješno savladavanje poriva za prijatnošću, koja, neumjerena, kasnije donosi veću patnju¹⁴.

Odnos prema sportu u srednjem vijeku bitno je određen učenjem hrišćanske filozofije o tijelu. Tijelo se posmatra kao zemaljsko stanište, „hrana za crve“, kome ne treba ugađati niti mu poklanjati posebnu pažnju. Tertulijan i Boetije tijelo posmatraju kao „leš“, kome ne treba udovoljavati. Iz tog razloga, srednji vijek se odlikuje posebnim higijenskim zabranama. Ne

¹³ Verner Jeger, *Paideia, oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1991, str 37.

¹⁴ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID Radmanov, Beograd, 2007, str 60.

samo da izostaju elementi lične higijene, nego se staranje o tijelu smatra u izvjesnom smislu grešnim i bogohulnim..

Razvojem novovjekovne nauke bitno se mijenja i odnos prema tijelu i fizičkom zdravlju. U tom smislu, fizički odgoj ponovo zadobija značajno mjesto u vaspitanju.

Sport, takođe, prati modernu podjelu rada, odnosno u sportu dolazi do specijalizacije. S druge strane, sport se specijalizuje i kada je riječ o disciplinama, jer se smanjuje broj takmičenja u kojima se jedan učesnik nadmeće u više diciplina. Sama po sebi, specijalizacija je u duhu moderne podjele rada, koja zahtijeva jasnu organizaciju i segmentarnu proizvodnju, prema prethodno uspostavljenom racionalnom planiranju¹⁵.

Specijalizacija u društvu dovodi i do institucionalizacije, kako sportskih takmičenja, tako i samog organizovanog bavljenja sportom. Drugim riječima, samo ustrojstvo kapitalističkog društva od početka je zahtijevalo interevencionizam države, čiji je zadatak da obezbijedi slobodno preduzetništvo s jedne, odnosno građansku ravnopravnost, s druge strane.

Razvoj nauke uslovljava, takođe, da se sport *racionalizuje*. Nastaju jasna i striktna sportska pravila, čiji je osnovni zadatak da sportsko takmičenje učine zanimljivim i neizvjesnim na najracionalniji mogući način. Ništa više u sportu nije prepušteno stihiji, ništa nije *ad hoc*, već se duh planiranja i racionalizacije osjeća i u području „razonode“.

Važno je istaknuti da u Moderni sportski rezultati počinju da se mjere i bilježe, čime je omogućeno stvaranje rekorda, koji, na proširenoj sportskoj pozornici sada omogućuje internacionalno poređenje i hijerarhiju sportskih dostignuća.

Razvoj kapitalizma donio je novine u samu koncepciju sporta u Moderni. Najprije, došlo je do značajne komercijalizacije slobodnog vremena. Tržište zabave dosta brzo se proširilo i na sport, što je za posledicu imalo profesionalizaciju sporta.

U vrijeme prvobitne akumulacije kapitala, sportom su se bavili pripadnici buržazije, potvrđujući tako svoj društveni status, zasnovan na preduzimljivosti. U početku, buržuji kao „vitezovi“ iz doba feudalizma, potvrđuju svoju društvenu izuzetnost sportskim vještinama. Međutim, kao što su vlasnici sredstava za proizvodnju postupno odlazili „iza kulisa“, prepuštajući vođenje svojih kompanija profesionalnim menadžerima, tako i profesionalizacija sporta dovodi do angažovanja posebno pripremljenih i obučenih takmičara, koji uskoro dobijaju status sličan onom koji uživaju zvijezde pozorišta ili filmske industrije.

¹⁵ Filip Arjes, Žorž Dibi, *Istorija privatnog života 4*, Clio, Beograd, 2003, str 335.

Sportsko tržište obuhvata ne samo takmičenja, nego nevjerojatno mnoštvo kolateralnih djelatnosti, koje donose značajan profit. Samim tim, uticaj sporta postaje neumitan za druge oblasti od javnog interesa, baš kao što i sam sport postaje slika društvenih vrijednosti. Na taj način sport postaje izraz društva i njegovog odnosa prema vrijednosnim obrascima, on predstavlja određenu kulturnu vrijednost jer izražava duh određenog društveno – kulturnog sistema, njegovih vrijednosti i potreba.

Sve navedene promjene do kojih dolazi u Novom vijeku prosleđuju nas ključnoj, epohalnoj razlici Starog i Novog svijeta. Sport u novovjekovnom kontekstu više nije u funkciji izgradnje karaktera, on je pomjeren u područje „sporednih“ stvari. Isto tako, sport u Novom vijeku pokazuje novu matricu. Njegov cilj više nije uspostavljanje, nego prekoračivanje mjere. Nema tog rezultata koji ne može da bude prevladan. Kao što u društvenom životu ne postoji ništa toliko dobro da ne može da bude prevladano i zamijenjeno boljim, tako ni u domenu sporskog nadmetanja ne postoji granica forsiranja rezultata do „nakaznosti“. Nema apsolutnog rekorda.

Amaterski sport oponaša vrijednosti vrhunskog sporta. Samim tim, u svakoj organizovanoj sportskoj aktivnosti, pa čak i u nesputanoj dječijoj igri “na goliće”, vidljivi su obrisi kapitalističkih vrijednosti: svijet je velika utakmica, u kojoj se sučeljavaju manje ili više sposobni. Oni sposobniji su s pravom na vrhu, a oni manje sposobni, kao poraženi, ostaju u sivoj masi nedovoljno motivisanih ili nepreduzimljivih, koji, međutim, mogu da se uzdignu do pobjede, ukoliko porade na sebi. Samim tim, klasno ustrojstvo društva i koncepcija tržišta ostaju sasvim neupitni, to je sistem vrijednosti u koji se ne može uprti prstom, jer ništa drugo ovako ne garantuje pravičnost i efikasnost.

Već krajem prošlog vijeka, sve veću važnost dobijaju međunarodne sportske organizacije, koje imaju značajne uplive u nacionalni sport. S druge strane, kao što ćemo pokušati da pokažemo, globalni sport uspostavlja se kao paradigmatičan, tako da se njegov koncept oponaša na svim nivoima organizacije sportskih događaja, sve do školskih ili seoskih “olimpijada”.

Globalni kapitalizam ne samo da je sport podredio logici kapitala, nego je sport poprimio bitnu ideološku ulogu, kao apologija «tržišne utakmice», odnosno, liberalnih odnosa, koji opravdavaju ne samo klasno i staleško raslojavanje društva, nego i deregulaciju, odnosno ukidanje socijalnih beneficija za siromašne i socijalno ugrožene slojeve stanovništva. “Sportska utakmica”, kao izraz “tržišne utakmice”, pretpostavlja ne samo

početni kapital, nego i racionalno donošenje odluka, “racionalnost izbora”, kako bi to rekao Veber.

Ne samo da je sport određen paradigmom vladajućih društvenih odnosa, nego je, takođe, i sredstvo kojim se kapitalistički društveni poredak mistifikuje, odnosno čini nezaobilaznim: šta je „racionalnije“ od toga da „bolji“ pobjeđuje – u sportskoj ili društvenoj utakmici? Drugim riječima, takmičarska struktura sporta opravdava sam tržišni, takmičarski karakter društva u kome su neki dobitnici, a neki gubitnici (vlasnici sredstava za proizvodnju ili proleterii).

1.2.4. Pojam tranzicije

Razumijevanje uloge sporta u tranzicionim društvima predstavlja posebno značajno mjesto u našem istraživanju.

Pojam „tranziciono društvo“ označava ono društvo u kome se sprovode socijalne i političke reforme: privredna liberalizacija (oslobađanje cijena i okretanje svjetskom tržištu), makroekonomska stabilizacija, nastojanje da se eliminiše deficit u državnom budžetu, privatizacija društvenih i državnih firmi, pluralizacija politike i demokratizacija javne sfere¹⁶. Kada je riječ o sportu, tranzicija se ogleda u naglašenom povlačenju države iz finansiranja široke sportske baze, poznate u teoriji pod nazivom “sport za sve”.

Tranzicija se ne može razumjeti odvojeno od projekta globalizacije (kao etape razvoja kapitalizma). Globalizacija diktira tempo, smjer i prirodu tranzicije pojedinačnih društava. Osnovna promjena do koje dolazi u procesu „tranzicije“, kao svojevrsnom vidu globalizacije, jeste sveopšta desubjektivizacija. Prije svega, govori se o nestajanju klasnog subjektiviteta: radnici više ne osjećaju pripadnost radničkoj klasi, koja sada postaje samo prazna apstrakcija, pa čak ni pripadnim sindikalnim organizacijama; umjesto toga, radnici, takozvani srednji stalež, penzioneri i nezaposleni postaju tek puke individue, čiji interesi ni na koji način nijesu principijalizovani, niti jasno artikulisani.

U tom smislu se i odnos prema sportu suštinski individualizuje. Sam sport prestaje da igra ulogu društvenog subjektiviteta, i postaje poprište takmičenja. To ne znači da se ovdje u svakoj zemlji naprosto nameće jedinstveni model. Ideja pobjede i takmičarski duh se, zapravo, na različitim mjestima oblikuju na drugačije načine, odnosno sama ideja

¹⁶ Vukašin Pavlović, «Džava i demokratija», u V. Pavlović, Z. Stoilković (priređivači), *Savremena država: struktura socijalne funkcije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str 102.

takmičarskog sporta ne predstavlja neki univerzalni identitet, već prije *polje*, koje trpi uticaje lokalnih sredina, zadržavajući samo opšte odnosne odrednice.

Ukoliko sport više nije stvar kolektiviteta, ukoliko se njime ne služi jednoj opštoj društvenoj svrsi, onda je potenciranje individualnog postignuća u funkciji individualizacije publike i njenih konzumerističkih potreba. Igrači u malim sportskim ligama u tom su smislu *konzumenti* jednako kao i publika velikih sportskih događaja. U oba slučaja radi se o identifikovanju sa pobjednicima, o usvajanju imperativa pobjede, o projekciji sopstvenih neostvarenih ambicija u poistovećivanju sa uspješnim sportistima, kao „preduzetnicima“ u polju ovako orijentisanih igara.

1.3. Ciljevi istraživanja

Interdisciplinarni pristup, na osnovu koga smo nastojali da potvrdimo polazne pretpostavke ovog istraživanja, treba da omogući da se zahvati problem koji, upravo zbog toga što zahtijeva različite uglove posmatranja – u postojećoj literaturi nije bio elaboriran na cjelovit i obuhvatan način, naročito kada je riječ o odnosu tranzicionih društava prema sportu, i takozvanoj transformaciji sporta.

Na osnovu pomenutih osnova, polaznih pretpostavki i utvrđivanja temeljnih pojmova, cilj našeg istraživanja je da pokaže uzrok zbog kojih se politika sporta mijenja u zemljama nekadašnjeg socijalističkog uređenja, koje u procesu tranzicije prihvataju ova zaoštrena načela liberalne demokratije. Na taj način, istraživanje treba da da prilog razumijevanju savremene političke recepcije sporta (u globalnom svijetu).

U tranzicionim društvima, naime, postoje dvije suprotstavljene tendencije, koje ishode iz globalnih političkih i ekonomskih procesa. Najprije, riječ je o već pomenutoj “deregulaciji”, povlačenju države iz područja socijalne zaštite, ali i ulaganja u “nevrhunski” sport i kulturu. S druge strane, u zemljama u tranziciji postoji potreba za održavanjem široke baze sporta u funkciji smanjenja društvenih tenzija i propagiranja ideja tržišnih odnosa putem pravila i fer-pleja sportskih igara.

Tranziciona društva su, dakle, u *situaciji* da nastoje da pospješe razvoj *sporta za sve*, a istovremeno u *obavezi* da slijede načela neoliberalne društvene tranzicije, koja zahtijeva značajno smanjenje interesa države za održavanje malih sportskih društava. Zato su strategije sporta u tranzicionim zemljama, što će u radu biti pokazano, nekonzistentne i u osnovi

dvostepene, odnosno mogu se razumjeti na dvojak način, polazeći od jednog ili drugog opisanog cilja.

Teoretsko istraživanje odnosa države i sporta u doba globalizacije, a potom i analiza ovog odnosa u Srbiji i zemljama u okruženju, ne samo da može poslužiti kao podloga za dalja istraživanja, već i da bude iskorišćeno u funkciji prevladavanja dihotomije između deregulacije države i regulatorne uloge sporta u društvu, a na taj način i kao prilog raspravama o mogućnosti oslobađanja sporta iz “logocentričkih” okvira kapitalističkih odnosa. Samo sport kao igra može da zadovolji egzistencijalne potrebe, eminentno ljudski poriv za djelovanjem, praksom, koja nije uslovljena i određena nikakvim spoljašnjim kauzalitetom, prirode ili društvenih odnosa.

Ovako postavljeni ciljevi zahtijevali su ne samo teoretski rad, u smislu istraživanja gotovo nepreglednih izvora o suštini države, globalnim promjenama, i ulozi države u savremenom globalnom svijetu s jedne, i istoriji i fenomenologiji sporta, s druge strane – nego i istraživanje takozvanih strategija sporta u tranzicionim društvima, naročito u državama nastalim raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Takođe, naše istraživanje zahtijevalo je i rad na terenu, odnosno bilježenje iskustava o sprovođenju koncepta široke sportske baze, (koncept “sport za sve”) naročito u unutrašnjosti Srbije i Crne Gore.

Posebnu teškoću predstavljalo je sažimanje rezultata istraživanja, koje je uslovalo da mnogi njegovi pravci budu napušteni, ili da ostanu u drugom planu, kako bi do izražaja došla centralna teza.

1.4. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Budući da ovo istraživanje ima interdisciplinarni karakter, njegova opravdanost treba da bude dokazana na više nivoa, od teoretskih pretpostavki, do studija slučaja.

Najprije, ova je tema teoretski opravdana, jer predstvalja analizu jednog efekta globalizacije, u kome se reflektuje njen smisao.

U domenu sociologije sporta, ovo istraživanje pruža opis i ukazuje na uzroke promjena u savremenom sportu, kako kada je riječ o vrhunskom sportu, tako i kada se radi o školskom sportu, rekreativnom sportu, odnosno širokoj bazi “sporta za sve”.

Očekivani rezultati ovog istraživanja su teoretsko sagledavanje promjena u državnoj politici sporta u tranzicionim zemljama (posebno u Srbiji i Crnoj Gori) i uočavanje problema do kojih dolazi u sprovođenu ovakve politike.

Društvena opravdanost ovog istraživanja je u afirmaciji značaja očuvanja sportske baze, kao vrijednosti po sebi, a ne kao agregata za „*ideološko*” opravdavanje načela slobodnog tržišta, ili *akumulatora* u funkciji “regrutovanja” budućih vrhunskih sportista. Afirmacija sporta kao igre tako ukazuje na sportsku praksu kao oblik nepodređenosti kauzalitetu društvenih odnosa, predstavljajući sport kao bazu za slobodu kao samokreaciju, djelatnost kao igru.

* * *

Istraživanje sprovedeno u ovom radu pretpostavlja određeno teoretsko i političko polazište autora. Teoretsko-politička provenijencija prisutna je čak i kod onih autora koji, baveći se društvenim pitanjima, stalno ističu svoju naučnu neutralnost. Poslije radova teoretičara Kritičke teorije društva, od Horkhajmera i Adorna, pa do Habermasa i Apela, insistirati na pomenutoj neutralnosti nije samo naivno, nego takođe i politički intonirano.

S druge strane, u ovom radu nastojali smo da izbjegnemo nefundirane vrjednosne sudove, insitiranjem na problematizovanju osnovnih teza, koje određuju smjer ovog istraživanja.

2. IGRA, SPORT I POLITIKA

2.1. Igra kao izvorni fenomen ljudskog postojanja

Da sport vodi porijeklo iz igre pokazuje već upotreba ove riječi da bi se objasnio tok nekog sportskog događaja. Tako se govori o *početku igre*, *prekidu igre*, pogocima postignutom *tokom igre*; sportska nadmetanja, od Olimpijskih igara, pa sve do nadmetanja radnika ili sportskih ekipa sela, takođe se nazivaju *igrama*, što sugerise da je svaka pojedinačna sportska disciplina u osnovi ništa drugo do – *igra*.

Kada je riječ o samom određenju igre, postoje njene različite recepcije: igru tematizuju sociologija, psihologija, filozofija. Pritom, u svakoj od ovih duhovnih djelatnosti, postoji problem *određenja igre*.

Najobuhvatniju filozofsku studiju o igri napisao je Eugen Fink. Za ovog njemačkog filozofa, inspirisanog Hajdegerom, igra je slika bivstvovanja, postojanja svega postojećeg, pa utoliko način eminentno ljudskog razumijevanja da je svaka postojeća stvar, svako bivstvujeće, položeno u bivstvovanje. U tome se igra čovjeka, smatra Fink, razlikuje od igre životinje. Otvarajući mogućnost razumijevanja same ljudske egzistencije, igra pruža mogućnost i za razumijevanje cjelokupnog bivstvovanja¹⁷.

Svakidašnje razumijevanje igru protjeruje iz središta postojanja. Igra je tako nepromišljena aktivnost, ona ne vodi onom cilju koji se, unutar nekog sistema odnošenja, smatra poželjnim ili primjerenim. Iz tog razloga, treba iznova prići njenom fenomenu.

Igra se uobičajeno interpretira iz suprotnosti prema radu, kao nešto neozbiljno i nezrelo, kao „međugra“, između ozbiljnih životnih djelatnosti. Svođenje igre na šalu, zabavu i razbibrigu, međutim, nije ontičko iskustvo igre, nego upravo jedna interpretacija, koja zamagljuje njen izvorni fenomen¹⁸.

Pri ovoj redukciji, uputno je napraviti razliku između igre čovjeka i igre životinja, jer se igra razumije kao nešto infantilno, nezrelo, utoliko suprotstavljeno radu, odnosno «ozbiljnosti života»¹⁹. Prema tome, čovjek bi, u igri, bio blizak prirodnom svijetu kome nastoji da izmakne, podređujući, u društvu i kulturi, koliko je to moguće, prirodni svijet sopstvenim, imanentnim ciljevima. Ovakvo razumijevanje igre, koje je primiče svijetu

¹⁷ Milan Uzelac, *Filozofija igre*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987, str 90.

¹⁸ Eugen Fink, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd, 1984, str 294.

¹⁹ Milan Uzelac, *Filozofija igre*, nav. djelo, str 93.

fiziološke uslovljenosti i podređenosti prirodi, utemeljeno je u nastojanju antropologije da ljudski svijet zasnuje na temelju imanetnih zakonitosti i svrha.

Bezbrižnost igre, na prvi pogled, strana je ovom eminentno ljudskom nastojanju. U tom je smislu igra nešto «prirodno» i nehumano, odnosno po svojoj strukturi animalno. Međutim, Fink pokazuje da je upravo određivanje igre kao bezbrižnosti priznavanje njene različitosti u odnosu na igranje životinja:

Životinja se niti «brine», niti je u našem smislu reči «bezbrižna» Samo jedno bivstvuje, bitno određeno kroz brigu ima, takođe, mogućnost «bezbrižnosti». Strogo uzevši, životinja takođe nije niti «slobodna» niti «neslobodna», niti «umna», niti «neumna».²⁰

Igra je «bezbrižna» utoliko što je «čista sadašnjost», što nije usmjerena na ono buduće. Ali ova osobenost igre u stvari pokazuje njenu isprepletanost sa drugim fenomenima ljudskog postojanja. Humana igra ne može se razumjeti nezavisno od specifičnog postojanja čovjeka, od njegove osobnosti da razumije svijet i vlastito postojanje.

Fink ovdje nagovještava da se «briga» i «bezbrižnost», okrenutost ka budućem i smještanje uživanja, zadovoljstva u «sadašnjost» ne moraju dovesti u suprotnost, kada se izađe iz vulgarnog razumijevanja aktivizma, koje *brigu* uvijek podređuje nekom unaprijed postavljenom cilju, iskovanom u kontekstu nekog socijalno-kulturnog sklopa:

Igra nije zarad nekog budućeg blaženstva, ona je u sebi već «sreća», ona je otrgnuta iz inače opšteg «fudurizma», ona je usrećujuća sadašnjost, *nenamjerno ispunjenje* (kurziv naš)²¹.

Sintagma «nenamjerno ispunjenje» sugerije da se u igru ne ulazi sa ciljem da bi se igralo, jer to bi podrazumijevalo igru kao cilj, koji se postavlja izvan same igre. Kako igra ne služi ničemu, ispunjenje, a to će reći sreća i uživanje u igri, uvijek su nenamjerni. U igru se utoliko ne ulazi, već igra naprosto obuhvata. Fink zato kaže da „mi svagda stojimo u igri, prisni smo s tom osnovnom mogućnošću i kad se aktuelno ne igramo, ili mislimo da smo davno iza sebe ostavili životnu fazu igre“, odnosno da „nijednom čovjeku igra nije tuđa i da je svak pozna iz središta svog života“²².

²⁰ *Isto*, str 307.

²¹ Eugen Fink, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja, nav.djelo*, str 296.

²² *Isto*, str. 292.

Kada govori o igri, Fink prije svega misli na umjetničku igru. Međutim, i sport ima istu strukturu. U sportskoj igri, takođe, važe samosvojna pravila, odnosno i sport, kao igra, podrazumijeva upućenost na sadašnjost, kao svojevrsni oblik «brige».

Psihološko određenje igre ukazuje prevashodno na njene erotske komponente. U igri prebiva eros, koji treba razumjeti u najširem, libidoznom smislu, kao težnju za zadovoljstvom.

Upravo na ovom, psihoanalitičkom razumijevanju igre počiva jedna značajna filozofska interpretacija, koju pronalazimo kod Harberta Markuzea. Čovjek, kao biće igre, smatra Markuze, nastoji da prenebregne svaku obaveznost, svaku kauzalnost, kako prirode, tako i društvene podjele rada. Igra se, u tom kontekstu, može odrediti kao *uživanje*, različito od *zadovoljstva*, svojstvenog drugim, ne-humanim živim bićima.²³

Prema Markuzeu, igra postaje kontrapunkt ne-slobodi, civilizacijskoj podjeli rada, obaveznosti društvenog ophođenja. Markuze ovaj odnos igre i rada objašnjava, takođe, pojmovima psihoanalize. Tako civilizacija, načelo realnosti, odnosno načelo Nirvane, sputava igru koja uvijek hoće da izmakne redu, nekom stanju stvari. Nasuprot tome, igra je u svojoj osnovi erotična, libidozna, a ta libidoznost je, u uslovima represije, podstaknuta određenom podjelom rada u društvu, podređenošću čovjeka socijalnim kauzalnostima, dobija svoju političku dimenziju:

Traži se rješenje *političkog* problema: oslobađanje čovjeka od nečovječnih egzistencijalnih uvjeta. Schiler tvrdi da, kako bi se riješio taj politički problem, čovjek mora ići kroz estetsko, jer 'ljepota je ono što vodi ka slobodi'. A poticaj na igru je cilj tog oslobađanja. Nije cilj toga poticanja da se igra *sa* nečim; nego je to prije igra samoga života, s onu stranu oskudice i vanjske prinude.²⁴

2.2. Porijeklo sporta

Imajući u vidu određenje igre, izgleda neumjesno da sport naprosto odredimo kao *zabavu*, budući da on ima znatno dublje antropološke korjene. Porijeklom iz latinske reči *disport*, čije je primarno značenje «raznositi», sport ukazuje na različite aktivnosti, kojima se ukidaju neka svojstva, razara «nošnja», neki teret ili odredjenje. Pojam sporta utoliko ukazuje na neku neodređenost i nespontanost, rasterećenost, slobodno djelovanje. U tom smislu, sport

²³ Herbert Markuze, *Eros i civilizacija*, Naprijed, Zagreb, 1985, str 158.

²⁴ *Isto*, str. 167.

se još od najranijih dana javlja kao svojevrsna opozicija fizičkom radu, odnosno nekom naredbodavnom angažmanu.

Sport je, dakle, u svojoj osnovi igra. U tom smislu, on nema nikavu spoljašnju svrhu koju treba da slijedi. Radi se o proizvođenju odnosa, svojevrsnoj slobodnoj i neuslovljenoj koegzistenciji. Takozvana sportska „pravila“ rađaju se iz same igre, i u svrhu igre.

Igra, takođe, pretpostavlja *zajednicu*. Igra nije tek pojedinačni čin, ona, doduše, podrazumijeva individualnu slobodu naspram obavezujućih normi *stvarnog* svijeta, ali, isto tako, zahtijeva i – *zajednicu igre*. Oni koji se igraju, pripadaju svijetu igre, oni su prizvani kao igrači. No, zajednica ovdje ne pretpostavlja kauzalitet društvenih odnosa; igra predstavlja nešto mnogo izvornije, ona svjedoči o povezanosti ljudi u jednu zajednicu, koja ne propisuje nikakava pravila kojima bi oni bili podložni. U zajednici igre, svako je prizvan kao igrač, i samo to. Dakle, zajednica igre ne podrazumijeva naprosto ni podređenost igrača, i podležnost igre; igra nije proizvod igrača, kao što ni igrači njom nisu podležni, nego su u nju *pozvani* kao igrači²⁵.

Između izvorne igre i potonjeg sporta, međutim, postoji značajna razlika. Iako je sport u svojoj osnovi igra, on se već u robovlasničkom društvu pojavljuje kao politička kategorija. Najprije, sport je dostupan samo određenim društvenim staležima, prije svega ratničkom staležu, u funkciji osposobljavanja tijela za ratne vještine. Sport zahtijeva određene tehnike, čija primjena osposobljava ratnike da manje ili više uspješno raspolažu ratničkom vještinom. Prva sportska *nadmetanja* u vezi su sa uspostavljanjem boljeg položaja u okvirima određenog staleža. Osim igre, koja unutar ovih fizičkih aktivnosti tjelesne vježbe čini privlačnim po sebi, sada imamo i politički okvir igre, stavljene u funkciji društvenih odnosa.

U tom smislu, sportska nadmetanja, o čijoj će fenomenologiji biti riječi nešto kasnije, vode porijeklo iz vježbi ratničkog staleža. To potvrđuju primjeri iz različitih ranih civilizacija. Recimo, organizovano tjelesno vježbanje pronalazimo u Kini, 2700 godine p.n.e, pod imenom *Kung-fu*. Ova sportska aktivnost proizašla je iz igre, o čemu svjedoči njena veza sa vjerskim obredima²⁶. Iz budističkih manastira, ova vještina je ubrzo preseljena u vojne jedinice, radi njihove pripreme za borbu. Ova priprema, međutim, nije podrazumijevala vojnu obuku u današnjem smislu riječi. Potrebno je bilo vojnike učiniti duhovono snažnima, obezbijediti da budu određeni strogim mjerilima onoga što će Grci nazvati - *ἀρετή*. Iz tog se razloga tjelesne vježbe razumiju kao lijek, o čemu pored ostalog svjedoči i kineska izreka iz

²⁵ Eugen Fink, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja, nav.djelo*, str. 300.

²⁶ Nedeljko Stanković, *Istorija sporta*, Evropski univerzitet Brčko district, Banja Luka, 2015, str 112.

1400. godine p.n.e. da „tjelesna vježba može zamijeniti svaki lijek, ali ni jedan lijek ne može zamijeniti tjelesnu vježbu.“²⁷

Na drugom kraju svijeta, u Egiptu, u vojno-obrazovane svrhe uvedeno je pesničenje, dok je u drevnom Japanu, iz istih razloga, njegovano plivanje i trčanje²⁸.

Za razliku od igre, sport, koji je, dok je još bio igra, svoja pravila dobio iznutra – sada je stavljen u funkciju nekog spoljašnjeg sklopa. Iz tog se razloga bavljenje sportom sada razlikuje od (dječije) igre. Sport je već u *antici* sraavljen u funkciju oblikovanja valjanih karaktera, pa samim tim, kao pedagoška djelatnost, on više nije puka, nesputana igra.

2.3. Sport kao politička artikulacija igre

Samim tim što se javlja u društvenom kontekstu, sport uvijek ima određeno političko značenje. Kada u javnosti čujemo povike da se sport osobodi politike, na djelu je ili puka demagogija, ili sušto nepoznavanje strukture društvenih odnosa. U socijalnoj zajednici svaka pojava nužno zadobija svoj politički značaj.

Uzbudljivo svjedočanstvo o tome pronalazimo kod Platona. Gimnastika, koja ima značaj prilikom vaspitavanja budućih žitelja idealne države nije prvenstveno namijenjena uspostavljanju tjelesne snage. Platon se u stvari protivi ovim vježbama i pravilima ishrane koje treba da dovedu tijelo sportiste u određeno stanje, koje će ga činiti superiornim u odnosu na njegove takmace. Umjesto toga treba njegovati jednostavne vrste gimnastike (*ἀπλή γυμναστική*). Sport za Platona ima znatno širi značaj. Odnosno, kako to kaže Jeger:

Cilj gimnastike prema kojoj treba odmjeravati pojedinačne vježbe i napore čuvara nije fizička snaga atlete, nego razvoj njegove hrabrosti.²⁹

Dakle, sportske aktivnosti ne služe samo osnaživanju tijela, već je njihova uloga znatno šira, one treba da pomognu u oblikovanju kardinalnih vrlina. Kao i muzika, sport treba da “obrazuje” ne samo tijelo, nego i dušu. Sportsku dušu oblikuje hrabrost, koju Platon razumije kao promišljeno djelovanje u cilju zaštite države.

Sport je podređen političkim interesima. Najprije, on je disciplina koja služi u procesu vaspitanja čuvara države, a osim toga, njegovo *umjereno* upražnjavanje treba da dovede do zdravlja, koje kod Platona, takođe, ima političku funkciju. Država ne treba da usredsređuje

²⁷ Isto, str. 113.

²⁸ Isto, str. 114.

²⁹ Verner Jeger, *Paideia*, oblikovanje grčkog čoveka, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1991, str 356.

pažnju na bolesne i onemoćale, pa iz tog razloga treba ukinuti bolnice, baš kao što je, na planu međuljudskih odnosa, poželjno ukidanje sudova:

A kad ovako odgojen čovjek, istovremeno i na isti način prima i gimnastičko obrazovanje, onda će svakako moći da postigne da mu ljekarska vještina ne bude potrebna, osim u izuzetnom slučaju.³⁰

Sport je tako podređen interesima društva, koje može opstati samo u polisu, zasnovanom na strogom poštovanju mjere. Ovaj politički kontekst opstaće i u potonjim vremenima, iako će se organizacija socijalne zajednice mijenjati. U moderno doba, gdje u državnoj zajednici imamo naglašeniji pluralitet interesa nego što je drevni antagonizam između bogatih i siromašnih, političku funkciju sporta određuju interesi društvenog staleža, odnosno klase.

To ne znači da je svaka politika sporta istovremeno i njegova instrumentalizacija, jer se ovaj politički kontekst može naći u većem ili manjem saglasju sa potrebom za igrom. Društvena organizacija u klasnom društvu, pretpostavlja razliku između nesputanog i obavezujućeg, između slobode privatne inicijative, i slobode društvenog organizovanja, rada i slobodnog vremena, koje ne potrebuje one socijalne obrasce čiji je zadatak da garantuju efikasnost društvene produkcije. Na primjer, upotreba sporta da bi se apologizovao postojeći politički poredak, nije isto što i nesputana sportska igra, čiji je politički značaj u tome što afirmiše sport izvan pomenutog oblika njegove instrumentalizacije.

2.4. Politika igre i igra politike

U svom izvornom smislu, kao igra, sport je izvan područja obaveznosti, on se nalodi s one strane svake racionalne organizovanosti.

S druge strane, ako uzmemo u obzir da sport pretpostavlja neki vid organizovanosti, da je on, *kao raz-nošenje*, prisutan unutar nekog političkog sklopa, da potrebuje upravo neki društveni kontekst, makar samo da bi uopšte opstao kao opozicija uniformnosti tog političkog sklopa, onda je on, već sam po sebi, određena – *politika*.

Nezavisno od toga da li u tom podsticaju na igru³¹ postoji težnja da se izmijeni sama stvarnost, namrštena i nerapsoložena prema svakoj vrsti nesputanosti i neobaveznosti, sport kao igra ipak sadrži jedno, makar implicitno uputstvo, koje nadahnjuje nastojanje da se svaka

³⁰ Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1983, str 93 (410 b)

³¹ Herbert Markuse, *Eros i civilizacija*, nav.djelo, str. 169.

ljudska djelatnost uredi kao igra. Sport utoliko nije puka razonoda“ ili „razbibriga“, on ne prebiva samo u području „slobodnog vremena“, već je on *sloboda koja želi postati vrijeme*, odnosno potencijalna sloboda koja nastoji da se ostvari, da se realizuje. Ovu političku intenciju koju pronalazimo u sportu kao igri nazvaćemo – *politikom igre*.

Kada se govori o sportu kao djelatnosti slobodnog vremena, izvan ozbiljnosti i „pravosti“ društveno određenih uloga, onda se uvijek radi o smještanju sporta u neki već postavljeni društveni kontekst, o spoljašnjem određivanju opsega i dosega područja igre. Tako je igra ipak određena nekim transcendentnim pravilima. Sport, kao igra, samim tim postaje politički određen. Tu više nije riječ o *politici igre*, nego o *igri politike*, pri čemu se sport ispoljava kao semiološki sistem, kao izraz nekog epohalnog sklopa, ogledalo političke stvarnosti.

Pogrešno bi, međutim, bilo da ovu *igru politike* razumijemo kao „politizaciju sporta“. Instrumentalizovan sport, odnosno sport kao ideologija, bitno je epohalno određen. Ne može se osloboditi sport, a da to ne promijeni epohalne odnose, da pritom ne bude izmijenjeno samo društvo, njegov način proizvodnje života. Zato je i *politika igre*, kao mogućnost, kao nastojanje da dođe do oslobađanja svekolike ljudske djelatnosti, sve dok se radi samo o potenciji (a ne stvarnosti), takođe, jedna *igra politike*, jedan politički projekat.

Sport se, dakle, uvijek pojavljuje u nekom političkom kontekstu, odnosno sam sport predstavlja taj politički kontekst. Ukoliko pratimo pojavu sporta u različitim društvima, možemo da zapazimo da se on uvijek pojavljuje kao izraz određenog razumijevanja svijeta, specifične proizvodnje života.

Dosta rano, sportske aktivnosti dobijaju karakter *takmičenja*. Samu ulogu nadmetanja ne treba razumijevati u savremenom kontekstu. Zapravo, samo sportsko takmičenje u svakoj epohi ima sasvim određeno društveno značenje. Tako, vidjećemo, nadmetanja u antičkoj Grčkoj nemaju cilj u veličanju individualnog postignuća, nego u dostizanju *mjere*. Zato je u osnovi pogrešno interpretirati stare sportske igre kao savremena takmičenja, pronalaziti u njima potrebu da se nadiđu ranije postignuti rezultati.

Kao i drugi oblici kulture, sport kao *igra*, u starim društvima, kao eminentno ljudsko svojstvo, postaje dostupan uglavnom onim društvenim staležima koja imaju dovoljno slobodnog vremena³². Onemogućavanje nižih društvenih staleža da se bave sportom, podrazumijeva uskraćivanje slobodnog vremena. U tom smislu, sport je, još u najranije doba svoga pojavljivanja, pretpostavljao društvene ralacije, političko ustrojstvo, odnosno imao je

³² Violeta Šiljak, *Istorija sporta*, Fakultet za menadžment i sport „Braća Karić“, Beograd, 2007, str. 22.

staleško određenje. Sport kao politika, prema tome, podrazumijeva društveni kontekst, politiku na kojoj počivaju društvene podjele. U izvjesniom smislu, još od najranijih vremena, sport predstavlja ne samo epohalni izraz politike, nego i najneposredniji vid određenog političkog sklopa, pa je kao igra uvijek već *igra politike*.

Rože Kajoa u svom poznatom djelu *Igre i ljudi* predlaže opis i klasifikaciju igara; on ističe da je igra slobodna, izdvojena, neizvjesna, neproduktivna, propisana, ali istodobno i fiktivna. U tom smislu, Kajoa razlikuje četiri osnovne kategorije igre:

1. *agon*, igre koje se javljaju kao takmičenje, kao borba u kojoj postoje jednaki uslovi za protivnike (sportska takmičenja, bilijar, šah);

2. *alea*, igre suprotne agonu, igre u kojima odluka ne zavisi od igrača jer po srijedi nije igra s protivnikom, već sa sudbinom (rulet, kocka, lutrija, opklada);

3. *mimicry*, igre u kojima igrač odbacuje svoju ličnost i oponaša nekog drugog (gluma, scenske umjetnosti, podražavanje nekog drugog);

4. *ilinx*, igre što počivaju na izazivanju vrtoglavice, na poremećaju percepcije (brzo okretanje u krug, alpinizam, hod po konopcu)³³.

Ukoliko usvojimo ovu, po mnogo čemu spornu klasifikaciju, sport bi nesumnjivo pripadao prvoj kategoriji, dakle, onim igrama koje podrazumijevaju *takmičenje*, pod jednakim uslovima.

Sada se moramo zapitati kako da razumijemo osnovne pojmove sa kojima se ovdje susrećemo: kako da shvatimo pojam «takmičenje», a kako «jednake uslove za sve». Da li Kajoa ovdje sport razumije kao *far play*, prihvatajući tako novovjekovni buržoaski koncept sporta?

Prije nego se upustimo u elaboraciju ovih pitanja, moramo najprije razmotriti kako da razumijemo sam *agon*. Šta je to agonističko u sportu?

Grčka riječ ἀγών označava kako megdan, odnosno nad-metanje, tako i protivljenje sudbini, odolijevanje. Sport u antici nije imao primarno takmičarski smisao, i tu karakteristiku zadobija tek u novovjekovno doba, u sjenci kapitalističke proizvodnje života.

U oba slučaja, sport je određen nekom društvenom paradigmom. Ima li «slobode» u ovakvom određenju, odnosno može li se agonizam posmatrati izvan primata takmičenja i takmičarskog?

³³ Rože Kajoa, *Igre i ljudi*, Nolit, Beograd, 1979, str. 57.

Sport kao *politika igre*, kao fenomen igre – pretpostavlja, takođe, suočavanje sa sudbinom, hvatanje u koštac sa obaveznim formama. Svejedno da li se radi o bjekstvu, ili o pokušaju kreiranja vlastitog života kao «sporta» u smislu igre, ovo određenje pokazuje da se igrom može prkositi uspostavljenim principima, odnosno da u sportu ostaje sačuvano primarno egzistencijalno svojstvo (ljudske) igre o kome govori Fink.

Kajovinu klasifikaciju zato moramo dopuniti, vrstama igre koje rasčlanjuju natkriljujući agonizam.

Nevješte igre. Ovo je primarni tip igre sporta, u kome se najlakše može raspoznati čist fenomen igre. *Nevješte igre* obično ne posjeduju unaprijed ustanovljena pravila. Pravila se sama ustanovljuju, a sama igra određuje način na koji se igra. Vjerovatno su sve igre sporta primarno bile *nevješte* u ovom smislu. Bilo da je riječ o bacanju kamena u dalj, ili nadvlačenju klisa, ova nevješta nad-metanja su istovremeno borba sa *prirodom*, ali i svojevrсна «borba za priznanje». Ta borba ne podrazumijeva društvenu hijerarhiju, kakvu proklamuje kapitalizam, nego vrednovanje same borbe, hrabrost u suočavanju sa prirodom.

Nevješte igre su i u naše vrijeme, na onim mjestima gdje se sport upražnjava mimo ustanova, nezavisno od klupskih pravila ili takmičarskih zahtjeva. U ovakav sport spada rekreativno trčanje, brzo hodanje, netakmičarsko plivanje, vožnja bicikla – gdje sam sportista slijedi u toku igre uspostavljena pravila, ali i igre koje podrazumijevaju sadejstvo (obaranje ruke ili košarka na jednom košu) u kojima su pravila uvijek fleksibilna, i zavise od same igre. Biciklista vozi tako «da bude prijatno», pri čemu je ova prijatnost uvijek uspostavljena kao sinteza prirodnog ograničenja (dispozicija), odnosno htjenja da se ona nadiđu («testiranje» sopstvenih granica izdržljivosti). Plivač, koji nekoliko puta prepliva jezero, u samoj igri uspostavlja pravilo, koje, s onu stranu napora, dovodi do *zadovoljstva*, kao primarnog fenomena igre. U tom se kontekstu ovdje izvršava pravi smisao re-kreativnosti, kao stvaranja prirodnog dispoziteta, na bazi zadovoljstva. Čovjek prevladava svoje dispozicije, jača svoje tijelo, ili osvježava svoj duh, a da pritom sama igra uspostavlja ovaj odnos. U igru se ulazi spontano, a onda igra preuzima, određujući principom zadovoljstva svoj opseg i tehniku.

U strukturi ovih igara je *borba*, a ne *postignuće*. Rečeno pojmovima antike, ove su igre – *praktičke*, a ne *poietičke*, njihov cilj je igra, a ne rezultat.

Nadmetanje vještina. Nevješte igre mogu da iznjedre *vještine*, određene tehnike u savladavanju prepreka i teškoća. Zato nevješte igre često izrastaju u *nadmetanje vještina*. U selu Glibovac, u centralnoj Srbiji, godinama se njeguje specifična etno-manifestacija,

takozvani „Hajdučki višeboj“, u spomen na Stanoja Stamatovića Glavaša, hajdučkog harambaše rođenog u ovom selu. Bacanje potkovice, dvoboj na gredi, nadvlačenja na zemlji, samo su neke od disciplina. Iako pobjednik dobija titulu Harambaše, smisao ovog nadmetanja nije glorifikacija pobjednika, nego slavljenje same igre. Iz tog razloga ovom višeboju prisustvuju uglavnom etnolozi, zaljubljenici u narodne sportove, kao i nekadašnji učesnici višeboja, iz cijele Srbije.

Suština ovih igara je – *vještina*, primjena tehnike u savladavanu prepreka. Naizgled, to je poietička igra, ali u njenoj strukturi nije pobjeda, kao cilj, nego samo takmičenje, i zato je ona, kao fenomen, praktička, jer se ispunjava u samoj igri. U tom smislu, ove bismo igre mogli porediti sa iskustvom «sportskog ribolova, gdje cilj nije ulov, nego lovljenje.

Organizovanje Hajdučkog višeboja pokazuje da je moguće upriličiti sportsko nadmetanje koje neće biti stavljeno u kontekst *utakmice*, odnosno *igre politike*.

Borba društvenih struktura. Naziv ovih igara može se učiniti pretencioznim. Strukturalno, one podrazumijevaju nadmetanje timova, izvan svakog klupskog ili ligaškog principa. Za razliku od *nadmetanja vještina* ovdje nije posrijedi odolijevanje prirodi, već afirmacija *koegzistencije*. Suština igre nije samo timsko takmičenje, nego zadovoljstvo u zajedničkom djelovanju, u koegzistenciji. Trag ovog fenomena i dalje je vidljiv u raspravama o sportu, tehnikama koje propisuje trener, čak i kada je riječ o vrhunskom sportu. To je ono «sportsko» u smislu sporta kao politike, s onu stranu politike sporta, imperativa pobjede, takmičenja i utakmice.

Fenomen o kome govorimo, u naše vrijeme, ugrožen je insistiranjem na «stručnosti» sportskih radnika, koje rađaju pošalice da se, na primjer, u «fudbal svi razumiju». Kada se sportski radnici nazivaju «šefovima struke», tada su u prvom planu taktika i racionalna planiranja igre, a ne sama koegzistencija, koja dolazi do izražaja u izvornim strukturama tima.

2.5. Antičko razumijevanje sporta

Ukoliko su nam o sportu u drugim starim kulturama ostali samo fragmentarni podaci, u antici imamo obilje građe na osnovu koje možemo da rekonstruišemo razumijevanje sporta u antici.

Postoje dva momenta na koja ćemo posebno obratiti pažnju. Najprije (1), u antici je sport izraz *mjere*; isto tako (2), sport u antici dobija neposrednu političku ulogu, samim tim što je postao dio vaspitnog procesa. Zahvaljujući sportu, ljudi uče *pravu mjeru*³⁴.

Cjelokupan antički epohalni sklop, podrazumijeva *prevashodstvo mjere*.

U Platonovoj *Državi* filozofi treba da budu vladari, odnosno vladari treba da postanu filozofi, iz razloga što jedino filozofija garantuje znanje o onome što je dobro; jedino blagodareći filozofskom znanju može se dospjeti do paradigme, na osnovu koje treba urediti političku zajednicu, koja „ni na koji drugi način ne bi mogla biti srećna, osim kad bi je, ugledajući se na božanstvo, nacrtali slikari.“³⁵ Ostvarenje ove paradigme pretpostavlja *pravičnost*. Zato treba jasno odrediti ovaj pojam.

Pravičnost, na kojoj treba graditi svako državno uređenje, u predplatonskoj „politici“ uzimana je „zdravo za gotovo“, bez promišljanja, na osnovu predanja. Tako se, već u prvoj knjizi *Države*, u raspravi između Sokrata i sofiste Trasimaha – pomalja Kefalova definicija pravičnosti, prema kojoj je pravično - kazivanje istine i vraćanje duga³⁶. Ono što je u ovoj „definiciji“ sporno, jeste njen spoljašnji kauzalitet, jer se ovdje zahtijeva postupanje u skladu sa tradicijom, s one strane racionalnog prosuđivanja o tome šta je *pravično*³⁷. Iz tog razloga, Kefalovo pitanje treba dovesti u vezu sa kognitivističkim razumijevanjem političkog djelovanja. Kada kažemo da je “pravično dati svakome ono što mu pripada” – to znači da najprije moramo raspolagati znanjem o samoj pravičnosti “po sebi”, da bi tek na osnovu toga, za svaki pojedinačni stalež, moglo da bude određena odgovarajuća “mjera”; samo ukoliko pomenuta “primjerenost” bude ostvarena, odnosno ako staleži dobiju ono što im pripada, na osnovu spoznate ideje pravičnosti, moguće je obezbijediti trajan mir u državi, kojoj neće prijetiti *hybris*.

Aristotel najprije praksu određuje kao imanentno područje ljudskog djelovanja, pokazujući kako sve djelatnosti potpadaju pod praktičko područje (u tom smislu je čovjek naglašeno razlikovan u odnosu na druga bivstva – ne samo na „neživu materiju“, već i u odnosu na životinje, koje su i dalje u vlasti neposredne prirodne kauzalnosti)³⁸ – dok s druge

³⁴ Verner Jeger, *Paideia*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1991, str 355.

³⁵ Platon, *Država*, 500 e, BIGZ, Beograd, 1983. str. 192.

³⁶ Više o tome u Katarina Đurđević, “Političke koncepcije u Platonovim dijalozima *Država* i *Zakoni*“, *Srpska politička misao*, Vol 22, 4/2015, str 33-51.

³⁷ Milorad Stupar, *Filozofija politike*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju/IP „Filip Višnjić“ a.d. Beograd, 2010. str. 98.

³⁸ Postoje mjesta u *Nikomahovoj etici* u kojima Aristotel, naprimjer, i za životinje kaže da su φρονημός, ali to ne znači da njihovu „djelatnost“ Aristotel ne razlikuje od ljudske, već prije da se u njegovim spisima termini

strane, objašnjavajući praksu ontološkim pojmovima, pokazuje da se ova oblast mora posmatrati u sjenci paradigme, uspostavljene na području prve filozofije (što će, uostalom, potvrditi i njegovo poređenje savršene prakse i božanskog bivstva u završnim djelovima *Nikomahove etike*).

Područje mogućeg već je omeđeno. Ta ispostavljena *mjera* je svrha moralnog i političkog djelovanja, paradigma koja zahtijeva *sophrosyne*, primjerenost odnosno umjerenost. Prema tome, antički svijet utemeljuje se u načelu – *postaješ ono što jesi*. Treba, dakle, samo razviti početne mogućnosti, realizovati ono što je potencijalno već prisutno, postići mjeru, koja je unaprijed postavljena.

Sportska nadmetanja, u tom smislu, ukazuju na život u skladu sa mjerom. Tokom nadmetanja u antičkoj Grčkoj, prema tome, cilj nije postizanje rekorda, nego upravo „trijumf mjere“. Ne pobjeđuje „bolji“ atletičar „lošijeg“, nego trijumfuje *srčanost*, kao sposobnost života u skladu sa mjerom. U tom kontekstu, u antici se ne radi o *rekordima*, tu nije riječ o stalnom prekoračivanju postignutog, nadilaženju postavljenog, nego uvijek, i svagda, o ispunjenju onoga što je unaprijed zacrtano i postavljeno, o *mjeri koja prethodi mjerenju*³⁹.

Ovo tematizuje Platonov dijalog *Država*, koji govoreći o vaspitnoj, političkoj dimenziji sporta istovremeno ukazuje na mjeru, kao ideal koji određuje smisao sportskih nadmetanja.

U antičkom epohalnom sklopu postoji više sportova, ali se ovaj ideal mjere najočitije pokazuje u *gimnastici*. Ta se *mjera* u sportu pokazuje kao *zdravlje*. Veza sporta i zdravlja sastavni je dio antičke medicine, odnosno – *dijetetike*, učenja o načinima njege tijela i duše, u funkciji postizanja sklada koji garantuje ravnotežu stihija i zdrav život.

U Platonovoj *Državi* se ovaj odnos *zdravlja* i *mjere* izvodi iz ideje harmonije, koja se najprije pokazuje u muzici.

Raznolikost je tamo (u muzici, op. naša) stvorila neumjerenost, a ovdje bolest, dok je jednostavnost u muzici stvorila razboritost, a prostota u ishrani dala je zdravlje.⁴⁰

Kao što je jednostavnost u muzici proizvela harmoniju, u kojoj se prepoznaje prava mjera, tako je pravilno uzimanje hrane i umjerena fizička aktivnost rezultiraju zdravljem. Trijumf zdravja u gimnastičkim nadmetanjima u tom je smislu pokazatelj prave mjere.

koriste i u specijalnom, i u kolokvijalnom značenju; Th. Ebert, "Phronesis, Anmerkungen zu einem Begriff der Aristotelischen Ethik", Aristoteles, *Nikomachische Ethik*, Berlin, 2006, str. 172.

³⁹ Mladen Kozomara, "O onome što je moguće – politika i tehnika: iskušavanje mogućeg", u Srđan Nikolić (ur), *Politika i tehnika*, Udruženje studenata filozofije Jugoslavije, Beograd, 2000, str 81-95, (84).

⁴⁰ Platon, *Država*, 404 e, BIGZ, Beograd, 1983, str 88. u daljem tekstu *Pol*.

Grci su dijelili uvjerenje da se povinovanje mjeri, koje određuje društveni život, organizaciju polisa i organizaciju domaćinstva, mora pokazati i u području *staranja o sebi*. Dijetetika tako nije samo briga o umjerenj ishrani, nego nastojanje da pronađe prava mjera u praksi, da se postigne istinska primjerenost:

Bavljenje samim sobom nije nikakva sinekura. Ono podrazumijeva s jedne strane telesnu higijenu, življenje u skladu sa određenim zdravstvenim režimima, umjerene tjelesne vježbe i što je moguće umjerenije zadovoljavanje tjelesnih potreba...⁴¹

Fizičko zdravlje, u tom smislu, svjedoči i o moralnoj snazi individue, o njenoj sposobnosti da život dovede u sklad sa mjerom, da odoli zavodljivosti svake prekomjernosti, koja, naposljetku, donosi patnju i nelagodu. Razumije se, staranje o sebi, odnosno *primjerenost* ima svoj jasan politički smisao. Zdravi članovi društva neće opterećivati zajednicu brigom o njihovoj bolesti, a njihova moralna čvrstina rezultiraće odsustvom sudskih parnica:

Kada u državi prevladaju neumjerenost i bolest, zato se tada otvaraju mnogi sudovi i bolnice?⁴²

Ne treba gubiti iz vida da su kod Platona i muzika i gimnastika u području *παιδεία*, obrazovanja, oblikovanja prema uzoru, i da utoliko imaju politički smisao. Nadmetanja u tom smislu imaju politički značaj. Veličajući zdravlje kao mjeru ispravnog staranja o sebi, i moralnu čvrstinu kao uspješno odagnavanje prijatnosti, koja, neumjerena, kasnije donosi veću patnju – ukazuje se na *mjeru* same državne zajednice, blagodareći kojoj država nije izložena *hybrisu*.

Postizanje mjere u sportu, za Grke polazi od pravilne ishrane. Važno je koristiti ispravnu *dijetu*, koja treba da omogući harmoniju tjelesnih funkcija. Platon se protivi tome da *pesničari* tokom takmičenja uzimaju pojačane obroke, ili da spavaju duže nego što je to u skladu sa dijetetskim pravilima. Možda bi, u slučaju da im se tokom takmičenja „popusti“ to, doduše, proizvelo da budu nešto uspješniji, ali dugoročno to ne bi bilo dobro za njihovo zdravlje, odnosno moralnu čvrstinu, koja je značajna prilikom vaspitavanja čuvara idealne države⁴³. Ta čvrstina pravi je cilj bavljenja gimnastikom. Suština antički shvaćenog sporta iskrsava upravo u ovom detalju. Cilj gimnastike nije u snazi i naprezanju, nego u postizanju

⁴¹ Mišel Fuko, *Istorija seksualnosti, staranje o sebi*, Prosveta, Beograd, 1988, str 60.

⁴² *Pol.* 405 a

⁴³ *Pol.* 404, b

mjere. Ono što je u skladu sa mjerom, svejedno da li se radi o državi, domaćinstvu ili građaninu, u skladu je sa najvišim ontološkim načelima, i utoliko superiorno.⁴⁴

Fizička kondicija u tom je smislu druga strana moralne čvrstine. Platon vjeruje da će umjereno hranjeni čuvari njegove države biti u stanju da pobijede uhranjene ali neumjerene vojnike suparničkih politeija, upravo iz razloga što ih krasi moralna čvrstina, koja svoj analogan nalazi u tjelesnoj, dijetetskoj samjerljivosti:

„Za tijelo“ je korisno „ono što ima pravu mjeru“, a ne ono što je dato u velikoj i maloj količini. Tu mjeru, međutim, treba shvatiti kao nešto što nije samo u ravni tjelesnog, nego i u ravni moralnog.⁴⁵

Paralela između ljekara i zakonodavca, koju Platon sprovodi u dijalogu *Gorgija* pokazuje kakvu političku ulogu ima gimnastika, odnosno zašto su sportska nadmetanja u antici imala jasan politički smisao. Zato Platonov Sokrat u ovom dijalogu kaže:

Pošto postoje dva objekta (tijelo i duša), tvrdim da postoje i dve umjetnosti. Umjetnost koja ima posla sa dušom ja nazivam politikom, a onu drugu koja se bavi tijelom, ne mogu da nazovem tako jednim imenom; jer u njezi tijela koja je jedinstvena, ja razlikujem dva dijela: gimnastiku i medicinu. U politici zakonodavstvo odgovara gimnastici, a pravda medicini.⁴⁶

Primat mjere u odnosu na *odmjeravanje* pokazuje se u tome što je istinski cilj svih djelatnosti u polisu, očuvanje samog polisa, koji je značajniji od svakog pojedinca. Gimnastika je dio *obrazovnog* procesa, kojim se oblikuju čuvari idealne države, sposobni da brane polis. Fizičkom zdravlju čuvari će, u tom smislu težiti, ne u funkciji pukog staranja o sebi. U stvari, ovo staranje o sebi je značajno samo ukoliko doprinosi samom polisu, ako je u funkciji njegovog održanja. I zato, slabi, bolesni ili teško ranjeni, radije treba da odaberu smrt, nego da zahtijevaju brigu zajednica o njima, jer to nije na korist zajednice⁴⁷.

Ovo je značajan momenat, jer pokazuje da u antički razumijevanom sportu nije bitno ostvariti individualni uspjeh, biti bolji od drugih, već ovaplotiti mjeru, istu onu *σοφροσύνη* koja se otjelovljuje u dobro vođenom polisu. Zato u antičkim sportskim igrama nema rekorda, nema drugih i trećih, a pobjednik je mjera sama, ovaploćena u neposrednoj plati pobjednika, čije zdravlje i moralna čvrstina svjedoče o njenom prevashodstvu. Ne treba gubiti

⁴⁴ *Pol.* 410 b

⁴⁵ Mišel Fuko, *Isotorija seksualnosti, korišćenje ljubavnih uživanja*, Prosveta, Beograd, 1988, str 101.

⁴⁶ Platon, *Gorgija*, 464 b u *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968, str 99.

⁴⁷ *Pol.* 408 b

iz vida da su antički olimpijski atletičari, vježbajući goli, pobuđivali pažnju ne snagom, nego upravo tjelesnim skladom. *Ljepota je neposredan proizvod mjere.*

Ovakvo viđenje antike, suprotstavlja se uvriježenoj slici o sklonosti ka hedonizmu u doba Helade. A da izloženo viđenje pogada antičku suštinu sporta pokazuje, posredno, smisao Epikurove filozofije, koja je na prvi pogled hedonistička, jer proklamuje uživanje. Na ulazu u Epikujerski vrt stajao je natpis: «Putiče, ovdje će ti biti dobro, ovdje je najviše dobro – uživanje». Ovo uživanje, međutim, ne smije biti nesputano. U *Pismu Menoiku*, koje prenosi Diogen Larčanin, zato čitamo sljedeće redove:

Među nužnim željama neke su potrebe za sreću, druge, opet, za tjelesno zdravlje, a neke za sam život. Onaj ko te stvari posmatra jasno i sigurno umjeće da svaki izbor i svako odbacivanje (zadovoljstava) dovede u pravilan odnos prema tjelesnom zdravlju i duševnom spokojstvu, jer su upravo te dvije stvari cilj srećnoga života.⁴⁸

Istinsko zadovoljstvo, u tom smislu, potiče iz mira i nepomućenosti duše (ἀταραξία) – a to podrazumijeva da se stalno vodi računa o tome da li će neko uživanje, koje prekorači mjeru, doprinijeti kasnijim tjelesnim patnjama ili gubljenju duševnog mira.

Umjerenost je za antičke Grke bila jedna *muževna stvar*, i zato u sportskim nadmetanjima nijesu učestvovala žene. Doduše, postojalo je i žensko nadmetanje, takozvane *hereje*, održavane u čast boginje Here, ali i u tim nadmetanjima mjerila se *umjerenost*, koja je i dalje razumijevana kao muška vrlina (žena je mogla da bude umjerena, ukoliko je omuževljena).

Neposredna politička dimenzija antičkog sporta je u tome što su se pomenutim djelatostima mogli baviti samo slobodni građani, koji nijesu bili primorani na fizički rad. Svojevrsni otpor koji su Grci osjećali prema fizičkom radu, podrazumijeva da se rada klone oni koji brinu za sebe. Čovjek koji radi nije u prilici da se bavi *mjerom* – jer je težak rad, koji nije proporcionalan uzimanju hrane, niti određen tako da služi uspostavljanju saglasja tjelesnih funkcija – u suštini nezdrav. Svojevrsan iskorak iz ovog uvjerenja možemo pronaći jedino kod sofista, koji razumijevanje mjere zahtevaju i od roba, jednako kao i od slobodnog čovjeka.

Da sport za Grke nije *zabava* pokazuje njegova potonja rimska recepcija. U Starom Rimu, naime, sport postaje blizak ratničkoj vještini, i u tom je smislu njegovan, u funkciji učvršćivanja karaktera. Zabava je podrazumijevala upotrebu ropskog rada, svejedno da li se radi o tjelesnim uživanjima, ili gledanju gladijatorskih nadmetanja. Međutim, gladijatorske borbe na izvjestan način zadržavaju odjek antičkog oduševljenja mjerom, jer su omiljeni

⁴⁸ Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd, 1985, str 371.

gladijatori oni koji zahvaljujući dobro promišljenoj tehnici, ali i fizičkoj spremnosti, ostvaruju pobjede.

Sportska takmičenja muškaraca u Heladi imala su dvije takmičarske grupe, koju su sačinjavali odrasli muškarci i dječaci. Postojala su brojna nadmetanja, u kojima je trebala da dođe do izražaja ἀρετή, „vrlina“, odnosno moralna čvrstina⁴⁹.

Takmičenja su održavana uvijek u sklopu određenih religijskih rituala. Tako su Atinjani organizovali sportska takmičenja na Delu, a Spartanci unutar granica svoga polisa. Sportske discipline bile su uglavnom iste u svim gradovima-državicama. Posebna pažnja poklanjana je trčanju, a mjera na osnovu koje se određivala ova disciplina bila je „stadion“ (od čega ishodi antička mjera za dužni – „stadij“). U zavisnosti da li su sportisti trčali 600 stopa (oko 200 metara) u jednom pravcu, ili su to rastojanje, okrećući se oko štapa na kraju staze, prelazili više puta, razlikovali su se običan stadion, *diaulos*, i *dolihos*, a uz to je postojala i trka sa oružjem, *hoploita*. Osim trke u dužini jednog stadiona, antički atletski petoboj uključivao je bacanje koplja, bacanje diska, skok u dalj i rvanje, koje je često bilo kombinovano sa pesničenjem.

Sve ove sportske discipline, kao što vidimo, podrazumijevale su neposredno „individualno“ nadmetanje. Sama upotreba pojma „individua“, međutim, stvara određenu zabunu. U antičkoj Grčkoj nema individualnosti, razumijevane u modernom smislu te riječi⁵⁰. Čovjek nije *ličnost* u današnjem značenju, nego samo oblik svoje vrste, različit od drugih oblika po tome što je sačinjen od nešto drugačijeg materijala.⁵¹ Ali, ono bitno, što ga čini čovjekom, to je uvijek opšta, nadređujuća mjera, koja treba da u njemu bude ovaplođena. Nadmetanje (agonistika) u tom je smislu u-djelovljenje mjere. Zato grčka nadmetanja nemaju individualni smisao, i zbog toga nijesu bazirana na rivalitetu sportista, što će biti značajno obilježje novovjekovnog sporta.

To se ispoljavalo i na panhelenskim sportskim igrama, odnosno Olimpijadama. Slavljenje pobjednika, koje je podrazumijevalo i njegovo pravo da sebi postavi spomenik, ukoliko je na igrama pobijedio više od tri puta, zapravo ne veliča njegovu individualnost, već mjeru koju je postigao. Antički sportista zato nije rekorder. Ne samo da u grčko vrijeme nije bilo moguće porediti pobjednike tokom više godina takmičenja, nego je svako prekoračivanje mjere, pa utoliko i rekordi, posmatrano kao nakaznost.

⁴⁹ Violeta Šiljak, *Istorija sporta*, nav. djelo, str. 42.

⁵⁰ Žan-Pjer Vernan, Pjer Vidal-Nake, *Mit i tragedija u antičkoj Grčkoj*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1993, str. 46.

⁵¹ Irina Deretić, *Iz Platonove filozofije*, Plato, Beograd, 2010, str. 128.

Značaj sporta, u osvit evropske civilizacije, potvrđuje mnoštvo sportskih objekata, koji svjedoče da su fizičke aktivnosti smatrane značajnim segmentom javnog života, jednako kao i izvođenje tragedija ili komedija. Ovaj antički impuls biće zadržan i u potonjim vremenima, obrazujući specifičan evropski odnos prema sportu.

2.6. Sport u novom vijeku

Odnos prema sportu u srednjem vijeku bitno je određen učenjem hrišćanske filozofije o tijelu. Tijelo je, ne samo izraz neavršenosti, zavrijeđene grijehom, nego ono, samo po sebi, predstavlja „slabost“ koja se protivi zahtjevima duha. Tijelo je svjedočanstvo grijeha, odraz smrtnosti. Starati se za tijelo, znači ostati vjeran imperativima starog, raspadivog života. Iz tog razloga, srednji vijek se odlikuje posebnim higijenskim zabranama. Ne samo da izostaju elementi lične higijene, nego se staranje o tijelu smatra u izvjesnom smislu bogohulnim⁵².

Ono što bi se moglo podvesti pod sport u ovom periodu tiče se, prije svega, viteških nadmetanja. Slično helenskoj paradigmi, ova nadmetanja treba da pokažu moralnu čvrstinu, budući da se viteštvo posmatra kao zaštitnik hrišćanskog svijeta. Druge sportske igre, kojih je bilo među pučanstvom, zabava su za svjetinu, one su izraz primitivizma i lošeg ukusa. Tako je sport u srednjovjekovnom periodu imao relativno loš status, a njegovanje viteških vještina, koje su učili prije svega pripadnici vlastele, dovodio se u vezu sa moralnim karakteristikama, odnosno jačanjem duha. To je, nezavisno od potpunog odbacivanja njege tijela, politički posmatrano, u suštini antički koncept. Mjera je ovdje spoljašnja, odnosno tijelo i tjelesna zadovoljstva nemaju nikavu vrijednost “po sebi”. I kao što u antici spoljašnja mjera zahtijeva “staranje o sebi”⁵³, tako u srednjem vijeku taj spoljašnji kazualitet pretpostavlja izvjesno zanemarivanje raspadivog tijela, u očekivanju njegovog preobražaja u neraspadivost.

S druge strane, u novovjekovnoj politici suština je u prekoračenju mjere, odnosno u *proizvođenju* onoga što nikada prije nije postojalo. Drugim riječima, mjera ovdje nije *ispostavljena* nego se neprestano *uspostavlja*. Moderna je, za razliku od *antike*, određena načelom – *jesi ono što postaješ*. U novovjekovnom epohalnom kontekstu, baš iz tog razloga politika proizvodi određene vrijednosti⁵⁴, nove oblike državnog organizovanja, originalne umjetničke forme, modne stilove.

⁵² Filip Arjes, Žorž Dibi, *Istorija privatnog života 4*, Clio, Beograd, 2003, str. 352.

⁵³ Mišel Fuko, *Istorija seksualnosti – staranje o sebi*, nav.djelo, str. 13.

⁵⁴ Čedomir Čupić, *Politika i zlo*, Čigoja, Beograd, 2001, str 19.

Političke teorije u novom vijeku zato uvijek iznova grade nove sisteme vrijednosti, usmjeravajući institucije države u određenom smjeru, u funkciji zadovoljavanja, prije svega, političkih interesa.

Do promjene ovog epohalnog određenja dolazi postupno. Mnoštvo inovacija koje donosi Novi vijek u interakciji je sa drugačijim viđenjem svijeta. Promjene su izazvane novim svjetonazorima, a uspostavljeno stanje gradi nove svjetonazore, uslovljava inovacije u samom viđenju svijeta.

Jedna od prvih promjena koje se u novovjekovnom kontekstu mogu uočiti svakako je prebacivanje socijalnog težišta na gradove i, formiranjem nove društvene klase, preduzetnika, koji iz malih radionica grade prve manufakture, a zatim i fabrike.

Gradski preduzetnički staleži, zahvaljujući ostvarenoj zaradi, najednom dobijaju više slobodnog vremena⁵⁵. Najprije se njeguju aristokratske viteške vještine, poput mačevanja, ali ubrzo i pučke igre, rijetko primjenjivane zbog, inače, teškog života kmetova, dobijaju pravo građanstva.

Izgradnja novih društvenih odnosa morala je da bude upodobljena novim zahtjevima života. Ukoliko je tradicionalna koncepcija vjerskog života i dominacija crkve postala upitna, onda je logična posledica odvajanje crkve od države, iako će društvena misao imati još dugo obzira prema religiji. Samim tim, mijenja se i koncepcija države, koja više ne treba da istrajava pri postojećem stanju, da u izvjesnom smislu hipostazira društvene odnose, braneći njihovu nepromjenjivost. Ako smisao države više nije uređenje svijeta prema „vječnoj“ religijskoj paradigmi, ako je *cititatus mudus* sada prepuštena ljudskoj inicijativi, ako je razvrgnuta njena sprega sa *civitatus Dei*, onda je koncepcija politike, takođe, „konstruktivistička“. Država, tako, više nije u sjenci države Božije, nego predstavlja jedno ugovorno stanje, koje umjesto hipostazirane nejednakosti porijekla, sada, primjereno novom dominantnom staležu – gradskim zanatlijama i trgovcima, postaje predmet ugovora.

Na individualnom i društvenom planu treba, dakle, tek izgraditi sopstveni svijet; ako čovjek i država nijesu determinisani, onda je sloboda individualne inicijative, koje podrazumijeva i izgradnju društva koje će garantovati ovu slobodu, primaran politički zadatak.

Sekularizacija i desakralizacija tako su nejneposrednije posledice društvenih promjena, koje na društvenu scenu dovode nov način produkcije života – kapitalizam.

⁵⁵Violeta Šiljak, *Istorija sporta*, nav.djelo, str. 108.

Kapitalizam podrazumijeva stalno pomjeranje granica, neprestanu dinamiku društvenog života, odnosno ona upravo počiva na ovoj promjenjivosti. Zato je preduzetnički duh, koji nijedno zatečeno stanje ne uzima kao vječito i nepromjenjivo, osnovna društvena vrijednost⁵⁶

Razvojem novovjekovne nauke bitno se mijenja i odnos prema tijelu i fizičkom zdravlju. Još je Đordano Bruno govorio o značaju njegovanja „prirode tijela“, renesansni i prosvjetiteljski mislioci naglašavaju značaj fizičkog odgoja, poput Rusoa, koji u djelu *Emil ili o vaspitanju*, skreće pažnju na potrebu upražnjavanja sportskih aktivnosti. Tjelesne vježbe, prema Rusou, nijesu samo fizički korisne, već doprinose uviđanju prirodnih sila, odnosno samom izučavanju svijeta:

Plivati, trčati, skakati, igrati se čigrom, bacati se kamenom – to je sve vrlo lijepo; ali zar i imamo samo ruke i noge? Zar nemamo takođe oči i uši? Zar su ovi organi suvišni pri upotrebi onih? Vježbajte stoga ne samo snagu nego i sva čula koja je vode; izvucite iz svakoga od njih što je moguće veću korist i poredite uzajamno utiske što ste ih primili od svakog pojedinog.⁵⁷

Sportske aktivnosti svakako podstiču dijete da uči ekonomičnost pokreta, ali uz pomoć njih ono upoznaje i određene zakone fizike. Sport tako nije samo vezan za pravilnu ishranu i snagu, on sada zahtijeva i određenu *tehniku*.

Novovjekovni odnos prema sportu, međutim, pretpostavlja znatno korjenitiju promjenu u odnosu na srednjovjekovni period. Prilog razumijevanju ove promjene pronalazimo u djelu Maksa Vebera, koji ukazuje na promjene u samoj recepciji sportskih aktivnosti, koje donosi kapitalističko društvo zasnovano na kalvinističkoj, protestantskoj etici.

Jedna od bitnih promjena, koja se odrazila i na razumijevanje sporta svakako je *sekularizacija*.⁵⁸

Do sekularizacije dolazi u takozvanoj drugoj fazi uspostavljanja kapitalističkih odnosa. Poslije iskrsavanja drugačijih religiozno-moralnih imperativa, koje donose *kalvinizam*, a koja se tiču, prevashodno, pomjeranja težišta sa kolektiva na individuu (koji gradi osobenu komunikaciju sa Bogom, pa spasenje zavisi od njegove preduzimljivosti, a ne od same institucije kojoj pripada), razvoj prirodnih nauka doprinosi da se proizvodnja, pa i društvene relacije, sada grade racionalno, a ne pozivanjem na tradiciju. U sportu to donosi

⁵⁶ Slobodan Žunjić, *Filozofija i modernost*, Plato, Beograd, 2009, str. 103.

⁵⁷ Žan Žak Ruso, *Emil ili o vaspitanju*, Estetika, Valjevo-Beograd, 1989, str. 130.

⁵⁸ Ričard Đulijanoti, *Sport – kritička sociologija*, Clio, Beograd, 2008, str. 29.

značajnu promjenu, odvajajući sportske događaje od religioznih rituala, što je bio slučaj u starom svijetu. Samim tim, sport postaje posebno područje, čija se baza ubrzo širi na sve slojeve društva, mada će proći dosta vremena prije nego što žene steknu pravo učešća u nadmetanjima (kao i društvenom životu uopšte).

U Novom vijeku sport usvaja modernu podjelu rada, pa tako dolazi do *specijalizacije*⁵⁹, primjene naučnih znanja, na način na koji je naznačeno već kod Rusoa⁶⁰, ali i konsultovanja različitih stručnjaka, u funkciji postizanja boljih rezultata. Isto tako, sport se specijalizuje i kada je riječ o disciplinama, jer se smanjuje broj takmičenja u kojima se jedan učesnik nadmeće u više disciplina. Sama po sebi, specijalizacija je u duhu podjele rada, koja zahtijeva jasnu organizaciju i segmentarnu proizvodnju, prema prethodno uspostavljenom racionalnom planiranju.

Specijalizacija, koja predstavlja oblik racionalizacije inicira *insitucionalizaciju* ne samo sportskih takmičenja, već i samog organizovanog bavljenja sportom. Institucionalizovanje ustvari zahvata sva područja javnog života, a u najnovije vrijeme ona zahvata čak i područje hobija⁶¹. To se uklapa u proces birokratizacije društva, pri čemu se vodi stroga društvena kontrola u svim segmentima javnosti. Suština ove kontrole je uspostavljanje određenih standarda, radi preciznijeg mjerenja i bilježenja efekata, u čemu se susreću moderna nauka i potreba društvene hijerarhije⁶².

U ranom kapitalističkom društvu, država ima zadatak da obezbijedi slobodno preduzetništvo i građansku ravnoparavnost. Budući da su nosioci društvenog života, preduzetnici, regrutovani iz staleža gradskog stanovništva, koje nije bilo aristokratskog porijekla, uspostavljanje novog pravnog porerka koji je garantovao jednakost pred zakonom, bilo je značajno radi garantovanja slobode preduzetništva „pod jednakim šansama“, što važi za prvobitnu akumulaciju kapitala.

Prema tome, *fer-plej* u sportu treba razumjeti kao odjek one kod Rusoa utemeljene jednakosti, koja se protivi svakoj privilegovanosti po rođenju. Pravedno društvo je „društvo jednakih šansi“, u kome neće biti zakonom povlašćenih pojedinaca.

Državna kontrola sporta i sportskih aktivnosti imala je za cilj da reguliše odnose u sportu, prije nego što je formirano sportsko tržište. U tome vidimo tipično modernu intenciju

⁵⁹ *Isto*, str. 31.

⁶⁰ Čarls Tejlor, *Doba sekularizacije*, Albatros Plus, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str 74.

⁶¹ Herbert Markuze, *Čovek jedne dimenzije*, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1968, str 87.

⁶² Slobodan Žunjic, *Filozofija i modernost*, Plato, Beograd, 2009, str 95.

da se prožme cjelokupno socijalno područje, da se normama, uredbama i zakonima regulišu bez ostatka svi društveni odnosi.

Racionalizacija sporta, uslovljena razvojem nauka, inicira ispostavljanje jasnih i striktnih sportskih pravila. Time su sportske discipline ne samo unifikovane i određene, u duhu principa modernog društva, nego se vodilo računa i o tome da se sportska nadmetanja učine zanimljivim i neizvjesnim na najracionalniji mogući način. U sportu, kao i u drugim segmentima društvenog života, ništa nije prepušteno slučaju, već je sve posledica racionalnog planiranja.

U skladu s tim, sportski rezultati počinju da se mjere⁶³ i bilježe, što predstavlja nužan preduslov za postizanje rekorda. Zahvaljujući tome, moguće je uspostaviti rivalitet i među sportistima koji se nijesu neposredno nadmetali, a hijerahija uspjeha u sportu nije jednodimenzionlana, nego se odnosi i na prošla vremena; sportisti se sada takmiče i sa veteranima, koji više ne ulaze u sportsku arenu, nastojeći da prevaziđu njegove rezultate, da obore rekord.

Sport je u početku razvoja kapitalističkog društva pomjeren u područje „slobodnog vremena“. U tom smislu, on je dugo predstavljao povlasticu vladajuće klase, mada se, istovremeno, razvija i sportska baza susprotstavljene klase, odnosno proletarijata. Proleterski sport usvaja pravila, pa čak i hijerarhijske odnose buržoaskog sporta, i u osnovi prihvata sportski rivalitet sa takmičarima buržoazije, o čemu ćemo više govoriti nešto kasnije.

Međutim, sve navedene promjene do kojih dolazi u Novom vijeku prosleđuju nas ključnoj, epohalnoj razlici starog i novog svijeta. Sport u Novom vijeku pokazuje novu matricu. Njegov cilj više nije uspostavljanje i veličanje, nego *prekoračivanje mjere*. Nema tog rezultata koji ne može da bude prevladan. Kao što u društvenom životu ne postoji ništa toliko dobro da ne može da bude prevladano i zamijenjeno boljim, tako ni u domenu sportskog nadmetanja ne postoji „nakaznost“. Nema apsolutnog rekorda. Savremeni sport je epohalno određen kao nastojanje ka prevladavanju svakog postavljenog rezultata.

Ova epohalna promjena, koju možemo da razumijemo kao iskorak iz „ispostavljenog“ ka „uspstavljenom“, filozofski je eksponirana još u djelu Frensis Bekona.

Njegova nezavršena knjiga *Instauratio magna*, odnosno njen poznati segment, *Novi organon*, uspostavljaju drugačiju koncepciju znanja. Novi početak, prema tome, unaprijed računa sa prevazilaženjem okvira starog, a to bitno određuje duh novoga vremena⁶⁴. U tom

⁶³ Ričard Đujijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str 42.

⁶⁴ Eric Hobsbawm, *Doba kapitala*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str 191.

smislu, promijenio se i karakter proizvodnje, koja sada nastoji da se tehnički usavrši. U području ekonomije, kapitalizam pretpostavlja da se iznova prekoračuje ono što je već dosegnuto, da se širi proizvodnja i pronalaze nova tržišta za njen plasman. Otuda se osnovni princip Novog vijeka može okarakterisati kao stalno nastojanje da se nadiđe zatečeno, da se stalno i iznova osvaja zabran iza granica, da se permanentno uspostavlja novi svijet.

Suštinu društvenih odnosa u Novom vijeku, koji imaju bitne reperkusije i na sport, otkrio je Karl Marks, misaono zahvatajući strukturu buržoaskog svijeta. U Marksovim djelima nema posebnih segmenata o sportu, ali kakav bi bio stav o tome može se rekonstruisati iz razumijevanja samog pojma otuđenja. Naime, kao što je sam proizvod rada *otuđen* od radnika, tako područje razonode, slobodnog vremena, odnosno uživanja, takođe postaje alijenacija. A sve to ishodi iz otuđenosti rada u odnosu na njegov proizvod:

Ako proizvod rada ne pripada radniku, ako stoji nasuprot njemu kao tuđa sila, to je moguće samo zato što pripada nekom *drugom čovjeku izvan radnika*. Ako je njegova djelatnost za njega mučenje, ona mora biti *užitak* nekom drugom i životna radost nekom drugom.⁶⁵

Radnik ne raspolaže niti svojim vremenom, njegovo slobodno vrijeme samo uslovno njemu pripada. Iz tog razloga, sport prebiva u području eksploatacije, on je stvar slobodnog vremena vlasnika sredstava za proizvodnju, čisto uživanje utemeljeno na eksploataciji.

Ovako posmatrano, rađanje sporta u radničkim kolonijama imaće savim drugačiji smisao, čemu će biti posvećeni naredni djelovi ovog rada.

Razvoj kapitalizma donio je novine u samu koncepciju sporta u Moderni. Najprije, došlo je do značajne komercijalizacije slobodnog vremena. Tržište zabave dosta brzo se proširilo i na sport, što je za posledicu imalo profesionalizaciju sporta.

U počecima kapitalističke produkcije, sport je bio rezervisan sa pripadnike mlade buržpazije, koja je učesćem na sportskim takmičenjima potvrđivala svoj društveni status. Buržoazija najprije oponaša povlašćene staleže u feudalizmu; snalaženje u sportskim vještinama, koje više nije znak „viteštva“, odnosno „plave krvi“, sada je zasnovanao na preduzimačkom duhu i neustrašivosti, kao *djelatnostima* koje određene članove društva odvaja od ostalih.

Nešto kasnije, vlasnici sredstava za proizvodnju postupno odlaze „iza kulisa“, a vođenje firmi preuzimaju profesionalni menadžeri. Ova profesionalizacija uskoro pronalazi svoj analogan i kada je riječ o sportu; takmičari su sada posebno obučeni profesionalci, čiji

⁶⁵ Karl Marks, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, u Marks-Engels, Dela, tom 3, Beograd, 1972, str 223.

društveni status odgovara pozorišnim ili kabaretskim zvijezdama. Drugim riječima, stvara se posebna „industrija zabave“, u kojoj sport zaizima sve značajnije mjesto.

Nadmetanje je samo jedan proizvod koji se prodaje na tržištu, a osim toga postoje i drugi proizvodi, u vezi sa samim sportskim događajima, koji takođe donose profit. Kao profitabilna industrijska djelatnost, koja ima značajan uticaj na najšire javno mnjenje, sport postaje i mjesto plasiranja političkih poruka, baš kao što malo-pomalo, jednako kao i druge industrije zabave, formira „ukus“, odnosno uspostavlja ili oblikuje različite društvene vrijednosti. Utoliko, sport izražava duh društveno-kulturnih struktura.⁶⁶

Tako je prema Helmutu Plesneru – suština sporta slika industrijskog svijeta.⁶⁷ Plesner posebno akcentuje svojevrsni “kataraktički smisao” sporta, smatrajući da čovjek tu nastoji da kompenzuje lišavanja kojima je izložen u svijetu specijalizovanog rada. U razvijenom kapitalističkom društvu otuđenje čovjeka od produkata svoga rada ne podrazumijeva više nemogućnost uživanja (temeljitija eksploatacija tržišta učinila je da proizvođači postanu i potencijalni potrošači onoga što proizvode), nego se specijalizacijom ta veza gubi, u nesagledivosti neposrednog doprinosa proizvedenoj stvari. Tu su i društvena neproizvodna zanimanja, poput marketinga ili bankarstva. U takvoj situaciji, čovjek usko specijalizovan za bavljenje sasvim određenom djelatnošću, ostaje frustriran zato što nije ispoljen kao čovjek, što se ne oblikuje u suočavanju sa otporom prirode, što ne sagledava vlastiti značaj u kontekstu društvene podjele rada⁶⁸.

Prema Plesneru ta upućenost čovjeka na usko područje svoga djelovanja u društvu, u izvjesnom smislu proizvodi agresivnost, pa sport predstavlja kompenzatorni ventil pražnjenja. Dokaz za ovu tvrdnju Plesner vidi u činjenici da se sportom ponajviše bave oni koji pripadaju sferi takozvanog “otuđenog rada”. Takmičarska struktura industrijskog društva, potreba da se na tržištu rada postigne što bolji konkurentski položaj, povećava stepen agresivnosti, koji se na odgovarajući način “prazni” upravo u sportskim aktivnostima. Plesner smatra da bavljene sportom u tom smislu poprima određene simboličke oblike⁶⁹.

Plesner, međutim, u drugom planu ostavlja cjelokupnu kapitalističku koncepciju sporta, koji, doduše, pruža mogućnost “pražnjenja” i psihološke nadkompenzacije, ali istovremeno nameće određene vrijednosti u prividno ideološki naivnoj formi.

⁶⁶ Dragan Koković, *Sociologija sporta*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad 2007, str. 6.

⁶⁷ Helmut Plesner, „Soziologie des Sports“, *Deutsche Universitäts Zeitung*, Nr 22, 1952, str 12.

⁶⁸ Helmut Plesner, *Granice zajednice*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad-Sremski Karlovci, 2004, str 107.

⁶⁹ Ratko R. Boživić, “Simbolička kultura i fizička kultura”, *Sociološka Luča*, II/1, 2008, str 52

Habermas posmatra sport u kontekstu svog razumijevanja instrumentalnog djelovanja. Sport, smatra Habermas, treba da prospješi svijet rada. U nastojanju da ostvare sve bolje rezultate sportisti i sportski stručnjaci posežu za novim metodama, koriste naučna dostignuća, i, kao u svakom drugom vidu kapitalističke proizvodnje, nastoje da dosegnu cjelishodniji i ekonomičniji način proizvodnje rezultata⁷⁰. Samim tim, u vrhunskom sportu, pojedinac je sveden na sirovinu. U tom smislu, sport potvrđuje „postvarenje“ svijeta rada, i zato se ne može posmatrati ni kao imaginarni izlazak iz ovog područja, kao što tvrdi Plesner.

Međutim, ukoliko usvojimo pomenuti uvid, prema kome se u vrhunskom sportu radi na “sirovini” za postizanje vrhunskih rezultata, ostaje da se zapitamo kako stoji sa rekreativnim sportom u ključu industrijskog instrumentalnog djelovanja? Možda je na ovom polju Plesner u pravu, jer se rekreativnim sportom bave ljudi pritisnuti teškoćama svakodnevice. S druge strane, imajući u vidu poststrukturalističku analizu ideologije, čak i amatersko bavljenje sportom u nekom zabačenom gradu može da ima ideološke obrise, shodno “mitologiji z desna”, o kojoj govori Rolan Bart.

Ideologija je, prema Bartu, smještena u drugostepeni semiološki sistem. U prvostepenom semiološkom sistemu, vrhunski sport je očigledno podređen određenom “proizvodu”, rezultatu. On je u tom smislu sveden na robu. Tako je, na primjer, američka košarkaška liga, NBA, postala robni znak, kao i imena poznatih košarkaških ili fudbalskih timova⁷¹. Međutim, u drugostepenom sistemu, ovo značenje sporta kao robe se izokreće⁷². Robni status sporta predstavljen je sada kao izlazak iz siromaštva i bijede, kao vid preduzumljivosti, kao dosezanje onoga što ostaje nedostižno većini ljudi. Buržoaski karakter sporta, logika kapitala na koju nailazimo, tako je anonimizirana, nevidljiva, dok je njen sistem vrijednosti sada isturen u prvi plan, kao da je odnekud sam došao, kao sa se radi o “prirodnim vrijednostima”:

⁷⁰ Wiliam J. Morgan, “Sport, Habermas, and the Moral Sphere: A Response to Lopez Frias”, *Sport, Ethics and Phylosophy*, Volume 9, 2015, Issue 3, str 74-96

⁷¹ Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 68.

⁷² Semiološki sistem prema Bartu uvijek ima strukturu *označavajuće-označeno-znak*. *Označavajuće* je izraz kojim nešto želimo da označimo; to što želimo da označimo je *označavano*, dok je *znak* sinteza prvog i drugog člana. U drugostepenom semiološkom sistemu, znak, kao rezultat prvostepenog semiološkog sistema, sada biva usmjeren, kao novo označavajuće, ka novom značenju, to jest on sada dovodi do novog *znaka*. Na taj se način prvobitno značenje izokreće. Bart smatra da se semiološki sistem ne javlja samo u jeziku, pa otuda njegov primjer analizira jednu fotografiju, naslovnu stranu *Pari mača*, na kojoj se vidi crnac u francuskoj uniformi, kako pozdravlja francusku zastavu. Prvostepeni semiološki istem (*označavajuće-crnac, označavano – crnac, tj afrikanac u francuskoj unioformi pozdravlja francusku zastavu* , dovodi do znaka, prema kome je Francuska, u kojoj Afrikanci pozdravljaju njenu zastavu, u stvari kolonijalna zemlja) biva izokrenut ka novom značenju, prema kome je pozdravljanje zastave znak da je Francuska slobodna zemlja i za crnce, odnosno da je kolonijalna prošlost ove zemlje bila “dobra za crnce”, koji sada gordo i ponosno pozdravljaju njenu zastavu, kao punopravni članovi društva; vidi u Rolan Bart, *Književnost, mitologija, semilogija*, Nolit, Beograd, 1971.

U buržoaskom društvu nema ni proleterske kulture, ni proleterskog morala, ni proleterske umjetnosti: u ideološkom pogledu, sve što nije buržoasko prinuđeno je da *pozajmljuje* od buržoazije.⁷³

To znači da je amaterski sport *oponašanje* vrijednosti vrhunskog sporta. Svijet je velika *utakmica*, u kojoj se sučeljavaju manje ili više sposobni. Oni sposobniji su s pravom na vrhu, a oni manje sposobni, kao poraženi, ostaju u svojoj masi nedovoljno motivisanih ili nepreduzimljivih, koji, međutim, mogu da se uzdignu do pobjede, ukoliko porade na sebi. Samim tim, klasno ustrojstvo društva i koncepcija tržišta ostaju sasvim neupitni, to je sistem vrijednosti u koji se ne može uprti prstom, jer ništa drugo ne garantuje ovako pravičnu efikasnost.⁷⁴

Takmičarski karakter sporta ukazuje na njegovu absorbovanost u sistem kapitalističke produkcije. Sportista je vrsta *resursa*, odnosno on je u funkciji kapitalističke proizvodnje razumijevan kao “ljudski potencijal” – materijal za eksploataciju; baš kao što priroda u kapitalizmu postaje skup *sirovina*, tako je i radna snaga, u fabrici ili na sportskom terenu, zapravo potencija za oplodnju kapitala. Ovo razumijevanje sportiste kao najamnog radnika, međutim, ne znači da kapitalizam *razumije* njegov “talenat” kao prirodnu disponiranost: radna snaga je u funkciji kapitalističke produkcije, a to znači da se ona ne može razumjeti kao neka objektivna, prirodna datost, baš kao što ni priroda ne postoji izvan buržoaske produkcije svijeta. Priroda je *sirovina*, dok su sportska i radna snaga samo *proizvodni potencijal*. U tom smislu, sportski rekordri ili racionlanost sportske igre nemaju nikakvog značaja ako nijesu “oplođeni”, u smislu neposredne iskoristivosti, proizvodnje proizvodne vrijednosti.

Upravo iz ovog razloga, sportsko takmičenje razumije se kao vid proizvođenja ekstraprofita. A budući da je svijet sada proizveden kao materijal za kapitalističku produkciju, pravila njegovog funkcionisanja sada su zamijenila prirodna pravila, odnosno zakone prirode. U tom smislu, zakonito je ono što dopušta slobodnu produkciju. “Sportska utakmica” je u tom smislu, slika ove “tržišne utakmice”, kapitalističke produkcije koja pretpostavlja tržište koje neće biti, ni na koji način, sputavano bilo čim spoljašnjim, ne-tržišnim, neprodukovanim, odnosno “prirodnim”.

Iz tog razloga sport predstavlja tu kapitalističku paradigmu, tržišne utakmice gdje pobjeđuje “bolja racionlanost”, odnosno gdje primat imaju oni koji su preduzimljiviji. Ništa

⁷³ Rolan Bart, *Književnost, mitologija, semilogija*, nav.djelo, str. 259.

⁷⁴ Ova “mitologija zdesna” na posletku pledira da je povinovanje zakonima tržišta osnovna vrednost na kojoj treba graditi društvo: “Kada judi postupaju u sopstvenom interesu na slobodnom tržištu, oni unapređuju blagostanje celog društva” – vidi u David Boaz, *Libertijanizam*, CLDS, Beograd, 2003, str 159.

nije racionalnije od toga da pobjeđuje onaj ko je predaniji, bolji, preduzimljiviji, ko više “radi na sebi”, ili racionlano planira svaki potez. Tako takmičarska priroda sporta predstavlja opravdanje takmičarskog karaktera društva, u kome *zasluženo* primat imaju oni koji su preduzimljiviji (buržoazija), nad onima koji su u tom smislu manje racionlani (proletarijat):

Govori se o tome da će kulturne vrijednosti postati opšte, o pravu svih sunarodnika na kulturna dobra, o unapređivanju tjelesnog, duhovnog i moralnog narodnog obrazovanja. Ali to bi samo značilo ideologiju društva...⁷⁵

To što je sport, kao oblik kulture sada dostupan masama podrazumijeva prihvatanje cjelokupnog kulturnog obrasca, koji ovo nudi i pod izvjesnim uslovima omogućuje.

Markuze takođe primjećuje da je sama potreba za *igrom*, lišena promišljanja cilja, ovdje iskorišćena, kako bi se bez pogovora prihvatili koncept i pravila, o kojima se ne razmišlja⁷⁶. Važnije je da se igra, “igraj svoju igru”, unutar ustanovljenih pravila, ali stvarni smisao ostaje maskiran i nevidljiv.

U poznijem djelu, *Eros i civilizacija*, Markuze će ovaj odnos, u kome je igra podređena *pravilima*, imenovati sintagmom “logos dominacije”. Igra, kao proizvođenje pravila, kao sloboda sama, podređena je u buržaskom društvu vladavini logosa, civilizacijskih imperativa, odnosno upravo onih vrijednosti koje predstavljaju njegovu ideološku matricu⁷⁷.

Ne treba gubiti iz vida ni ideju *koristi* bavljenja sportom u kapitalističkom društvu. Upadljivo insistiranje na sportskim aktivnostima u školama, procvat kulture bodi-bildinga, mnoštvo programa za rekreaciju, osim što podrazumijevaju “proizvodnju potreba”, treba da obezbijede okupljanje oko zajedničkih interesa. Ne samo da sport obezbjeđuje ključne principe za unapređenje fizičkog i mentalnog zdravlja⁷⁸ i dobrobiti pojedinaca, nego i za integraciju društvenih klasa. Ideja *pobjede* u sportu služi za promociju uspjeha, i ta je ideja postala neodvojiva od sporta, što često rezultira elitizmom i težnjom ka superiornosti.

⁷⁵Herbert Markuze, *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd, 1977, str. 71.

⁷⁶ Herbert Markuze, *Čovjek jedne dimenzije*, nav.djelo, str. 89-90.

⁷⁷ Nasuprot tome, izvorna “ideja igre” kod Markuzea “ukida represivne i izrabljivačke osobine rada i slobodnog vremena”, H. Markuse, *Eros i civilizacija*, *Ibid.* str 174.

⁷⁸ Kako se navodi u izvještaju jedne britanske institucije nadležne za pitanje uticaja sporta po čovjekovo zdravlje (*The Health Education Authority*) pozitivni učinci redovnog bavljenja nekom vrstom sportskih aktivnosti su sledeći: niži nivoi ukupne smrtnosti; smanjen rizik razvoja koronarne srčane bolesti, šloga, hipertenzije, dijabetesa nezavisnog od insulina; bolja kontrola gojaznosti; moguću zaštitu od nekih oblika kancera; smanjenje nivoa blage depresije i anksioznosti; održavanje zdravih kostiju i moguća prevencija osteoporoze; i benefiti za one sa razvijenim bolestima, posebno za one sa kontrolisanom hipertenzijom, hiperlipidemijom, blagom depresijom i hroničnom anksioznošću (Graham Scambler, *Sport and society: history, power and culture*. McGraw-Hill Education (UK), Lindon, 2005, pp 76-77).

Taj imperativ “pobjede” podjednako je prisutan i u amaterskom sportu, postavljajući jedan od faktora koji sve više briše razliku između amaterskog i profesionalnog bavljenja sportom⁷⁹, čineći od neprofesionalnog sportiste potencijalnog profesionalca, koji se nalazi na nekoj vrsti “obuke”.

Sada valja postaviti pitanje – iz kog se razloga uopšte, upravo u zemljama kapitalizma, insistira na proširivanju sportske baze? Moglo bi se reći da je propagiranje sportskih djelatnosti u funkciji društvene kontrole, kako bi se nezadovoljstvo političkom koncepcijom društva moglo sublimisati u područje sportskog nadmetanja. U tom smislu, kao što to primjećuje Radovan Marjanović, sport predstavlja mehanizam socijalne kontrole:

Sport je velika škola nekritičkog prihvatanja datog, pasivnosti, zadatah i kontrolisanih delatnosi, kretanja uvek u okviru i od strane drugih i “starijih” određenih granica.⁸⁰

Insistiranje na sportu kao “nepolitičkoj djelatnosti”, na “oslobađanju sporta od uticaja politike”, o čemu se u javnosti mnogo govori, u tom smislu nije ništa drugo nego upravo utiranje svih kritičkih potencijala igre. Priča o odvajanju sporta od politike utoliko je siguran znak upravo *sporta kao politike*, odnosno *igre politike*, koja svojom prividnom anonimnošću nastoji da hipostazira postojeći društveni poredak⁸¹.

Prema interpretaciji Ričarda Đulijanotija, koji komentarišu ovu marksističku recepciju, sport tek poslije radikalne promjene društvenih odnosa može iznova postati neotuđena i ideološki nesputana djelatnost. Drugim riječima, i za Marksa je sport u osnovi - *igra*.⁸² No, s druge strane, ostaje otvoreno pitanje da li se u pokušaju ostvarenja ove marksističke koncepcije ideologijom neopterećenog sporta iznova zapada u ideologiju. Već kod Lenjina, sport je *metod* koji treba da doprinese međunarodnoj borbi proletarijata. Drugim riječima, sport nije cilj, nego sredstvo, on je funkcijalizovan i podređen višem cilju, što protivrjeđi određenju igre kao samodovoljne i slobodne djelatnosti.

Drugim riječima, kao što to primjećuje i Đulijanoti, radničke sportske igre su svakako preteča “sporta za sve”, dakle široke koncepcije fizičke kulture koja nije određena imperativom takmičenja ili profita. Međutim, sport ovdje ima ulogu propagiranja kolektivismu, razumijevanja društva po kome svi njegovi članovi a priori imaju iste interese. U tom smislu, sport je u funkciji “mita s lijeva”, kako bi to rekao Bart, odnosno on je iznova

⁷⁹ Ratko R. Božović, “Amaterizam i profesionalizam u sportu”, *Sociološka luča*, II/2,2008, str 43.

⁸⁰ Radovan Marjanović, “Takmičarski sport i njegov kulturni i društveni značaj”, *Ideje* 3-4, Beograd, 1983, str 128.

⁸¹ Henri, Lefebvre, *Kritika svakodnevnog života*, Naprijed, Zagreb, 1988, str 139.

⁸² Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 56.

zatvoren u drugostepeni semiološki sistem, kome je, barem deklarativno, cilj u emancipaciji i oslobađanju od paradigme kapitalističkog svijeta.

Koncepcija “sport za sve”, u kontekstu programa Međunarodnog Olimpijskog komiteta, predstavlja svojevrsno korišćenje socijalističkog razumijevanja sporta kao kolektiviteta. Ovaj koncept treba da omasovi bavljenje sportom koji neće pretendovati vrhunskim rezultatima:

Međunarodni Olimpijski Komitet osnovao je radnu grupu radi definisanja koncepcije pokreta „Sport za sve“, vodeći se sve prisutnijim globalnim trendom brige o zdravlju. Grupa je osnovana kako bi Olimpijski pokret mogao da pomogne i promovise takve aktivnosti. Koncept *sporta za sve* ističe u prvi plan da rekreativni sport mora da karakteriše redovni program vježbanja (ali i primjerenog takmičenja) u cilju očuvanja zdravlja i fizičke spremnosti.⁸³

Redovni program vježbanja i takmičenja, zapravo, sprovode se pod paradigmom vrhunskog sporta, kao svojevrsna imitacija njegove strukture. Ova ideološka funkcija, samim tim, više ne afirmiše ideju kolektiviteta, nego, upravo suprotno, individualitet, odnosno individualna postignuća, kao odraz “preduzimljivosti”.

⁸³ *Strategija razvoja sporta AP Vojvodine*, Novi Sad, 2015, str 12.

3. NACIONALNA POLITIKA I POLITIKA SPORTA

3.1. Nacija i politika

Rodno mjesto evropskih nacionalnih država je Francuska revolucija. Uspostavljanje jedinstvenog nacionalnog tržišta, stvaranje jedinstvenog pravnog poretka, univerzalizacija građanskih prava⁸⁴ – sve su to tekovine ove revolucije, iz koje ishodi kao krajnji rezultat jedinstvo nacije i države. Druga strana ovog jedinstva je stvaranje nacionalnih institucija, koje njeguju određenu kulturu, kao i zaštita nacionalne buržoazije, odnosno regulacija odnosa na tržištu u okviru ovih država.

Stvaranje nacionalnih država, međutim, ima svoju neposrednu intelektualnu pripremu, baziranu na građenju nove, novovjekovne slike svijeta. Teško je ukratko izložiti smisao ove promjene, pa ćemo se ovdje zadovoljiti samo predstavljanjem osnovnih razvojnih momenata, koji ilustruju principe na kojima nastaje moderna nacionalna država.

3.1.1. *Recepcija politike u Moderni*

Za razliku od antičkog primata politike, koji uslovljava da etika praktično vodi u politiku, već kod Makijavelija suočavamo se sa sasvim drugačijom koncepcijom.

Za Makijavelija su, po svemu sudeći, vrlina i dobrota pohvalne jedino ako su društveno i politički korisne, to jest ako doprinose očuvanju ili uspostavljanju društvenog poretka jedne države shvaćene po uzoru jake Rimske Republike. Zato on zagovara kao građanske vrline one muževne vrline ili *antiqua virtus* kao što su: hrabrost, snaga, odlučivost, praktična vještina, vitalnost, lukavost, sreća, nepokolebljivost u nesreći, snažan karakter i druge. To ne znači da Makijaveli traži ponovno uspostavljanje antički shvaćene etike, jer ona je neraskidivo povezana s metafizičkim shvatanjem polisa kao transcendentnog prirodnog prostora u čijem je temelju moralna vrlina i u kome je tek moguće govoriti o čovječnom životu čovjeka, o njemu kao o moralnom pojedincu. Ali kako država sada postaje *proizvod* potrebno je reafirmisati samo one vrline koje ga mogu očuvati, koje su efikasne, funkcionalne.

Za potiskivanje teleološke orijentacije na području praktičke filozofije, važan je moderan zahtjev upućen istraživaču da radikalno odustane od predrasuda, od vrednosnih mjerila političke zajednice u kojoj živi, jer u praktičnom interesu moderna nauka vidi

⁸⁴ Slobodan Žunjić, *Filozofija i modernost*, nav.djelo, str. 195/196.

ugrožavanje svoje “objektivnosti”. Makijavelijeva politička filozofija predstavlja ishodište moderne političke nauke, koja polazi od empirijskog istraživanja, i koja induktivnim putem gradi svoj pogled na svijet, koja finalnu orijentaciju zamjenjuje čisto kauzalnom - i tako on otvara put ka Bekonu i Hobsu.

Makijavelizam predstavlja razbijanje metafizičkog okvira politike, njeno oslobađanje od svakog vida transcendencije, i zauzimanje svetovnog pogleda na svijet. Makijaveli ne pokazuje nikakvo zanimanje za savjest pojedinca, ili za bilo koje drugo metafizičko, teološko ili teleološko pitanje. Tako, na primjer, on poznaje samo jednu slobodu, i to slobodu od samovolje despotske vlasti, to jest republikanizam, i slobodu jedne države od vlasti druge; u njegovim djelima nigdje se ne pominje čovjekov položaj u kosmičkoj strukturi. U stvari, on otkriva jednu novu praktičku moć – moć znanja i moć politike kao nauke. “Političku vještinu on cijeni samo kao sredstvo, samo sa stanovišta njene sposobnosti da stvori uslove za ozdravljenje” bolesnih država i za njihovo bolje napredovanje.

U Makijavelijevom učenju o politici prisutan je, u novom ruhu, onaj antički strah od rušenja zajednice, strah od *hybrisa*. Država je uređena, i ona garantuje određenu sigurnost. U tom smislu se država ne smije rušiti, i ona je, samim tim, pretežnija i važnija od njenih podanika. Pa ipak, suština države ovdje je sasvim drugačije posmatrana.

Moderna, koja otpočinje Novim vijekom, donosi najprije sasvim novo utemeljenje znanja. Umjesto aristotelovske dedukcije, koja je u srednjem vijeku tvorila *philosophia perennis*, sada se, zahvaljujući novom, induktivnom metodu mišljenja, pruža mogućnost za proširivanje znaja. Već kod Dekarta, samo mišljenje postaje nezavisno u odnosu na *biće*, što omogućuje kritičko sagledavanje stvarnosti.

Ta nezavisnost mišljenja, koja se, s druge strane, ogleda kao vladavina *metode*, kojom se ono što se posmatra najprije redukuje na najosnovnije tačke, a potom re-konstruiše, koja je kod Dekarta u osnovi novog početka u filozofiji, kod Hobsa je na djelu na planu političke teorije. Kao što Dekart *stvarnost* ne uzima zdravo za gotovo, već uspostavlja radikalnu sumnju, podvrgavajući skepsi svaki oblik znanja sve do ustanovljenja same, nesumnjive osnove, od koje, kao kopernikanske tačke, treba iznova izgraditi sistem spoznaje, tako i Hobs podvrgava sumnji premodernu koncepciju države, koja je uzima kao neposrednost⁸⁵. Da bi se razumjela suština države, potrebno je ukazati na njene korjene, na ono što preostaje, kada se odstrani svaki oblik društvenosti, odnosno kada se zakorači u *prirodno stanje*.

⁸⁵ Adrijana Zaharijević, “Hobs o prirodnom stanju i veštačkom čoveku”, u Vladimir Milisavljević, Ivan Mladenović (urednici), *Tomas Hobs – utemeljenje moderne filozofije politike*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, LP „Albatros plus“, Beograd 2012, str 32.

Politička filozofija za Hobsa treba da bude zasnovana na aksiomatskom znanju, na onome što se dalje ne može redukovati, a ne na unaprijed ispostavljenoj izvjesnosti, ili na mnenjima, kao što je to kod Aristotela. *Drugim riječima, politička filozofija sada više ne treba da bude opis postojećeg poretka, nego konstitutivno načelo njegovog uspostavljenja.* Gotov svijet, kako ga misli premoderna filozofija politike, ne pruža nikakvu polaznu tačku, koja bi predstavljala racionalno polazište za konstrukciju države, uspostavljanje racionalnih principa kojima se, kako to kaže Hobs, „strast ne može usprotiviti“⁸⁶.

Politička filozofija treba, dakle, da utemelji izvjesnost same ljudske prakse, odnosno da predvidi načine postupanja ljudi – a to pretpostavlja uspostavljanje država čija će moć uračunati sve uzroke i posledice ljudskog djelovanja.

Uspostavljajući temelje za sve kasnije teorije društvenog ugovora, Hobs pokazuje izlazak iz prirodnog stanja, zasnovan na racionalnim razlozima, koji opravdavaju ograničenja slobode u društvenoj zajednici.

Hobsova redukcija završava se, dakle, na prirodnom stanju. Izvan društva nema ni prava ni dobra. Stoga je prirodno stanje, zapravo, stanje bez prava, iako na prvi pogled tu vlada apsolutno pravo. Ukoliko svi imaju pravo na sve, onda u stvari niko nema pravo ni na šta. Prirodni čovjek je, u tom smislu, puki fizički realitet, odnosno on je svodiv na – *kretanje*⁸⁷, koje „ne proizvodi ništa drugo do kretanje“⁸⁸.

Čovjek nastoji da održi nesprestanu kretanje, odnosno on nastoji da živi. Kao ono što ga sputava – pojavljuju se drugi ljudi. Kao potencijalni sputavaoci kretanja, oni predstavljaju prijetnju svakom somoodržanju, odnosno, oni su – smrtna prijetnja. Iz tog razloga, sam nagon sa samoodržanjem uslovljava da je odnos prema drugom čovjeku uvijek ratni. Ukoliko nas drugi uvijek ugrožava, onda mi treba da se branimo – napadajući. Ta borba na život i smrt vodi se u ime života. Samoodržanje zahtijeva *bellum omnium conra omnes*.

Prema Hobsu, ono što će predstavljati osnovu za izlazak, što će omogućiti društveni ugovor, jeste upravo strah, odnosno mogućnost anticipacije prirodnog čovjeka da će mu, u prirodnom stanju, prije ili kasnije biti oduzeto pravo na nesputano kretanje, da će biti ubijen. Činjenica da je svaki čovjek, pa makar i onaj najslabiji, kadar da ubije i najjačeg⁸⁹, utemeljuje

⁸⁶ Tomas Hobbes, “Human Nature, or the Fundamental Elements of Policy”, in Sir Wiliam Molesworth (ed), *The English Works of Thomas Hobbes*, Vol. IV, John Bohn. London, 1840, pp 4.

⁸⁷ T. Hobs, *Levijatan*, Gradina, Niš, 1991, str 80.

⁸⁸ *Isto*, str. 36.

⁸⁹ *Isto*, str. 133.

strah od uništenja, na čemu se gradi prirodni zakon, odnosno zakon koji treba da jemči opstanak individue, da uspostavi njeno prirodno pravo na opstanak.

Ukoliko je, dakle, kod Makijavelija politika zasnovana na tehnici, kao onoj vrsti djelatnosti koja vodi nekom proizvodu, koja činidbu spaja sa tvorbom, kod Hobsa je to poetičko djelovanje teoretski zasnovano. Drugim riječima, ako je kod Makijavelija omogućena politička tehnika, kod Hobsa je tek, *metodski*, moguća teorija politike.

Za razliku od antičkog društva, koje je bilo organska cjelina, moderno društvo je zasnovano na ekonomskim načelima proizvodnje, razmjene i potrošnje⁹⁰, pa je samim tim potrebno i novo utemeljenje države.

Džon Lok je na nešto drugačiji način formulisao potrebu stvaranja društvenog ugovora. Nasuprot Hobsu, on smatra da prirodno stanje u osnovi ljudima pruža dobro, ali da oni iz njega izlaze da bi im bilo još bolje. Prirodno stanje ne garantuje preduzetnički duh, individualnu inicijativu, i zato se u ljudskom društvu utvrđuju pravila koja treba da obezbijede individualni angažman.

Prirodno stanje, međutim, i kod Loka ima jasne nedostatke. Iako svako zna šta je dobro, zadovoljenje pravde je individualna stvar. Svaki pojedinac se sam mora boriti za zaštitu svoga imetka, kažnjavanje zločinca, nadoknadu štete, a, kako to kaže Lok, teško je biti sudija u vlastitoj stvari. Zato, iako ljudi već posjeduju znanje o onome što je dobro, oni moraju napustiti prirodno stanje, kako bi država mogla da garantuje ispunjenje prirodnog zakona.

Država, u tom smisli, treba da garantuje vlasništvo, koje u širem smislu obuhvata život, slobodu, kao i vlasništvo u užem smislu te riječi. Uži pojam vlasništva, privatna svojina, u stvari proističe iz šireg pojma. Ukoliko su ljudi vlasnici svoje ličnosti, što je osnov njihove slobode, ukoliko slobodno raspolažu svojim rukama, onda je i plod njihovog djelovanja, to što slobodno čine služeći se svojim prirodnim resursima, takođe njihova svojina. To pravo na svojinu ne može uzurpirati ni sama zakonodavna vlast u državi.

Budući da je vlasništvo osnovni atribut ljudskog postojanja, jer ono pretpostavlja ne samo posjedovanje dobara, kao rezultata individualnih aktivnosti, nego i prirodno pravo na život i slobodu – prihvatanje društvenog ugovora je za Loka individualni čin. Za razliku od Hobsa, kod koga pristanak svakog pojedinca nije pretpostvka za njegovo uključivanje u državnu zajednicu, prema Loku je vlastiti pristanak nužan uslov podvrgavanja nekoj političkoj volji. Drugim riječima, niko ne može biti podvrgnut nekoj političkoj vlasti mimo

⁹⁰ Slobodan Žunjić, *Filozofija i modernost, nav.djelo*, str. 143.

sopstvenog pristanka. Iz tog razloga, maloljetna djeca nijesu podanici, odnosno tek punoljetstvom pojedinac slobodno odlučuje da će biti podanik neke vlade, pri čemu on nije obavezan da bude podanik u zemlji u kojoj je odrastao, nego, slobodno raspoložujući svojim prirodnim pravima, to može da bude i u nekoj drugoj zemlji. Podaništvo pretpostavlja jasno izražen ili prećutni pristanak, i tek ovaj individualni čin, pristajanje na neki *društveni ugovor* povlači za sobom obavezu da ubuduće pojedinac prihvata odluke većine, odnosno da slijedi volju narodnog suvereniteta.

Ideja narodnog suvereniteta, koja je začeta kod Loka, da bi dobila svoj razvijeni oblik kod Rusoa, pretpostavlja, najprije, podjelu vlasti, a osim toga ona uključuje i pravo pojedinaca na pobunu, ukoliko vlast prekorači svoja ovlašćenja, odnosno ukoliko djeluje mimo interesa pojedinca – suprotno njegovom pravu na vlasništvo.

S jedne strane, dakle, mora biti ograničena izvršna vlast. Ne samo da ona treba da slijedi zakone koje donese zakonodavna vlast, nego i ona sama mora da bude podređena zakonodavnoj vlasti, koja treba da izražava volju naroda. U tom smislu, Lok se protivi apsolutističkoj monarhiji, smatrajući da je monarh na koga se ne odnose zakoni, i dalje u prirodnom stanju. Ukoliko su po prirodi svi ljudi jednaki, onda društveni ugovor treba da garantuje tu prirodnu jednakost; titularni nosilac vlasti, prema tome, polaže račune narodu, koji ima prava da ga svrgne ukoliko on prekrši prirodnu jednakost, ukoliko se uzdigne iznad zakona, ili ukoliko ga selektivno sprovodi, tako da ugrožava pravo na vlasništvo u najširem smislu te riječi⁹¹.

Zakonodavna vlast u krajnjoj instanci izražava narodni suverenitet. Ona je, u tom smislu, demokratski zasnovana. Međutim, to joj ne daje za pravo da se suprotstavi onim pravima koje garantuje prirodni zakon. Nikakvim institucijama, ma kako demokratski one bile izabrane, ne može se staviti na raspolaganje više od onoga što svaki pojedinac već ima u prirodnom stanju. A to znači da se, čak i kada je riječ o demokratski podržanim odlukama vlasti, one moraju smatrati ništavnim pred onim što je, prema prirodnom zakonu, vlasništvo svakoga čovjeka. Ako to predstavimo u nešto zaoštrenijoj formi, to znači da je pravo na preduzetništvo, na vlasništvo dobijeno vlastitim radom i snalažljivošću, starije od demokratskog prava, koje ishodi iz institucije društvenog ugovora, odnosno da je vlasništvo pretežnije od demokratskih institucija.

Lokova ideja narodnog suvereniteta dalje je razvijana kod Rusoa. Za razliku od Hobsa, u Rusoovom *Društvenom ugovoru* vlast se ne prenosi na jednog jedinog čovjeka,

⁹¹ *Isto*, str. 182.

nego na totalitet naroda, čija prava ostaju neprikosnoveni⁹² : „Svako od nas ujedinjuje svoju osobnost i svu svoju moć pod vrhovnom upravom opšte volje, i primamo u društvu svakog člana kao nedvojivi dio cjeline“.

Pojam *res-publica*, „javna stvar“ – pretpostavlja da svaki pojedinac slobodno izražava svoje mišljenje, i da bude dobro obaviješten o stvarima koje su značajne za cjelokupnu zajednicu. Kod Rusoa zakon je uvijek opšti, i u tom smislu on se odnosi na cjelokupan narod. U tom smislu, nema povlašćenih pred zakonom. I zato je svaka zakonita vlada republikanska, odnosno zakoni u republici su javna stvar.

Dosledno prosvetiteljskom uvjerenju da se čovječanstvo postupno emancipuje od prirode, vjerujući u opšti napredak znanja i razvoj nauka, Ruso smatra da je neminovna negacija prirodnog stanja, odnosno da je stanje društvenosti imanentno ljudsko. Elementi prirodnog prava kod Rusoa, jednako kao i kod drugih francuskih prosvetitelja – ne pretpostavljaju nikakvu prirodnu determinantu, nego upravo društvenu jednakost – koja se brani stanovištem da su svi ljudi jednaki po rođenju, pri čemu se prvenstveno misli da imaju ne samo jednake ljudske potrebe, nego da zaslužuju jednak tretman kao i svi drugi ljudi, odnosno da je razlikovanje ljudi po rođenju, na osnovu njihovog porijekla ili staleške pripadnosti zapravo svojevrsna *podvala*, na kojoj počiva aristokratski društveni poredak.

U društvu, svaki je pojedinac upućen na drugoga, a pojediničane svrhe tako se, kao što smo već istakli, utapaju u opšte, zajedničke svrhe, što je u osnovi društvenog ugovora, odnosno društvenog stanja.

Iako Ruso još ne govori o podjeli rada, u tom primarnom društvenom stanju, on nejednakost izvodi iz zloupotrebe privilegovanog položaja nekih pojedinaca; porijeklo ove privilegije može biti određeni položaj u društvenom stanju. Naime, neki su prisvojili prirodna dobra, proglasili ih svojim vlasništvom, i tako obesmislili društveni ugovor, koji je garantovao prirodnu jednakost.

Ovdje treba obratiti pažnju na jedan veoma značajan momenat. Ruso se ne protivi nejednakosti, ukoliko je ona proizvod djelanja, angažovanja, odnosno preduzimljivosti. Nejednakost koja je na meti njegovog teksta je uzropacija „prirodne jednakosti“, jednakosti ljudi po rođenju; u feudalnom sistemu, aristokratija upravo uzurpira određena prava, predstavlja se kao vlasnik zemlje ili vode, šuma i drugih prirodnih dobara, na osnovu čega, na kraju, uspostavlja posebnu vlast nad ljudima, predstavljajući se kao prirodno superiornija od drugih ljudi. Ovi kvaziprirodni uslovi privilegija treba da budu prevaziđeni, odnosno –

⁹² Frenk Kaningam, *Teorije demokratije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003. str 209.

jednakost ljudi po rođenju je suština istinskog društvenog ugovora, i osnov društvenog stanja u kome će svi pojedinci, rođenjem, imati jednaku startnu poziciju, pa će njihovo buduće bogatstvo i siromašno zavisiti od angažovanja, a ne od ove primarne nejednakosti, iz koje ishode urođene privilegije jednog društvenog staleža.

Izgradnja novih društvenih odnosa morala je da bude upodobljena novim zahtjevima života. Ukoliko je tradicionalna koncepcija vjerskog života i dominacija crkve postala upitna, onda je logična posljedica odvajanje crkve od države, iako će društvena misao imati još dugo obzira prema religiji. Samim tim, mijenja se i koncepcija države, koja više ne treba da istrajava pri postojećem stanju, da u izvjesnom smislu hipostazira društvene odnose, braneći njihovu nepromjenjivost. Ako smisao države više nije uređenje svijeta prema „vječnoj“ religijskoj paradigmi, ako je *civitas mudus* sada prepuštena ljudskoj inicijativi, ako je razvrgnuta njena sprega sa *civitas Dei*, onda je koncepcija politike takođe „konstruktivistička“. Država tako više nije u sjenci države Božije, nego predstavlja jedno ugovorno stanje, koje umjesto hipostazirane nejednakosti porijekla, sada, primjereno novom dominantnom staležu – gradskim zanatlijama i trgovcima, postaje predmet ugovora.

Na individualnom i društvenom planu treba, dakle, tek izgraditi sopstveni svijet; ako čovjek i država nijesu determinisani, onda je sloboda individualne inicijative, koje podrazumijeva i izgradnju društva koje će garantovati ovu slobodu, primaran politički zadatak.

Sekularizacija i desakralizacija tako su nejneposrednije posljedice društvenih promjena, koje na društvenu scenu dovode nov način produkcije života – kapitalizam.

Kapitalizam podrazumijeva stalno pomjeranje granica, neprestanu dinamiku društvenog života, odnosno on upravo počiva na ovoj promjenjivosti. Zato je preduzetnički duh, koji ni jedno zatečeno stanje ne uzima kao vječito i nepromjenjivo, osnovna društvena vrijednost:

Kapitalistička privreda je u modernoj Evropi stvorila novo robno i monetarno bogatstvo, koje je omogućilo većem broju ljudi da zadovolji želju za uživanjem i radoznalošću. Bogatstvo, ugled i moć su počeli da se razumevaju kao posljedice naših vlastitih ciljnih pregnuća, a ne tek kao prirodni ili božanski darovi pojedinaca izabranih po neuhvatljivoj milosti. Naravno, ova promena u shvatanju proizvodnosti je dovela do uviđanja da su društveni položaj i politička vlast određeni istorijskim sklopom društvenog rada, te utoliko kontigentni i promjenjivi.⁹³

⁹³ Slobodan Žunić, *Filozofija i modernost*, nav.djelo, str. 103.

Vidjeli smo da se već kod Makijavelija događa ne samo novo utemeljenje politike, nego i raslojavanje političkih interesa, koje pretpostavlja razliku između legalnosti i legitimnosti. Drugim riječima, ne postoji više jedinstveno racionalno utemeljenje zakona, koje bi se nametalo kao univerzalno, prihvatljivo za sve članove države. To znači da su ne samo interesi vladara i njegovih podanika različiti, nego i da u jednom društvu može biti više zavjereničkih grupa koje pretenduju da dođu do vlasti. U tom smislu, politika se, u novovjekovnom kontekstu, može razumjeti kao *ciljna racionalnost*, usmjeravanje ljudske djelatnosti ka određenim interesima i ciljevima. Tako politika postaje djelatnost kojom ljudi stvaraju, održavaju i mijenjaju pravila po kojima žive⁹⁴.

Osnovna karakteristika političkog u podvajanju pojedinaca i grupa postaje artikulacija novih političkih stanovišta⁹⁵. A to znači da je vladajuća politika, ona koja oblikuje institucije društvenog života, uvijek podređena interesima neke društvene grupacije.

Sve ovo održava se na odnos nacionalne države i sporta. Sport, najprije predstavlja oblik politike: vladajuće socijalne grupacije u nacionalnoj državi, utemeljuju sport shodno vlastitim interesima. U početku, sport nije bio dio industrije zabave, već, kao što smo predočili u prethodnom poglavlju – oblik rasonode mlade buržoazije. Međutim, kada određene sportske aktivnosti prihvata i radnička klasa, sportska nadmetanja predstavljaju svojevrsnu simboličnu borbu klasa, kojom se dokazuju vitalnost i izvorna snaga.

Dominantna politika sporta u nacionalnoj državi uvijek je ona koja ishodi iz političkih interesa vladajuće klase. U tom smislu moguće je, u dvadesetom vijeku, izdvojiti nekoliko političkih konstrukcija sporta, u kojima dolazi do izražaja upravo određena politička intencija.

3.2. Konstrukcije sporta

Lenjin, koliko i Marks, polazi od koncepcije sporta koja se već oformila u kapitalizmu, poprimajući osnovne aksiološke crte buržoaskog društva. Pojedinačni sportovi, odnosno sportske discipline, nastali su u kapitalističkom svijetu. U prvoj zemlji socijalizma, Sovjetskom Savezu, ne stvaraju se novi sportovi, nego se socijalističkom modelu prilagođavaju sportovi nastali u kapitalizmu. To podrazumijeva, u osnovi, prilagođavanje sporta kolektivističkom duhu, odnosno njegovo omasovljavanje.

⁹⁴ Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004, str. 12.

⁹⁵ Benjamin Arditi, "About the Political: Schmit contra Shmitt", *Telos*, 142/2008, str. 15.

Sušтина sporta više nije individualni uspjeh sportiste, najamnog radnika, već sport treba da afirmiše društvenu zajednicu, kolektivitet, timski rad. To važi čak i za “individualne”, atletske discipline, u kojima takođe dolazi do izražaja ne samo rad sportiste, nego čitavog tima koji sa njim radi. Individualni sportista nije odrođen od kolektiva, on je njegov član, i samo kao takav može biti istaknuti pojedinac. U tom su smislu sportisti “zaslužni građani” socijalističke zajednice⁹⁶.

I ovdje sport treba da bude odraz društvene paradigme. U socijalističkom društvu brišu se oštre klasne razlike. Samim tim, sport nije individualno takmičenje, već izraz *igre*, jer radni ljudi i građani ne obavljaju svoje poslove pod imperativom sticanja materijalnih dobara, nego u funkciji izgradnje društva koje će, prije svega, zadovoljiti, osnovne, *javne* potrebe, kao što su zdravstvene potrebe, potrebe za obrazovanjem, putnom infrastrukturom, adekvatnim uslovima stanovanja ili ishrane⁹⁷.

Sport tako postaje sredstvo uspostavljanja autentičnih međuljudskih odnosa⁹⁸, prostor u kom se ukidaju granice čovjekovog djelovanja, gdje je svako pozvan da u okvirima sopstvenih mogućnosti, bez zadržke, učestvuje u izgradnji društva.

Ovakva koncepcija sporta nije naglašavala njegov takmičarski karakter, iako su, s druge strane, usvojena ne samo sportska pravila sa Zapada, nego i sam način organizacije sportskih takmičenja, kao i tehnike trenerskog rada, taktike igre, fizioterapeutske protokoli. Uporedo sa razvojem sporta, zato, dolazi i do uspostavljanja sportske birokratije, partijskih rukvodilaca zaduženih za organizaciju sportskih aktivnosti. Zaslužni sportisti, sred ovakve, “amaterske” koncepcije sporta, dobijaju i sasvim vidljive materijalne kompenzacije za svoje zalaganje, stanove ili automobile, a uživaju određene društvene privilegije.

Međutim, kolektivistička ideja sporta, koja je garantovala njegovu masovnost, i podršku bilo kom pojedincu u njegovom napredovanju ukoliko je pokazivao sposobnost ili interes za neku sportsku disciplinu, ostaje *obaveza* državne politike, sve dok je Sovjetski Savez, vjeran pomenutom konceptu, odbijao da se upusti u takmičenja sa drugim zemljama. Imperativ pobjede imao je nesumnjivo individualističku crtu, koja je njegovana na međunarodnim takmičenjima.

⁹⁶ Miloš Šolaja, „Sport u tranzicionim društvima – nestanak uloge i gubitak rezultata“, *Sportologia*, 2014 (10)1, 1-10, e-ISSN 1986-6199, str 2.

⁹⁷ V. I. Lenjin, *O kulturi i vaspitanju*, Rad, Beograd, 1952, str 137.

⁹⁸ Braco Kovačević, *Sociologija sporta*, Centar za stručno ovrazovanje i usavršavanje trenera, Banja Luka, 2000, str. 40.

Do značajne promjene dolazi zahvaljujući poznatom sučeljavanju koncepata “permanentne revolucije” i “izolovane” revolucije u jednoj zemlji. Staljin je, naime, zastupao tezu da revolucija najprije mora da bude situirana u jednoj zemlji, kako bi predstavljala bazu za potonje širenje svjetske revolucije. U tome se sukobio sa Zinovjevim i Trockim, i u tekstu „Ka pitanjima lenjinizma“, on brani tezu o potrebi uspostavljanja jake socijalističke države:

Jer što je naša zemlja, zemlja „socijalizma u izgradnji“, ako ne baza svjetske revolucije? Ali može li ona biti prava baza svjetske revolucije ako nije sposobna da izgradi socijalističko društvo. Može li ona ostati onaj najveći privlačni centar za radnike svih zemalja, koji ona sada nesumnjivo jeste, ako nije sposobna da kod sebe izvojevuje pobjedu nad kapitalističkim elementima naše privrede, pobjedu socijalističke izgradnje? Ja mislim da ne može?⁹⁹

Taj uzor za ostale zemlje, u kojima radnička klasa treba tek da izvojevuje začetak revolucionarnih promjena podrazumijevao je ne samo borbu sa kapitalističkim elementima u privredi, nego i u kulturi i sportu. Učešće na međunarodnim takmičenjima, u tom smislu, imalo je za cilj da afirmiše kolektivistički model sporta.

Čim je Sovjetski Savez prihvatio da učestvuje na međunarodnim takmičenjima, svejedno što je SSSR tek 1952. godine učestovao na prvoj modernoj Olimpijadi kada se ideja o svjetskoj revoluciji ponovo rasplamsava ovoga puta u vidu blokovskog širenja¹⁰⁰ - na taj je način zapravo prihvaćen sam koncept kapitalističkog sporta, odnos imperativ takmičenja. Ruski atletičari nastupaju pod bojama prve socijalističke zemlje, ali oni učestvuju u *nadmetanju*, koje treba razumjeti kao *individualno* sučeljavanje. I sama ideja nadmetanja je nužno „individualistička“¹⁰¹. Blokowska nadmetanja u području sporta sprovedena su na buržoaskom terenu, pri čemu su prećutno prihvaćeni upravo kapitalistički modeli bodovanja, pa čak i sama organizacija sportskih takmičenja:

Ono što je Marks nazivao društvenom „nadgradnjom“, odnosno što je predstavljalo sferu kulture kao oblika hegemone društvene strukture, postalo je dio takmičenja globalnih državnih blokova kao načina da se dokaže prestiž i stekne strateška prednost u okviru globalnih političkih konfrontacija. Ta vrsta konfrontacije prenosi se i na sferu nastojanja ostvarenja kulturne hegemonije čime sport kao oblast, kataristična po jednostavnoj mjerljivosti uspjeha, postaje dio globalnog strateškog nadmetanja velikih sila, ali i istovremeno učešća malih sila, malih i drugih država da pokažu da su

⁹⁹ J.V.Staljin, „Ka pitanjima lenjinizma“, „*Permanentna revolucija*“ i *socijalizam u jednoj zemlji*, Globus, Zagreb, 1979, str 252-253.

¹⁰⁰ Isak Deutscher, *Staljin, politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977, str 493.

¹⁰¹ Miloš, Šolaja, „Sport in a neo-liberal post-socialistinternational context“, str 74.

prisutne i da učestvuju u svjetskim procesima. Jačim socijalističkim državama sport je služio da se ostvare na međunarodnoj sceni.¹⁰²

Tako se buržoaska koncepcija sporta pokazala vitalnijom, nezavisno od toga što su sportisti iz socijalističkih zemalja, a naročito iz Sovjetskog Saveza, ostvarivali značajne sportske rezultate. Potvrda ovog individualističkog zaokreta je prebjeg mnogih sportista iz Istočnog bloka na Zapad.

U istu zamku, iako u nastojanju da pokaže superiornost arijevske rase, upao je i nacional-socijalizam. Pri tom nije od značaja to što je Džesi Owens pobijedio bijelog čovjeka (prema ovom sportisti vladalo je podozrenje, na osnovu njegove boje kože i na Američkom kontinentu), nego iz razloga što je sama ideologija pobjede usvajala buržoasku paradigmu o primatu preduzimljivih.

Postoji, doduše, i jedna upadljiva sličnost. U svakom rasizmu prisutan je element socijaldarvinizma. Iako Nacisti nijesu usvajali Darvinovu Teoriju evolucije, oni su ostali pri uvjerenju da se superiornost arijevske rase ogleda u neposrednim istorijskim događajima, u njenom žilavom preživljavanju, snazi volje i istrajavanju u ostvarenju istorijskih ciljeva. S druge strane, i liberalizam se može razumjeti u social-darvinističkom ključu, upravo iz razloga što propagira vladavinu uspješnijih i preduzmljivijih. Razumije se, ovdje smo upotrijebili termin “socijaldarvinizam”, iako stanovište o pravu sposobnijih da uređuju svijet, i budu “poslodavci” manje preduzimljivih, ne mora da bude zasnovan na Darvinovoj teoriji. S druge strane, može se napraviti i sasvim jasna paralela između “trijumfa volje”, kako glasi naziv dokumentarca Leni Rifenštal o velikom partjskom okupljanju Nacista, i trijumfa preduzmljivosti na tržišnoj ili sportskoj utakmici.

Pa ipak, nacisti polaze od *a priori* uvjerenja u vitalnost pripadnika jedne nacije, dok liberali smatraju samu preduzmljivost, odnosno preduzetničku djelatnost, i u privredi i u sportu, upravo odsudnom. Tu se ne radi samo o volji, nego i dobroj procjeni, kalkulaciji, racionalnosti, što je manje konativni element nego što je to volja u nacističkoj ideologiji¹⁰³.

U svakom slučaju, kapitalističko viđenje sporta postupno je brisalo rasne predrasude, najprije o fizičkoj, a potom i karakternoj i intelektualnoj superiornosti bijele rase¹⁰⁴. Ideologija buržoaskog društva nameće da je tržište jedina mjera na osnovu koje treba

¹⁰² *Isto*, str. 75.

¹⁰³ O bliskosti nacističke i liberalističke ideologije više u Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*, Ideje, Beograd, 1972, str 78 i dalje.

¹⁰⁴ Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 107.

uređivati društvene odnose, što se automatski protivi svakoj drugačijoj logici osim logike kapitala.

3.3. Socijalistička koncepcija sporta

Poslije Oktobarske revolucije, vlast nad cijelom teritorijom Rusije je, 1918. godine, preuzela boljševička vlast. Predstojale su još četiri godine borbe, uglavnom sa pripadnicima takozvanih demokratskih snaga, koje su uz pomoć zemalja Zapada nastojale da sruše novouspostavljenu boljševičku vlast. Tek 1922. godine dolazi do ujedinjena republika koje su, u toku građanskog rata, proglasile nezavisnost i odvojile se od Rusije, odnosno do stvaranja Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika.

Na čelu zemlje bila je Komunistička partija boljševika, kojim je upravljao Centralni komitet, čije je izvršno tijelo bio Politbiro. Partijska organizacija bila je neodvojiva od državnog aparata, u skladu sa idejom o diktaturi proletarijata, fazi u ukidanju klasnog društva.

Budući da je komunizam podrazumijevao radikalnu promjenu proizvodnje života, što se odnosilo ne samo na ukidanje eksploatacije, nego i na uspostavljanje drugačijih kulturnih i obrazovnih odnosa, to je jedan od najznačajnijih ciljeva, odmah poslije revolucije, bio prosvjećivanje narodnih masa. Buržoaski sistem obrazovanja, kako je to isticao Lenjin, nastojao je da hipostazira klasne razlike, onemogućujući da pripadnici radništva budu adekvatno obrazovani. Loše obrazovanje i zatucanost imali su svrhu da proletarijat drže u pokornosti, odnosno da spriječe buđenje svijesti o njegovom položaju¹⁰⁵. U komunističkom modelu obrazovanja ne samo da određene kulturne sadržaje treba učiniti dostupnim radničkoj klasi, već sport, takođe, treba da bude dio slobodne aktivnosti radnika, a ne kao u buržoaskom sistemu, privilegija vlasnika sredstava za proizvodnju, ili *posao* nekog sportskog najamnog radnika.

U ranom kapitalističkom sistemu sport je imao ulogu razbibrige. Budući da su samo kapitalisti raspolagali istinskim slobodnim vremenom, radničko bavljenje sportom nije bilo organizovano, i radnici su bili prepušteni sportskim aktivnostima tek sporadično. Boljševička vlast se, nasuprot tome, zalaže za puni koncept fizičkog vaspitanja. Termin „fizička kultura“, koji je danas odomaćen, nastao je upravo u SSSR-u, kako bi njime bilo označeno organizovano bavljenje sportom unutar socijalističke zajednice.

¹⁰⁵ V.I. Lenjin, *O kulturi i vaspitanju*, nav. djelo, str 54.

Još od 1920. godine, organizovano bavljenje sportom bilo je izraz kolektivističke politike. U sportu se jača kolektivni duh, na uštrb individualnih razlika, čije naglašavanje uvijek vodi klasnoj podjeli društva¹⁰⁶.

Sve sportske aktivnosti u SSSR-u finansirane su iz državne kase. U početku, ulagalo se ponajviše u kolektivne sportove. Međutim, uporedo sa promjenom kursa, a naročito poslije Olimpijskih igara u Helsinkiju, 1952. godine, na kojima su po prvi put učestovali sovjetski sportisti, ovaj odnos se mijenja. Sve više država ulaže u atletske discipline, a ruski međunarodni uspjeh u šahu mnogo duguje sportskoj bazi koja se prostire na sve sovjetske škole.

Učešće na međunarodnim takmičenjima učinilo je da se u SSSR-u postupno prihvata drugačija paradigma sporta, kod koga je akcenat na takmičenju, a ne na kolektivnoj igri. A da su Sovjeti prihvatili i sam koncept organizacije igara kao „događaja“, pokazale su Ljetnje Olimpijske igre u Moskvi 1980. godine, prve Olimpijske igre koje je organizovala jedna socijalistička država.

Kao i u drugim oblastima društvenog života, i sovjetski sport obilježila je birokratizacija. Rukovodstva sportskih klubova činili su partijski kadrovi, a postupno su čitavi sportski kolektivi i klubovi postajali eksponenti određenih birokratskih struktura¹⁰⁷. Tako je NKVD praktično rukovodio klubom *Dinamo*. Ovaj je klub imao jakog takmaca, makar prividno nezavisni *Spartak*. Agenti NKVD-a, su, iz tog razloga vršili pritisak, pa čak i hapšenja nekih igrača *Spartaka*, koja je naredio lično Berija (poznato zatvaranje Storasina)¹⁰⁸.

Slično ustrojstvo imao je sport i u drugim socijalističkim zemljama. Na jednoj strani široka sportska baza, podsticanje koncepta „sport za sve“, finansiranje sportskih kolektiva i klubova od strane države, a na drugoj jačanje birokratskih struktura, koje su razvijale rivalitet među klubovima, i protivile se osnovnim kolektivističkim idejama.

Sport u socijalističkim zemljama, međutim, nije imao nikavu antihumanističku crtu, kakvu pronalazimo u njegovoj fašističkoj i nacističkoj recepciji. Osnovna ideja je, naprotiv humanistička. Ideje da sport treba da razvija solidarnost i toleranciju su potekle iz socijalističkog miljea, a u kapitalističkom su društvu ove ideje bile korišćene u vrijeme

¹⁰⁶ Barbara Keys, *Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s*, str. 413-434, izvor: *Journal of Contemporary History*, Vol. 38, No. 3, Sports and Politics, 2003, str. 421.

¹⁰⁷ Robert Edelman, *Serious fun – a history of spectator sport in the U.S.S.R.*, Oxford University Press, New York, 1993, str 78.

¹⁰⁸ Jim Riordan, “The Strange Story of Nikolai Starostin, Football and Lavrenti Beria”, *Soviet and East European History, Europa-Asia Studies*, Vol. 46, No. 4, Glasgow, 1994, (681-690), str. 683.

takozvane „države blagostanja“, kada su zemlje Zapada nastojale da se konceptijski približe pravednom društvenom uređenju, pod jakom kontrolom države.

3.4. Fašistička i nacionalsocijalistička koncepcija sporta

Totalitarne ideologije u XX vijeku pokazale su posebno interesovanje za sport. Ne samo kada je riječ o učešću sportista na međunarodnim smotrama i takmičenjima, u funkciji afirmacije nekog političkog sistema, već i u domenu samog koncepta sporta na unutrašnjem planu, u sklopu obrazovnog procesa, na različitim nivoima.

Kao organizovani pokret, fašizam stupa na svjetsku pozornicu poslije Velikog rata. U Italiji, koja je tada bila jedna od zemalja pobjednica, fašizam proklamuje bolju i pravedniju organizaciju društva, kako bi se u poptunosti iskoristili potencijali pobjede. Samo po sebi, to ne predstavlja neku novinu. Politička slika Evrope inače je bila znatno promijenjena. Umjesto monarhija, na mapi sada dominiraju republike, u kojima se insistira na demokratizaciji društva. Tako se i fašisti u svom programu zalažu za socijalne reforme: starosna granica za odlazak u penziju prema ovom programu bila je pomjerena sa 65 na 55 godina života, a javne službe stavljene pod kontrolu „proleterskih organizacija“, onih „koje imaju nužnu i moralnu zrelost“, dok se ženama garantuje opšte pravo glasa¹⁰⁹. Gotovo sasvim uzgredno, u programu se pominje stvaranje „nacionalne milicije“, koja treba da ima „isključivo odbrambene ciljeve“, a predviđa se i nacionalizacija svih fabrika oružja i municije.

Uvođenje ove naoružane milicije pravdano je potrebom da se unutar Italije uvede red, poslije dramatičnih događaja 1920. godine, i velikih nemira u zemlji, odnosno svojevrzne radničko-seljačke revolucije, koja se usprotivila interesima italijanske buržoazije¹¹⁰. Poslije poznatog Marša na Rim, kada je 8.000 fašista, u prepoznatljivim crnim košuljama, umarširalo u centar grada, i poslije oportunog držanja italijanskog kralja, Musolini je pozvan da sastavi Vladu.

Za razliku od socijalista u Italiji, koji su se zalagali za zajednički radničko-seljački ustanak, te izjednačavanja najamnog rada u fabrikama i na selu, italijanski fašizam bio je primarno okrenut upravo seljačkom stanovništvu, pa je poznat i pod imenom „agrarni fašizam“. Osim toga, borbe protiv industrijskog proletarijata, u stvari su štitile interese buržoazije. U svakom slučaju, od određenih grupacija seljaštva i lumpenproletarijara

¹⁰⁹ Andrej Mitrović, *Fašizam i nacizam*, Čigoja štampa, Beograd, 2009, str 20.

¹¹⁰ Todor Kuljić, *Fašizam*, Nolit, Beograd, 1977, str 82.

obrazovano je tijelo partije, koja je, podstičući industrijalizaciju, i sprovodeći okupacione ratove, zapravo imperijalistički osnaživala domaću privredu.¹¹¹

U ideološkom smislu, italijanski fašizam je, susprotstavljajući se *individualizmu*, ideji potekloj iz francuske revolucije, izgradio vjeru u nadindividualnu bit nacije, koja je začeta još u rimskom carstvu¹¹². Ova je ideja spojena sa katolicizmom, odakle ishodi, pored ostalog, Dentilijevo poznato izjašnjavanje protiv političkog racionalizma u koji su svrstani liberalna demokratija, ideja prirodnog prava i socijalizam¹¹³. Međutim, u fašizmu su očuvane strukture liberalnog društva, svejedno što se u samoj fašističkoj ideologiji zamagljuje da je unutar društvene strukture i dalje živuća podjela na vlasnike sredstava za proizvodnju i proletere.

U svakom slučaju, ideološka matrica o suverenitetu naroda ostavila je žig na konstituisanje sporta. Budući da je nacija, u svijetu hobsovskog *bellum omnium contra omnes* izložena bespoštednoj borbi, potrebno je stvaranje širokog fronta protiv „neprijatelja naroda“. Grupisanje borbenog entuzijazma sprovodilo se, pored ostalog, i sportskim aktivnostima.

Sport, prema ovoj koncepciji, nije više rezervisan samo za pripadnike vladajuće klase. On se, u ideološke svrhe, širio na sve Italijane. To se odnosilo na sve starosne strukture. Fašistički društveni klub, *Opera nazionale Dopolavoro* organizovao više od 11 hiljada sportskih klubova širom Italije, preuzimajući ulogu organizacije sporta od katoličkih županija¹¹⁴. Istovremeno, u italijanskim školama odražuje se posebna nastava „tjelovežbi“, koja sadrži elemente vojne obuke (vježbanje sa puškom).¹¹⁵ Nastava je prilagođena fašističkim idejama, pa se učenicima govorilo kako je njihova tjelesna spremnost važna u odbrani Italije od neprijatelja, unutra i spolja. Istovremeno, veliča se kult vođe, ducea, koji jedini može garantovati socijalnu pravdu, kao moćan autoritet koji nadilazi sve institucije i sve potisnute društvene antagonizme¹¹⁶.

U domenu vrhunskog sporta, posebna pažnja poklanjana je fudbalu, koji je i prije dolaska fašista na vlast u Italiji bio naročito popularan. Musolinijeve uspjehe u privredi, uspješno izbjegavanje udara svjetske ekonomske krize i industrijalizacija zemlje, dopunili su uspjesi na sportskom planu, u prvom redu pobjeda Italije na svjetskom prvenstvu u fudbalu, 1934. godine, koje je organizovano upravo u ovoj fašističkoj zemlji.

¹¹¹ *Isto*, str. 88.

¹¹² Denis Mack Smith, *Mussolinijevo Rimsko Carstvo*, Globus, Zagreb, 1980, str. 28.

¹¹³ *Isto*, str. 153.

¹¹⁴ Robert O. Paxton, *Anatomija fašizma*, Timpress, Zagreb, 2012, str 128.

¹¹⁵ *Isto*, str. 146.

¹¹⁶ Nicholas Farel, *Mussolini – novi život*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008, str. 260.

Svjetsko prvenstvo u Italiji dogodilo se samo četiri godine pošto je fudbal postao međunarodni sport. Musolini je najprije uspio da putem moćnog sistema propagnade probudi dodatno interesovanje, pa su stadioni za vrijeme svih utakmica bili prepuni publike, a utakmice su direktno komentarisane putem radio programa.

Musolini je nastojao da glamuroznom organizacijom na posebno uređenim stadionima, koji su imali arhitektonske elemente rimskih arena, stvori sliku moćne državne ideologije. Na unutarpolitičkom planu, podrška naroda, koja je doprinijela osvajanju prvenstva, imala je jasan cilj da u praksi potvrdi prednosti jedinstva narodne volje, i opše mobilizacije naroda u ostvarivanju nacionalnih interesa¹¹⁷.

U funkciji ostvarivanja pomenutih ciljeva, prvenstvo je, iz sjenke, organizovala sama Fašistička partija. Pored ostalog, to je značilo da fašisti odlučuju o izboru sudija za pojedine utakmice, a da je na taj način uticano na ishod mečeva potvrđuje činjenica da je duče uoči polufinalne utakmice između Italije i Austije, ugostio Šveđanina, Ivana Eklandona, sudiju ove utakmice, radi dogovora o „taktici suđenja ovog važnog meča“¹¹⁸.

Za razliku od fašizma, koji nastaje u zemlji koja je u ratu bila na strani pobjednika, iz potrebe za stvaranjem drugačijih društvenih institucija, nacizam u Njemačkoj izrasta iz osjećanja nacionalnog poraza i poniženosti koju je donio kraj Velikog rata. Njemačka je bila ne samo politički ponižena, nego je plaćanje ratnih reparacija uništilo domaću ekonomiju, i izazvalo nezapamćenu ekonomsku krizu i hiperinflaciju.

I u Njemčakoj i u Italiji, s druge strane, nastanku totalitarnog političkog režima pogodovalo je političko beznadje, djelovanje mnoštva malih partija, i neposredna opasnost izbijanja socijalističke revolucije. Takođe, 1923. godine Rursku oblast okupirale su francuske i belgijske trupe, što je uzrokovalo potpuni krah njemačke ekonomije. To je podstaklo naciste da predvođeni Hitlerom pokušaju puč, koji se neslavno završio¹¹⁹: Nacistička stranka bila je zabranjena, sve do 1925. godine, kada je njen rad obnovljen, a Hitler je osuđen na 5 godina zatvara (odležao je 13 mjeseci).

Poslije ovog iskustva, koje je, nema sumnje, bilo inspirisano fašističkim maršom na Rim, nacisti su prihvatili parlamentarni način borbe. Istovremeno, organizujući vlastitu miliciju, smeđokošuljaše, nacisti su se uspješno obračunavali sa komunistima, koje su i

¹¹⁷ John Foot, *Calcio – a history of italian football*, Harper Perennial, London, New York, Toronto, Sydney, 2006, str. 37.

¹¹⁸ Videozapis: *Fascism and Football*, BBC TV 1998., url: <https://www.youtube.com/watch?v=oS0yeCONIaM> (datum pristupa: 25. juli 2016.)

¹¹⁹ Andrej Mitrović, *Fašizam i nacizam*, nav.djelo, str. 55.

predstavnicima zvanične ideologije, proglašavali za glavni faktor nereda i nestabilnosti u zemlji. Osmam godina poslije obnavljanja rada Partije, nacistima je pošlo za rukom da 1933. godine dođu na vlast, poslije ubjedljive pobjede na izborima, i pritiska predstavnika krupnog kapitala na nagovor Fona Hindenburga da Hitleru povjeri mandat kancelara.

Nacistička ideologija bila je unekoliko kompleksnija od fašističke. Ona se prvenstveno obraćala lumpenproletarijatu, radnicima bez stalnog zaposlenja, odnosno „bez klasne svijesti“, refleksije uzroka materijalne bijede. Članovi SA odreda bili su uglavnom pripadnici ove društvene grupacije. Idealizacija seljaštva, prisutna i u nacizmu, nije bila motivisana neposrednom mobilizacijom ljudi koji su se bavili zemljoradnjom, budući da je stvarni značaj seljaštva u Njemačkoj bio znatno manji nego u drugim zemljama – nego potrebom da se putem ove glorifikacije ukaže na vezanost za „krv i tlo“¹²⁰.

U svakom slučaju, uprkos tome što je nacizam ostavljao znatno ubjedljiviji utisak kada je riječ o smanjivanju klasnih razlika nego italijanski fašizam, tek u procesu denacifikacije, poslije II svjetskog rata, postalo je jasno da je ovdje posrijedi bila samo dimna zavjesa, i da su staleške i klasne podjele opstajale, iako zabašurene ideologijom nacionalnog jedinstva.

Nacionalistički elementi u njemačkom nacizmu svakako su naglašeniji nego u italijanskom fašizmu. Za razliku od fašista, koji su gradili savremeni mit o obnovi Rimskog carstva, u Njemačkoj je daleko prije Hitlera postojala ideja o izuzetnosti njemačke nacije, o značajnom položaju koji Njemačka zauzima u Evropi, i o neprijateljskom odnosu drugih naroda prema Njemcima. Tako u djelu poznatog njemačkog proroka i avgustinskog kaluđera, Abrahama a Santa Klare možemo pročitati:

Njemci su najmirniji i poštovanja najdostojniji ljudi. Ipak, mnogi narodi, neprijatelji svjetlosti poput slijepih miševa, zavide našim sposobnostima i ponašaju se prema nama kao psima. Možda zato što smo ih toliko puta ujeli za list.¹²¹

Kod istog autora, ali i kod mnogih drugih, prisutna je i ideja antisemitizma. Ova ideja se dobro uklopila u ideološku matricu o izuzetnosti njemačke nacije, spojenu sa drevnom prehršćanskom mitologijom, koja je ovjekovečena u Vagnerovom opusu, naročito u operama *Prsten Nibelunga*.

¹²⁰ Todor Kuljić, *Fašizam*, nav. djelo, str. 156.

¹²¹ Viktor Farijas, *Hajdeger i nacizam*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad- Sremski Karlovci, 1994, str 33.

Napadajući individualizam, kao rezultat liberalizma, nacizam je odbacio racionalističke ideje, svodeći ljudsko postojanje na biologističke relacije. Rasa, tako, kod Rozenberga postaje filozofski pojam. Njemački narod pripada arijevske rasi, koja je „po prirodi“ superiorna, i zato, u jednom prirodnom, a ne racionalnom procesu, treba da bude na vrhu društvene hijerarhije, kako kada je riječ o unutarpolitičkim relacijama, tako i na međunarodnom planu¹²².

Ovo svodenje na organske odnose, s druge strane, značajno određuje odnos nacista prema fizičkom zdravlju i plodnosti. Zdravlje nacije treba održavati po svaku cijenu, a bolesni ili hendikepirani samim tim moraju biti isključeni iz ovog projekta, jer ugrožavaju zdravlje naroda, slabeći samim tim njegovu sposobnost da ostvari svoj istorijski cilj.

Rasna teorija je ekonomske i političke suprotnosti kapitalizma zamijenila biološkim suprotnostima, čime su samo maskirani antagonizmi kapitalističkog načina proizvodnje života, koji se dobrim dijelom održao u njemačkom društvu.

U ime snage rase, u Njemačkoj, odmah po dolasku Hitlera na vlast, započinje veliki projekat glajhšaltovanja sporta, koji prate slični procesi u prosvjeti i kulturi. Najprije su, još 1933. godine, zatvorene i zabranjene sve socijalističke sportske organizacije. Dvije godine kasnije, nacističkim sportskim klubovima morali su se pridružiti svi drugi sportski klubovi u zemlji, pod prijetnjom da u suprotnom budu raspušteni, što se, razumljivo, nije odnosilo na preostale jevrejske sportske klubove, koji su silom zatvarani a njihova imovina konfiskovana¹²³.

Glajhšatovanje sporta, nadalje, podrazumijevalo je da iz sportskih klubova, koji su sada bili u ingerenciji nacista, budu izbačeni pripadnici nižih rasa:

Tako je Njemačka boksačka organizacija potjerala amaterskog prvaka Ericha Selinga, teniska Davis Cup reprezentacija Daniela Prenna, potjerana je i njemačka rekorderka u skoku u vis Gretel Bergmann, a posebnu priču čini Helena Mayer, sportska heroina Wiemarske republike koja je bila pobjednica Olimpijskih igara 1928., i petoplasirana na Olimpijskim igrama 1932., no usprkos postignutim rezultatima, iz razloga jer je djelomično bila židovske krvi, bila je izbačena iz svog mačevalačkog kluba Offenbach i iz olimpijske reprezentacije. No intervencijom Međunarodnog olimpijskog odbora, i zbog mogućnosti izbijanja bojkota Olimpijskih igara od drugih država, pozvana je da zastupa Njemačku, što ju je učinilo simbolom židovske integracije u njemačko društvo.¹²⁴

¹²² Todor Kuljić, *Fašizam*, nav.djelo, str. 162.

¹²³ Alexander C Wynn, *The Goals of Government: Football as a Political Tool to Fascism and Nazism*, The Honors College, Wesleyan University, Middletown Connecticut, 2007, str. 50.

¹²⁴ Matija Vincetić, *Političke ideologije 20. stoljeća i sport: nogomet – igra diktatora*, Rijeka, 2015, str. 13.

Nacionalsocijalistička koncepcija sporta počivala je, dakle, na uvjerenju da je arijevska rasa fizički i intelektualno superiorna. Državna politika treba samo da učini da ova prirodna superiornost dođe do izražaja. Tjelesne vježbe u školskom uzrastu treba da muškarce pripreme za borbu, a žene za rađanje, prema jednoj sentenci iz Ničeovog *Zaratuštre*. Kada je riječ o drugim starosnim dobima, sport ima ulogu jačanja ne samo tijela, nego i osjećaja pripadnosti krugu više rase.¹²⁵

Organizacija svjetskih takmičenja i smotri imala je zadatak da pokaže superiornost nacionalsocijalističkih ideja, kako na međunarodnom planu, tako i kada je riječ o propagandi namijenjenoj samim Njmcima. Nacisti su organizovali, između ostalog, Svjetsko prvenstvo u brdskom biciklizmu, u Lajpcigu, Evropsko prvenstvo u vodenim sportovima u Magdeburgu, Svjetsko prvenstvo u šahu, Svjetski kup u hokeju na koturaljkama, Evropsko prvenstvo u umjetničkom klizanju, prvo Svjetsko prvenstvo u rukometu, Zimske Olimpijske igre u Garmiš-Partekirhenu i Ljetnju Olimpijadu u Berlinu.

Posebnu pažnju svakako treba obratiti na berlinsku Olimpijadu. Leni Rifenštal je u dokumentarcu „Olimpijada“ prikazala Igre kao trijumf nacionalsocijalizma, predstavljajući sport kao aktivnost pravilnog odgoja tijela, što u kadrovima ovog ostvarenja ima gotovo biologističku konotaciju. Ali, ne samo filmski žurnali, koji su masovno prikazivani u njemačkim bioskopima, već je i na druge načine vršena propaganda i uz pomoć Olimpijskih igara afirmisana ideologija nacizma. Već od 1933. godine u Njemačkoj su se proizvodili jeftini radio-aparati, a njih je u vrijeme održavanja Olimpijskih igara, 1936. godine, već bilo 16 miliona. Zahvaljujući moćnoj propagandi, Igre su poslužile i unutrašnjoj i međunarodnoj afirmaciji nacizma, uprkos neprijatnim iznenađenjima, i pobjedi Džesi Owensu – koji je, prema sopstvenim riječima, više pažnje dobio od nacista nego u svojoj zemlji (poznato je da američki predsjednik, Frenklin Delano Ruzvelt, nije primio olimpijskog pobjednika iz Berlina, samo zao što je – crnac).

3.5. Koncepcija sporta u razvijenom kapitalizmu

Već smo istakli da je sport u feudalno doba bio privilegija plemstva. U ranom buržoaskom društvu pojedini su sportovi ostali povlastica imućnih slojeva stanovništva. Tako su u Engleskoj, poslije buržoaske revolucije, plivanje i mačevanje ostali aktivnosti vlasnika sredstava za proizvodnju, dok su, s druge strane, takozvane „džentlmenске sportove“,

¹²⁵ Alfred Rosenberg, *Der Staatsfeindliche Zionismus*, Closterman, Berlin 1938, ss 49.

finansirali pripadnici viših društvenih slojeva, dok su takmičari bili iz nižih socijalnih grupacija. Ovi sportski događaji organizovani su u svrhu klađenja – koji će takmčar biti bolji, izdržljiviji, najjači i slično¹²⁶. Ovakav se odnos kasnije polarizovao tako da je sport u školama imao elemente kako onih aktivnosti koje su nekada bile rezervisane samo za aristokratiju, tako i nadmetanja koja će, čim uđu u područje profesionanog sporta, postati predmet klađenja, dok će njihova struktura biti zasnovana na takmičarskom rivalitetu.

Uvođenje sporta u školski sistem kapitalističkih zemalja, po svemu sudeći, nije imalo za cilj jačanje kolektivističkih ideja, već, nasuprot tome, stvaranje baze za buduću oštru selekciju, odnosno odabir onih takmičara koji će u budućnosti donositi profit, učestvujući na sportskim takmičenjima. To je najočitljivije na primjeru školskog sporta u Sjedinjenim Američkim Državama. U Americi, specijalizovani profesori rukovode sportskim aktivnostima. Mladi sportisti motivisani su dodjelom stipendija za prestižne univerzitete, a poslije studija za najbolje od njih obezbijeđen je profesionalni angažman.¹²⁷

Američki sport se komercijalizovao prije nego što se to dogodilo u drugim zemljama kapitalističkog društvenog uređenja. Sama sportska pedagogija insistira na rekordima, na individualnim uzletima, pri čemu je rezultat osnovni parametar. Sport u tom smislu više nema vaspitnu i obrazovnu vrijednost, nego predstavlja svojevrsan kurs racionalnog planiranja, uz korišćenje tijela sportiste kao resursa. Drugim riječima, stanovište da sport ima funkciju uspostavljanja mira i tolerancije, da se njime podstiče uspješna socijalizacija, u američkom kontekstu nijesu eksploatisani čak ni na nivou floskula. Ideje da sport u kapitalističkom ključu ima ove funkcije, plasiraju se u tranzicionim društvima, u kojima sport, po inerciji, ima određeni društveni značaj, mada se, s druge strane, država povlači iz područja koje je nekada u potpunosti održavala, sledeći deregulativnu liniju koju nameću međunarodne kreditorske orgaizacije.

Imajući u vidu da je kapitalizam postao globalan, danas teško da može biti riječi o „održivom razvoju“ koncepta *sporta za sve*. Komercijalizacija sporta podrazumijeva da država sve manje ulaže u one djelatnosti koje ne donose profit. Doduše, i dalje se finansiraju institucije kulture od nacionalnog značaja, ali ovdje se postupno uvodi, ili makar priželjkuje, privatna inicijativa. Sportska baza, ukoliko se izuzme školski sport, koji u okviru nastave fizičkog vaspitanja i dalje odražava socijalističku ideju fizičke kulture praktično ne postoji osim kao puki prirodni resurs za odabir talenata.

¹²⁶ Tony Colins, *Sport in Capitalist Society*, Routledge, London – New York, 2013, pp 53.

¹²⁷ W.C. Flint, D. S. Eitzen, „Professional Sports Team Ownership and Entrepreneurial Capitalism”, *Sociology of Sport Journal*, Vol 4, No 2, pp. 17-27.

3.6. Kapitalistička igra politike

Nesumnjivo postoje komponente sportske aktivnosti koje proističu iz potrebe za igrom, a ne iz potreba za stavljanjem u industrijski pogon¹²⁸. Međutim, ova tendencija dosta rano biva suočena sa određenim vidom sportske *paideie*, sportskog *obrazovanja*, izvjesne regrutacije za vrhunski sport, koja u kapitalističkom svijetu počinje već u školskom sportu. Njegovanjem takozvanog “pozitivnog rivaliteta” ovdje se uspostavlja prva selekcija, pa dalje bavljenje sportom nužno nosu onu individualističku crtu, na koju smo ukazali.

Iz tog razloga treba u bartovskom duhu, sagledati neke odrednice pozitivne društvene uloge sporta. Izdvajamo dvije. Prema Robertu Sajmonu:

Svaki takmičar mora da reaguje na izbore i postupke drugih takmičara, na postupke kroz koje se manifestuje vještina za koju su se takmičari odlučili da ih razvijaju. Prema tome, takmičenje u sportu shvaćeno kao zajednička potraga za izvrsnošću jeste paradigmatičan slučaj aktivnosti u kojoj učesnici tretiraju jedni druge kao ravnopravne. Dobar takmičar ne vidi protivnika kao prepreku koju treba preći, nego kao osobu čije djelovanje traži prikladan odgovor. Ne samo da takmičenje u sportu nije neusklađivo sa jednakim poštovanjem prema ljudima, već bi ono, u stvari, trebalo da ga podrazumijeva.¹²⁹

Osnovna je poruka da sport razvijanjem *fer-pleja* afirmiše ideju ravnopravnosti, i da je u tom smislu sigurna brana od različitih oblika društvenih predrasuda i socijalne patologije. U tom smislu, sport omogućava da se stekne uvid u ključna osjetljiva pitanja, poput rasizma, seksizma i klasizma, te diskriminacije po bilo kom osnovu i da se takvi problemi prevaziđu. Pojedini autori ističu da ignorisati sport znači ignorisati značajan aspekt svakog društva i njegovu kulturu, te da živimo u doba sportskih potrošača koje se u velikoj mjeri razlikuje od doba sportskih gledaoca¹³⁰.

Problem koji iskrsava je činjenica da je sport, takođe, povezan i sa negativnim društvenim pojavama, nasiljem među navijačima, upotrebom sredstava za poboljšanje učinaka, rasizmom i nacionalizmom. S druge strane, iako ovakav obrazac *fer-pleja* djeluje sasvim prihvatljivo – valja se zapitati šta to tačno podrazumijeva. U bartovskoj razlici prvostepenog i drugostepenog semiološkog sistema, *fer-plej* nije samo poštovanje drugog takmičara kao “ravnopravnog”, nego pretpostavka igre “u jednakim uslovima”, u kojoj trijumfuje bolja organizacija i bolja forma. Na stranu što uslovi za sve sportiste, naročito u

¹²⁸ Ljubodrag Simonović, *Sport, kapitalizam, destrukcija*, Lorka, Beograd, 1995, str. 46.

¹²⁹ Robert L. Sajmon, *Fer-plej: etika sporta*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 60.

¹³⁰ Tim Delaney & Tim Madigan, *The sociology of sports: An introduction*, NC: McFarland, Jefferson, 2009, pp 112.

velikim svjetskim nadmetanjima, nijesu jednaki, sama koncepcija *fer-pleja* predstavlja svojevrstan ideološki obrazac, koji ostaje u sjenci *lesser fair*, dakle društvenog sistema koji prividno garantuje jednake šanse.

Zadržimo se na trenutak na ovoj bartovskoj analizi. U prvostepenom semiološkom sistemu, *fer-plej* označava igru prema određenim pravilima, kojih se moraju držati sportski djelatnici. To znači da su pravila igre spoljašnja, uređena prema nekim interesima koji sami po sebi nijesu sportski. Dakle, značenje *fer-pleja* je poštovanje spoljašnjih pravila, određenih spoljašnjim interesima. U drugostepenom semiološkom sistemu, međutim, *fer* igra je sada garancija da se radi o nečemu poštenom i opšteprihvaćenom; *fer-plej* je u tom kontekstu imanentno pravilno, pa utoliko interes samog sporta, nezavistan od bilo kakvog spoljašnjeg određenja. Pritom, organizacija sporta kao takmičenja, kontekst nadmetanja u kome pobjeđuju najbolje organizovani i najpreduzumljiviji postaje sasvim neupitan, kao da je to imanentno određenje, na kome sport počiva. Sport, sam po sebi, utoliko više nije *igra*, nego *fer igra*, pri čemu se naglasak od *igre* premješta na ovo "*fair*". *Fair play* tako postaje *lesser fair*, pri čemu je *play* sada puka slobodna igra, sakrivena iza transcendentnih pravila koja je određuju.

Nadalje, smatra se da sport nosi u sebi obrasce ponašanja, socijalnu strukturu i interinstitucionalne odnose koji omogućavaju da se adekvatnije razumiju i sagledaju kompleksnosti socijalnog života. U isto vrijeme, sport je proizvod društvene realnosti. Nijedan drugi društveni fenomen, izuzev možda religije, ne nosi sa sobom toliko mistike, nostalgije i romantične idealističke kulturne fiksacije kao sport, niti jedna druga ljudska aktivnost ne kombinuje ozbiljno sa frivolnim, razigranost sa intenzitetom, ideološko sa strukturalnim.¹³¹ Upravo zbog toga, smatra se, sport jeste efikasno sredstvo socijalizacije, bilo kroz učešće u sportskim aktivnostima, bilo kroz medijsku prezentaciju sporta.

Razumije se, odmah treba postaviti pitanje – o kakvoj se socijalizaciji radi? Naime i medijska prezentacija sporta podrazumijeva socijalni kontekst, baš kao i sam komercijalizovani vrhunski sport. Dakle, nije problem u tome da sport socijalizuje, nego **je** pitanje kakva ideja društva stoji u osnovi socijalizacije, odnosno kakvi oblici kapitala određuju polje igre¹³².

¹³¹James H. Frey and D. Stanley Eitzen, "Sport and Society", in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 17, 1991, pp. 503-522.

¹³² Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 241

Svakako, sport može doprinijeti razvijanju mira i tolerancije, zahvaljujući učešću u igri može se, u najkolokvijalnijem smislu riječi, postići dobra socijalizacija. Međutim, sve ovo spada u područje socijane psihologije, objašnjavajući nesumnjive koristi bavljenja sportom u funkciji individualnog osnaživanja i kreiranja zdrave ličnosti. Drugačiji aspekt je društvena uloga sporta, odnosno njegova socijalna politika. Drugim riječima, o kakvoj je socijalizaciji riječ, odnosno pod kakvom se paradigmom društvenih odnosa odbija ovo „podruštvljenje“?

3.7. Sport kao oblik kulture

Razumijevanje kulture u epohalnom sklopu modernog svijeta suočeno je sa brojnim nedoumicama. Najprije, ako kulturu razumijemo kao kompleks moralnih, intelektualnih i estetskih ciljeva, tada to podrazumijeva njenu univerzalnu važnost. Međutim, kultura je obično svedena na određeno područje, na neko „dobro“, koje treba postići određenim načinom života, usvojenim u nekom društvenom kontekstu¹³³.

S druge strane, kultura uvijek obrazuje neki univerzum, ona obuhvata određene vrijednosti, koje su razlučene od svih oblika diluvijalizma: nasilja, ili nečovječnosti. Ovaj njen humanistički karakter, međutim, ne samo da se ne odnosi na one koji ostaju izvan područja kulture, nego je često radi održavanja kulturnog identiteta potrebno upravo korišćenje nesublimisanog nasilja, i prekoračivanje granica humaniteta. Tako se određene kulturne vrijednosti brane na način koji uveliko prevazilazi granice kulture. Samim tim mora se postaviti pitanje – da li se ovi oblici diluvijalizma mogu objasniti kulturom, ili se, kada je riječ o nasilju, radi o instrumentalizaciji kulture?

Imanentno, kultura predstavlja nastojanje da se univerzalizuju određene vrijednosti. U tom smislu ona ima opšti humanistički karakter. Utoliko, kultura je uvijek usmjerena ka onome što još nije postignuto, ona stremlje budućem, otvorena je za još-ne-dogođeno¹³⁴. Tako se pojam *kulture* suprotstavlja pojmu *civilizacije*. Za razliku od kulturnog horizonta, civilizacija je uvijek određena sadašnjošću; civilizacija utoliko nema kritički potencijal.

Ovaj sukob kulture i civilizacije, u novovjekovnom kontekstu, rezultirao je, najprije, potiskivanjem kulture, koja je zapravo ostajala bez uticaja kada je riječ o civilizacijski postavljenim ciljevima. Teodor Adorno ističe da je poslije Hirošime i Aušvica kultura pokazala svoju nemoć, odnosno da su atomska bomba i holokaust, koji su proizveli narodi

¹³³ Herbert Markuze, *Kultura i društvo*, nav.djelo, str. 223.

¹³⁴ *Isto*, str. 225

baštinjene humanističke kulture, siguran dokaz da je kultura ostala u izolovanom području intelektualnog humanizma, bez stvarnog uticaja na ljudsku praksu¹³⁵.

S druge strane, u savremenom kapitalističkom društvu, kultura sve više biva podređena civilizaciji. Ne samo utoliko što se komercijalizuje, nego i iz razloga što civilizacija kulturu podređuje svojoj slici svijeta:

Viša kultura još postoji. Ona je pristupačnija nego ikad. Nju čita, gleda i sluša više ljudi nego ikad ranije; ali društvo je davno zatvorilo duhovne svere u kojima je mogao da bude shvaćen sadržaj saznanja ove kulture, njena određena istina. Operacionalizam u mišljenju i ponašanju upućuje ove istine na ličnu, subjektivnu, emocionalnu dimenziju; u ovom obliku one lako mogu da budu prilagodjene postojećem – odstranjuje se kritička, kvalitativna tendencija kulture i negativno se integriše u pozitivno.¹³⁶

Kultura tako može da postane apologja postojećeg, potpuno stavljena u službu očuvanja aktuelnih relacija u društvu¹³⁷. *Masovna kultura* postaje način ukidanja suprotnosti između ideologije i svijesti članova društva.

Sve ovo važi i za *fizičku kulturu*. Njen humanistički, utopijski potencijal ostaje u domenu *igre* koja je devalvirana na individualnu sferu. Igra ostaje samo individualna stvar, rezervisana za slobodno vrijeme. Svako nastojanje da se svekolika ljudska djelatnost oslobodi uniformnosti, da se posreduje igrom i kreativnišću, prijati kritičkim intencijama, i zato se igra mora protjerati u područje intime.

Ratko Božović zapaža da je sam pojam „fizičkog“ u novovjekovnom kontekstu razumijevan u smislu izrabljivačkog rada. Samim tim, fizičke aktivnosti smatrane su nedostojnim, izuzev ako se nije radilo o viteškim vještinama visokog društva. Ni koncept „fizičke kulture“ u svrhu emancipacije kolektivističkih ideja nije potisnuo ovo primarno novovjekovno značenje. Zato se umjesto fizičke kulture u zapadnom svijetu odomaćio pojam „sport“. Međutim, sport podrazumijeva kruta pravila. Tako se fizička kultura svodi na uspostavljena pravila na određenu uspotavljenu racionlanost¹³⁸.

Sport u tom smislu nosi obilježja masovne kulture, po tome što postoje predisponirani najamni radnici, i mnoštvo konzumenata sportskog programa, čije je ušesće u sportu ustvari svedeno na praćenje sportskih programa. Tako se široka sportska baza svodi na konzumente i uski krug takmičara, a ovakava se podjela uspostavlja još tokom školovanja. Školski sport na

¹³⁵ Teodor Adorno, *Filozofska terminologija*, Svetlost, Sarajevo, 1986, str 182.

¹³⁶ Herbert Markuze, *Kultura i društvo*, nav.djelo, str. 228

¹³⁷ Miladin Životić, *Aksiologija*, Naprijed, Zagreb, 1986, str 232

¹³⁸ Ratko Božović, „Simbolička kultura i fizička kultura“, *Sociološka Luča*, II/1, 2008, str 50.

Zapadu, kao što smo već istakli, podstiče posebno nadarene učenike, i uglavnom je usmjeren ka njihovom usavršavanju, ostavljajući u drugom planu one koji ne pokazuju poseban interes ili sposobnosti sa bavljenjem fizičkim aktivnostima.

S druge strane, ovaj sportski konzumerizam ogleda se u nastojanju pojedinih viših društvenih slojeva da fizičkom aktivnošću odagnaju stres ili ostanu u dobroj kondiciji. Ni tu sport nema funkciju igre, nego djelatnosti koja se mora upražnjavati, da bi se održala kondicija za posao:

Komercijalizacija je igru pretvorila u posao, zadovoljstvo atletičarevo potčinila gledaočevom, a samoga gledaoca svela na vegetirajuću pasivnost – samu suportnost zdravlju i kreposti.¹³⁹

Ovakva koncepcija kulture sporta u kapitalističkom društvu negira ono simboličko svojstvo kulture o kome govori Kasirer, u prvom djelu svoje *Filozofije simboličkih oblika*, posmatrajući različite oblike kulturnog djelovanja kao kritiku i transcendiranje gotovih formi, koje leže u njenoj osnovi¹⁴⁰. Za masovnu kulturu, sve ostaje u granicama već definisanog i zatvorenog svijeta. Svijet sporta tako je definisan pravilima, pa fizička kultura, odnosno ono što je od nje preostalo, sada samo treba da se povinuje ovom stanju stvari, da se uklopi u postavljeni koncept.

Savremeni kapitalistički svijet tako donosi *racionalizaciju igre*, a ovaj pojam možemo razumjeti kao *contadictio in adiecto*, budući da je racionalizacija, u veberovskom smislu kalkulišućeg mišljenja, suštinski suprotstavljena *igri*, kao nastojanju da se pravila zaobiđu i prenebregnu, ili da se podrede uspostavljanju novog i nepoznatog stanja, koje će ubrzo iznova biti prevladano.

Drugim riječima, kapitalistička *masovna kultura sporta* ne posmatra fizičku kulturu kao „vrijednost po sebi“, kao djelatnost koja nema transcendentnu svrhu. Kada sportsko takmičenje postane *mjera* za određivanje vrijednosti, onda je sportska djelatnost otuđena od sportiste. Rekord u tom smislu predstavlja tržišnu vrijednost sportskog rezultata:

Apsolutizvani princip rekorda odgovara apsolutizovanom principu profita. Sve veća dominacija apsolutizovanog principa učinka u sportu dovela je do postepenog uklanjanja borilačkog individualizma - kamena temeljca ideologije liberalizma. Više se ne radi o borbi ljudi za pobjedu, već takmičenju bez takmičenja u kome se čovjek

¹³⁹ Christopher Lasch, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb, 1986, str 116.

¹⁴⁰ Erns Kasirer, *Filozofija simboličkih oblika I*, Dnevnik/Knjževna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1985, str. 58.

bori sa fantomskim rekordima koji su otjelotvoreni u mjernim instrumentima koji simbolizuju dehumanizovani i denaturalizovani „hod“ kapitalističkog vremena.¹⁴¹

To znači da sama kultura sporta postaje odnekud ispostavljena gotova vrijedost, koja se ne reflektuje, već nameće, kako sportistima, tako i publici.

Ako imamo u vidu otuđenost vrijednosti kulture sporta kao masovne kulture od ideje sporta kao vrijednosti po sebi, jasno je da je ovakav sistem nametnutih vrijednosti predstavlja određeni tip socijalne kontrole.

Sportisti su uvučeni u svijet rekorda i rezultata, integrisani u sistem otuđenih vrijednosti, i tako podvrgnuti strogoj kontroli. Ukoliko se ogluše o stroga pravila, prijete opasnost da dospiju na margine društva. Ne treba gubiti iz vida da vrhunski sportisti, zbog svoje predanosti sportu, praktično bivaju onemogućeni da steknu valjano obrazovanje, ili barem da se normalno školuju, obhrvani sportskim obavezama. Drugim riječima, svijet sporta je jedino područje na kome mogu da ostvare zaradu. Nezavisno od toga što su ove zarade u mnogim sportskim disciplinama prilično visoke, sportisti su otuđeni od svoga djelovanja, jer moraju da slijede ne samo strogo postavljene tehničke imperitive, nego i da igraju različite marketinške uloge, koje nadilaze neposredno nadmetanje. Uz to, za razliku od mnogih drugih djelatnosti, u sportu je minimalizovano djelovanje sindikata, tu ne važe čak ni pravila radnog zakonodavstva, već je sve prepušteno neomeđenom sportskom tržištu. Klubovi kupuju ili prodaju igrače i trenere, koji često nemaju izbora i moraju da se povinuju ovakvim odlukama.

Međutim, nijesu samo sportisti protagonisti socijalne kontrole. To se, takođe, i konzumenti sporta kao popularne kulture. Već smo istakli da sport pruža iluziju sreće i zadovoljstva, što pogoduje dominantnoj društvenoj klasi, jer anestetizira široke narodne mase. Navijači tako predstavljaju homogenizovanu grupu, u kojoj su ukinute sve klasne i staleške razlike. Otuda je sport, prema Žan Mari Bromu, „neformalno sredstvo socijalne kontrole“¹⁴².

Homogenizacija navijača u tom smisu podsjeća na nacionalnu homogenizaciju pred spoljašnjom opasnošću, kada nacija „postaje maskirna uniforma za kolektivne emocije i manipulacije koje ih prate“¹⁴³. Na primjer, podsjetimo da su britanski industrijski radnici prekinuli štrajk poslije izbijanja Foklandske krize, kako bi podržali svoju zemlju u jednom, u suštini, imperijalističkom pohodu. U vrijeme globalizacije, ova je homogenizacija zapravo

¹⁴¹ Dunja Simonović, Ljubodrag Simonović, *Novi svet je moguć*, Samizdat, Beograd 2005, str 74.

¹⁴² Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 59

¹⁴³ Bogoljub Šijaković, *Zoon poiticon*, Unireks, Podgovrica, 1994, str 184.

jedna simulacija, koju možemo uporediti sa svrstavanjem u određene fan-klubove, koji slave likove popularne kulture.

„Neformalni mehanizmi“ socijalne kontrole, o kojima govori Brom, namjerno ostaju u drugom planu, jer je tako manje vjerovatno da će neka provala narodnog nezadovoljsva poljuljati postojeći poredak.

Pojam „socijalane kontrole“ ovdje se razumije u značenju „kontrole društvene dinamike“. Mehanizmi socijalne kontrole zato se obavljaju neformalnim putevima, izvan uobičajenih oblika društvene sile, čiji je zadatak u praksi mnogo manje ideološki obojen.

U tom smislu, konstrukcija sporta kao masovne kulture ima još jedan značajan mehanizam socijalne kontrole, koji se može objasniti kategorijama psihoanalitičke teorije. Sport, naime, može biti razumijevan kao *sublimacija* agresivnosti, podstaknute društvenom nejednakošću.

U svom poznatom eseju *Nelagodnost u kulturi* Sigmund Frojd najprije ponavlja poznatu tezu da je agresiju stvorila svojina. Radi se o težnji da se izvor zadovoljstva prisvoji, da se ni sa kim ne dijeli. Neke od sociološko-filozofskih inerpertacija Frojda ukazuju da civilizacija izrasta iz ovog prisvajanja zadovoljstva, koje rezultira društvenim nejednakostima¹⁴⁴. Kultura je, u ovom ključu, razumijevana kao mehanizam racionalizacije, odnosno usmjeravanja agresije ka društveno prihvatljivom ponašanju.

Tako se agresivnost sublimiše, prelazi u one forme koje mogu da se kontrolišu, koje više ne predstavljaju prijetnju za sam način proizvodnje života u kapitalističkom društvu.

Homogenizacija navijača tako predstavlja oblik sublimacije, produktivniji i djelotvorniji od različitih oblika društvene represije. Čak i pojava huliganizma navijačkih grupa ostaje u službi pomenutog mehanizma, jer se oštrica agresija pomjera na druge navijačke grupe.

Sport kao masovna kultura, uključujući podkulture forme, koje su svojstvene navijačkim grupama, ne samo da maskira društvene antagonizme, nego stvara privid dobro uređenog društva, u kome je moguće nadvladati svaku socijalnu nevolju:

Individuum zaista ne zna šta se događa; neodoljivi spoj obrazovanja i zabave ujediniuje ga sa svima ostalima u stanje anestezije, iz kojeg se teže isključiti sve štetne ideje. I budući da spoznaja cijele istine teško pridonosi sreći, takva općenita anestezija čini individue srećnima.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Dragan Koković, *Društvo, nasilje i sport*, Mediteran publisher, Novi Sad, 2010, str. 84.

¹⁴⁵ Herbert Markuze, *Kultura i društvo*, nav.djelo, str. 97.

Ovome svakako treba dodati i mogućnost usmjerenja nasilja u željenim pravcima, kako ono ne bi bilo ispoljeno na području koji ugrožava vladajuću klasu. Putem medija, agresivnost navijača može biti ne samo podržana, nego i podstaknuta. Primjeri iz naše, ne tako davne prošlosti to nedvosmisleno potvrđuju.

3.8. Sport i nasilje

Odnos sporta i nasilja i dalje predstavlja izvjesnu nepoznanicu za savremenu sociologiju¹⁴⁶, koja još nije razriješila odnos društvene devijantnosti i katarze, odnosno društvene kontrole agresivnosti. Kada „pražnjenje“ agresivnosti postaje društveno devijantno ponašanje, odnosno kada se katarza petvara u atak na red i mir u društvu?

U tu svrhu, odmah treba postaviti pitanja o *nasilju u sportu* i *sportu kao nasilju*.

Najprije je, međutim, potrebno uspostaviti neko određenje nasilja. Mi ćemo ovom prilikom slediti interpretaciju Dragana Kokovića, Šelingovog određenja nasilja:

Za širu definiciju nasilja karakteristično je da se ono može izražavati „sa stvarnom ili umišljenom radnjom, rečima ili bez reči, fizičkim delovanjem, sa štetom koju prouzrokuje sebi ili drugima, s oblicima koje društvo ili društvene grupe odobravaju ili ne, gde žrtva za nasilje zna ili ne zna“ (G. Šeling)¹⁴⁷.

Odmah treba da obratimo pažnju na završni dio ovog Šelingovog određenja, koje tvrdi da žrtva izložena nasilju ne mora nužno da ima svijest o tome da je podložnik nasilja. Ako to primijenimo na odnose u sportu, sam sistem takmičenja, koji afirmiše bespoštednu selekciju, odnosno eliminaciju, pa time i odstranjivanje iz vrhunskog sporta, predstavlja svakako određeni oblik nasilnosti. Radi se o svojevrsnoj povratnoj sprezi. Kao što struktura sporta predstavlja, kao što smo vidjeli, moćni ideološki mehanizam, kojim se opravdava samo liberalno-kapitalističko uređenje društvenih odnosa (podređenih „zakonima tržišta“), tako se ova liberalna paradigma povratno postavlja kao imperativ uređenja odnosa u sportu. Od sportiste se traži da, kao najamni radnik, pruža maksimalni doprinos, što uključuju maksimalnu eksploataciju, u korist sponzora, reklamnih agencija i drugih vidova obrta kapitala. Istovremeno, sam sportista, koji je podložnik ovog mehanizma nasilja, i sam, zahvaljujući zaradi, postaje vršilac nasilja, podređujući svom uspjehu tim koji radi za njega, agente i menadžere koji treba da brinu o njegovom angažmanu i zaradi. Taj sistem nasilja je

¹⁴⁶ Dragan Koković, *Društvo, nasilje i sport*, nav.djelo, str 34.

¹⁴⁷ Isto, str 32/33.

zapravo toliko širok, da su podložnici istovremeno i nasilnici, određeni nadređujućom strukturom, iz koje se ne može izaći čak ni u bukvalnom smislu (završetak aktivne karijere tenisera ili boksera ponajviše zavisi od njihovih „sponzora“, odnosno od interesa onih koji njihovim angažovanjem ostvaruju obrt kapitala).

U tom smislu, sam vrhunski sport postaje jedna struktura nasilja. Imperativ pobjede je slika imperativa efikasnosti. Uspjehu i efikasnoj igri podređene su imanentne vrijednosti sporta kao igre. Za vrhunske sportiste takmičenje postaje oblik „otuđenog rada“, jer je igra podređena imperativu uspjeha i efikasnosti. Nasilje na sportskim terenima, grubost igre, lično rivalstvo među igračima – u tom su kontekstu najjasniji pokazatelji lanca nasilja.

Uprkos tome što teoretičari liberalizma nasilje pripisuju ljudskoj prirodi, pa dozu agresivnosti u tom kontekstu ne vezuju za buržoaske društvene odnose, evidentno je da sa uspostavljanjem kapitalističkog društva dolazi i do povećanja nasilja:

Provala agresivnosti i dramatičan rast nasilja, naročito u periodu razvitka industrijske civilizacije, može se objasniti *novim načinom života* i povećanim stepenom „vučje“ psihologije kao obrasca ponašanja. Novi civilizacijski tokovi, mada su pokazivali veće znake uljudnosti i odsustvo nekih vidova međusobnog nasilja, nisu mogli izbjeći posledice mehaničkog radnog procesa, osećanja usamljenosti, otuđenosti, bespomoćnosti, ogoljene egzistencijalne momente koje su sve više pristiskivali ljude. Čovek je u tehničkoj sredini lišen neposrednih osećanja prirode, neposredne delatnosti: postaje šraf u jednom preovlađujućem lancu otuđene proizvodnje.¹⁴⁸

Oblici nasilja postaju suptilni, i utoliko često nevidljivi za njegove podložnike. U tom smislu samo funkcionisanje društva, pod paradigmom ekonomske efikasnosti, postaje jedan nasilni mehanizam. Institucije građanskog društva suzbijaju nasilje u onom neposrednom obliku (u tom se kontekstu danas govori o prevenciji i zaustavljanju partnerskog nasilja ili nasilja u porodici), ali zato se povećava institucionalno nasilje, jer društveni odnosi primoravaju podložnike da odstupe od imanentnih svojstava ljudske egzistencije.

U globalnom društvu se oblici nasilja personalizuju, odnosno ukazuje se na potrebu da se jasno odrede njihovi počinioci. U tu se svrhu, na primjer, jasno personalizuju terorističke organizacije, a njihove vođe javno prokazuju kao neprijatelji civilizacije. S druge strane, insitucionalni oblici nasilja su postali anonimni. Kako uprti prstom u nasilje imperativa efikanosti ili zakona tržišta? Počinioci ovog nasilja su uspješno sakriveni iza samog mehanizma nasilnosti, pa se stvara privid da su pomenuti društveni odnosi „prirodni“, odnosno da, budući da *nema* nasilnika, ne postoji ni nasilje.

¹⁴⁸ Isto, str. 35.

Tako je insitucionalno sputavanje individulanog nasilja zamagljeno nasilje koje proizvode same institucije, odnosno sam poredak koji produkuje institucionlanu borbu protiv nasilja pojedinaca:

Od prvobitnog oca, putem bratskog klana, do sistema institucionanog autoriteta koji je karakterističan za razvijenu civilizaciju, dominacija postaje sve više bezlična, univerzalna i sve racionlanija, djelotvornija, produktivnija. Na kraju, u vlasti potpuno razvijenog načela izvedbe, pokoravanje izgleda kao da se vrši pomoću društvene podjele samog rada...¹⁴⁹

Ti odnosi u potpunosti dominiraju u koncepciji vrhunskog sporta. Međutim, i kada je riječ o konzumentima, publici velikih sportskih događaja, tu je *sport kao nasilje* na poseban način u službi opravdavanja odnosa dominacije o kojima govori Markuze. Za one koji obavljaju „nestvaralački rutinski rad“, sport predstavlja mehanizam kompenzacije za ono što je inhibirano u obavljanju njihovih društvenih funkcija; to se manifestuje putem sublimacije agresije prilikom praćenja borilačkih sportova¹⁵⁰, ili samim nasilnim ponašanjem u okviru navijačkih grupa.

Nasilje u sportu, prema tome, može se dvojako odrediti. Najprije, takozvani takmičarski duh, paradigmatičan upravo za vrhunski sport, prisutan je u svim segmentima društvenog života. U školi, na poslu, svuda smo izloženi takmičarskim okolnostima, koje od nas zahtijevaju da budemo pobjednici, jer poraz predstavlja vid društvene isključenosti. Pojam „luzer“, koji je u upotrebi u izrazito pežorativnom smislu, to neposredno dokazuje. Iz takmičarskog duha rađa se *instrumentalna agresija*, podstaknuta upravo samim društvenim miljeom. U tom smislu, agresivnost može biti podstaknuta „raznim društvenim stanjima i čovjekovom egzistencijlanom potrebom“¹⁵¹. *Druga vrsta* agresije predstavlja odgovor na institucionalne pritiske, odnosno ona je usmjerena protiv institucija.

Već smo istakli dvoznačnosti samog pojma kulture. Dok je, s jedne strane, kultura način borbe protiv individulanog nasilja, s druge strane ona može biti nasilna¹⁵², represivna, pa je nasilje izraz otpora prema represiji kulture. Ovim, razumije se, nije glorifikovano nasilje, već ovaj uvid predstavlja pojašnjenje akumulacije agresije u svermenoj civilizaciji.

U tu grupu svakako spada navijačko nasilje. Iako *nasilje* na stadionima, ili divljanje na ulici ne možemo da jednoznačno posmatramo kao svjesnu ili nesvjesnu reakciju na

¹⁴⁹ Herbert Markuze, *Eros i civilizacija*, nav.djelo, str. 86.

¹⁵⁰ Dragan Koković, *Društvo, nasilje i sport*, nav.djelo, str. 45.

¹⁵¹ Erik From, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb, 1976, str. 42.

¹⁵² Herbert Markuze, *Kultura i društvo*, nav.djelo, str. 224.

društvenu represiju, jer njegove forme su mnogostruke – u ovom poglavlju poći ćemo upravo od prokazivanja društvene represije kao inicijuma za provalu nasilja konzumenata velikih sportskih događaja.

Nasilje na stadionima zahtijeva da se najprije obazremo na potrebu navijača da dolaze na stadion, i da na specifičan način budu određeni tim. U sociopsihološkom ključu, ta se potreba može objasniti kao odbrambeni mehanizam identifikacije, odnosno svojevrsne potrage za identitetom takozvanih „krnjih egzistencija“¹⁵³. Međutim, postoje i drugi oblici identifikacije, koji ne trebaju nikakav nasilni angažman, a takozvano aktivno navijanje pretpostavlja, čak i u svojoj najmirnijoj varijanti, određene oblike ponašanja koji prekoračuju uobičajene društveno prihvatljive forme (na stadionima se galami, pjevaju se skaradne pjesmice, vrijeđa se i omalovažava protivnički tim ili njegovi navijači, izažava se otpor prema organima reda).

Provala nasilja, prema tome, ne mora biti određena identifikacijom sa sportskim klubom za koji se navija. Akumulirana agresivnost, uostalom, može biti ispražnjena čak i beznačajnim povodom, koji sam po sebi nije u direktnoj vezi sa njenim uzrokom (u psihologiji ovo se naziva – transferom agresivnosti). U situacijama kakve su fudbalske utakmice, postoje situacioni uslovi koji pospješuju provalu agresivnosti:

Kako je uticaj jakog zvuka na agresiju izraženiji kada su ljudi izloženi drugim situacionim činiocima, kakva je provokacija (Donnerstein & Wilson, 1976), razvijeno je nekoliko eksperimentalnih paradigmi za indukciju agresije koje uključuju upravo jak zvuk i neku, najčešće, socijalnu provokaciju. Takve provokacije su, na primjer, takmičenje, upućivanje poruka kojima se narušava samopoštovanje i slično.¹⁵⁴

Razumije se, sama polarizacija publike, jasno podvajanje „naših“ i „njihovih“, već samo po sebi predstavlja plodno tlo za ispoljavanje agresivnosti. Međutim, treba imati u vidu da se agresivnost ne ispoljava samo na stadionima, odnosno da su divljanja navijača često daleko izraženija u gradskoj sredini, kada se uništavaju javna dobra, razbijaju kiosci, krade roba iz prodavnica. U tom smislu agresivnost navijača predstavlja oblik „otpora i protesta“¹⁵⁵.

Nasilni navijači su, kako to pokazuju sociološka istraživanja, uglavnom pripadnici marginalizovanih društvenih grupa, baštinjeni u takozvanoj „kulturi siromaštva“. Prema istraživanjima, prosječni „huligan“ je star 22 godine, nezaposlen je i nema jasnu društvenu

¹⁵³ Dragan Koković, *Društvo, nasilje i sport*, nav.djelo, str. 126.

¹⁵⁴ Bojana Dinović, *Efekte dispozicionih i situacionih činilaca na agresivno ponašanje*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, odsjek za psihologiju, Novi Sad, 2014, str 31.

¹⁵⁵ Dragan Koković, *Društvo, nasilje i sport*, nav.djelo, str. 136.

perspektivu¹⁵⁶. Javna dobra, uređene trgovice, svetlucave izloge, u tom smislu, on ne doživljava kao zajedničku tekovinu, već kao manifestacije nekog drugog svijeta, čije vrijednosti i blagodati on ne može da konzumira¹⁵⁷.

Razumije se, ovako ispoljeno nasilje, proisteklo iz nezadovoljstva vlastitim socijalnim statusom, ili društvenim vrijednostima koje ostaju nedohvatljive, može biti instrumentalizovano u različite svrhe. Rasizam i nacionalsocijalizam u tom smislu nijesu istinski motivi za nasilno ponašanje, nego oblik artikulacije nezadovoljstva, čiji izvorni socijalni razlozi često ostaju skriveni. U globalizovanom svijetu, sukobi navijača koji podržavaju nacionalne timove, prema tome, nema nužno nacionalistički, odnosno antiglobalistički smisao. Pripadnost naciji, uostalom, samo je virtuelna, jer su navijači, koliko i svi ostali, određeni odnosima koje diktira globalno tržište, a nacija je sada samo socijalna forma, u kojoj se artikulira bijes zbog vlastite socijalne isključenosti. Podržavanje tima, identifikacija s pobjedom, i protesti poslije poraza, koji sve češće uključuju iskaljivanje bijesa nad igračima tima za koji se navija, simbolizuju izvorni smisao huliganstva – a to je osjećanje inferiornosti zbog ispadanja (gubljenja) u socijalnom takmičenju, i nastojanje da se, simbolički, nadomjesti ovaj društveni poraz.

3.9. Sport i odnos prema tijelu

Moderni sport pokazuje se, najprije, kao *vlast nad tijelom*. Francuski poststrukturalista Mišel Fuko u svom obimnom djelu, pokazao je kako je upravo moć nad tijelom u moderno doba primjer sprege *znanja i moći*, na kojoj u stvari počiva cjelokupna novovjekovna konstrukcija svijeta (ova se sprega proklamuje već Bekonovim programskim spisom *Instauratio magna*)¹⁵⁸. I kao što kažnjavanje u moderno doba nije puki akt divljačkog nasilja, nego pretpostavlja određeno znanje, odnosno jasno propisane tehnike kažnjavanja (pa čak i strogo propisano doziranje bola, shodno kazni za učinjeno djelo), tako je i sam sport poprište pomenute sprege.

Savremeni sport potpomognut je posebnim oblicima naučnog rada. Na primjer, sportska medicina izučava i praktikuje znanja u vezi sa fiziološkim mehanizmima, koji treba

¹⁵⁶ Božidar Otašević, „Pojmovno određenje nasilja na sportskim priredbama“, *Mladi huligani na sportskim priredbama*, Organizacija za svjetsku evropsku bezbjednost i kulturu, Beograd, 2014, str. 4.

¹⁵⁷ B. Radović, G. Knežević, „Jedan pokušaj merenja prokriminalnih supkulturnih vrednosti“, *Zbornik instituta za kriminološka istraživanja*, 1-2/1992, str 122.

¹⁵⁸ Mladen Kozomara, *Subjektivnost i moć*, Plato, Beograd, 2001, str 176.

da garantuju bolju iskoristivost tijela prilikom sportskog nadmetanja. Ovaj se upliv znanja prima kao uobičajena stvar. Tako javnost pozdravlja kada jedan poznati sportista koristi hiperbaričnu komoru, kako bi ćelije svoga tijela opskrbio dovoljnom količinom kiseonika, da mu to pruži posebnu izdržljivost u odgovarajućim situacijama.

Sprega znanja i moći u sportu, međutim, nije stvar samog takmičara, nego predstavlja upravo oblik vlasti nad njegovim tijelom. Sportista je upućen na ostvarivanje rezultata, a njegovo se tijelo pokazuje kao puko oruđe, otuđeno od njega samog, kojim treba dosegnuti željene rezultate. Tijelo je ovdje „nešto drugo“, objekt nad kojim se ispoljava moć. U tom je smislu, moć uvijek neka viša, društvena kategorija. Sam sportista prodaje svoje tijelo, odnosno dopušta da se nad njim ispoljava moć, u svrhu postizanja očekivanih rezultata:

Mora se producirati subjekt kao u sebi *podjeljeni individuum*, koji je istovremeno neko puko faktičko ispoljavanje životne aktivnosti (nagona, potreba, htenja) i trpljenja u sebe projektovane aktivnosti, jer upravo to znači na sebe preuzeti krivicu kao konsekvencu sopstvene aktivnosti.¹⁵⁹

Prema Fukou, ovakav odnos prema tijelu je upravo epohalno određen, još kartezijskim odnosom materije i duha. Međutim, u savrenom kapitalizmu taj je odnos radikalizovan. Ne samo kada je riječ o eksploataciji tijela radnika, nego je i samo tijelo kapitaliste, takođe, puki nosilac njegove društvene uloge. Znanje se ovdje koristi da bi se na drugi način uspostavila moć: zamjena organa, složeni i skupi medicinski tretmani treba da ovladaju fiziološkim procesima ne samo radi produžetka života, nego u funkciji radne sposobnosti, produžetka sposobnosti upravljanja.

Ovladavanje tjelesnim funkcijama u sportu prisutno je i kada je riječ o hendikepiranim osobama. I one ispoljavaju moć nad sopstvenim tijelom, istovremeno dopuštajući da tijelo bude podložno moći samog mehanizma ispoljavanja, očekivanja da se nadvladaju njegova ograničenja i nedostaci, kako bi se ono upotrijebilo shodno društvenim interesima¹⁶⁰.

Odnos prema tijelu postaje tako predmet bioetike poboljšanja. Pod poboljšanjem podrazumijeva se upotreba biomedicinskih intervencija koje, inače, koristimo u liječenju bolesti, kako bi se unaprijedile ili poboljšale normalne sposobnosti i osobine. Distinkcija između terapije i poboljšanja se koristi kako bi se jasno oortala razlika između intervencija kojima zdravstveno stanje neke osobe vraćamo na normalan nivo funkcionisanja i

¹⁵⁹ Mladen Kozomara, *Subjektivnost i moć*, nav.djelo, str. 177.

¹⁶⁰ Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 167.

intervencija kojima stanje zdrave osobe podižemo iznad nivoa normalnog funkcionisanja. Tako je upotreba steroida kod distrofičnih pacijenata primjer terapije, a upotreba steroida od strane sportista primjer poboljšanja¹⁶¹. Međutim, postoji takozvano sivo područje, kada nije tako lako odrediti da li se radi o terapiji ili o poboljšanju. Recimo, da li je upotreba hormona rasta kod niske djece poboljšanje? Ili da li je ugradnja silikonskih implantanata kod žena sa izuzetno malim grudima poboljšanje?

Teškoće pri definisanju postoje iz nekoliko razloga. Prvo, sredstva koja koristimo za liječenje i poboljšanje su ista, samo se ciljevi razlikuju. Kao u gore navedenom primjeru, steroide možemo da koristimo i za liječenje i za poboljšanje. Ipak, u prvom slučaju, cilj je liječenje određene bolesti, dok, u drugom slučaju, unapređujemo sposobnosti već zdrave osobe.

Velferistički pristup razlikuje dva tipa poboljšanja. Prvo, funkcionalno poboljšanje koje podrazumijeva poboljšanje funkcionisanja kao pripadnika vrste *homo sapiens*. Drugo, biološko ili psihološko poboljšanje života pojedinačne osobe koje je za nju dobro i koje joj povećava šanse za vođenje dobrog života u određenim okolnostima. Prema ovom pristupu, nešto je poboljšanje samo ako osoba koja se poboljšava ima koristi od toga, čak iako, objektivno gledano, postoji sposobnost koja je unaprijeđena. S druge strane, neki tretman može biti loš, iako doprinosi većem blagostanju osobe, ako u određenim socijalnim okolnostima dovodi do veće nepravde.

Međutim, kako god razumjeli poboljšanje, ono se u svakom slučaju pokazuje kao odnos prema tijelu, kao ispoljavanje moći koje zahvata tjelesnost. Koristeći različite tehnike poboljšanja, sportisti tako svoje tijelo prepuštaju eksploataciji. To, prema biomedicinskim istraživanjima, često ima drastične posledice. Tako se govori o naprasnoj smrti sportista, iako bi upravo sportska populacija trebalo da bude manje podložna riziku od naglog prestanka funkcionisanja vitalnih organa:

Takmičarski sport 2,5 puta povećava relativni rizik za nastupanje naprasne smrti u odnosu na opštu populaciju. Učestalost naprasne smrti kod aktivnih sportista je 1-3/100.000 godišnje, a kod mlađih od 35 godina 0,5-1,6/100.000 godišnje. Novinska agencija "Rojters" nedavno je iznijela podatak da, na globalnom nivou, zbog problema sa srcem, godišnje umre oko hiljadu sportista. ISS može nastati i kod veoma iskusnih i dobro utreniranih sportista – analizom podataka sa Londonskog maratona ustanovljeno je da srčana smrt nastaje kod jednog od 80.000 učesnika koji su stigli na cilj. Slučajevi ISS nijesu česti samo u fudbalu, nego i u veslanju, atletici, biciklizmu i

¹⁶¹ Synofzik Matthis, «Ethically Justified», *Clinically Applicable Criteria for Physician Decision-Making in Psychopharmacological Enhancement, Neuroetics*, New York, 2009. str. 93

drugim sportovima. U Americi, gdje se ISS istražuje još od 1931. godine, najviše slučajeva ima u američkom "ragbi fudbalu".

U našoj štampi je 2001. objavljena sledeća vijest: od 68 pregledanih mladih fudbalera kandidata za reprezentaciju Jugoslavije, 65 nije bilo zdravo i moralo je da se podvrgne liječenju, a od 154 slučaja infarkta miokarda kod osoba starosti od 18 do 39 godina, 14 su bili sportisti saveznog ili republičkog ranga.¹⁶²

Mehanizam ispoljavanja moći prema tijelu za Fukoa je epohalno određen. Kapitalistički način proizvodnje života u tom smislu samo do krajnjih konsekvenci dovodi ono što je već naznačeno u samim temeljima Novog doba. Tako se sport pokazuje kao oblik eksploatacije tijela i njegovog otuđenja od intencija i interesa takmičara:

Vladanje svojim tijelom, svijest o njemu, mogli su da se steknu samo kroz učinak moći koja je zaposjela tijelo: gimnastiku, vježbe, razvoj mišića, nagost, oduševljenje lijepim tijelom... sve to je na liniji koja vodi ka želji za sopstvenim tijelom, upornim, tvrdoglavim, brižljivim radom moći na tijelima djece, vojnika, na zdravom tijelu. Ali, otkako je moć proizvela taj učinak, na samoj liniji njenih osvajanja neizbježno izranja potraživanje sopstvenog tijela nasuprot moći, zdravlje nasuprot ekonomiji, užitak nasuprot moralnih normi o seksualnosti, braku, čednosti. I najednom, ono pomoću čega je moć postala snažna postaje ono čime je napadnuta... Moć je prodrla u tijelo, izložena je u tijelu samom...¹⁶³

S druge strane, odnos prema tijelu se ne može apstrahovati iz mreža društvene moći. Ukoliko se odnos prema sopstvenom tijelu razumije, kako to Held ističe, kao vid dobrobiti¹⁶⁴, ne treba gubiti iz vida da je ostvarivanje te dobrobiti na izvjestan način društveno uslovljeno. Moć je, u svakom obliku ispoljavanja, socijalna kategorija, odnosno, kako to kaže Hana Arent:

Moć odgovara ljudskoj sposobnosti ne samo djelanja, već djelanja u saglasnosti. Moć nikada nije svojstvo pojedinca; ona pripada grupi, i postoji samo onoliko koliko se grupa drži zajedno. Kada za nekoga kažemo da "ima moć", mi u stvari kažemo da ga je izvjesna grupa ovlastila da djela u njihovo ime. Onoga trenutka kada ta grupa od koje potiče moć (*potestas in populo*, bez naroda ili grupe ne postoji moć) izčezne, "njegova moć" takođe nestaje..¹⁶⁵

Moć je, dakle, društveno uslovljena, i u tom je smislu ona izvjestan oblik nasilja. Čak i u svom individualnom obliku, kao odnos pojedinca prema vlastitom tijelu, ona ima ne samo epohalni, nego i najneposredniji smisao u kontekstu društvene strukture u kojoj se javlja.

¹⁶² Slobodan Savić, Vuk Aleksić, "Naprasna smrt sportista", *Sport, medicina, bioetika*, Beograd, 2015, str. 52-69.

¹⁶³ Mišel Fuko, *Moć i znanje*, Mediteran Publishing, Novi Sad, 2012, str. 68.

¹⁶⁴ Dejvid Held, *Demokratija i moderni poredak*, Filip Višnjić, Beograd, 1977, str. 202.

¹⁶⁵ Hana Arent, *O nasilju*, Alexandria Press, NSPM, Beograd, 2002, str. 56.

Ispoljavanje moći u sportu, polazeći od izložene moći nad tijelom, ima svoj socijalni smisao u strukturama koje određuje društvene odnose. Samim tim što je tijelo stavljeno u strukturu kapitalističke proizvodnje života (što kada je riječ o sportu ima najvidljiviju manifestaciju), ono je podložno moći društvene podjele rada. Odnos prema tijelu nije izraz individualnog blagostanja, nego tijelo treba da “trpi”, da podnese zahtjeve koji proističu iz struktura društvene moći. U tom smislu može se govoriti o nasilju nad tijelom, koje, iako epohalno određeno, nužno nosi pečat neposrednih društvenih prilika, i podložno je strukturi samog društva koje produkuje odnose moći.

* * *

Sport kao politika u nacionalnoj kapitalističkoj državi, koja je u prošlom vijeku dokazala svoju vitalnost u odnosu na druge koncepcije državnog uređenja, ima složenu strukturu, koja počiva na strogo regulisanom području sportskih djelatnosti. Sport je oblik kulture, koja se ispoljava u kapitalističkom ključu kao masovna kultura, a osim toga, on sadrži matricu odnosa dominacije, odnosno glorifikaciju pobjednika, to jest prekoračivanja granice – što je imanentno svojstvo Moderne. Odnos prema tijelu, i nasilje u sportu predstavljaju oblike ispoljavanja ove regulativne strukture.

U globalizovanom svijetu, o čemu će riječi biti u narednom poglavlju, pokazaćemo kako se ovaj regulativni moment, barem kada je riječ o simboličkoj ulozi sporta, sadržava čak i pod primatom principa deregulacije, koje ide pod ruku sa nadacionlanim širenjem globalnog kapitala.

4. DRŽAVA U GLOBALIZOVANOM SVIJETU I TRANZICIONOM PERIODU

Ukoliko je, kao što smo ranije pokušali da pokažemo, globalizacija etapa kapitalizma, postavlja se pitanje koliko je umjesno naglašavati da je riječ o nečemu radiklano novom. Prema jednoj interpretaciji, globalizacija je mit, ideološka koprena koja zaklanja transformaciju kapitalizma.¹⁶⁶ Kao da stratezi globalizacije nastoje da sakriju ne samo ko su nosioci ove pojave, nego i kakva je svrha promjena koje su imenovane ovim pojmom.

Ako je kapitalizam glavni imenitelj globalizacije, postavlja se pitanje: šta donosi ova promjena kapitalističke produkcije? Da li se iza globalizacije nahodi „kriza kapitalizma“, koja se na ovaj način prevladava?

Jan Šolte prihvata da je u suštini globalizacija povezana sa promjenama u razvoju kapitalizma, naglašavajući, sa druge strane, da je ona, istovremeno, zametak “hiperkapitalizma”, kapitalizma koji je snažan kao nikada do sada.

Na drugoj strani su interpretacije prema kojima je globalizacija lik Moderne, odnosno posledica modernizacije. Ubrzan tehnološki razvoj, odnosno širenje kulture Zapada, potiskivanje drugih kultura i koncepcija svijeta, prema ovim interpretacijama, prate novi imperijalizam, odnosno kolonijalizam¹⁶⁷.

U tom smislu, treba odgovoriti i na pitanje da li je globalizacija (svejedno da li se posmatra isključivo kao etapa kapitalizma) – proces ili projekat, odnosno da li se radi o svojevrsnom duhu vremena, ili je riječ o udjelovljenju intencija određenih socijalih slojeva, poput samog nastanka kapitalizma. U svojoj knjizi o globalizaciji, do odgovora nije došao ni Jan Šolte, koji nabijedjenu dilemu razumije kao odnos “materijalističkih” i “idealističkih” razumijevanja globalizacije.¹⁶⁸

4.1. Globalizacija i (de)regulacija

Suprotstavljenost pomenutih teoretskih pristupa, u stvari, može se formulirati kao pitanje – da li je globalizacija širenje imperijalnih uticaja razvijenih zemalja Zapada, koje sada raspolažu novim sredstvima za eksploataciju manje razvijenih država, ili je na djelu proces u kome su sve svjetske države, više nego ikada ranije, podređene interesima međunarodnog kapitala.

¹⁶⁶ Immanuel Walerstein, *Geopolitic and Geoculture*, Cambridge Universitz Press, Cambridge, 1991, pp 1

¹⁶⁷ Vladimir Vuletić, *Globalizacija*, Gradska narodna biblioteka Zrenjanin, Zrenjanin 2006, str. 17.

¹⁶⁸ Jan Šolte, *Globalizacija – kritički uvod*, CID, Podgorica 2009, str 21.

Upravo na ovaj potonji zaključak upućuje poznato djelo Naomi Klajn *Doktrina šoka*, koje pokazuje da su velike transnacionlane korporacije podredile svojim interesima čak i vlade velikih i moćnih zemalja, poput SAD. Ne samo kada je riječ o spoljnoj politici, koja se prema Naomi Klajn odvija u sjenci borbe za nova tržišta, jeftinu radnu snagu i što jeftinije resurse (sve do vojnih intervencija), nego i na planu unutrašnje politike – zakoni i potezi vlade podređeni su neposrednim finansijskim interesima velikih korporacija, koje su u privatnom vlasništvu.

Komentarišući zaključke istraživanja njenog kolege, novinara *New York Timesa*, Stefana Kinzera, Naomi Klajn pokazuje da tehnika otvorenog ili specijalnog rata, koje SAD vode u inostranstvu, prolazi kroz nekoliko faza:

Prvo – multinacionalne korporacije sa sjedištem u Sjedinjenim Državama sučeljavaju se sa nekom prijetnjom izazvanom djelovanjem stranih vlada koje zahtijevaju da “tvrtka plati porez”, poštuje zakone o radu ili o zaštiti okoliša. Ponekad se kompanija nacionalizira ili od nje zatraži da proda dio posjeda i opreme (...) Drugo – američki političari doznaju zapreke s kojima se korporacija sučeljava, te ih tumače kao izravan napad na Sjedinjene Države. “Motivaciju preobražavaju iz ekonomske u političku, ili, pak, geostratešku. Iznose pretpostavku da je svaki režim koji ometa američku tvrtku ili joj stvara problem zacijelo antiamerički orijentisan, represivan, diktatorski i da je vjerojatno oružje neke strane sile koja pokušava podriti Sjedinjene Države. Treća faza događa se kada političari moraju javnosti prodati potrebu za intervencijom, i u tom trenutku sve se pretvara u grubo ocrtanu borbu između dobra i zla, “priliku da se jedna potlačena nacija oslobodi od brutalnosti režima koji smatramo diktaturom...”¹⁶⁹

Iako ovaj odlomak na prvi pogled sugerise da vlada SAD štiti američke nacionalne interese, knjiga Naomi Klajn u stvari pokazuje da su i interesi američkih građana, takođe, podređeni strategijama razvoja korporacija. Koristeći se “doktrinom šoka”, odnosno svojevrsnom socijalnom paralizom poslije prirodne katastrofe, u SAD su poslije razornih posledica uragana *Katrin*, koji je razorio Nju Orleans, donijete mjere koje nijesu u interesu stanovništva, privremeno evakuisanog na sigurne lokacije. Naime, umjesto obnove socijalnih stanova i državnih škola, ogromno područje ustupljeno je privatnom sektoru, odnosno velikim korporacijama za gradnju komercijalnih stanova i tržnih centara, a istovremeno državne škole zamijenjene su privatnim, dok je lokalno stanovništvo od države dobilo određene “bonove” za školovanje svoje djece. Tako je zahvaljući šoku od katastrofe načinjen veliki strateški zaokret, ka privatizovanju obrazovnog sistema:

¹⁶⁹ Naomi Klajn, *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008, str. 302-303.

U Iraku, Šri Lankiu, Nju Orleansu, proces varljivo nazvan “obnova” započet je tako što se ono što je katastrofa započela dovršilo razaranjem onoga što je preostalo od javne sfere i odavno ukorijenjenih zajednica, a potom hitrim zamjenjivanjem svega toga nekom vrstom korporativnog Novog Jerusalima...¹⁷⁰

Ukazujući na upadljivu sličnost *doktrine šoka* u tehnikama isleđivanja i “ispiranja mozga” i dekonstrukcije javnih institucija, posle prirodnih katastroga, Naomi Klajn zastupa tezu da su vlade većine svjetskih država, počev od najmoćnijih, pa sve do zemalja koje imaju najmanji ekonomski i politički uticaj, zapravo u izvjesnom smislu podređene interesima krupnog kapitala, koji obično stanovništvo posmatra kao potrošače, ili kao resurse. Na taj način se, u paralizovanosti duha i tijela koju izaziva šok, lako mogu braniti mjere koje, kada se pažljivo sagledaju, pokazuju svoj antičovječanski smisao: ne samo kada je riječ o terminalnoj gladi kojoj su izloženi stanovnici zemalja trećeg svijeta, nego i kada se radi o građanima razvijenih država u kojima se nad njenim žiteljima, bez saglasnosti, obavljaju jezivi medicinski eksperimetni.

Naomi Klajn svojoj kritici globalizma, kao vladavine multinacionlanih korporacija, prilazi sa očiglednih socijlademokratskih pozicija, uvjerena da je regulatorna kapitalistička država model koji zadovoljava kako interese preduzetnika sa jedne, tako i interese ogromne većine stanovništva koje se ne bavi preduzetništvom, sa druge strane. Drugim riječima, N. Klajn ne zapaža da je globalizacija, u stvari (što ćemu u nastavku teksta pokušati da pokažemo), etapa kapitalizma, koja slijedi iz njegove socijlademokratske forme – odnosno da upravo krize kapitalizma određuju njegov sljedeći oblik: kao što je “njudilovski” kapitalizam proizašao iz krize, tako je i njegovo prevladavanje, poslije završetka hladnog rata, proizvod smanjenja stope profita, odnosno usporavanja spirale oplodnje kapitala, što zapravo ističu i oni ekonomsti i sociolozi koji zauzimaju suprotan aksiološki stav o globalizaciji od onog koji ima Naomi Klajn.

Međutim, ono što u zavrjeđuje pažnju u stavovima Naomi Klajn, svakako je pregnantno razvijena teza o dominaciji transnacionalnog kapitala, odnosno o jasnoj političkoj artikulaciji interesa klase super-kapitalista, koji raspolažu sve većim procentom svjetskog kapitala. Ta politička artikulacija je postala sveprisutna apologija globalizacije, koja se poistovećuje sa planetarnom dominacijom demokratije.

Iako Klajn ne daje nikakve teoretske, univerzalne zaključke, njeni tekstovi, ipak, ukazuju na mnoštvo pitanja: da li se izlaz iz postojećeg stanja, u kome je globalizacija zapravo

¹⁷⁰ Isto, str. 8.

drugo ime za dominaciju transnacionanog kapitala, može pronaći u nekom globalnom procesu, ili u povratku na puni ekonomski suverenitet nacionalanih država? Da li je moguće uspostaviti neki globalni projekat regulacije, nasuprot *ideologiji deregulacije*, kakva nesumnjivo vlada u aktuelnim globalnim procesima? Drugim riječima, da li se regulacija ekonomskog i socijalnog stanja, dakle, svojevrsna kontrola tržišta i progresivna poreska politika (kao i pravičnija raspodjela svjetskog bogastva) mogu obaviti *globalno*, ili isključivo u okvirima nacionalnih ekonomija, što bi odgovaralo onoj varijanti kapitalizma kakva je vladala od Nju-dila, pa sve do liberalnog zaokreta politike Margaret Tačer i Ronalda Regana?

Na ova pitanja, u svom razuđenom i dobrim dijelom nesistematizovanom opusu, pokušao je da odgovori ekonomista, nobelovac Džozef Stiglic. U svom djelu *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Stiglic, najprije jasno detektuje “subjekte”, odnosno “vladare” svjetske ekonomije – Međunarodni monetarni fond, Svjetsku banku i Svjetsku trgovinsku organizaciju. Trgovinski odnosi u svijetu diktirani su od strane ovih međunarodnih institucija. Međutim, iako se pomenute međunarodne institucije nameću kao regulatori svjetskih ekonomskih tokova, njihovo je djelovanje suprotno intencijama borbe protiv siromaštva i ekonomnske zaostalosti, iako su upravo to programska načela koja stoje u njihovim osnivačkim aktima.

Striglic, još u predgovoru pomenute knjige, navodi kako je, za vrijeme dok je bio angažovan u administraciji predsjednika Klintona, a potom i u Svjetskoj banci, jasno mogao da sagleda kako su mjere pomenutih međunarodnih organizacija produbile ekonomsku krizu istočnoazijskih zemalja u razvoju, tokom 1997. i 1998. godine, odnosno direktno doprinijele povećanju stepena siromaštva u ovim zemljama, a tome, smatra Stiglic, treba dodati i razoran uticaj MMF-a, koji je značajno doprinio ekonomskom *neuspjehu tranzicije* u bivšim socijalističkim zemljama nekadašnjeg Istočnog bloka u Evropi.¹⁷¹ Istražujući uticaj navedenih međunarodnih institucija, Stiglic je naposljetku došao do zaključka da MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija sprovede program koji je zasnovan na sumnjivim načelima, iako njihovu racionalnost niko ne dovodi u sumnju:

Moje je istraživanje dovelo do sumnji ne samo u valjanost općih tvrdnji o efikasnosti tržišta, nego i u neka temeljna uvjerenja koja leže u podlozi globalizacije, kao što je predobžba da slobodna trgovina nužno povećava blagostanje.¹⁷²

¹⁷¹ Jozef Stiglic, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb, 2004, str 15.

¹⁷² *Isto*, str. 16.

Iako ova rečenica ukazuje na sumnju u globalni svjetski poredak, koji je zasnovan na slobodnoj trgovini, odnosno slobodnom finansiranju i ulaganju kapitala širom svijeta, uprkos očekivanjima da će na taj način kapital biti pravednije raspoređen, odnosno da će priliv investicija preporoditi ekonomije zemalja u razvoju i zemalja trećeg svijeta, i pospješiti njihov ekonomski razvoj (što uključuje i podizanje novoa životnog standarda), to se nije dogodilo, nego je svjetska trgovina doprinijela jazu između bogatih i siromašnih, kako na međunarodnom planu, tako i kada je riječ o tržištima siromašnih zemalja. A razlog za to su upravo mjere kojima su kredite zemljama u tranziciji uslovljavale pomenute međunarodne organizacije.

Liberalizaciju zemalja nekadašnjeg socijalističkog uređenja prati korupcija, zahvaljujući kojoj se nekada uspješna preduzeća koja su u društvenoj svojini, prodaju prema podcijenjenoj vrijednosti, a zatim gase brojna radna mjesta (što osiromašene države nastoje da kompenzuju otporemnama).¹⁷³

Uprkos navedenom, Stiglic smatra da sam process globalizacije ne mora da bude sproveden pod patronatom međunarodnih organizacija, koje su svojim mjerama, ustvari, poistovetile globalizaciju sa partikularnim (a ne globalnim) interesima ekonomskih i političkih elita. U tom smislu, Stiglic u svojoj knjizi navodi pozitivne strane globalizacije: otvaranje zemalja svjetskom tržištu svakako doprinosi transferu znanja i tehnologija, a svjež kapital treba da, po definiciji, pomogne razvoju javne sfere, prije svega prosvjete i zdravstva. Ostaje zagonetno iz kog razloga su ekonomisti međunarodnih organizacija iznevjerili osnovna načela zbog kojih su osnavane, a Stiglic upozorava da je misija MMF pokrivena velom tajnosti, odnosno da djelovanje ove organizacije nije transparentno, pa tako poreski obveznici, građani razvijenih zemalja, nemaju uvid u rad ove organizacije.

Za nas je značajno da ukažemo na još jedan važan moment Stiglicove studije, koji pokazuje da su uvjerenja kako je tržište samoregulatorno, i da mjere liberalizacije treba sprovoditi uprkos socijalnim poslasticama (koje su "privremenog karaktera"), nije opravdano, odnosno da treba pronaći balans između ekonomskih interesa i interesa naroda. A to ukazuje na stanovište da se globalni procesi ipak moraju regulisati, odnosno da je potreban orgovorni arbitar, koji će deregulaciju nacionalnih ekonomija spovesti imajući u vidu interese stanovništva (što bi bilo suprotno aktuelnom djelovanju MMF-a).

Drugim riječima, i Stiglic, baš kao i N. Klajn, smatra da je *politika*, kao artikulacija interesa određenih socijalnih grupacija, oblikovala ekonomski proces (slobodnu trgovinu u

¹⁷³ Isto, str. 79.

planetarnim razmjerama), pošto je direktno kompromitovala samu ekonomsku globalizaciju koja je prema Stiglicu nezaustavljiv ekonomski proces:

Ekonomija pokreće globalizaciju, osobito kroz smanjivanje troškova komunikacije i transporta. No oblikuje ju politika. Pravila igre uvelike određuju razvijene industrijske zemlje - a osobito posebne interesne skupine unutar tih zemalja - i, što ne čudi, one su oblikovale globalizaciju kako bi promicale vlastite interese. Nisu nastojale stvoriti pravedan skup pravila, a kamoli skup pravila koji bi promicao boljitak ljudi u najsiromašnijim zemljama svijeta.¹⁷⁴

Stiglic ostaje u uvjerenju da je globalizacija pozitivan događaj, ukoliko se taj nezaustavljiv ekonomski proces dovede pod političku kontrolu; politika, pritom, treba da bude na nivou globalnih interesa, a ne samo artikulacija određenih ekonomskih intencija ekonomskih i političkih elita. Drugim riječima Stiglic vjeruje u regulisanu globalizaciju, ili, drugačije rečeno u *regulaciju planetarne deregulacije*, koja zahtijeva uspostavljanje slobodnog svjetskog tržišta:

Postoji jasna potreba da se snažne međunarodne institucije pozabave izazovima koje postavlja ekonomska globalizacija; pa ipak je danas povjerenje u postojeće institucije slabo. Činjenica da institucije koje donose odluke pate od, kako smo istaknuli, pomanjkanja demokracije, očito je problem. On rezultira odlukama koje prečesto nisu u interesu ljudi u zemljama u razvoju. Što je još gore, činjenica je da ljudi u razvijenim industrijskim zemljama, čije vlade diktiraju smjer ekonomske globalizacije, još nisu razvili suosjećanja koja su nužna da bi svjetska zajednica funkcionirala.¹⁷⁵

Stiglic smatra da će razvoj demokratije, koji donosi globalizacija, dovesti do decentralizacije odlučivanja, odnosno do uspostavljanja svojevrsnog planetarnog konsenzusa o bitnim opštečovječanskim ciljevima, približavajući se na taj način Fukojaminom razumijevanju Popperove ideje “otvorenog društva”, a mejsto takvog konsezusa, kako pokazuje Stglic u zaključku svoje knjige, mogu biti upravo Organizacija ujedinjenih nacija.¹⁷⁶

Drugim riječima, negativni efekti globalizacije, prema Stiglicu, posledica su, prije svega, svojevrsnog monopola, koji su elite razvijenih zemalja uspostavile nad globalizacijom slobodne trgovine. Na ovaj je način globalizacija “regionalizovana”, odnosno uređena prema interesima uskog broja ljudi. Međutim, iz toga ne slijedi da Stiglic smatra kako su u politici Trojke (pomenutih međunarodnih institucija), u fokusu interesi razvijenih i moćnih zemalja.

¹⁷⁴ Isto, str. 42.

¹⁷⁵ Isto, str. 72.

¹⁷⁶ Isto, str. 345.

A da se politika Trojke negativno može odraziti i na regionlane organizacije u kojima dominiraju razvijene zemlje, kao što je Evropska unija, pokazuje uopravo odgovor na krizu u zemljama evrozone (Irska, Španija, Portugalija, Grčka).¹⁷⁷

Samim tim, iako na prvi pogled tako ne izgleda, Stiglic dolazi do istih stavova koje zastupa i Džordž Soroš, za koga je sam proces globalizacije na mjestu, ali su određeni potezi, prije svega MMF-a, postali dio problema, a ne dio rješenja u planetarnoj regulaciji slobodne trgovine. Soroš se u tom smislu, takođe zalaže za svojevrsnu *regulaciju deregulacije*.¹⁷⁸

Nasuprot uvjerenju da je globalizacija proces koji ima svoj nesumnjivi emancipatorski potencijal, i da sprovođenje slobodnog tržišta može da dovede do kantovskog vječnog mira, poštujući prije svega socijalne i ekološke standarde – koje zadržavaju i Klajn i Stiglic, prema nekim marksističkim interpretatorima, o čemu će nešto više riječi biti kasnije, globalizacija je savremeni način kolonizacije.

Ukoliko je globalizacija samo novi vid kolonijalizma, onda ona predstavlja ne samo širenje kapitala, nego i vladajućih društvenih načela i vrijednosti Zapada, baš kao što je to bio slučaj i u *starom* kolonijalizmu.

U prilog ovakvom zaključivanju govori i činjenica da neki autori umjesto pojma „modernizacija“, kojim je označavana bitna osobenost kapitalističkog svijeta, u novije vrijeme, koriste pojam „globalizacija“¹⁷⁹.

Nadovezujući se na značenjski kapital pojma „modernizacija“, „globalizacija“, prema tome, označava, prije svega, etapu kapitalizma, koja donosi ukidanje ograničenja u prometu kapitala u planetarnim razmjerama. No, da li to znači da se, u funkciji „logike kapitala“, nacionalne ekonomije zemalja svijeta moraju urediti prema liberalnom modelu, koji minimalno ograničava preduzetništvo, i diktira povlačenje države iz projekata socijalne zaštite stanovništva, ili se ovo prilagođavanje ekonomija, kulturnog života, sistema vrijednosti obavlja u funkciji dominacije razvijenih zemalja, koje su subjekti kolonijalizacije (u službi multinacionlanih kompanija)? Ili stvar stoji drugačije, pa globalizacija pretpostavlja i prilagođavanje moćnih država, uključujući i vojnu silu, interesima slobodnog kretanja kapitala? U prilog ovakvom razumijevanju pojma globalizacije je izjava Džorža Soroša, koji

¹⁷⁷ Džozef E. Stiglic, *Evro, kako zajednička valuta ugrožava bezbednost Evrope*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016, str 204 i dalje.

¹⁷⁸ To prije svega pokazuje njegov tekst “Nova globalna finansijska arhitektura“, vidi u Vil Haton i Entoni Gidens (pr.) *Na ivici, živjeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd, 2003, str 115-123.

¹⁷⁹ Вера Вратуша, „Глобализација или реколонијација?“, nav.djelo, str. 216.

je 2002. godine globalizaciju definisao kao slobodno kretanje kapitala, i povećanje dominacije finansijskih tržišta multinacionlanih kompanija nad nacionalnim ekonomijama¹⁸⁰

U svakom slučaju, savremena država je u vrijeme globalizacije pretrpjela izvjesne promjene. Neke od njih su vidljive golim okom, nezavisno od naučnog istraživanja. Za razliku od nekadašnjeg nemiješanja u unutrašnje prilike koji vladaju u pojedinim državama, danas je na djelu upravo ne samo međunarodno arbitriranje o sukobima unutar zemalja (sa naznakom da se ovdje ne radi o moćnim državama, odnosno vojnim silama), nego i direktna podrška određenim opozicionim ili odmetničkim političkim grupacijama. Isto tako, međunarodno pravo se uspostavlja kao nadređeno nacionalnom pravu, i to u mnogim oblastima djelovanja, a države (opet one koje nijesu vojne sile), primoravaju na njegovo poštovanje.

4.2. Savremena država i kriza demokratije

Vidjeli smo da se kod Makijavelija događa ne samo novo utemeljenje politike, nego i raslojavanje političkih interesa, koje pretpostavlja razliku između legalnosti i legitimnosti. Drugim riječima, ne postoji više jedinstveno racionalno utemeljenje zakona, koje bi se nametalo kao univerzalno, prihvatljivo za sve članove države. To znači da su, ne samo interesi vladara i njegovih podanika različiti, nego i da u jednom društvu može biti više zavjereničkih grupa koje pretenduju da dođu do vlasti. U tom smislu, politika se, u novovjekovnom kontekstu, može razumjeti kao *ciljna racionalnost*, usmjeravanje ljudske djelatnosti ka određenim interesima i ciljevima. Tako politika postaje djelatnost kojom ljudi stvaraju, održavaju i mijenjaju pravila po kojima žive¹⁸¹.

Tako je osnovna karakteristika političkog u podvajanju pojedinaca i grupa, artikulacija novih političkih stanovišta¹⁸². A to znači da je vladajuća politika, ona koja oblikuje institucije društvenog života, uvijek podređena interesima neke društvene grupacije.

Na primjer, postoji stanovište po kome je liberalna demokratija u suštini kapitalistička. Doduše, postoje i suprotne intepretacije, koje ukazuju da se liberalno-demokratski model može primijeniti u drugačijem ekonomskom sistemu, na primjer u socijalizmu¹⁸³. Međutim, kako to ističu kritičari – liberalna demokratija predstavlja samo

¹⁸⁰ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutembergova galaksija, Beograd, 2002, str 64.

¹⁸¹ Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004, str. 12.

¹⁸² Benjamin, Arditi, "About the Political: Schmit contra Shmitt", *Telos*, 142/2008, str 15.

¹⁸³ Frenk Kaningam, *Teorije demokratije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003, str 87.

jasan institucionalni oblik, koji u osnovi nastoji da opravda i zacementira postojeće odnose ekonomske razmjene. Liberalna demokratija dopušta široku slobodu tržišta, a njene pravne institucije omogućuju promjenu samog sistema ekonomske razmjene: ako se privatna svojina posebno štiti zakonom, ukoliko se insistira na pravnom rješavanju sporova radnika i poslodavaca, a radno zakonodavstvo nije naklonjeno radnicima, onda se ne može poreći da je liberalna demokratija, u stvari, nastala kao svojevrsna institucionala podrška razvoju kapitalizma¹⁸⁴.

Savremena država je u osnovi liberlano-demokraska, ne iz razloga što je ovaj oblik uređenja društva najdominantniji u svijetu, kao stanje ili kao uzor, nego iz razloga što je upravo kapitalizam danas, mada u različitim stepenima razvijenosti, jedini oblik proizvodnje i razmjene dobara. Američki politički teoretičar, Frensis Fukujama, proglašava zato liberalni kapitalizam kao najsavršeniji mogući sistem društvene organizacije. Ne samo da je liberalni kapitalizam pobijedio takmace, socijalizam i nacizam, nego njegovo planetarno širenje, smatra Fukujama, samo po sebi predstavlja jasan signal da svjetsko društvo zapada u stanje *mira*, jer upravo liberalna demokrajia pruža najbolje rješenje za kanalisanje različitih interesa¹⁸⁵.

Kraj istorije za Fukujamu je njena krajnja svrha. Vrijeme koje dolazi više neće pratiti izraženi društveni antagonizmi, budući da se svi oni utapaju u liberalno društvo, koje pruža mogućnosti za ostvarivanje svačijeg interesa.

Razumije se, to ne znači da će siromašni biti zadovoljni svojim položajem, ali liberalna demokratija svima, smatra Fukujama, pruža šansu da i oni ostvare svoj interes. Međutim, te je interese moguće obezbijediti samo u okvirima pravnih institucija liberalnog društva, koje su, razumljivo, kreirali oni koji imaju najviše političke moći¹⁸⁶.

Snaga Fukujamine teze zapravo je u tome što su, prema njegovoj elaboraciji, drugi politički sistemi, iz XX vijeka, pokazali da ne mogu da odgovore svom zadatku. Na primjer, socijalizam traži od ljudi previše kooperativnog ponašanja, što nije u „ljudskoj prirodi“, koja je individualna i stoga takmičarska¹⁸⁷. Međutim, ne postoji nikakva evidencija koja bi dokazala osnovanost ovakve teze, a osim toga – svaki društveni sistem, kako to pokazuju još klasici modernog učenja o državi, pretpostavlja napuštanje prirodnih sklonosti.

¹⁸⁴ *Isto*, str. 89 .

¹⁸⁵ Slobodan Žunjić, *Filozofija i modernost*, nav.str. 546.

¹⁸⁶ *Isto*, str.549.

¹⁸⁷ Frenk Kaningam, *Teorije demokratije*, nav.djelo, str 90.

Savremena država, koja je liberalno-demokratska ili stremi da to postane, uključena je u svjetski pogon kapitala. Kapital je postao „dominantna sila ekonomske integracije svijeta“¹⁸⁸. Osim raširenisti, transnacionalni kapital postaje sve masivniji, i tako u startu moćniji od nacionalnih ekonomija. Budući da je, prema teoretičarima marksizma, jedan od načina za prevladavanje krize kapitalizma – „temeljitija eksploatacija starih i pronalaženje novih tržišta“ – širenje svjetskog kapitala prati talas širenja liberalno-demokratskih „pravila igre“.

Tvrdnje da pravni sistemi treba da ograniče moć i samovolju određenih društvenih grupacija¹⁸⁹, kao da zatvara oči pred apologijom kapitalističke proizvodnje, koja, stvarajući svoje ideološke koprene, postaje univerzalna paradigma. Apologija kapitalizma prisutna je u mnogim područjima života, zahvatajući sve više masovnu kulturu.

Dakle, savremena država, a pod tim sada podrazumijevamo državu našeg vijeka, više ne odgovara onom teoretskom stanovištu da se njena vlast prostire na određenoj geografskoj teritoriji¹⁹⁰. U početku, nacionalni kapital je određivao smjer političkog djelovanja. U naše vrijeme, u doba međunarodnog povezivanja kapitala, na politiku neke zemlje uticaja mogu imati interesi samog kapitala, koji, ponekad, mogu biti suprotstavljeni nacionalnim interesima neke zemlje. Tako su mnoge male države u stvari *države-transmisije*,¹⁹¹ odnosno politička vlast u ovim zemljama „u visokom stepenu prenosi kaiš transnacionalnog kapitala“.

Jan Šolte ne smatra da globalizacija pretpostavlja naprosto kraj države, već da države podstiču globalizaciju, što protivrječi osnovnom nacionalnom određenju, koje stoji u korjenu njihovog osnivanja. Prema Šolteu, ustvari, bez ove pomoći države, globalizacija bi nailazila na monogo veće otpore, odnosno globalni kapital ne bi za tako kratko vrijeme ovladao svjetskom ekonomijom:

Globalizacija i država su sasvim skladne i, zapravo, međuzavisne u savremenom društvu. (Takoreći, razvitak globalnih odnosa, u nekoliko važnih oblasti, nastoji da promijeni karakter države, kao što će biti prikazano u Poglavlju 6). Državni propisi podupirali su globalizaciju u četiri glavna pravca: obezbjeđivanjem infrastrukture; liberalizacijom međunarodnog poslovanja; garantovanjem svojinskih prava globalnog kapitala i pomaganjem poduhvata uspostavljanja globalnog upravljanja. U isto vrijeme, držeći se nadolazećeg policentrizma, države nijesu obezbjeđivale cjelokupnu zakonsku infrastrukturu za ubrzavanje globalizacije; zato razmatranje koje slijedi

¹⁸⁸ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija, dva lika sveta*, nav.djelo, str. 62.

¹⁸⁹ Vojislav Stanovčić, „Demokratija i vladavina prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 2005, vol. 53, br. 2, str. 29-58.

¹⁹⁰ Endru Vinsent, *Teorije države*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 32

¹⁹¹ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija, dva lika sveta*, nav.djelo, str. 145.

takođe bilježi doprinose makroregionalnih, transsvjetskih i privatnih oblika upravljanja.¹⁹²

Šolte ne ističe iz kojih razloga države ovako otvoreno protivrječe svojim izvornim intencijama, ali u nastavku svoje studije na nekoliko mjesta ukazuje da su one na to „primorane“, vjerovatno uslijed pritiska domaće buržoazije, koja je u međuvremenu postala dio transnacionanog kapitalističkog zamaha.¹⁹³

Imajući u vidu Marksove, ali i Veberove uvide o „logici kapitala“, može se reći da je savremena država – kapitalistička država, podređena zakonima oplodnje kapitala. U tom se smislu danas govori o elitama moći, na čijem čelu je elita takozvanog krupnog kapitala¹⁹⁴. Uporedo sa tim, liberalni teoretičari smatraju da je na planetarnom nivou nastupio „kraj istorije“, i da, zapravo, nikakve dalje društvene promjene neće moći da anuliraju nesumnjive prednosti kapitalističke proizvodnje i liberalnog ustrojstva društva.¹⁹⁵ Tako je svjetska vladavina kapitala, za Fukujamu i Bluma – ne samo hegelovski kraj istorije, nego i ispunjenje Kantove ideje vječnog mira¹⁹⁶.

Savremena država, prema ovakvom viđenju, treba da se povuče iz svih područja gdje smeta slobodnoj razmjeni kapitala, roba i usluga, garantujući, prije svega, vojnom i policijskom silom, logiku kapitala, odnosno slobodu tržišta, koju prati liberalizacija društvenih odnosa.

4.2.1. Država i deregulacija

Deregulativnost savremene države ogleda se u njenom odnosu prema socijalnoj pravdi. Ideja socijalne pravde je, naglašava Adam Svift¹⁹⁷, relativno nova ideja. Ona se mora razumjeti polazeći od djela Džona Rolsa, *Teorija pravde*, iz 1971. godine.

U pomenutom djelu Rols izriče važnu tezu – da je pravda najzanačajnija vrlina društvenih institucija. Svi drugi ciljevi mogu se graditi samo ako su u skladu sa načelima pravde. Ne postoji društveno dobro, ako je ono u suprotnosti sa pravdom. Ukoliko je, na primjer, društveno dobro da krivac za neki zločin uvijek bude uhvaćen, ideja pravde sprečava da, na primjer, osudimo nekoga ko nije kriv, samo da bi se zadovoljilo društveno dobro da krivac uvijek bude kažnjen i slično.

¹⁹² Jan Šolte, *Globalizacija – kritički uvod*, nav.djelo, str. 141.

¹⁹³ *Isto*, str. 145.

¹⁹⁴ *Isto*, str. 89.

¹⁹⁵ Slobodan Žunjić, *Filozofija i modernost*, nav.djelo, str. 546.

¹⁹⁶ Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, Columbia University Press, New York, 1987, str 176.

¹⁹⁷ Adam Svift, *Teorija pravde*, Prosveta, Beograd, 1971, str 167 i dalje.

Razumije se, postoje i druga društvena dobra. Postoje i ona društva u kojima načelo pravde nije bilo zadovoljeno, pa su ona, ipak, produkovala nešto što je značajno dobro, što je civilizacijska tekovina. Međutim, prema Rolsu, sve druge tekovine moraju da se, na kraju, suoče sa idejom pravde.

Kada je riječ o pojmu pravde, bitno svojstvo koje se ovim pojmom određuje jeste davanje svima onoga što im pripada, i uskraćivanje onoga što im ne pripada. A pomenuto razumijevanje pravde je veoma staro, i može se pronaći još u Platonovoj Državi.

Ovako shvaćena pravda bliska je moralnoj dužnosti. Ono što je moralno činimo nezavisno od toga da li je to prijatno. Nije prijatno uvijek govoriti istinu, ali to je moralna dužnost kojoj moramo da se odazovemo, bez obzira na moguće posledice.

Međutim, moralna obaveznost se u nečemu razlikuje od pravde. Pravda je spojena sa pojmom *prava*. Ljudima treba dati ono na šta imaju pravo. Davati milostinju je moralno opravdano, ali to nije *pravda*, jer, strogo govoreći, ljudi nemaju pravo na milostinju – koja proističe iz moralne obaveznosti, a ne iz same pravde. Za razliku od moralne obaveznosti, primjenu pravde garantuje država, preko svojih institucija, što uključuje i elemente prisile. Imajući u vidu da institucije države koriste prisilu da bi obezbijedili pravdu, s tim u vezi mogu se postaviti brojna pitanja. Na primjer: da li je pravično primoravati imućne ljude da putem plaćanja poreza dio svog imetka usmjere ka pomoći siromašnima, ili je to stvar milosrđa, dakle, njihove moralne odgovornosti, pa samim tim ne treba da bude obezbijeđivano prisilom (država ima mehanizme da kazni utajivače poreza).

Drugim riječima, da li neke odluke treba da ostanu lična stvar – na primjer vjeroispovijest, ili seksualno opredjeljenje? Da li to mora ostati u domenu moralne odgovornosti pojedinca? Nasuprot onima koji ističu da postoje prava koja ne smiju da budu predmet prisile, koja ne treba da budu određena djelovanjem društvenih institucija koje sprovode pravdu – Swift navodi primjer vjerskog fundamentalizma ili pedofilije, kada nečije pravo ugrožava pravo drugih, čime se narušava pravičnost, pa samim tim u ovim slučajevima društvene institucije koje sprovode pravdu moraju da djeluju.

Prema Fridrihu Fon Hajeku, socijalna pravda je iluzija. Hajek ima u vidu da su društvene institucije te koje mogu da mehanizmima prisile obezbijede takozvanu socijalnu pravdu, i Hajek se tome protivi, jer se državne institucije na taj način miješaju u djelovanje tržišta. A djelovanje na tržištu rukovodi se logikom tržišta, ponudom i potražnjom. To šta će se događati na tržištu nije moguće dugoročno predvidjeti, pa samim tim i djelovanje pojedinaca na tržištu nije unaprijed proračunato. Na primjer, vlasnik fabrike, koji zbog pada

vrijednosti akcija na tržištu mora da otpusti hiljadu svojih radnika nije nepravičan, jer on to čini da bi spasio proizvodnju, rukovodeći se promjenama na tržištu, a ne nekom idejom pravičnog i nepravičnog postupanja¹⁹⁸.

Tržište mora da bude slobodno i nesputano, a sloboda preduzetnika, koji na tržištu kupuju, prodaju i ostvaruju profit, neporikosnovena. Čim se djelovanjem države ugrozi ova sloboda preduzetništva, nastaju poremećaji na tržištu. Ovi poremećaji na kraju dovode do kriza i opšteg pada standarda, koje pogađa i bogate (jer im se smanjuje bogatsvo), ali i siromašne, jer ostaju bez posla. Na političkom planu, miješanje države u slobodu tržišta vodi u diktaturu. U svojoj knjizi *Put u ropstvo* Hajek kaže da ideja socijalne pravde podrazumijeva prisilu da ljudi raspoložu svojim imetkom na način koji je suprotan njihovoj volji, da bi pomogli siromašnima, a to bitno ograničava njihovu slobodnu inicijativu¹⁹⁹.

Drugim riječima, na tržištu sve kontroliše „nevidljiva ruka“. Nije potrebna nikakva regulacija od strane države. A ideja socijalne pravde je pokušaj da se tržište, koje je po Hajeku autonomno, nezavisno i dugoročno nepredvidivo – bude podređeno idejama koje su *spoljašnje*²⁰⁰.

Principi tržišta su za Hajeka toliko značajni, da ih on pretpostavlja čak i demokratiji, čime se, zapravo, potvrđuje da liberalizam podrazumijeva primat slobode nad jednakošću.

U javnosti, a posebno u tranzicionim zemljama, liberalizacija društva se često identifikuje sa procesom demokratizacije. Političke slobode, u tom smislu se neposredno izvode iz liberalnih načela, dok se, s druge strane, demokratizacija društva uzima kao uslov za slobodu pojedinca.

Teoretičari liberalizma, međutim, nipošto nijesu izjednačavali demokratiju i slobodu, a najradikalniji liberalni teoretičar, koji je insistirao na pomenutoj distinkciji svakako je Fridrih fon Hajek.

4.2.2. Nacionalna država i demokratija

U djelu *Poredak slobode* Hajek eksplicitno kaže kako je demokratija proces odlučivanja u području javnog, koje je već omeđeno i određeno na osnovu liberalnih načela. Drugim riječima, liberalizam sadrži implikacije šta treba da bude sadržaj zakona, pa, u tom

¹⁹⁸ Dragan D. Lakićević, *Metoda i politika*, IES&CLDS, Beograd, 2003, str.197.

¹⁹⁹ Fridrih Fon Hajek, *Put u ropstvo*, Službeni glasnik, Beograd, 2002, str 70 i dalje, vidi i F. Hajek, *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paideia, Beograd, 2002, str 165 i dalje.

²⁰⁰ Fridrih Fon Hajek, *Put u ropstvo*, nav.djelo, str. 89.

smislu, država treba sa bude utemeljena ne na demokratiji, nego na liberalnim načelima, do kojih se ne dolazi demokratskim putem²⁰¹.

Demokratija je u tom smislu samo način odlučivanja o onome o čemu je dozvoljeno odlučivanje. U to, prema Hajaku, svakako ne spadaju temeljna načela na kojima počiva društvo, koja treba da budu zasnovana na „trajnim moralnim vrijednostima“, odnosno na pravima individuuma. Nikakvim demokratskim načelima ne smiju se ugrožavati prava individue, odnosno kolektivitet ne smije da bude nadređen individualitetu:

Centralna zamisao liberalizma ogleda se u tome da se primjenom univerzalnih pravila pravičnog ponašanja, koje štite prepoznatljiv domen privatnosti jedinice, sam oblikovani poredak ljudskih aktivnosti mnogo složeniji nego što bi ikada postao na osnovu promišljenog prosudjivanja.²⁰²

Spontani poredak ovdje se odnosi na privatnu inicijativu, koja ni na koji način ne smije biti sputana društvenim principima i normama. U društvu će, naime, individualna prava sama uspostaviti poredak, koji nipošto ne smije da bude podređen zakonima. Zakonodavstvo, u tom smislu, ne smije da sputava preduzetništvo, odnosno pravo individue da svojim djelovanjem na najbolji mogući način uredi svoj život.

Demokratsko odlučivanje je utoliko svedeno samo na određene oblasti od takozvanog opšteg interesa, ali na takav način da se ne povrijedi, prema Hajeku, mnogo značajnije pravo – odnosno sloboda individualnog djelovanja.

Iako se uređivanje privatnih inicijativa mora ostaviti u području koje nije racionalno uređeno, na osnovu do sada poznatih rezultata – to ne znači da je sama odluka da su privatna prava izvan opsega demokratskog odlučivanja u osnovi iracionalna. Naprotiv, Hajek smatra da se ona može racionalno braniti, odnosno da je tek zahvaljujući racionalnoj analizi moguće utvrditi kako je sloboda privatne inicijative, zapravo, u interesu i onih koji se protive ovakvom uređenju društva, makar oni predstavljali i gotovo stoprocentnu većinu.

Većina u tom smislu nije suština, odnosno demokratskim putem se ne smije odlučivati o stvarima koje uveliko premašuju opseg informisanosti i znanja najširih slojeva stanovništva. A ova znanja su proizvod civilizacijskog kretanja, napredovanja nauka, razvitka ljudskog duha.

Liberalizam, dakle, zahtijeva da se demokratija uredi prema normama koje su izvan same demokratije. I inače, do demokratije nije moguće dospjeti demokratskim sredstvima.

²⁰¹ Fridrich fon Hajek, *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1972, str 96.

²⁰² Fridrich fon Hajek, *Studije iz filozofije, ekonomike i politike*, Paideia, Beograd 2012, str 83.

Ukoliko se do demokratskog uređenja dolazi u osnovi nedemokratski, to znači da postoje načela koja stoje u osnovi same demokratije, kojima se jasno određuje njen opseg i doseg.

Drugim riječima – demokracija se pita – ko treba da obavlja javnu vlast (a to treba da bude, nesumnjivo – građanin); liberalizam, pak, odgovara na pitanje – šta treba da bude u djelukorugu javne vlasti.²⁰³

Smisao ovih Hajekovih stavova, koji se najneposrednije tiču ne samo raspodjele bogatstva, nego i finansiranja kulture i sporta – može se jednostavno izraziti onom konstatacijom Trilateralne komisije, prema kojoj savremeno društvo treba da bude zasnovano prije svega na slobodi (koja ovdje podrazumijeva, u stvari, slobodu preduzetništva), kojoj onda treba dodati demokratiju (*jednakost* odlučivanja o stvarima o kojima se može odlučivati), odnosno u formuli *sloboda plus demokratija*. U društvu ne smije postojati nikakva demokratska instanca koja će arbitrirati kada je riječ o raspodjeli bogatstva. Prema Hajeku, uostalom, u parlamentu takvo stanovište može zastupati neka mala interesna grupacija, koja će progurati propise da se dio dohotka preduzimljivih raspoređuje na mnoštvo onih koji neposredno nijesu prihodovali. Svaka ideja društvene pravičnosti, koja podrazumijeva da se raspoláže makar i neznatnim dijelom bogatstva preduzimljivih u tom je smislu suštinski nepravilna i nemoralna, jer se na takav način, u svhu populizma, odnosno nečasnog uspostavljanja „narodne vlasti“, zapravo prenebregava suština pravde, a to je nepovredivost individualnih prava.

Hajek, kao i njegovi sledbenici, u tom smislu smatra sasvim opravdanim da se isključivo pojedinci, individue, pitaju na koji će način, i u kojoj mjeri, davati dio svog imetka za pomoć onima koji su „loše sreće“. Briga o siromaštvu u tom smislu ne može biti opštedruštveni problem, ukoliko se time zadire u pravo preduzimljivih da raspolažu svojim dohotkom. Bruner čak upotrebljava termin „eksploatacija“, kako bi označio ovu uzurpaciju makar minimalnog dijela bogatstva preduzimljivih²⁰⁴.

Iz toga ne slijedi da je pomoć siromašnima nedozvoljena, već samo da o toj pomoći treba da odlučuju pojedinci. Društvo, prema Hajeku, treba da bude zasnovano na moralnim načelima, koja su svojstvena svakoj individui: društvo pretpostavlja pomoć, koja je moralno zasnovana, a ne preuzimanje distribucije, u ime socijalne pravde. Svaka distribucija dohotka, prema društvenim načelima u osnovi je nepravilna, i tom smislu nemoralna:

²⁰³ Fridrih fon Hajek, *Poredak slobode*, nav.djelo, str. 373.

²⁰⁴ Karl Bruner, „The Limits of Economic Policy“, u Svetozar Pejović (ur), *Economic Analysis of Institutions and Systems*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1995, pp 275-296.

Ova zavisnost pojma „socijalno“ od moralnih pravila, koja nijesu eksplicitno iskazana ili su jednostavno izostavljena, najjasnije se pokazuje na osnovu činjenice da ona vodi do proširenja pojma pravde na područja na kojima on nije primjenjiv. Zahtjev za pravilnom ili jednakom raspodjelom dobara u svijetu danas postaje jedan od primarnih „socijalnih“ zahtjeva. Primjena koncepta pravičnosti na raspodjelu, ipak, podrazumijeva nagradu na osnovu zasluge ili učinka, a zasluga se ne može izmjeriti na osnovu postignuća, već samo na osnovu obima poštovanja znanih moralnih pravila (...) A u slobodnom društvu mi dopuštamo jedinki da sama odlučuje o svojim postupcima...²⁰⁵

Hajekovu liniju slijedili su, nadalje, ekonomisti takozvane Čikaške škole, a prije svega Milton Fridman, koji je imao priliku da neposredno eksperimentiše sa idejom opšte deregulacije u Čileu, za vrijeme vladavine vojne hunte generala Pinočea.

U svojim predavanjima na Univerzitetu u Čikagu, Fridman je zastupao stanovište radikalnog liberalizma, prema kome je svako uplitanje države u slobodu tržišnog djelovanja ustvari antiliberalno. Principi slobodnog tržišta, odnosno njihova unutrašnja logika, jedini garantuju stabilno tržište, koje će se uvijek samostalno i autonomno regulisati. Prema Naomi Klajn, Fridman i njegovi sljedbenici, ove principe ekonomije smatrali su gotovo božanskom tvorevinom, u koju se ne smije dirati:

Sušтина ovih svijetlih čikaških učenja bila je da su ekonomske sile ponude i potražnje, inflacija i nezaposlenost, poput sila prirode, fiksne i nepromjenjive. Na isrtinski slobodnom tržištu kakvo su zamišljali na čikaškim predavanjima i u tekstovima, ove sile postoje u savršenoj ravnoteži, u kojoj ponuda komunicira sa potrošnjom, onako kako mjesec privlači plimu i oseku.²⁰⁶

Drugim riječima, u nacionlanim državama moraju da budu uklonjena sva pravila, uredbe i zakoni koji stoje na putu akumulaciji profita. Takođe, države treba da se oslobode imovine koja bi mogla da ugrozi profite privatnih kompanija, a to znači da države ne treba da posjeduju nikakav privredni potencijal, od fabrika, preko energetske sistema, pa sve do obrazovnih i zdravstvenih institucija. Čak se i u vojnom sektoru, kao i u slučaju proizvodnje oružja, opremanje vojnika, njihova ishrana, prevoz i zaštita imaju prepustiti privatnom sektoru.

Bitan preduslov za funkcionisanje slobodnog tržišta je dramatično smanjivanje socijalnih programa. Naime, prema Fridmanu, socijalni programi uvijek podrazumijevaju takvu preraspodjelu sredstava, u kojima se, poreskom politikom, psisvaja dohodak

²⁰⁵ Fridrih fon Hajek, *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, nav.djelo, str. 100.

²⁰⁶ Naomi Klajn, *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, nav.djelo, str. 61.

preduzetnika u korist siromašnih, odnosno socijalno ugroženih kategorija, a to je prema Fridmanu sušta negacija pravičnosti, koja treba da bude temelj liberalizma, nesputane društvene slobode. U krajnjoj liniji, to znači da se pri izboru između slobode i jednakosti bezrezervno treba odlučiti za slobodu:

Srž filozofije liberalizma jest vjera u dostojanstvo pojedinca, u njegovu slobodu da do maksimuma iskoristi svoje sposobnosti i mogućnosti, prema vlastitom izboru ali pod jednim uvjetom da time ne narušava slobodu drugih da to isto čine. Ovo podrazumijeva vjeru u jednakost ljudi u jednom smislu, i u njihovu nejednakost u drugom. Svaki čovjek ima jednako pravo na slobodu. To je važno i temeljno pravo upravo zato što su ljudi različiti, i zato što će ljudska bića svoju slobodu koristiti na različite načine, kako bi u tom procesu pridonosili općoj kulturi ljudske zajednice u kojoj žive. Liberal će, stoga, oštro lučiti između jednakosti prava i jednakosti mogućnosti s jedne strane, i materijalne jednakosti ili jednakosti ishoda s druge strane. On će pozdraviti činjenicu da slobodno društvo više od ijednog drugog teži većoj materijalnoj jednakosti. Ali to će on smatrati tek poželjnim nusproduktom slobodnog društva, a ne i njegovim glavnim opravdanjem. On će pozdraviti mjere kojima se promiču sloboda i jednakost, kao što su mjere kojima se uklanja moć monopola i unapređuje djelovanje tržišta. On će privatnu dobrotvornost, usmjerenu prema pomaganju manje sretnih, smatrati primjerom prave upotrebe slobode. On će možda odobriti državnu akciju usmjerenu prema ublažavanju siromaštva kao djelotvorniji način kojim najveći dio ljudske zajednice postiže zajednički cilj. On će to uraditi, međutim, sa žaljenjem, s obzirom na činjenicu da je dobrovoljnu akciju zamijenila prisilna. Do ovoga stupnja ići će i egalitarist. Ali on hoće ići i dalje. On će braniti pravo da se jednima uzima kako bi se dalo drugima, ali ne kao djelotvornije sredstvo, kojim "neki" mogu postići željeni cilj, nego u ime "pravde". U ovoj točki jednakost ulazi u oštar sukob sa slobodom; mora se birati. Ne može se biti i egalitarist u ovome smislu i liberal.²⁰⁷

Razumije se da nikava preduzimljivost neće moći da početnika na tržištu učini konkurentnim, u takmičenju sa korporacijama koje se razvijaju decenijama. U tom smislu, lična preduzimljivost, zapravo, nije garant uspjeha na slobodnom tržištu, odnosno za ogromnu većinu preduzimljivih nema istinske slobode preduzetništva, uprkos antimonopolskim zakonima, jer oni nikada neće moći da dosegnu istinsku konkurentnost. Sa druge strane, dobročinstvo, koje treba da bude osnova za pomoć siromašnima, teško može biti razumijevano izvan neposrednog ekonomsko-političkog konteksta. Ukoliko pomoć siromašnima zavisi od dobre volje bogatih, onda će bogati biti nezamjenjivi arbitri u donošenju društvenih odluka, odnosno siromašni će ostati građani drugoga reda.

²⁰⁷ Milton Fridman, *Kapitalizam i sloboda*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str 183.

Najznačajnija posledica Fridmanovog stava koji smo citirali je, međutim, samo razumijevanje pojma *slobode*. Ovdje se sloboda svodi na slobodu preduzetništva, koja je, vidjeli smo, ipak povlastica jedne određene klase super-kapitalista. To znači da sloboda nije univezalna kategorija. Suštinski, ona se svodi na raspolaganje imetkom, što znači da je njen kvocijent direktno određen kvocijentom imetka: što više imetka – više i slobode! Sa druge strane, sloboda pretpostavlja određeni *poredak* (koji Hajak naziva „poretkom slobode“), odnosno sloboda je objektivno i zasnovana, ne samo zakonima tržišta, nego i sistemom društvene raspodjele, koji hipostazira pravo na raspolaganje privatnom svojinom, na rang metafizičkog načela. Na taj se način neoliberalna paradigma može razumjeti kao mistifikacija, koja podliježe upravo za premodernom slikom svijeta, kao „kosmičkim opravdanjem“.²⁰⁸

Fridmanova ekonomska doktrina testirana je u Čileu, poslije puča, odnosno ubistva predsjednika Allendea, i uspostavljanja vojne hunte, kojom je komandovao general Pinoče. Fridmanovi nekadašnji učenici, koji su pripremali ekonomski program u saradnji sa pučistima, zahtijevali su primjenu radikalne deregulacije. Budući da Pinoče, ipak, nije bio spreman da rasproda svu državnu imovinu, u prvom redu bogate rudne resurse, pozvan je sam Fridman, koji je Pinočea nagovorio da se ne obazire na „prolazne nevolje“ koje će zadesiti većinu stanovništva. Uprkos Fridmanovom obećanju da će ubrzo doći do snažnog ekonomskog razvoja, dogodilo se upravo suprotno. Čileanci su živjeli znatno lošije, ali su inostrane, a prije svega američke kompanije, bilježile nevjerovatne profite. Jeftina radna snaga i niski porezi omogućili su ovaj profit, koji ni na koji način nije doprinio boljem životu zajednice. Zbog malih plata, radnici zaposleni u multinacionalnim kompanijama nijesu imali značajnu kupovnu moć, što je dovelo do još većeg siromaštva, i urušavanja nacionalnog tržišta. Čile je, ipak, uspio da izbjegne potpuni krah ekonomije, zahvaljujući upravo rudnim resursima, koje Pinoče, uprkos Fridmanovim savjetima, ipak nije u potpunosti raspodao.²⁰⁹

Ipak, efektni ekonomski rezultati zainteresovali su političke strukture u Velikoj Britaniji i SAD, pa je Fridman postao savjetnik Margaret Tačer i Ronalda Regana, koji su Fridmanov model praktično učinili svjetskom kapitalističkom doktrinom.

²⁰⁸ „Savremeno neoliberalno doba, u tom smislu predstavlja *perverzni* iskorak ka premodernoj političkoj paradigmi, pa se danas više ni najsmelijih intelektualci ne usuđuju da veruju kako se, u dogledno vreme, uopšte može dosledno politički delovati, u smislu koji podrazumeva planetarnu političku mobilizaciju, dakle nekakav revolucionarni *eros*.“ – Vladimir Đurđević, „Eros i politika“ u Z. Kindić i V. Đurđević (pr.) *Iskustvo mere*, Filozofska komuna – Dosije studio, Beograd, 2014, str 349-365.

²⁰⁹ Naomi Klajn, *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, nav.djelo, str. 91.

Na početku svog prvog mandata Regan je bio suočen sa recesijom i za američke prilike visokom nezaposlenošću. Plan oporavka podrazumijevao je, najprije, drastično smanjenje poreza za preduzeća, ali i za najbogatije slojeve stanovništva, kako bi se podstaklo da oni investiraju u privredne aktivnosti. Na taj način podstakla bi se ulaganja, što bi dovelo do smanjenja cijena, i veće stope zaposlenosti.

Poučen iskustvima Margaret Tačer, koja je godinu dana ranije započela sličnu reformu, Reganov plan podrazumijevao je da porezi budu smanjeni za 75 procenata. Usljedio je žestok otpor, kao i skepsa nekih od vodećih američkih ekonomista, koji su protivrečili ovom Fridmanovom modelu. Tako je porez, u prvi mah, smanjen za 30 procenata.

Ono što je izazvalo najviše protivljenja je smanjenje doprinosa za socijalno osiguranje i penzija za radnike koji su prije 65. godine života otišli u penziju, kao i smanjenje isplate osobama sa invaliditetom. Regan se pozivao na ekonomsku logiku, zastupajući radikalnu deregulaciju, koja obećava značajno povećanje prihoda samo u slučajevima kada se preduzetnici minimalno opterećuju socijalnim izdacima .

Istovremeno, Regan je zastupao tezu da se trka u naoružanju mora nastaviti, odnosno doktrinu da će Amerika, intenzivnim naoružavanjem doći u poziciju da pobijedi u slučaju nuklearnog rata sa Sovjetskim Savezom.

U početku sprovođenja Reganovog plana, broj zaposlenih je i dalje padao, a takođe je pala i prodaja stanova i automobila. Regan se, međutim, pokazao nepopustljivim u sprovođenju ekonomskih mjera. U proljeće 1983. konačno je uslijedio rast ekonomije i pad recesije, a došlo je i do rasta broj zaposlenih, dok su cijene počele da padaju. Izgledalo je, naročito ako se uzmu u obzir i rezultati u Velikoj Britaniji, da je ovim dokazana Fridmanova doktrina, i da tržište zaista posjeduje sposobnost autoregulacije.

Međutim, iako je Amerika poslije reganomike ušla u šestogodišnji period rasta ekonomije – koji je potrajao sve do završetka drugog Reganovog mandata, ono što se nije vidjelo bili su problemi trgovinskog deficita, sa kojima će se, relativno neuspješno, suočiti Džordž Buš stariji.

Kada je predsjednik SAD postao Džordž Voker Buš, u SAD se već ozbiljno naziru elementi recesije u privredi, uz porast nezaposlenosti. Za vrijeme njegovog mandata, ovi su problemi mogli da budu djelimično kompenzovani. Situacija je bila znantno ozbiljnija poslije Klintonovog mandata. Međutim, Buš mlađi se, tokom oba mandata, bavio uglavnom spoljnom politikom, odnosno problemima bezbjednosti. Uloga svjetskog policajca učinila je SAD neprijateljem brojnih islamističkih organizacija, a veliki teroristički napad, 11.

septembra 2001, dogodio se na početku prvog mandata Buša mlađeg. Vojna intervencija u Avganistanu, a potom i u Iraku, 2003 godine, problemi poslije svrgavanja Sadama Huseina, uvođenje novih metoda u borbi protiv terorizma i novih bezbjednosnih doktrina - sve to je gotovo u potpunosti okupiralo pažnju predsjednika Buša, tako da tokom njegovog prvog mandata nije mnogo urađeno na planu servisiranja američkog spoljnog duga i smirivanja naraslih socijalanih tenzija u SAD.²¹⁰

Drugi Bušov mandat obilježio je početak velike ekonomske krize, 2007. godine, koju su izazvali problemi na tržištu hipotekarnih kredita. Kriza je najprije zahvatila tržište nekretnina, da bi se potom proširila na finansijski sistem i privredu. Svakako, u američkom sistemu koji zagovara deregulaciju, ne može se predsjedniku SAD zamjeriti zbog toga što je na tržištu došlo do poremećaja i krize, koja se potom proširila na veći dio svijeta. Međutim, nadležne državne institucije, koje i u tako suženom obimu kontrolišu finansijsko tržište morale su da reaguju i blagovremeno upozore na nelikvidnost banaka. Za to postoje regulativni mehanizmi, ali oni se godinama ne primenjuju.²¹¹

Jedna od posledica ekonomske krize osjetila se već godinu dana poslije njenog izbijanja, u jeku drugog Bušovog mandata, 2008. godine. Te godine zabilježena je niža stopa privrednog rasta, čak za dva procenta, a uslijedilo je novo povećanje recesije i stope nezaposlenosti.²¹²

Bilo je očigledno da se regulatornim mjerama države mora uticati na ponovno uspostavljanje finansijske stabilnosti, a ovaj svojevrsni zaokret, suprotan neoliberalnom zalaganju za smanjenje ingerencija države i građenje slobodnih tržišnih odnosa, teoretski su nastojali da opravdaju isti oni teoretičari koji su se zalagali za svjetski neoliberalni poredak. Tako je autor *Kraja istorije*, Frensis Fukujama, napisao *Građenje države*, u kome iznosi tezu da pojedini instrumenti države treba da budu očuvani, u cilju garancije slobodnih odnosa na tržištu.

Poslije terorističkog napada na Svjetski trgovinski centar i Pentagon, 11. septembra 2001. godine, novi prioritet spoljne politike postao je rat protiv terorizma. Poslije relativno lake pobjede u Avganistanu, kojoj su značajno doprinijeli pobunjenici u ovoj zemlji, prevladalo je uvjerenje da se, u funkciji borbe protiv terorizma, mora krenuti u agresivniju

²¹⁰ Dragana Gnjatović – „Nestabilnost finansijskih tržišta kao uzrok globalne finansijske krize – moment minskog polja“, Megatrend Univerzitet, Megatrend revija Vol 7 (1) Београд 2010.

²¹¹ Mladen Kovačević, *Uzroci i posledice svetske ekonomske krize*, <http://www.nspm.rs> (Datum pristupa: 24.04.2018.), str 27.

²¹² Bernanke S. Ben, *The crisis and the policy response*, <http://www.federalreserve.gov>: (datum pristupa: 12. juna 2018.), str 14.

spoljnu politiku. Donald Ramsveld (Rumsfeld), sekretar odbrane, zastupao je stanovište da Sjedinjene Američke Države mogu da vode više od dva rata istovremeno, jer raspolažu savremenom tehnikom i preciznim oružjem, tako da vođenje više ratova ne bi značajno podiglo vojne troškove u odnosu na jedan vojni sukob iz vremena hladnog rata. Ramsveldove ideje nisu ozbiljno dovodene u sumnju u američkoj administraciji, budući da je on obavljao sličan posao i u administraciji Džeralda Forda, od 1975. do 1977. godine.

Buš je mogao da računa na podršku javnog mnjenja ratu protiv terorizma samo ukoliko vojno angažovanje, prema Ramsvefovoj doktrini, ne bi dovelo do značajnog povećanja poreza. Da bi na unutrašnjem političkom planu održao stabilnost, Buš, u jeku ovog naglašenog vojnog angažovanja Amerike, smanjuje poreze, a uz to daje i fiskalni stimulans, smanjujući, u perioodu od 2001. do 2003. godine federalni porez na ukupan dohodak svim građanima. Istovremeno, sa vojnim angažovanjem u svetu, ovo smanjenje priliva u budžet vodilo je neminovnom povećanju disbalansa federalnih rashoda.²¹³

Drugim riječima, pokazalo se da je potrebna određena *regulacija deregulacije*, odnosno da je uloga države u tome da štiti interese korporacija. Pojedini ekonomisti smatraju da je i takvo djelovanje na tragu Fridmanove teorije: samo ukoliko se stvaraju povoljni uslovi za investicije, odnosno za stvaranje profita, moguće je otvranje novih radnih mjesta i rast potrošnje, što je cilj koji nadilazi doborobit vlasnika većinskih paketa dionica u multinacionalnim korporacijama.

U osnovi doktrine slobodnog tržišta je uvjerenje da će neometano funkcionisanje tržišta, koje treba da dovede do sve brže oplodnje kapitala i uvećanja profita dovesti do opšteg blagostanja, odnosno, da će, mada ne u podjednakoj mjeri, pozitivne efekte slobodnog tržišta osjetiti svi građani. Na ovaj se način, kada je riječ o globalnom tržištu, brane takozvani „bolni rezovi“ u ekonomijama zemalja u razvoju ili zemalja trećeg svijeta. Subvencionisanje fabrika koje osnivaju međunarodni investitori, uvođenje grejs-perioda za plaćanje socijalnih dažbina radnika ili drugih oblika poreza, pravda se budućim benefitima, povećanjem zaposlenosti, to jest daljim proširivanjem stope investiranja, odnosno podizanjem spirale na viši nivo. I kao što se na području nacionalnih ekonomija od deregulacije očekuje smanjene socijalnih razlika, tako se na međunarodnom planu obećava balans životnog standarda stanovnika bogatih i siromašnih zemalja.

²¹³ Mark A. Gordon, *U.S. in the Unipolar Moment: Analysis of George W. Bush Middle East Foreign Policy*, Master of Arts, Blacksburg, VA, 2014, pp 38.

Pa ipak, ni jedno od ovih očekivanja se dosledno ne ispunjava. Ne samo da je životni standard u razvijenim zemljama nedostižan za žitelje zemalja trećeg i četvrtog svijeta, nego je i u razvijenim zemljama došlo do produbljivanja jaza između radnika i menadžera, tako da je odnos plate izvršnog direktora i radnika, koji je sedamdesetih iznosio 39: 1, a krajem devedesetih 254: 1 sada dosega odnos 1249:1.²¹⁴

U oba slučaja, produbljivanje nejednakosti smatra se posledicom nedosledne primjene politke deregulacije, odnosno regulatornih mjera koje ne dozvoljavaju tržištu da se samostabilizuje:

Nejednakost među narodima je opravdavana insistiranjem na tome da lideri siromašnih zemalja ne slijede pravilne politike – neregulisana tržišta, privatizovane vlade i lomljenje radničkih sindikata.²¹⁵

Drugim riječima, teoretičari koji ostaju na Fridmanovom tragu, smatraju da se, uprkos teškoćama, i dalje uporno mora insistirati na opštoj deregulaciji, uprkos povećanju nejednakosti, i stvaranju sve većeg jaza između super-kapitalista i ogromne većine stanovništva. Ideal privrednog rasta uzima se kao imperativ, prema kome je nejednakost mala cijena, koju treba platiti radi uspona neometane ekonomije slobodnog tržišta.

Istraživanja koja su sprovedena devedestih godina, kada su se u Americi već jasno mogli vidjeti i negativni efekti regonomije, pokazala su, međutim, da radikalne liberalne mjere nipošto nijesu garancija privrednog rasta. Naime, pokazalo se da je privredni rast, od velikog neoliberalnog zaokreteta do danas, manji nego u nekim ranijim periodima, odnosno da nije ništa veći nego u zemljama koje nijesu primjenjivale drastičnu deregulacionu politiku.²¹⁶

Insistiranje na neregulisanom tržištu, ustvari, prije ili kasnije dovodi do krize, koja zahtijeva mehanizme regulacije, baš kao u vrijeme hipotekarne krize koja je počela u Americi u prvoj deceniji našeg vijeka.

U tom smislu, značajno je poređenje za Velikom depresijom, koja je, takođe, izazvana „naduvanjem balona“ – na šta ćemo ovdje sasvim ukratko ukazati.

Smatra se da je Velika depresija u Sjedinjenim Američkim Državama počela kasnih dvadesetih godina dvadesetog vijeka, kada je gotovo cio svijet uvučen u vrtlog dugovanja – kako unutar samih država, tako i kada je riječ o njihovim međusobnim dugovima.

²¹⁴ Bernanke S. Ben, *The crisis and the policy response*, <http://www.federalreserve.gov>, (Пристауљено 12. јуна 2018.) стр 12.

²¹⁵ Džef Fo i Leri Majšel, „Nejednakost i globalna ekonomija“ u *Na ivici, živeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd, 2003, str 125.

²¹⁶ *Ibid*, str 134.

Za ovaj period je karakteristična i masovna proizvodnja, primjera radi, veš mašina, automobila, gramofona, radio aparata – a pojavljuju se i prvi avioni, koji najprije služe za dopremanje pošte. S rastom proizvodnje, javila se i potreba za reklamiranjem proizvoda, pa nastaju prvi promotivni katalogi. Amerikanci su prihvatili nove proizvode i zaduživali se kako bi ih priuštili čim se pojave u radnjama. Banke su odobravale kredit za kreditom, ali je do 1929. godine tražnja znatno opala i činilo se kao da su potrošači potpuno iscrpljeni. Nejednakost je bila izražena, jer je veliki dio bogatstva bio koncentrisan u rukama malog procenta porodica. Oni nijesu mogli da kupuju dovoljno, da bi to nadomjestilo pad tražnje kod ostatka populacije. Dobra su počela da se gomilaju na policama, potreba za proizvodnjom je bila manja i posledično, zatvarane su brojne fabrike, a radnici su ostajali bez posla, što je dalje stvaralo nove grupe onih sa znatno oslabljenom kupovnom moći.²¹⁷

Važno je pomenuti i poljoprivredni sektor, koji je takođe prolazio kroz fazu u kojoj je proizvodnja premašivala potražnju. Cijene poljoprivrednih proizvoda su pale na toliko nizak nivo da su farmeri jedva sebi mogli da obezbijede novac za život, a porodice koje su zarađivale na farmama činile su trećinu stanovništva tog doba.²¹⁸

Ruzvelt je započeo program oporavka, popularno nazvan Nju dil (New deal) tako što je donio brojne reformske zakone i druge propise u prvih sto dana mandata, dok je ovaj program, sa druge strane, donio nešto što se u Sjedinjenim Američkim Državama činilo izgubljenim - nadu.²¹⁹

²¹⁷Sharon M. Hanes and Richard C. Hanes, *Great Depression and New Deal: Primary Sources*, The Gale Group, Inc (Thomson Learning, Inc), 2003, pp 9-13

²¹⁸ *Ibid.* pp 10

²¹⁹ Gotovo odmah po inauguraciji, Ruzvelt je proglasio bankarski moratorijum, odnosno zatvorio je banke dovoljno dugo da se izbjegne prva panika, a zatim je Zakonom o pomoći bankama i osnivanjem korporacija za kreditiranje kućevlasnika obezbijedena dugoročnija sigurnost. Tokom 1934. godine osnovana je Savezna korporacija za hipotekarno finansiranje farmi, i donet Zakon o prometu hartija od vrijednosti.

Jedan od značajnijih zakona toga doba, u okviru Nju dila, bio je i Glas-Stigalov zakon, koji je odvojio ritejl, odnosno poslove sa stanovništvom od investicionog bankarstva. Kako bi povratio povjerenje u bankarski sistem, Ruzvelt je ovim zakonom uveo i obavezno osiguranje depozita, a federalna vlada je na početku osiguravala depozite građana do iznosa od 2.500 dolara.

Kad je stabilizovan bankarski sistem, u fokus su došli i farmeri, jer je oko 40 odsto stanovništva u SAD živelo u ruralnim područjima, a tamo je postojao jedan veliki problem – prekomjerna proizvodnja koja je snižavala cijene. Ruzveltova administracija je na ovaj problem odgovorila Zakonom o poljoprivrednom prilagođavanju (the Agricultural Adjustment Act)²¹⁹, čija je osnovna strategija bila da pokuša da dovede do povećanja cijena poljoprivrednih proizvoda, tako što će smanjiti proizvodnju. Farmeri koji su pristajali da smanje proizvodnju, mogli su za to da dobiju subvencije od države.

Farmeri su ohrabrivani da se ponašaju kao kompanije, i da obezbjeđuju veću kontrolu nad inputima i autputima. Bilo je problema u smislu da su već postojale zalihe kukuruza i svinjetine za 1933, pa bi prinos mogao da se smanji samo tako što bi zalihe ili dio njih, bile uništene. U vrijeme kada su Amerikanci, bar mnogi od njih, umirali od gladi, ovaj Zakon je doveo do pokolja 8,5 miliona prasadi, čime je imidž samog propisa doveden u pitanje. Cijene poljoprivrednih proizvoda su, ipak, počele da rastu, iako nije jasno koliko je na to uticala kontrola proizvodnje. Nju dil je za farmere donio mjeru u vidu osnivanja Korporacije za kreditiranje

Ruzvelt je, po ugledu na Džona Mejnarda Kejnza, izlaz iz krize vidio u većoj ulozi države i tako su SAD za svega nekoliko godina postale više centralizovane nego ikada, a brojni stručnjaci poslove su dobijali upravo u javnom sektoru. Zato je značaj Nju dila i u tome što je predstavljao više od paketa reformi. Ovaj program oporavka donio je i socijalnu i administrativnu revoluciju.²²⁰

Nasuprot pojednoistavljenoj Kejnzovoj ekonomiji, u kojoj je odnos nadnica i profita interpretiran linearno, tako da se smanjenje nadnice neposredno održava na smanjenje profita, u određenom vremenskom intervalu, u neoliberalnom kontekstu pružen je sasvim drugačiji odgovor na pitanje: „kako povećati profite, a da se ne smanji potražnja“. Neoliberalni milje pretpostavlja svojevrstu „promjenu“ potrošnje radnika; samim tim postaje moguće ograničiti plate, a ne ugroziti potrošnju, jes se umeće sektor usluga, odnosno tehnologija povoljnih kredita, koji omogućuje da se troši znatno iznad nivoa koji dozvoljavaju zarade. Ne samo da su radnici na ovaj način integrisani u sistem, koji nudi vrijednosti koje se samo sistemski, kreditnim sistemom mogu zadovoljiti, već se ova spirala proteže u nedogled. Ova je tehnika potrošnje zahtijevala izvjesne garancije, odnosno takozvane hipotekarne kredite. U spirali u kojoj plate (nadbice) zaostaju za potrošnjom, širi se i sam hipotekarni dug. U Americi su nadbice stagnirale praktično skoro dvije decenije, a za to vrijeme je sama potrošnja domaćinstava neprestano rasla, čime se spiralno povećavalo hipotekarno opterećenje ogromnog broja ljudi.²²¹

Nelikvidnost osiguravajućih društava i banaka prenijela se na privredu, pa je samo upumpavanjem novca od strane države uspostavljena ravnoteža na tržištu. Ovaj događaj uslovio je da čak i mnogi veliki investitori javno posumnjaju u Fridmanov model slobdnog tržišta. Džorž Soroš, jedan od glavnih stratega globalizacije, zalaže se za djelimično regulisanu globalnu finansijsku arhitekturu, koja odustaje od „lažne doktrine“ o samoregulaciji tržišta, koju je prema Sorošu opovrgla upravo hipotekarna kriza.²²² Regulacija

dobara u 1933. godini, ako cijene uskladištenog pamuka i kukuruza porastu iznad određenog nivoa. Malo po malo, mjere za poljoprivredu koje je predvidio Nju dil počele su da daju dobar rezultat, pa je prihod sa farmi u 1936. godini bio u porastu.

Po sređivanju bankarskog sistema i problema u poljoprivrednom sektoru, Ruzvelta i njegovu administraciju čekao je još jedan veliki problem, a to je bila visoka stopa nezaposlenosti koju je pod hitno trebalo smanjiti. Kao odgovor na ovaj problem, u junu 1933. godine Kongres je odobrio 3,3 milijarde dolara Upravi za javne radove (The Public Works Administration): Michael J. Heale, *Franklin D. Roosevelt; The New Deal and War*, Taylor & Francis e-Library, 2001.

²²⁰Sharon M. Hanes and Richard C. Hanes, *Great Depression and New Deal: Primary Sources*, The Gale Group, Inc (Thomson Learning, Inc), 2003, pp 9-13.

²²¹ Alpar Lošonc i saradnici, *Strukturalna kriza: forme i uzroci*, FTN izdavaštvo, Novi Sad, 2012, str 38 i dalje

²²² Džorž Soros, *On globalization*, New York, 2002, str. 121.

koju predlaže Soroš odnosi se na uravnoteženja centra i periferije svjetske ekonomije, jer se samo na ovaj način, zapravo, može očekivati da se investicije u zemljama trećeg ili četvrtog svijeta isplate – onda kada tamošnji radnici postanu i konzumentni sopsptvenih proizvoda, koje sada produkuju za tržišta bogatih zemalja (kao što je to slučaj sa fabrikom *Najk*).

4.2.3. Liberalizacija nacionlane države

Ukoliko je, kako to kaže Bruner, svako zahvatanje dohotka nekog individuuma – eksploatacija, to znači da se sam način proizvodnje dobara, koji preduzima neka individua, mora ostaviti u opsegu njenih moralnih osjećanja. Na primjer, da li će neki preduzetnik pošteno plaćati svoje radnike – ostaje u domenu njegove moralne autonomije, i to u situaciji kada je uspjeh na tržištu određen smanjenjem troškova, a oštra konkurencija, zapravo, prisiljava i najcjelomudrije preduzetnike da se ponašaju suprotno ovim moralnim imperativima.

S druge strane, povlačenje države iz područja raspodjele dohotka, ipak, pretpostavlja državnu intervenciju, u slučajevima kada neko hoće da prekiši ovo pravo, što znači da država, ipak, svojim zakonodavstvom treba da garantuje nepovredivost imovine, iako, s druge strane, ne treba da pruža garancije pravične raspodjele, pa ni utvrđivanja pravila pod kojim treba da bude ipslaćivana nadnica, ili regulisani drugi socijalni odnosi.

Ukoliko se izvan demokratije mora odlučivati šta treba da uđe u domen njene regulative²²³ - to znači da su unaprijed utvrđeni ciljevi univerzalnog ljudskog blagostanja, izvan društvenog konteksta *a priori*, pa tendencije velikog broja ljudi ka drugačijem modelu društvene raspodjele biva odmjereno kao nepravično, nezavisno od neposrednih društvenih okolnosti.

Hajek apstraktno odvaja društvo od pojedinca, prenebregavajući da se individualni interesi mogu ostvariti samo u društvu. Nema individualnih prava koja, u tom kontekstu, mogu biti izvedena i hipostazirana, mimo društvenih okolnosti. Racionalnost, koja stoji u osnovi individualnih prava (a ovaj pojam Hajek nekazano preuzima od Vebera), u tom smislu predstavlja logiku samog kapitala, koja prenebregava interese ogromnog broja ljudi, koji će u procesu kapitalističke proizvodnje ostati u grupi „manje preduzimljivih“.

Isto tako, sam proces društvenog napretka pretpostavlja određena znanja do kojih, nezavisno od društvenog konteksta, dolazi manjina. U dinamičkom procesu širenja saznanja, treba, dakle, obratiti pažnju na manjinu, ali onu manjinu koja je unaprijed proglašena za elitu,

²²³ Fridrih Fon Hajek, *Poredak slobode*, nav.djelo, str. 98.

koja predstavlja napredak društva. Ona manjina, koja u demokratskom procesu zagovara društvenu raspodjelu dohotka u tom smislu je, racionalno, proglašena za neproduktivnu manjinu, koja, jednako kao i većina neobaviještenog stanovništva, ne može biti podsticajna za napredak društva.

Ovaj problem „nužne“ podjele na društvene stratege, i sivu masu onih čije demokratsko odlučivanje ne smije ići protivno racionalno uspostavljenim interesima društvenog boljitka, zapaža Karl Popper, koji se, upravo iz ovog razloga, zalaže za varijantu „otvorenog društva“, odnosno opšte dostupnosti onih informacija koje su ključne u socijalnom inženjeringu. Međutim, kako to pokazuje Karl-Otto Apel, socijalni inženjering nužno pretpostavlja određenu specifikaciju znanja, pa utoliko i opasnost od indoktrinacije onih koji ne mogu biti upućeni u detalje socijalnog istraživanja²²⁴.

Nećemo ovdje dalje ulaziti u kritiku liberalnog razumijevanja odnosa države i prava. Usredsređićemo se sada na posledice koje ovakvo stanovište ima po koncepciju društvenih djelatnosti, koje, kao što smo vidjeli, prema navedenim regulama liberalizma, ne smiju biti bazirane na raspodjeli individualnim dohotkom.

Ukoliko je nepravilna svaka socijalna raspodjela, izuzev, možda, samo onih djelatnosti koje štite postojeće, dakle, ne demokratski, nego „racionalno“ uspostavljeni poredak – utoliko je svaka briga države za kulturu ili sport poželjna samo ukoliko ne zadire u individualna prava. Sportska infrastruktura se, u tom smislu, mora ostaviti pojedincima.

Smanjenje poreza, koje odgovara *racionalno uspostavljenim ciljevima* liberalnog poretka, u tom smislu, pretpostavlja da se ulaganje u sportsku infrastrukturu u sportske rezultate i rekreativne djelatnosti mora ostaviti pojedincima, ukoliko u tome pronađu svoj materijalni ili moralni interes. Izgradnja nekog stadiona društvenim novcem, na primjer, remeti logiku kapitala, jer se na taj način događa nipoštavanje osnovnog pravila o nepovredivosti privatne inicijative²²⁵.

4.2.4. Pitanje kontinuiteta

Moderna država, zasnovana na novovjerkovnim temeljima, prošla je više faza, od prvobitne nacionalne države, preko ratničke i trgovačke države, sve do minimalne države,

²²⁴ Karl Otto Apel, *Transformacija filozofije*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1980, str 19.

²²⁵ David Boaz, *Libertijanizam*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003, str 185.

teoretski osmišljene još u XVIII vijeku, u radovima Smita, Rikarda i Fergusona²²⁶. Ovaj model, poznat i pod nazivom *laisse-faire* pretpostavlja da se država ne miješa u ekonomske odnose, uključujući i oblike institucionalizovane brige za socijalno ugrožene. Ovaj oblik državnog uređenja, već od sredine XIX vijeka biće zamijenjen novim oblicima nacionalne države, u kojoj dolazi do osnaživanja državnog aparata, i povećanja regulacije. Ovaj model, koji će opstati, praktično, i u doba države blagostanja (*welfare state*), podrazumijeva ne samo građenje moćnih državnih institucija koje uspostavljaju odnose unutar države, nego i prenošenje ovog modela na organizaciju kompanija.

Veberovski model organizacije države pretpostavlja piramidalnu strukturu, u kojoj se tačno zna ko zauzima koje mjesto. Ovakva organizacija utvrđena je po uzoru na vojsku:

U svakoj civilnoj birokratiji, kao i u vojsci, efektivna moć ima oblik piramide. Piramida je „racionalizovana“, tj svaki oblik ima definisanu funkciju. Kako se krećete naviše kroz komandni lanac, sve je manje ljudi koji imaju kontrolu; obrnuto, kako se krećete nadolje, i ljudi imaju sve manju moć, sve više njih je dio organizacije.²²⁷

Veberovo protivljenje kolektivističkim idejama odnosi se, u stvari na takozvanu plansku privredu. Slobodna konkurencija je i za Vebera u osnovi društvenog napretka, ali slobodno tržište, s druge strane, ne podrazumijeva lišenost moćnih instrumenata, kojima se racionalno reguliše društveni život²²⁸. Samo na ovaj način se država uspješno brani od

²²⁶ Vukašin Pavlović, „Savremena država“, u V. Pavlović, Z. Stoilković (priređivači) *Savremena država*, Konard Adenauer Stiftung, FPN Univerziteta u Beogradu, Centar za Demokraciju, Beograd 2008, str 19

²²⁷ Ričard Senet, *Kultura novog kapitalizma*, Arhipelag, Beograd, 2007, str 29.

²²⁸ Nasuprot Hajeku, danas postoje autori koji ističu upravo regulativnu ulogu institucija u stvaranju pogodnog tla za ekonomsko blagostanje. Tako Asemoglu i Ribinson, pružaju istorijsku deskripciju, polazeći još od vremena kolonijalizovanja Sjeverne i Južne Amerike: za razliku od oslanjanja na eksploataciju domorodačkog stanovništva u Južnoj Americi, zbog čega je u mnogim državama južnoameričkog kontinenta stvorena elita koja nije željela da se odrekne svojih privilegija ni u doba buržoaskih revolucija i industrijalizacije društva, na sjeveru Amerike situacija je bila znatno drugačija: tamo su naseljenici još u sedamnaestom vijeku počeli da stvaraju ekonomski održive kolonije, zasnovane na predanom radu samih kolonista, i investiranju u proširenje i usavršavanje najprije samo poljoprivredne proizvodnje. Zahvaljujući tome, došlo je ne samo do zahtjeva da se doseljenicima garantuju ekonomske slobode, nego i do razvoja njihovih političkih prava, koja nijesu dopuštala stvaranje izdvojene elite. Iz tog razloga, već u osamnaestom vijeku, sjevernoameričke kolonije imale su guvernera koga je birala skupština, koju su sačinjavali muški nosioci svojine. Iako žene, ljudi bez svojine i robovi nijesu mogli da učestvuju u donošenju odluka, ovdje se, smatraju autori, začinju demokratske institucije, koje su garantovale sigurnost svojine, ograničavajući političku moć, odnosno proširujući je, sa malog broja ljudi, na veliki broj članova društva. Drugim riječima, specifičnost odnosa naseljenika i domorodaca (sjevernoamerički domoroci pokazali su se otpornijim na pokušaje eksploatacije nego starosjedioci Južne Amerike) uslovljava drugačije organizovanje kolonija u SAD nego u Meksiku; iz tog se razloga samo na sjevernoameričkom kontinentu stvaraju demokratske institucije, odnosno politički preduslovi za ekonomski prosperitet: konkurencija banaka, koja omogućuje povoljne kredite, sigurnost investiranja, mogućnost preduzetništva (nezavisno od toga da li preduzetnik pripada vladajućoj eliti); širi obuhvat obrazovanja, razvijenost medicine, unutrašnja bezbjednost, prema tome, kao posledice ekonomskog rasta, uzrokovani su stabilnim demokratskim društvom, političkom stabilnošću koja počiva na demokratskim institucijama; politička stabilnost demokratskog društva garantuje slobodno tržište, koje dovodi do ekonomskog prosperiteta. Drugim riječima, uzrok ekonomskog prosperiteta, varijabila čije prisustvo uslovljava razliku Sjevera i Juga Amerike,

opasnosti stihije, odnosno preteće revolucije. Država mora da raspolaže silom, ali isto tako i racionlanom organizacijom, koja će obezbijediti izvjesnu socijalnu pravdu, koja neće smetati slobodnim tržišnim odnosima.

Neoliberalni diskurs, koji se uspostavlja u periodu tačerizma i reganizma, podrazumijeva u izvjesnom smislu obnavljanje ideje *laisse-faire*, koja je u međuvremenu osnažena, naročito Hajekovim radovima. Dok u vrijeme države blagostanja Hajek nije bio naročito omiljeni mislilac na Zapadu²²⁹, a protivljenje njegovim idejama prisutno je čak i u periodu kada je nagrađen Nobelovom nagradom za ekonomiju, ideja minimlane države i ograničene demokratije, onako kako je vidi Hajek, postaje osnova za promjene do kojih dolazi u poslednjim godinama prošlog vijeka.

Pomenute promjene dolaze zajedno sa pojavom koja se naziva globalizacijom. Deregulacija, davanje primata slobodi (shvaćenoj, prvenstveno, kao sloboda preduzetništva) nad jednakošću (što pretpostavlja i sužavanje obima demokratskih institucija), sprovode se u funkciji slobodnog protoka kapitala, koja podrazumijeva i slobodno kretanje roba, usluga i radne snage. Međudržavni savezi i unije dobijaju sve veće ingerencije, pa u izvjesnom smislu dolazi u krizu i onaj oblik suvereniteta koji je definisao Dunleavy O'Leary kao konačnu arbitražu države o zakonima koji vladaju na njenoj teritoriji²³⁰.

Prema tome, može se postaviti pitanje – „da li postoji izvor međunarodne legitimnosti koji sam ne zavisi od postojanja i moći suverenih država i nacija?“²³¹. Fukujama ističe da su upravo SAD i njeni saveznici taj međunarodni subjektivitet, koji preventivno ukida suverenitet slabih država, iz razloga što one mogu postati centri međunarodnog terorizma. Međutim, teško da je ovaj, odbrambeni cilj (koji je poslije iskustava rata u Iraku i Avganistanu i sam postao problematičan), jedini razlog zbog koga se spolja utiče na suverenitet slabih država.

Slaba vladavina, prema pomenutom viđenju, sama predstavlja podriveni suverenitet, odnosno sam Vestfalski koncept samostalnosti država je već u krizi. Razvijene zemlje Zapada, predvođene SAD, ali i međunarodne organizacije poput Ujedinjenih nacija (koje se u nametanju rješenja silom moraju osloniti na vojne potencijale pomenutih zemalja), djeluju i

autori jasno određuju, opisujući istoriju državnih institucija i aktuelno stanje, kao rezultat prisustva odnosno odsustva uzročnog faktora, u SAD i Meksiku. Vidi u Дарон Асемоглу и Џејмс Робинсон, у прва три поглавља књиге *Зашто народи пропадају. Порекло моћи, просперитета и сиромаштва*, Клио, Београд, 2014, стр.39. и даље.

²²⁹ Dragan Lakićević, „Fridrih fon Hajek“ u Ilija Vujačić, Dragan Lakićević, Božo Stojanović, *Teoretičari liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 243.

²³⁰ Vukašin Pavlović, „Džava i demokratija“, nav.djelo, str. 14.

²³¹ Frensis Fukujama, *Gradenje države*, „Filip Višnjic“, Beograd, 2007, str. 105.

kada je riječ o totalitarnim sistemima, koji su izgubili legitimitet, koji Fukujama smatra jednim od značajnih preduslova za suverenitet.

Prema nekim autorima, to što se na svjetskoj sceni jasno diferenciraju moćne države, i one u kojima se dodatno podriva suverenitet i grade marionetske vlade, ne znači da su moćne države suverene u istom, vestfalskom smislu. Tako Ričard Kuk zaključuje da i najmoćnije države nijesu subjekti koji određuju nivo suvereniteta slabih država:

SAD ne kontrolišu svoju sudbinu. Nju kontroliše međunarodna finansijska elita, čiji američki ogranak djeluje kroz banke sa sjedištem u Njujorku, poput *J.P. Morga*, *Čejs*, investicione firme kao što su *Glodman Zaksa* i Federalni sistem rezervi. Oni dalje kontrolišu Bijelu kuću, vojsku, masovne medije, obavještajne agencije, obje glavne političke partije, univerzitete, itd. Niko ne može da se uspne do vrha bilo koje od ovih institucija bez odobrenja finansijske elite (...) Isti krugovi donijeli su odluku da se ratna mašinerija SAD iskoristi za zauzimanje svijeta od strane finansijske elite.²³²

Ma koliko ova priča o međunarodnoj finasijskoj eliti ličila na teoriju zavjere, ona ukazuje da interesi krupnog kapitala postaju dominantni u međunarodnoj politici, čineći da ni suverenitet velikih i moćnih zemalja više nije isti kao u vrijeme dvadesetovjekovne nacionalne države:

Jedini i stvarni suveren – subjekat odlučivanja iznad koga nema „više instance“ – postaje transnacionalna elita moći, njene nadnacionlane institucije koje su iznad i izvan svake demokratske kontrole. Amerika, „superdržava bez protivteže“, njen je garant i vrh.²³³

Drugim riječima, SAD predstavlja svojevrsnu vojnu silu, koja je podređena toj transnacionalnoj eliti. Kao što mnoštvo malih država, koje nastaju raspadom većih zemalja koje su izgubile, ili kojima je, spoljnim uticajem, podriven suverenitet, postaje transmissioni kaiš neoliberalnih elita moći, tako su moćne države i vojne sile svojevrsno oružje kojim se, uz pomoć sile, ruše sistemi koji se protive uspostavljanju „transnacionlanoh suvereniteta“ finansijske elite. Takozvane humanitarne intervencije, kako to ističe Mišel Čusodovski, u tom su smislu samo dimna zavjesa, koja prikriva da je u njihovom korjenu nastojanje da se ekonomije država trećeg i četvrtog svijeta stave pod kontrolu međunarodnog kapitala.²³⁴

²³² R. Cook, „The Economic Crisis and What Must be Done“, Published: November 28th, 2009, <http://thecynicaleconomist.com/2009/11/28/the-economic-crisis-and-what-must-be-done/#more-10023>, (pristup: 21. 02 2018.)

²³³ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija, dva lika sveta*, nav.djelo, str. 148.

²³⁴ Michel Chossudovsky, *The globalization of Poverty: Impact of IMF and World Bank Reforms*, Zed Books, London, 1977, pp 243-244.

Ukoliko imamo u vidu interese krupnog kapitala, jasno je da ograničavanje suvereniteta ima cilj da se uspostavi nesmetan protok kapitala, a potom i moćne vlade, koje će, u uskom ospegu svojih ingerencija, dopuštati demokratski proces u svim područjima koja ne zadiru u takozvanu ekonomsku logiku – odnosno njihov će primaran cilj biti odbrana slobodnog tržišta. Savremena država, prema tome, treba da bude otvorena za slobodno tržište, jer će samo na taj način postići legitimitet i međunarodnu podršku. U tom smislu, Fukujama govori o „građenju nacije“, u smislu izgradnje univerzalne planetarne kulture. U ovaj koncept, kao što ćemo vidjeti, uključen je i sport.

To ne znači da je globalizacija diskontinuitentna u odnosu na dosadašnji razvoj kapitalističke države. Savremena država izrasta iz novovjekovnog jajeta, iz koncepcije politike koja prekoračuje granice. Proizvodnja institucija koje treba da zadovolje potrebe, odnosno htjenja određenih društvenih grupa, predstavlja osnovni *credo* novovjekovnih odnosa, u kojima nema primata mogućeg nad stvarnim, utoliko što se to moguće iznova proizvodi, prema načelu da se bude ono što se postaje, što se proizvede.

Moderna država je, dakle, produkt novovjekovnog nastojanja da se produkuju određene društvene okolnosti, u interesu nekih društvenih grupa. Budući da je kapitalizam u osnovi moderne države, njena struktura je uvijek na neki način u službi kapitalističkog načina proizvodnje. Savremena država je, zasnovana na ovom novovjekovnom temelju, prema tome liberalno-kapitalistička. Liberlana demokratija i kapitalistički način proizvodnje predstavljaju osnovne vrijednosti na kojima je utemeljena savremena proizvodnja života.

Termin neo-liberalizam, koji su u upotrebu uveli latinoamerički kritičari novog svjetskog poretka, upućuje na to da je svojevremeno postojala određena liberalna matrica, koja je reafirmisana u savremenom globalizacijskom kapitalizmu. Ukoliko neoliberalizam uporedimo sa klasičnim liberalizmom, uočavamo određenje sličnosti: nesputano tržište, radikalna deregulacija, gola moć države koja se koristi u ime zaštite liberalnih odnosa. Pa ipak, i pri ovakvom poređenju, jasno se uviđaju razlike: najprije, moć država nipošto nije toliko snažna, ukoliko se uporedi sa velikim i moćnim armijama koje su u službi međunarodnih tokova kapitala. S druge strane, samo neregulisano tržište, koje, kao i u ranom „divljem“ kapitalizmu, dovodi do ukрупnjavanja kapitala, u savremenom svijetu pretpostavlja samo dalji rast već formiranih velikih kompanija. Ne može se reći da je savremeni kapitalizam odustao od racionalnog planiranja, ali je to planiranje sada preraslo granice nacionalnih država, i odnosi se na tokove svjetskog tržišta. Pritom, planiranje više ne

potrebuje integraciju ogromnog broja ljudi u sistem, kao što je to bio slučaj u konceptu „države blagostanja“.

4.3. Globalizacija i kapitalizam

Ograničavanje suvereniteta svjetskih država i prema Fukujami, pretpostavlja određeni imperijalni uticaj. Ovaj imperijalizam, međutim, Fukujama ni jednog trenutka ne identifikuje sa pukom eksploatacijom radne snage i prirodnih bogastava, pravdajući pritiske i intervencije potrebama bezbjednosti i ljudskih prava.

Ukoliko je globalizacija lik modernizacije, odnosno ako je u njenoj osnovi kapitalistička proizvodnja svijeta, kao novi oblik *imperijalizma*, onda se pred nama postavljaju dva važna pitanja:

1. U čemu se savremeni imperijalizam razlikuje od onog koji je dominirao krajem XIX i početkom XX vijeka?
2. Da li se u imperijalizmu iscrpljuje značenje pojma *globalizacija*?

Imperijalizam, o kome govore najprije Marks i Engels, a potom i Lenjin, predstavlja odgovor na imanentnu krizu koja se javlja u kapitalizmu unutar nacionalnih država. U uslovima konkurencije na ograničenom nacionalnom tržištu, neminovno dolazi do centralizacije kapitala, što prije ili kasnije dovodi do monopolskog kapitalizma. To znači, kako to stoji u Lenjinovom tekstu *Imperijalizan kao najviši stadijum kapitalizma*, da se u razvijenom dvadesetovjekovnom kapitalizmu napušta ideal slobodne konkurencije, koji je odlikovao kapitalizam devetnaestog vijeka, odnosno da se iz stanja naodređenosti i haotičnosti dolazi do uravnoteženijeg i stabilnijeg tržišta u monopolskom kapitalizmu:

Prije pola stoljeća, kada je Marks pisao svoj *Kapital*, slobodna konkurencija izgledala je velikim ekonomistima kao „prirodni zakon“. Službena nauka požurila je da zavjerom šutnje ubije djelo Marksa; koji je teorijskom i istorijskom analizom kapitalizma dokazao da slobodna konkurencija na izvjesnom stupnju svoga razvitka vodi ka monopolu. Danas je monopol postao činjenica.²³⁵

U uslovima slobodne konkurencije i neuređenog tržišta, udruživanje kapitalista postupno dovodi do monopola na tržištu, jer udruženi kapitalisti počinju da kontrolišu sirovine i poluproizvode, pa samim tim mogu da ponude niže cijene, u odnosu na mnoštvo sitnih preduzetnika. Monopolski kapital vremenom vezuje za sebe i male preduzetnike,

²³⁵ V. I. Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1975, str 21.

diktirajući uslove poslovnog odnosa, a ovo ukрупnjavanje, naposljetku, dovodi do zasićenja tržišta, odnosno do hiperprodukcije kapitala²³⁶.

Konkurencija se tako pretvara u monopol, koji dovodi do „podruštvljavanja proizvodnje“. Drugim riječima, proizvodnja više nije u rukama radnika, kao neposrednih proizvođača, već postaje društvena sila, jer zahtijeva društvenu organizaciju rada – iako profit, i dalje, ide u ruke kapitalista²³⁷.

Nasuprot haotičnom kapitalizmu devetnaestog vijeka, sada dolazi do pedantne procjene tržišta, i planirane proizvodnje, na osnovu unaprijed proračunate potrošnje²³⁸. Monopolski kapitalizam, u situaciji hiperprodukcije, koja rezultira smanjenjem profita, iz krize najprije nastoji da izađe temeljnjom eksploatacijom, pa zato dolazi do otpuštanja radnika i bitnog smanjenja nadnica.

Značajan činilac u ovom procesu je bankarski kapital, koji predstavlja posrednika između kapitalista i njihovog kapitala. Banke, takođe, moraju da industrijski kapital, kojim raspolažu, ulože, iznova u industriju. Tako nastaje finansijski kapital, koji u uslovima hiperprodukcije, mora da pronađe novo tržište.

U monopolskom kapitalizmu, nacionalne države čuvaju povlašćenost robe nacionalnih kompanija, posebnom carinskom politkom, koja, ustvari, ne omogućuje slobodnu konkurentnost inostrane robe na domaćem tržištu. Budući da su zemlje u okruženju, takođe, zatvorile svoje granice za upliv stranog kapitala, rješenje je u prekomorskim ulaganjima, u proširenju tržišta na zemlje u kojima još ne vlada razvijen sistem kapitalističke proizvodnje. Iz tog razloga, kolonijalizacija pretpostavlja ne samo stvaranje tržišta i ulaganje u proizvodnju, nego i uspostavljanje novog sistema vrijednosti u ovim zemljama, jer se samo na taj način može uspostaviti potražnja i otvoriti novo tržište. Isto tako, treba uspostaviti zaštitu interesa kompanija i njihovog finansijskog kapitala, pa su prekomorske zemlje, barem u početku, pod vojnim upravama. Kolonijalizam tako dovodi do širenja modernizacije, donoseći novo tržište i novu radnu snagu, koja uskoro biva stavljena u kapitalistički pogon. Veliki ratovi samo su naličije borbe nacionalnih kapitalista da zadrže ova proširena nacionalna tržišta.

Analizirajući ovu promjenu, Lenjin zapaža da suštinu imperijalizma ne predstavlja samo uspostavljanje tržišta u nerazvijenim ili prekomorskim zemljama, nego upravo ulaganje

²³⁶ K. Marks, *Kapital*, III tom, Marks/Engels, Dela, tom 23, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1974, str 215.

²³⁷ *Isto*, str. 224.

²³⁸ V.I.Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma*, nav.djelo, str. 26.

u cjelokupnu kapitalističku produkciju, što podrazumijeva stvaranje proizvodnje, potrebe za proizvodima, odnosno tržišta, koje iznova pospješuje proizvodnju:

Za stari kapitalizam, s potpunom vladavinom slobodne konkurencije, tipičan je bio izvoz *robe*. Za najnoviji kapitalizam, s vladavinom monopola, tipičan je postao izvoz *kapitala*.²³⁹

Imperijalizam je, u tom smislu, odgovor na krizu, koja je immanentna kapitalističkoj proizvodnji uopšte. Pronalaženje, ili adekvatnije – proizvodnja novih tržišta u tom je smislu rješenje, koje, na određeni rok, rješava problem hiperprodukcije. Politička kontrola koja se uspostavlja nad zemljama koje su podređene imperijama, neophodna je, u funkciji obezbjeđivanja adekvatnih uslova za kapitalističku produkciju.

Monopolski kapitalizam podrazumijeva smirivanje haotičnog tržišta, odnosno, rečeno veberovski, izvjesnu racionalizaciju, koja rezultira ne samo planskom proizvodnjom, nego i hijerarhijskim odnosima u okviru samih kompanija ili trustova. Monopolski kapitalizam, koji rezultira imperijalizmom, odlikuje red, smirivanje pukog voluntarizma, koji odlikuje rani tržišni kapitalizam, odnosno, kako to adekvatno opisuju Marksove riječi iz *Manifesta* – „sve što je čvrsto pretvara se u dim“.

Poslije Oktobarske revolucije stvaraju se dodatni motivi za uređenje kapitalizma i uspostavljanje društvene kontrole, jer je primitivni kapitalizam, smatralo se – recept za revoluciju. Iako se na međunarodnom planu iznova uspostavlja slobodno tržište, ideja stabilnosti i proračunljivosti, koja je, uostalom, izrodila profesiju berzanskih stručnjaka i odvajanje vlasničkih i upravljačkih struktura, prisutna je i u organizaciji kapitalističkih preduzeća:

Slobodno tržište nije uticalo na ovu promjenu stabilnosti; mnogo značajniju ulogu imao je način na koji su se preduzeća interno organizovala. Spasili su se revolucije tako što su na kapitalizam primijenili vojničke modele organizacije.²⁴⁰

Ovo militariziranje građanskog društva, odnosno racionalizacija kapitalističke produkcije svijeta, učinilo je da korporacije podsjećaju na vojsku, u kojoj je svakome precizno određena uloga. Ma koliko radnik bio siromašan, on je mogao da računa na svoje, precizno utvrđeno mjesto u jasno određenom proizvodnom lancu, njegov položaj u društvu bio je striktno određen, što je i njegovu sudbinu činilo izvjesnom, u poređenju sa krajnjom neizglednošću socijalne revolucije. Herbert Markuze ovu stabilnost kapitalističke „države

²³⁹ V.I.Lenjin, *Isto*, str. 55

²⁴⁰ Ričard Senet, *Kultura novog kapitalizma*, Arhipelag, Beograd, 2007, str 23.

blagostanja“ objašnjava kao integraciju proletarijata u sistem; s jedne strane, sami radnici nijesu tek puki proizvođači, nego i potrošači, svejedno što su mnoge potrebe koje mogu da zadovolje u stvari nametnute, odnosno proizvedene u funkciji dalje kapitalističke produkcije²⁴¹.

Ovo strateško razmišljanje, nadalje, podrazumijeva da se kapitalizam odriče brzog sticanja profita, u korist stabilnog plasmana na tržištu; brzi profit izgleda nerealno. S druge strane, taj ideal strateškog planiranja proširio se i na radnike. Sindikati rade na stabilizaciji položaja radnika, pretpostavljajući upravo stabilnost kapitalističke produkcije, odnosno, sindikati prihvataju „logiku dominacije“. U pokušaju prenošenja kategorija psihoanalitičke teorije Sigmunda Frojda na „socijalni kapitalizam“, Markuze ukazuje upravo na ovaj anestetički odnos koje ideje uređenog društva imaju na proletarijat:

Nema slobode od administracije i njezinih zakona, jer se oni pojavljuju kao konačni jamci slobode. Pobuna protiv njih bila bi ponovo najviši zločin (...) protiv mudrog poretka koji osigurava dobra i usluge za progresivno zadovoljenje ljudskih potreba. Pobuna izgleda sada kao zločin protiv cjeline ljudskog društva...²⁴²

Nasuprot tome, čini se da kapitalizam, u uslovima globalizacije, ponovo postaje *nestabilan*. No, da li je ova nestabilnost povratak haotičnog stanja na tržište, ili se radi o proizvodnji nestabilnosti, koja je u stvari kontrolisana, upravo velikim internacionalnim kompanijama, koje su proširile djelatnost i uticaje nekadašnjih monopolista?

Prema Lesli Skliru (Sklair), globalizacija je u stvari – proširivanje multinacionalnih korporacija, odnosno jačanje njihovih struktura moći.²⁴³

Savremeni kapitalizam, s jedne strane, odlikuje ponovni zaokret ka nestabilnosti. Ali, to ne znači da se ovdje radi o povratku na «divlji» kapitalizam, i rano-kapitalističke odnose na tržištu, koji su izmicali svakom planu. U stvari, prije bi se moglo govoriti o promjeni racionalnosti, nego o njenom ponovnom podređivanju stihiji kapitalističke proizvodnje.

Počev od devedesetih godina prošlog vijeka, najprije dolazi do (1) promjene racionalnosti, odnosno racionalnog zasnivanja kapitalističke proizvodnje, koja je u savremenom svijetu radiklano drugačija nego u kapitalizmu koji analizira Maks Veber;

²⁴¹ Herbert Markuze, *Čovjek jedne dimenzije*, nav.djelo, str. 123.

²⁴² Herbert Markuze, *Eros i civilizacija*, nav.djelo, str. 88.

²⁴³ Leslie Sklair, *Globalization Capitalism and its Alternatives*, Oxford Univeristy Press, Oxford, 2002, pp 36.

Iz ove promjene dolazi (2) do uspostavljanja drugačije paradigme društvenih odnosa, što podrazumijeva i drugačije određenje uloge države, od one kakvu je ona imala sve do poslednjih decenija XX vijeka.

4.3.1. Imperijalizam bez imperije

Za razliku od oblika kapitalizma koji je dominirao još u poslednjim decenijama prošlog vijeka, globalni kapitalizam nije utemeljen na nacionalnom suverenitetu, već su njegovi nosioci transnacionalni finansijski kapital, korporacije i Međunarodni monetarni fond, čija je uloga u procesu globalizacije strateški veoma značajna. Ova promjena ima za posledicu da umjesto razvoja, kao imperativa nacionalnih ekonomija, sada imamo prevalenciju efikasnosti, odnosno oplodnje kapitala, koji više nije nacionalno određen, pa utoliko profit ne doprinosi nacionalnom prosperitetu²⁴⁴.

Izlaskom iz okvira nacionalnih ekonomija, kapital postaje mobilniji, a prihodi korporacija nadmašuju prihode manjih država. To pretpostavlja pomjeranje težišta vlasti sa nacionalnih država na korporacije i nasioce transnacionalnog kapitala. Suverenitet, međutim, ovdje ne treba identifikovati sa snagom državnog aparata i njegovim legitimitetom. Države, čija je privreda prepuštena međunarodnom kapitalu mogu biti i moćne i legitimne, s tim što njihova snaga i autoritet koji imaju nad stanovništvom suštinski više nijesu u nacionalnom interesu²⁴⁵.

Ovaj proces ne zahvata jednakim intenzitetom sve države. Postupno gubljenje suverenita posebno je izraženo kada je riječ o zemljama *trećeg svijeta*, ili onim državama koje su pogođene krizom lokalne ekonomije. Kontrola, za račun transnacionalnog kapitala, obavlja se preko Međunarodnog monetarnog fonda, koji pomoć uslovljava promjenom nacionalnih ekonomija, što prije svega pretpostavlja njihovo oslanjanje na strani kapital, a na unutrašnjem planu – drastičnu deregulaciju: kada su, dosledno mjerama koje je propisao sam Međunarodni monetarni fond, ekonomije zemalja Azije dospjele u krizu, zahtijevano je, prije svega ukidanje svojinskih ograničenja za strani kapital, ograničavanje radničkih prava, odnosno ukidanje subvencija za najosnovnije potrebne stanovništva, što je zahtijevano od Vlade Indonezije.²⁴⁶ Mjere koje je diktirao MMF nijesu doprinijele poboljšanju uslova života

²⁴⁴ W. Robinson, *Promoting Poliarchy, Globaliyation, US Interventions and Hegemony*, Cambridge Univerity, Cambridge, 1996, p 11.

²⁴⁵ *Ibid*, str 23.

²⁴⁶ Radmila Nakarada “Globalizacija i tranzicija”, *Tranzicija deceniju posle: pouke i perspective*, Institut za evropske studije, Beograd, 2004, str 192-117.

stanovnika pomenutih država, ali su zato uništile lokalnu ekonomiju, i omogućile transnacionalnim kompanijama da dođu do velikih proizvodnih objekata po niskim cijenama.

Ono što MMF treba da učini, kada je riječ o ujednačavanju ekonomskih pravila, shodno interesima transnacionlanog kapitala, to na vojnom planu treba da obezbijede zapadni vojni savezi, kao i političke organizacije, koje vrše permanentan pritisak na nacionalne vlade. Univerzalna dominacija svijeta kapitala, zato, za neke teoretičare, poput Frensis Fukujame, predstavlja ovaplođenje ideje vječnog mira, odnosno „kraj istorije“:

Ako netko želi stvoriti ligu nacija prema Kantovim preporukama, koja neće patiti od fatalnih rupa koje su uništavale prethodne međunarodne organizacije, onda je jasno da bi ta liga više trebala nalikovati na NATO nego li na UN - tj. to bi trebala biti liga istinski slobodnih država povezanih zajedničkom odanošću liberalnim načelima. Takva bi liga trebala biti mnogo sposobnija za snažnu akciju u svrhu zaštite kolektivne sigurnosti od prijetnji koje dolaze iz nedemokratskog dijela svijeta. Države koje bi je stvarale trebale bi biti u stanju živjeti prema pravilima međunarodnog prava u svojem međusobnom saobraćanju. Zapravo, takav Kantovski liberalni međunarodni poredak pojavio se hoćeš-nećeš tijekom hladnoga rata, pod zaštitnim kišobranima organizacija kakve su NATO, Europska zajednica, OECD, Grupa sedmorice, GATT, i drugih, koje su kao preduvjet za članstvo postavile liberalizam²⁴⁷.

Vječni mir ovdje pretpostavlja “građenje nacija”, odnosno uspostavljanje jedinstvenog kulturnog obrasca, koji bi imao planetarno važenje. Umjesto nekadašnjeg oblika suvereniteta, koji je počivao na tradiciji, autentični kulturni obrasci podvode pod univerzlane kulturne orijentire, u koje, kako to pokazuje prethodni citat, svakako spada – liberalizam. Na taj se način stabilizuje vlast²⁴⁸, iako ova stabilizacija počiva na međunarodnoj pomoći, koja je, u stvari, doprinijela konačnoj razgradnji prvobitnog nacionalnog suvereniteta.

Termin imperijalizam pogodan je kao oznaka za ograničavanje ili podriivanje suvereniteta, ali za razliku od onog imperijalizma koji su imali u vidu klasici marksizma, ovdje se više ne radi o monopolskim odnosima. Iako na prvi pogled izgleda da moćne zemlje, poput SAD, uvode kulturne obrasce, i tako, u stvari, idu u pravcu planetarne dominacije, ovdje se ne radi o širenju nacionalnih ekonomija, nego o planetarnoj oplodnji kapitala, koji nema domovinu, koji nije uokviren i određen nekakvim toposom.

To ne znači da “novi” imperijalizam nije potaknut sličnim mehanizmom kao “stari”. I u jednom i u drugom slučaju, naime, usavršavanje, odnosno automatizacija procesa proizvodnje uslovljavaju pad prosječne profitne stope. Drugim riječima, stalno raste procenat

²⁴⁷ Френсис Фукујама, *Крај историје и последњи човек*, nav.djelo, str. 136.

²⁴⁸ Frensis Fukujama, *Građenje države*, nav.djelo, str. 115

kapitala koji se ulaže u sredstva za proizvodnju, jer se na taj način nastoji savladati konkurencija. Ulaganje u automatizaciju proizvodnje, međutim, rezultira da je u proizvodu samo prenesena vrijednost ovog ulaganja. Usavršavanje proizvodnje, ostavlja u drugom planu radnu snagu, čijom se eksploatacijom, u stvari, jedino može proizvesti višak vrijednosti. Zato kriza koja nastaje u centrima kapitalističke proizvodnje iziskuje nametanje surovog kapitalističkog poretka na periferiji, odnosno uspostavljanje rada bez nadokande i temeljitije korišćenje resursa na periferiji. Može se reći da je ovaj mehanizam makar djelimično zastupljen i u savremenom imperijalizmu. Velike firme i korporacije sele proizvodnju u mjesta gde ima jeftine radne snage, podstičući, putem eksploatacije, stvaranje viška vrijednosti²⁴⁹. S druge strane, kapital se iz moćnih zemalja takođe seli, i pod nepovoljnim kamatnim stopama nudi državama oslabljenog suverenitea, čime se, zapravo povećava njihova zavisnost od kreditora, što otvara nove mogućnosti za mijenjanje onih zakona i propisa koji će nacionalnu ekonomiju staviti pod kontrolu²⁵⁰. Međutim, sam odnos centra periferije je utoliko promijenjen, što se oni prostorno više ne mogu izraziti na geografskoj karti. Iako se proizvodnja seli u siromašne zemlje, to ne znači da velike države, u kojima se bilježi pad investiranja, od toga imaju neposredne koristi, baš iz razloga što se, kao što smo pokušali da pokažemo, promijenio subjekat ovog imperijalnog projekta, odnosno prešao sa nacionalnog na nadnacionalni nivo.

4.3.2. *Kultura novog kapitalizma*

Postoji nekoliko značajnih istorijskih događaja koji su omogućili planetarnu dominaciju neoliberalizma. Osim već pomenute promjene kapitalističke racionalnosti, treba imati u vidu i proces urušavanja socijalizma, koji je, kao takmac kapitalizmu, dodatno opravdavao postojanje „države blagostanja“.

Racionalnost veberovskog tipa pretpostavlja civilnu birokratiju, koja se može porediti sa organizacijom vojske. Piramidalna struktura moći podrazumijeva da svaki segment ima svoju jasno određenu funkciju²⁵¹.

Svako namještenje u pomenutoj piramidi pretpostavlja određene talente i vještine koji su neophodni za obavljanje posla, ali i prihvatanje obaveze da se ispuni ono što zahtijeva radno mjesto na kome se neko nalazi. Piramidarna struktura podrazumijeva koheziju

²⁴⁹ Kejt Neš, *Savremena politička sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str 61.

²⁵⁰ Vera Vratuša, *Tranzicija – odakle i kuda?*, Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2012, str 211.

²⁵¹ Ričard Senet, *Kultura novog kapitalizma*, nav.djelo, str. 29.

društvenih slojeva, iz koje ishodi osjećanje dužnosti da se strogo hijerarhijski određeni poslovi obavljaju na odgovarajući način.

Racionalnost ovakve društvene organizacije najprije omogućuje da se pri dnu piramide stalno regrutuju novi radnici, čime se smanjuju društvene tenzije. S druge strane, čvrsta struktura organizacije rada, koja zahtijeva birokratizovane odnose, podrazumijeva izvjesnu stabilnost, odnosno odagnava opasnost od pobuna ili revolucija.

Za Vebera je ovakva racionalnost zapravo uslovljena religijski ustanovljenom etikom. Veber se ne slaže sa konstatacijom da je etika proizvod već ustanovljenih klasnih odnosa, odnosno da se ideje javljaju kao „odraz“ ili „nadgradnja“ već postojećih ekonomskih relacija. Racionalna struktura kapitalizma o kojoj Veber govori ustvari je posledica već prisutnih ideja, koje se društveno racionalizuju, gradeći „duh kapitalizma“²⁵².

Veberovska racionalnost kapitalizma, koja podrazumijeva birokratsko uređenje i opravdavanje stroge piramidarne strukture, pretpostavlja sudar individualnih htjenja sa kolektivističkim idejama. Piramidarni sistem je u izvjesnom smislu „zlatni kavez“, ali sputavanje individualnih htjenja opravdano je racionalnim uređenjem, koje garantuje društvenu i privrednu stabilnost²⁵³.

Univerzalna vladavina *apsolutne* nesavesnosti u isticanju prava sopstvenog interesa pri sticanju novca bila je upravo specifična karakteristika onih zemalja čiji je građansko-kapitalistički razvoj – po merilima razvija Zapada – bio „zaostao“. Kao što svaki fabrikant zna, oskudica „consenziosita“ („savesnost“) radnika zemalja kao što je, valjda, Italija nasuprot Nemačkoj, bila je i ostala u izvjesnoj mjeri još uvijek jedna od glavnih prepreka njihovom kapitalističkom razvoju. Kapitalizmu kao radnik ne može biti potreban praktički predstavnik nedisciplinovanog „liberum arbitruma“ („slobodnog opredjeljivanja“), isto kao što mu ne može biti potreban, kako smo već to kod Frenklina mogli da naučimo, trgovac apsolutno nesavjestan u svom spoljašnjem ponašanju.²⁵⁴

To znači da se individualni poriv za dobitkom, za sticanjem u svrhu ličnog blagostanja, mora ograničiti, odnosno podrediti racionalno oblikovanom interesu. U tu svrhu, na primjer, visina nadnice treba da zadovolji osnovne potrebe radnika, jer „čisto kvantitativno posmatrano, radni učinak sa fiziološki nedovoljnom nadnicom bezuslovno pada, a takva nadnica na duže staze znači upravo – izbor najnesposobnijih“²⁵⁵.

²⁵² Maks Veber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediteran publishing, Noci Sad, 2011, str 37.

²⁵³ Maks Veber, *Vlast i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999, str 149.

²⁵⁴ Maks Veber, *Protestantska etika i duh kapitalizma, nav.djelo*, str. 38.

²⁵⁵ *Isto*, str. 41.

Veberovski model, prema tome, podrazumijeva takozvano „odloženo zadovoljstvo“, odnosno ono obećava nagradu koja će uslijediti ukoliko se sada pokoravamo pravilima. S druge strane, Veber ukazuje da se u civilnim birokratijama nikada ne obezbjeđuje obećano zadovoljenje, koje je uvijek okrenuto budućnosti. Šta god da se postigne, zahtijeva se više, a to je moguće samo u nekom budućem okviru²⁵⁶.

Veberov princip racionlanosti blizak je koncepciji države blagostanja, koja je djelimično nastala kao reakcija na socijalistički društveni poredak. Kao i kod Vebera, i u ovom konceptu individualna inicijativa suočena je sa ograničenjima, koji proističu iz racionlanosti, koja donosi stabilnost sistema.

U periodu države blagostanja zato se suočavamo sa gigantskim fabrikama, koje su uređene poput velikih familija. *Dženeral motors* funkcionisao je u ogromnom kompleksu, a japanske fabrike njegovale su pristup u kome su svi članovi, hijerarhijski udaljeni, tretirani kao pripadnici jedinstvene porodice. Stabilnost institucija zahtijevala je stabilnost unutar birokratizovanih privrednih sistema:

Prema socijal-demokratskom principu, beneficije, kao što su penzije i obrazovanje, bile su zasnovane na univerzalnim pravilima...²⁵⁷

Veberovska racionalnost, koja pretpostavlja ne samo uređene odnose unutar preduzeća, nego i mehanizme države koji stabilnost treba da garantuju, inspirisana je u osnovi „kolektivističkim“ idejama Adama Smita. U *Bogatstvu naroda* najprije se cjelokupan proces podjele rada određuje univerzalnom potrebom za srećom i blagostanjem, a zatim se načelo podjele rada posmatra kao oruđe za postizanje stabilnosti. Društvo, kao splet ponude, potražnje i podjele rada, u tom smislu treba da bude pažljivo racionalno uređeno, uz međusobno uvažavanje društvenih staleža:

Ali čovjeku je gotovo stalno potrebna pomoć njegove subraće, i on bi to uzalud očekivao samo od njihove dobrohotnosti. Vjerojatnije je, da će uspjeti, ako zainteresira njihovu sebičnost u svoju korist i pokaže im da je u njihovu vlastitu interesu da učine ono što od njih želi. Tko god nudi nekome drugome posao bilo kakve vrste, predlaže mu da učini ovo: daj mi ono, što ja želim, pa ćeš dobiti ono, što ti želiš (...) mi ne očekujemo ručak od dobrohotnosti mesara, pivara i pekara, već od njihovog čuvanja vlastitih interesa.²⁵⁸

²⁵⁶ Ričard Senet, *Kultura novog kapitalizma*, nav.djelo, str. 31.

²⁵⁷ *Isto*, str. 32.

²⁵⁸ Adam Smit, *Bogatstvo naroda I*, Kultura, Zagreb, 1952, str 17.

Nasuprot uvjerenju da je stabilnost racionalno opravdana, s onu stranu mira i postojanosti sistema birokratski uređene piramide, već kod Fridruha fon Hajeka, mi se susrećemo sa drugačijim viđenjem kapitalizma. „Današnji svijet je samo posredovani haos“²⁵⁹, reći će Hajak, potkopavajući ideju stabilnih kapitalističkih odnosa, koji trebaju birokratku uređenost.

Govoreći o „kulturni novog kapitalizma“, Ričard Senet zapaža da je napuštanje stabilnosti u korist „posredovanog haosa“ inicirano premještanjem moći u velikim kompanijama, iz ruku rukovodioca u ruke akcionara.

Do ove promjene, došlo je, opet, zahvaljujući internacionalizaciji investicionog bankarstva, odnosno većom pokretljivošću kapitala u planetarnim razmjerama. Poslovni interesi, odnosno interesi kapitala, utoliko su razdvojeni od državnih interesa, a sam kapitalistički sistem više ne potrebuje birokratsku uređenost:

Danas je londonski Siti i dalje središte globalnog poslovanja, ali više nije britanska institucija. Poslovne banke su se doista usredsredile na spajanje i kupovinu, pa su one samim tim spajanjem izgubile dodirne tačke sa državnim interesima.²⁶⁰

Rukovodstvo kompanija imalo je primat kada je stabilnost bila imperativ. Tada je bilo značajno urediti stabilnu proizvodnju, što je podrazumijevalo i obezbjeđivanje lojalnosti radnika. Kada težište pređe na investitore, odnosno akcionare, onda je bitno obezbijediti brzu zaradu, a ne dugoročnu proizvodnju. Biti lako pokretljiv na tržištu tako postaje imperativno. Stabilne kompanije postaju trome, a balast velikih sistema kapital zarobljava i čini nekonkurentnim.

Savrmeni investitori, dakle, nastoje da ostvare trenutnu zaradu, a ne stabilnu proizvodnju u budućnosti, jer je kupovina i prodaja dionica na otvorenom tržištu donosi veće prihode nego dugoročno posjedovanje akcija stabilnih i profitabilnih firmi²⁶¹.

Ovaj „nestrpljivi kapital“, prema tome, više ne potrebuje čvrstinu strukture. Ustvari, stabilnost i čvrstina sada postaju mane, jer otežavaju brzo prestrojavanje. Uspješni investitori zato iniciraju brzu demontažu, dekonstrukciju velikih sistema. Kompanija IBM, koja je 1993. imala jedan od najvećih birokratski uređenih poslovnih sistema, rasprodala je, usitnila i rasparčala najveći dio tog nasljedstva za samo tri godine.

²⁵⁹ Fridrih fon Hajek, „Socijalistički račun: priroda istorije problema“, u *Kritika kolektivizma*, Filip Višnjic, Beograd, 1988, str 111.

²⁶⁰ Ričard Senet, *Kultura novog kapitalizma*, nav.djelo, str. 36.

²⁶¹ *Isto*, str. 37.

Shodno ovim promjenama, kompanijama više nije u interesu da grade sigurne velike sisteme. Proizvodna ponuda, organizacija poslovanja, broj zaposlenih, sve je sada relativno, i podložno gotovo trenutačnim promjenama:

Organizacija se širi i sažima, zaposleni se dodaju i odbacuju, kako firma prelazi s jednog zadatka na drugi.²⁶²

Nova kapitalistička *racionalnost*, koja se sad naziva i – *neoliberalizmom*, ne pretpostavlja, dakle, nikakav konzistentan projekat, koji se postupno realizuje. Nema nikakvih homogenih ekonomskih strategija, koje rezultiraju neoliberalnom racionalnošću u praksi, a s druge strane, i ova praksa je toliko nehomogena i varijabilna, da se iz nje ne može induktivno izvesti nikakav princip²⁶³. Nema, u tom smislu, nikakvog jedinstvenog jezgra za neoliberalni zaokret.

To ne znači da je ova racionalnost puka iluzija, odnosno da je globalizam, kao izraz neoliberalizma, zapravo puki proces. Neoliberalizam je liberalne i neokonzervativne principe doveo do krajnjih konsekvenci, a to je, svugdje u svijetu, činjeno na drugačiji način, shodno okolnostima, stanju privrede, državnog aparata, političkih snaga koje su dovele do ovog zaokreta:

Gotovo sve zemlje, od onih novoformiranih, nastalih prije raspada Sovjetskog Saveza, do starih socijalističkih demokratija i država blagostanja, kakve su Novi Zeland ili Norveška, prihvatile su, nekad dirigovano, a u drugom slučaju kao odgovor na pritiske, neku verziju neoliberalne teorije, i u skladu sa tom verzijom, prilagodile bar neke od svojih politika ili praksi.²⁶⁴

Drugim riječima, kao što smo ranije nagovijestili, planetarno širenje investicionog kapitala izazvalo je promjenu u načinu organizacije kapitalističke prakse. Potreba da se umjesto stabilnosti sada postigne mobilnost, a prenebregnu svi balasti koji bi ovako shvaćenu kapitalističku praksu usporavali, podrazumijeva oblikovanje i teoretsko opravdanje. U tom smislu, proces je već projekat, a projekat u svojoj osnovi proces, što u dijalektičkom posredovanju pokazuje da neoliberalni procesi globalizacije nijesu, izolovano, ni proces ni projekat, odnosno da su proces samo ukoliko su već projekat, a projekat ako su u svojoj osnovi „spontani“.

²⁶² Isto, str 43.

²⁶³ Paul Chatterton, "Do It Yourself: a Politics for Changing Our World", in - Birch, Kean and Mykhnenko, Vlad (ed.). *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* (188–205), Zed Books, London and New York, 2010, pp 193.

²⁶⁴ Dejvid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*. Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012, str 15.

Kapitalistička racionalnost u tom smislu i sama ostaje „nestabilna“ i varijabilna, pa je jedina zajednička komponenta, koja čini bliskim sve ove međusobno udaljene neoliberalne modele, zapravo – deregulacija, odnosno napuštanje socijalnog oblička klasičnog kapitalizma.

Razumije se, ovi procesi se drugačije sprovede na različitim mjestima. Negdje je deregulacija podrazumijevala povlačenje države iz područja regulacije privrede, dok je na drugim mjestima država morala da interveniše u korist internacionalnog kapitala, suzbijajući oblike otpora,²⁶⁵ odnosno pojedine države svojim intervencijama ukidaju i one slobode koje bi trebalo da podržavaju²⁶⁶.

Neprihvatanje države blagostanja i prihvatanje načela čikaške škole političke ekonomije (prije svega Hajeka i Fridmana) tako ostaju samo provizorni okvir, koji se u različitim oblicima i retušima javlja u globalnoj praksi neoliberalizma²⁶⁷.

Prema tome, nova racionalnost neoliberalnog kapitalizma, zasnovana je, ustvari, na starim teoretskim regulama, koje se, međutim, prilagođavaju i naknadno opravdavaju različite kapitalističke prakse. Ova promjena racionalnosti, s druge strane, nije tako radikalna kako to izgleda na prvi pogled. Ustvari, veberovska racionalnost, koja je makar djelimično utemeljena na idejama Adama Smita i Džordža Stjuarta Mila, ideju slobodnog tržišta ograničavala je klasičnim idejama morala i društva kao cjeline – što kod Vebera postaje osnov za piramidarnu racionalnost koja garantuje stabilnost. Napuštanje ovih ideja u ideologiji neoliberalizma predstavlja se kao oblik racionalizacije, odnosno radiklanog raščarivanja svijeta. Tako se svako protivljenje ovom naknadno uspostavljenom diskursu, koji apologizuje svako prezrenje prema kolektivističkim idejama, makar se one odnosile na elementarnu ljudsku solidarnost – izjednačava sa neracionalnošću, a svaki vid pokušaja teoretske refleksije kao oblik mistifikacije.

Ova radikalizacija liberalnih ideja nagovještana je još kod Marksa, a zatim teoretski dopunjena kod Fukoa. Marks i Engels još u *Manifestu komunističke partije* ukazuju na planetarno širenje buržoaskog načina proizvodnje:

Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvedu takozvanu civilizaciju, tj da postanu buržui. Jednom rečju, ona udešava svijet po svom vlastitom liku.²⁶⁸

²⁶⁵ David Miller, “How Neoliberalism Got Where It Is: Elite Planning, Corporate Lobbying and the Release of the Free Market”, in: Birch, Kean and Mykhnenko, Vlad (ed.). *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* (23–41), Zed Books, London and New York, 2010, pp 31.

²⁶⁶ Dejvid Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, nav. djelo, str. 95.

²⁶⁷ Wendy Brown, “Neoliberalism and the End of Liberal Democracy”, in *Endgework: Critical Essays on Knowledge and Politics* (37–59), Princeton University Press, Princeton and Oxford 2005, pp 38.

Marks i Engels ovdje ukazuju na unutarnju logiku kapitala, koji nastoji da temeljitijom eksploatacijom postojećih i pronalaženjem novih tržišta prevlada imanentne krize. To dovodi do širenja tržišta, i u najradikalnijem vidu sve podređuje buržoaskoj proizvodnji. Ovaj odnos Marks u trećem tomu *Kapitala* objašnjava na sljedeći način:

U srazmjeri prema stanovništvu ogromna proizvodna snaga koja se razvija u okviru kapitalističkog načina proizvodnje i – mada ne u istoj srazmjeri – porast kapital-vrijednosti (ne samo njihovog materijalnog supstrata), koje rastu mnogo brže nego stanovništvo, protivrječe i bazi koja u odnosu prema rastućem bogatstvu postaje sve uža...²⁶⁹

Sužavanje baze, u sklopu nove kapitalističke racionalnosti, nastoji se prevladati takvom podjelom svjetskog tržišta, u kojoj se proizvodnja izmješta prema cijeni radne snage, ne ostajući vezana ni za jednu određenu zemlju. S druge strane, proizvodi, od kojih je zarada višestruko uvećana u odnosu na sve troškove proizvodnje i transporta, namijenjeni su drugom dijelu svjetskog tržišta, stanovnicima onih zemalja u kojima je viši društveni standard. Tržište siromašnih zemalja je preplavljeno najprije nekvalitenom robom, a zatim i bankarskim kreditima uz pomoć kojih stanovništvo zadovoljava potrebe koje nameće savremeni svijet.

Kriza kapitalizma, koja je započela takvim sužavanjem baze da, u Americi, mnogi nijesu mogli da servisiraju dugove na osnovu hipotekarnih kredita za nekretnine, prevladana je na teret srednjeg staleža, iz novca poreskih obveznika. Povećanje profita otada se bazira na daljoj socijalnoj restrikciji, najvidljivijoj u zemljama Trećeg svijeta.

Ukoliko je kapitalu imanentno širenje, onda je racionalnost savremenog neoliberalnog kapitalizma – očekivana. Međutim, nijesu očekivani neposredni oblici, načini na koji se oblikuje i brani neoliberalna radikalizacija kapitalističke proizvodnje.

4.3.3. Kapital bez domovine

Posmatranu u istorijskom kontekstu, neoliberalna praksa izvjesno vrijeme je bila onemogućena postojanjem socijalističkog kolektivism. Međutim, urušavanje socijalističkog modela, koji je motivisao stvaranje „države blagostanja“, osobito u zemljama Zapadne Evrope – kao svojevrsan odgovor, odnosno preventivnu mjeru, koja je imala za cilj da

²⁶⁸ K. Marks, F. Engels, “Manifest komunističke partije” u *Manifest komunističke partije drugi programski spisi*, “Svijetlost”, Sarajevo, 1973, str 28.

²⁶⁹ Karl Marks, *Kapital III*, nav.djelo, str. 224.

preduprijedi opasnost od široke podrške socijalističkim idejama u ovim državama – otvara historijski prostor za različite vidove neoliberalne prakse.

Drugi značajan činilac je akumulacija kapitala u transnacionalnim kompanijama, koja je rezultirala uspostavljanjem posebnih odnosa moći, odnosno preokretanjem odnosa političkih i vojnih elita i elita kapitala.

Međunarodne finansijske strukture ograničavaju autonomiju nacionalnih država i kada je riječ o socijalnoj i zdravstvenoj politici, rasterećujući na taj način međunarodne investitore, stvarajući od mnogih zemalja trećeg svijeta prave „bescarinske zone“, u kojima ne vladaju gotovo nikakva načela zaštite zaposlenih.

S druge strane, investicije se sele u one djelove svijeta u kojima je moguće obezbijediti jeftinu radnu snagu i minimalane mjere zaštite radnika. Pritom, investitori nemaju nikakve obaveze prema ovim državama ni lokalnoj sredini, pa je čest slučaj zatvaranja fabrika, poslije samo nekoliko godina poslovanja, radi njihovog preseljenja u druge djelove svijeta, gdje su obezbijeđeni još bolji uslovi za oplodnju kapitala:

Sve veći broj korporacija postaje geocentričan, raskida sa posebnim lokalnim miljeom, sa lojalnošću prema svojim radnicima, lokalnim zajednicama i nacionalnim državama²⁷⁰.

Umjesto klasnih odnosa unutar nacionalnih država, globalizacija donosi formiranje svjetske vladajuće klase, koja je „na ekonomskom planu organizovana u Svjetsku banku, Međunarodni monetarni fond i Svjetsku trgovinsku organizaciju, na vojnom Organizaciju sjevernoatlantskog pakta, a na političkom u Organizaciju ujedinjenih nacija, u mjeri u kojoj birokratska mašinerija ove organizacije svojim činjenjem i nečinjenjem doprinosi legalizaciji kršenja Povelje UN i aminovanju osvajačkih ratova pod lažnim izgovorima zaštite svjetskog mira»²⁷¹.

Deregulacija se nameće kao imperativ i u razvijenim zemljama. Na primjer, Švedska, koja je decenijama važila za uzor „države blagostanja“, smanjila je socijalne izdatke sa 85 na 50 procenata, a najavljena je još restriktivnija politika. Drugim riječima, transnacionalni kapital nastoji da svuda u svijetu obezbijedi što efikasnije oblike oplodnje kapitala, tako da je primjetan proces smanjenja zaštite prava radnika i nezaposlenog stanovništva i u razvijenim zemljama²⁷².

²⁷⁰ Miroslav Pečujlić, *Globalizacija: dva lika sveta*, nav.djelo, str. 66.

²⁷¹ Vera Vratuša, „Globalizacija i desuverenizacija“, nav.djelo, str.217.

²⁷² Ramesh Mishra, *Globalizaton and the Welfare State*, Edvard Edgar (pub), Ltd, Glos, 1999, p XIII.

U funkciji održanja nivoa masovne potrošnje, u razvijenim zemljama nadnice ostaju na određenom nivou, ali je položaj zaposlenih sada prilagođen novom načinu poslovanja, koje nastoji da bude fleksibilno. Zaposleni rade pod ugovorima, na tri ili šest mjeseci, a zatim obnavljaju te ugovore tokom više godina, pa poslodavci nijesu u obavezi da im uplaćuju zdravstveno i penzijsko osiguranje²⁷³. U SAD i Velikoj Britaniji iz tog je razloga sve više radnika pod ugovorom, a ovakvo radno angažovanje će vrlo brzo postati dominantno u planetarnim okvirima.

Takođe, umjesto jasne piramidalne strukture, što pretpostavlja da se u okviru neke privredne organizacije radi jedinstveno, u ostvarivanju zajedničkog cilja, uveden je sistem interne konkurencije. Podstiče se interno nadmetanje među timovima, a ovakav odnos je racionlano opravdan jer dovodi do brzih rezultata, zanemarujuće „gubitničke“ ljudske resurse:

Na tržištima na kojima pobjednik dobija sve, ulozu su veći. Na internim tržištima stresni ulog je veći, pošto je nejasna granica između konkurenta i kolege²⁷⁴.

Sistem „pobjednik dobija sve“ rezultira uspostavljanjem sve veće nejednakosti unutar iste organizacije. Povećava se i nejednakost među društvenim klasama, a uporedo sa tim i nejednakost između pojedinih geografskih regija.

Samim tim, umjesno je govoriti o raslojavanju globalizovanog svijeta, odnosno ne samo o socijalnoj diferencijaciji, nego i jasnoj društvenoj podvojenosti konzumenata kulture.

Socijalno raslojavanje u svom najočiglednijem vidu ispoljava se putem diferencije na zemlje jeftine radne snage, i razvijene države u kojima se plasira roba proizvedena u «trećem svijetu». Poznat je podatak da fabrika Nyke svoje patike proizvodi u bescarinskim zonama širom svijeta, plaćajući radnike manje od 100 dolara mjesečno (za radno vrijeme u trajanju od 12 do 16 sati svakoga dana u nedjelji, bez prava na slobodne dane ili bolovanje) – dok ovu robu plasira u bogatim zemljama Zapada, jer je njeni proizvođači ne mogu priuštiti. Socijalno raslojavanje, u stvari, prisutno je i u bogatim zemljama. U državama u kojima je prihvatanje globalnih pravila proizvodnje i razmjene najveće, istovremeno se produbljuje i stepen socijalne nejednakosti. Prema podacima s početka ovog vijeka, socijalna diferencijacija se u Velikoj Britaniji, SAD i Novom Zelandu popela i do 20 procenata, u odnosu na vrijeme prije procesa globalnim promjenama uslovljene deregulacije²⁷⁵.

²⁷³ Ričard Senet, *Kultura novog kapitalizma*, nav.djelo, str. 44.

²⁷⁴ *Isto*, str. 47.

²⁷⁵ Andrew Thomas Kearny, *Globalization Ledger*, Global Business Policy Council, april 2000.

Isto tako, uočljiva je i diferencijacija među konzumentima kulture. Dok masovna kultura postaje planetarna pojava, koja poništava tradicionalne pristupe i zamagljuje nacionalnu kulturnu tradiciju ne samo u zemljama trećeg i četvrtog svijeta, nego i u ekonomski razvijenim državama – mogućnost konzumiranja vrhunske kulture, na planetarnom nivou, ostaje u posjedu najbogatijih slojeva stanovništva. To se na poseban način odnosi i na ideju dostupnosti informacija putem interneta. Iako široko dostupne, informacije konzumiraju pripadnici onih društvenih slojeva koji su već baštinjeni u određenom znanju ili kulturnim vrijednostima:

Može se reći da u savremenom dobu globalne informatičke kulture odvija i nova paradoksalna društvena diferencijacija na bogate i znanjem obrazovane i time sposobne za kritičku selekciju informacija, i na one koji to nisu. Kao posledica, pojavljuje se ogroman broj različitih ideoloških procedura selekcija, a time i društvo sastavljeno od niza individualnih identiteta, u kojem se društvenost obezbjeđuje isključivo putem medija...²⁷⁶

Iako u SAD oko 50 procenata stanovništva odlazi na visoke škole (za razliku od 0, 1 % fakultetski obrazovanih u Nigeriji), postoji jasna diferencija među univerzitetima, odnosno samo mali procenat, oko 7 procenata svih visokoobrazovanih ljudi je u prilici da pohađa prestižne fakultete, poput Kolumbije, Prinstona ili Harvarda²⁷⁷.

Teza o novom imperijalizmu pretpostavlja da su produbljeni odnosi iz postkolijalizma, u kome se svijet jasno mogao podijeliti na razvijene zemlje Zapada, i nekadašnje kolonije, privredno nerazvijene poslije povlačenja kolonizatora. Poslije sloma socijalizma, koji je jedno vrijeme bio prihvaćen od strane nekadašnjih kolonijalnih zemalja, u situaciji kada u planetarnim razmjerama dominira koncept liberalizma – mnoge od nekadašnjih kolonijalnih država prinuđene su da resurse prirodnih dobara i radne snage iznova stave na raspolaganje stranom kapitalu, ovoga puta multinacionalnim kompanijama.

Za razliku od starog kolonijalizma, novi ne pretpostavlja bilo kakav vid neposrednog vojnog angažovanja, niti neposredne uplive u funkcionisanje državnog aparata. Države, čije resurse opsjedaju međunarodne korporacije, prividno su slobodne u svom djelovanju, a u stvari uslovljene, jer ni državni aparati, ni domaća, komradosrska buržoazija, ne mogu opstati bez stranog kapitala, koji uslovljava sve teže socijalane okolnosti, za većinu stanovništva.

²⁷⁶ Зорица Томић, «Глобализација и интеркултурна комуникација, *Култура пописа*, Vol. VI, br. 11-12. Београд, 2009, стр 489-501.

²⁷⁷ Мiроslав Пећујић, *Globalizacija: dva lika sveta*, nav.djelo, str.115.

Država sada mora da privuče multinacionalne korporacije, sa svim onim što to podrazumijeva u smislu uskraćivanja podrške militantnom sindikalizmu i stimulanja globalnog kapitala, umjesto formiranja uslova u kojima se korporativna ekonomska politika sprovodi radi ostvarivanja koristi za naciju kao cjelinu.²⁷⁸

U odnosu na stari kolonijalizam, kada je investicioni kapital ulagao u nova tržišta, sada se ne radi o dominaciji jedne države drugom; više nema neposredne imperijalne sile, nego je nosilac imperijalnog odnosa sada interes multinacionalne kompanije, koja zaposjeda prvenstveno tržište radne snage. Kada je riječ o zemljama trećeg i četvrtog svijeta, u tom smislu, za razliku od nekadašnjeg imperijalizma, ne radi se dominantno o stvaranju novog tržišta, nego o temeljitijoj eksploataciji resursa, posebno radne snage.

4.4. Globalni kapital i država

Na osnovu onoga što smo do sada iznijeli, izgleda da je država, čiji je zadatak bio upravo homogenizacija, i zaštita domaće kapitalističke produkcije, prevaziđena, odnosno da globalizacija pretpostavlja postepeno odumiranje države, koja se, manje ili više, suprotstavlja neometanoj logici kapitala. Međutim, upravo logika kapitala, odnosno svjetsko slobodno tržište, zahtijevaju izvjesnu garanciju uspostavljenih odnosa. Država je u tom smislu potrebna, kako bi, s jedne strane, obezbijedila organizaciju sile, koje preko međunarodnih organizacija mogu da intervenišu svugdje u svijetu, a s druge, zaštitu nove kapitalističke proizvodnje.

Svojevrstu potvrdu ispravnosti navedenog uvida pruža nova knjiga Frensis Fukujame, *Građenje države*, u kojoj se, na gotovo iznenađujući način, poertava u kom pravcu treba usmjeriti državnu djelatnost i interes, a da to ne protivrječi interesima međunarodnog kapitala.

Fukujama još na početku ove knjige potvrđuje kako je glavna intencija djelovanja velikih međunarodnih organizacija, kao što su MMF, i Svjetska banka, ali i Vlade SAD, uspostavljanje mjera namijenjenih smanjenju uplitanja države u ekonomske poslove²⁷⁹. Ove mjere osmišljene su 1994. godine, i poznate su pod nazivom «Vašingtonski konsenzus».

Ekonomski stručnjaci, koje je predvodio Hantigton, ukazali su da državni sektori zemalja u razvoju predstavljaju prepreku ekonomskom rastu, i da se ta prepreka može

²⁷⁸ Kejt Neš, *Savremena politička sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str 62.

²⁷⁹ Frensis Fukujama, *Građenje države, nav. djelo*, str. 15.

otkloniti samo naglašenom liberalizacijom javnog sektora. Međutim, ističe Fukujama, iako su ove mjere napadane, kao potkopavanje suvereniteta, naročito država trećeg svijeta, kada je riječ o zemaljama u tranziciji, u osnovi ovih mjera, nije ideja da se države odreknu svoje političke uloge, nego da tu ulogu prilagode liberalnim principima – što već predstavlja jednu drastičnu političku promjenu.

Braneći ideju *Vašingtonskog konsenzusa*, Fukujama uspostavlja razliku između djelokruga državnog djelovanja, i snage države. Proširenje djelokruga djelovanja države, naročito kada je riječ o funkcijama, plod je socijalističkih revolucija. I država blagostanja, koja je znatno proširila svoj djelokrug, nastala je pod uticajem socijalističkog uređenja.

Širenje djelokruga, s druge strane, smatra Fukujama, donosi izvjesno slabljenje države. Bilo je i primjera jakih država, sa velikim djelokrugom, kakav je barem jedno vrijeme bio Sovjetski Savez, ali ovako široka moć podrazumijevala je radikalno sužavanje slobode i lične inicijative, što je vodilo neefikasnoj birokratizaciji društva, i neminovnom slabljenju snage države.

Idealan odnos djelokruga i snage Fukujama vidi u SAD, gdje se najprije ostvaruje ona državna moć o kojoj je pisao još Veber, a s druge strane, relativno uzak opseg djelovanja. Postavlja se pitanje, kako odrediti mjeru djelokruga državne snage. Fukujama na to pruža gotovo lakonski odgovor:

Većina ljudi će se složiti da mora da postoji određeni stepen hijerarhije: države moraju da omoguće javnosti red i odbranu od spoljašnje invazije, prije nego što joj pruže opšte zdravstveno osiguranje ili besplatno više obrazovanje.²⁸⁰

U minimalne funkcije države tako spadaju osnovna javna dobra, odnosno odbrana, red i zakon, zaštita svojinskih prava, makroekonomski menadžment, javno zdravstvo, poboljšanje jednakosti i zaštita siromašnih, dok bi daleko veći opseg podrazumijevala posebna briga o obrazovanju i životnoj sredini, regulisanje monopola, finansijska regulacija i socijalno osiguranje.

I kada je riječ o minimalnim funkcijama države, odbrana i zaštita svojinskih prava smatra se daleko pretežnijom od zdravstvene zaštite, što pokazuje upravo slučaj SAD, u kojima ne postoji opšta zdravstvena zaštita, već su besplatni samo oni njeni obavezni vidovi koji podrazumijevaju hitne medicinske intervencije (ali ne i besplatno liječenje bolesti koja je proizvela neko urgentno stanje).

²⁸⁰ *Isto*, str. 18.

Kombinujući moć državne intervencije i djelokrug funkcija države, Fukujama pravi koordinatni sistem, u kome se jasno izdvajaju četiri kvadrata. Tako kvadrat 1 pokriva polje velike moći države na veoma malom djelokrugu, kvadrat 2 veliku moć i vrlo širog opseg djelovanja, kvadrat 3 malu moć i mali opseg djelovanja, i kvadrat 4 veliki opseg ali malu moć države:

Sa stanovišta ekonomiste, optimalno mjesto je kvadrat 1, jer kombinuje ograničen opseg državnih funkcija sa visokom efektivnošću institucija. Ekonomski rast će naravno prestati ako se država suviše približi polaznoj tački ose, i ne bude u stanju da obavlja i najosovnije funkcije, kao što je zaštita svojinskih prava, ali takođe možemo pretpostaviti da će se rast to više usporavati, što se države više budu pomjerale po osi X.²⁸¹

Y skala ↑	Kvadrat 1 (velika moć – mali djelokrug)	Kvadrat 2 (velika moć – veliki djelokrug)
	Kvadrat 3 (mala moć – mali djelokrug)	Kvadrat 4 (mala moć – verliki djelokrug)
	X skala→	

Tabela 1: Korodinatni sistem odnosa djelokruga i moći države prema Fukujami²⁸²

Fukujama zapaža da posebnu opasnost predstavlja to što se u zemljama u tranziciji smanjuje djelokrug djelovanja države, ali se takođe urušava i njena moć, pa smanjenje socijalnih beneficija, ipak, ne dovodi do slobodnog stranog ulaganja, jer država nije u stanju da adekvatno zaštiti svojinu, odnosno uloženi kapital. S druge strane, Fukujama precizno navodi podatke koji pokazuju da se i razvijene države, koje su se ranije nalazile u kvadratu 3, sada u kvadratu 1, mada još uvijek postoje značajne razlike u njihovom položaju, pa tako i dalje postoje jasno uočljiva razlika između Francuske ili Japana sa jedne, i SAD, koja se nalaze u krajnje lijevom dijelu kvadrata 1, zauzimajući visoko mjesto u osi Y.

²⁸¹ Frensis Fukujama, *Gradenje države*, nav.djelo, str. 22.

²⁸² *Isto*, str. 112.

Smanjenje djelokruga države treba da dovede do ubrzanog ekonomskog razvoja. Ovaj razvoj, međutim, ne pretpostavlja razvitak socijalnih beneficija, nego prvenstveno ekonomsku efikasnost. Slobodni protok kapitala treba da omogući jeftina ulaganja u proizvodnju u slabo razvijenim zemljama. Ali, već u startu tu je uključeno i korišćenje jeftine radne snage. Samim tim, zbog male kupovne moći stanovništva, nema govora o razvoju lokalnih ekonomija, a i same strane investicije su samo privremene, pa fabrike lako mogu da budu zatvorene ukoliko se na nekom drugom dijelu svijeta stvore povoljniji, odnosno, jeftiniji uslovi za proizvodnju.

Na taj način stranim kompanijama je pružerna mogućnost da države uslovljavaju, tražeći sve veće beneficije i sve restriktivniju socijalnu politiku, a ovakvo miješanje u unutrašnju politiku uvijek se može pravdati ekonomskim interesima. Tako je i sama ideja jednakosti, koja treba da garantuje nepovredivost demokratskog odlučivanja, stavljena u službu nesputane slobode ulaganja, odnosno produkcije kapitala.

Fukujama ističe da su i one zemlje Zapada, u kojima je domen državnog uređenja različitih segmenata života bio veoma visok, napustile „socijalnu politiku“ polako sužavajući polje državnih intervencija. Ta se pojava naziva – *deregulacijom*. Uloga država sada pretpostavlja znatno uži obim stabilnosti, to jest država samo treba da garantuje stabilnost nestabilnog tržišta, koje je podređeno „slobodnoj ruci“ kretanja kapitala. Pa ipak, iza ove „nevidljive ruke tržišta“ ustvari prebiva vidljiva, moća pesnica „monopola na upotrebu sile“, odnosno državnih institucija koje praktično onemogućavaju primjenu drugačije prakse.

Monetarnom i fiskalnom politikom nacionalnih vlada, manje ili više očigledno, dominiraju, ustvari, činioци međunarodnog finansijskog tržišta, dovodeći u sumnju vrijednost mjera domaće ekonomske politike²⁸³. Međutim, ostaje otvoreno pitanje, da li su ovoj dominaciji međunarodnog kapitala jednako izložene sve zemlje, ili je ona najdominantnija u državama trećeg i četvrtog svijeta.

Nesumnjivo da su siromašne zemlje pretežno izložene grubom podrivanju suvereniteta, prema odredbama vestfalijanskog poretka. Međutim, to se ne odnosi u podjednakoј mjeri na moćne države²⁸⁴.

Mogli bismo reći da, dok se u oblasti ekonomske politike, u svim zemljama svijeta država ne samo povlači iz regulative, nego, kao što to pokazuju iskustva najnovije međunarodne ekonomske krize, služi interesima međunarodnog kapitala – u oblasti političke

²⁸³ Kejt Neš, *Savremena politička sociologija*, nav.djelo, str. 66.

²⁸⁴ Da je taj spoljašnji uticaj od koristi, kada se radi o zemljama koje nemaju «demokratsku tradiciju», na osoben način pokazuju Asemoglu i Robinson, u knjizi *Zašto narodi propadaju*.

suverenosti i dalje postoji jasna razlika između razvijenih i nerazvijenih zemalja. A ako imamo u vidu onu Fukujaminu izjavu, prema kojoj svjetski politički konsenzus, koji Fukujama razumije kao kantovski „vječni mir“ treba da bude obezbijeđen oblicima ekonomskih uslovljavanja, sprega ekonomije i politike potvrđuje međuzavisnost pravnih institucija i kapitalističke produkcije.

Asemoglu i Robinson i ovu razliku nastoje da objasne ukazujući na istorijske preduslove, koji su odredili da se samo u nekim zemljama svijeta, „kontigentno“ razviju uslovi za snažnu državu, koja pospješuje ekonomski prosperitet. Slučajnost, u određenim okolnostima, proizvodi kauzalni efekat, koji u sprezi sa drugim istorijskim okolnostima daje rezultat. Drugim riječima, određeni događaj, u razlilitim okolnostima, ne dovodi do iste posledice²⁸⁵.

Za autore ove knjige, prvi uzrok je – velika epidemija kuge, kojom je, najprije u Engleskoj, a potom i u drugim zemljama Zapadne Evrope, okončan feudalni društveni poredak. Kuga je prepolovila broj stanovnika u Evropi. Samim tim, znatno je smanjen broj radnika na feudima. Na Zapadu, ti su radnici tražili veća prava, što je ubrzo dovelo do ukidanja feudalnih odnosa – čime je otvoren put za industrijalizaciju (pored ostalog, omogućeno je slobodno kretanje to jest napuštanje feuda i nastanjivanje gradova). Na istoku su, međutim, zemljoposjednici, poslije epidemije kuge, širili svoje posjede, i tako nadomjestili nedostatak radne snage i izbjegli stvaranje institucija koje im nijesu odgovorale.

Autori ističu da su na Istoku gradovi bili slabiji i sa manjim brojem stanovnika, što je, takođe, onemogućilo „preraspodjelu resursa“, odnosno stvaranje uslova za drugačiji društveno-ekonomski poredak. Nasuprot tome, radna snaga na Zapadu je, oslobođena feudalnih nameta, globa i obaveza, postala ključni činilac tržište privrede. Kuga, koja je „slučajnost“, barem utoliko što predstavlja prirodni događaj, proizvodi pomenuti kauzalni efekat samo na Zapadu, gdje se zahvaljujući manjku radne snage stvaraju uslovi za ukidanje feudalnih zabrana, odnosno za inkluzivne institucije, koje omogućuje preduzetništvo i ekonomski razvoj. No, iako je crna smrt bila „ključna skretnica“ za razvoj tržišne ekonomije, ona ipak nije usloвила makar sličan slijed događaja na Istoku, gdje su se oformile ekstraktivne institucije, koje ne dopuštaju, ili barem ne nagrađuju preduzetništvo, pa samim tim ne podstiču tehnološki razvoj, neophodan za ekonomski prosperitet.

Različiti efekat jednog istog uzroka, pokazuje da je „neopravdano pretpostaviti da će

²⁸⁵ *Isto*, str. 101.

svaka ključna skretnica dovesti do uspješne političke revolucije“²⁸⁶ Na Zapadu je došlo do takozvane „blagotvorne spirale“, a na Istoku do „uklete spirale“ ekstraktivnih institucija. Autori zato ističu da posljedica (stvaranje inkluzivnih institucija) nastaje iz „interakcije ključnih skretnica“²⁸⁷, što će reći da crna smrt, kao uzrok, tek u interakciji sa određenim osobenostima na Zapadu (veći i jači gradovi, izostanak ukрупnjavanja posjeda), dovodi do inkluzivnosti, a na osnovu toga dolazi do boljih uslova za industrijalizaciju.

Nadalje, Ansemoglu i Robinson pokazuju da uočenu uzročno-posledičnu vezu inkluzivnih institucija i ekonomskog prosperiteta ne dovodi u pitanje činjenica da su neke od zemalja ekstraktivnog političkog sistema, kao što su SSSR i Kina, u jednom periodu, ostvarile značajan privredni rast. Autori ističu da ekstraktivni sistemi ne podstiču tehnološki razvoj, zato što ne pružaju motivaciju niti za inovacije, niti za preduzetništvo, cementirajući postojeću produktivnost i načine privređivanja. Iz tog je razloga, poslije kratkotrajnog uspjeha u SSSR-u, postignutog preraspodjelom resursa radne snage, zbog rigidnog rukovođenja partije, neminovno je došlo do „zatvaranja“ inovativnosti, u tehnološkom razvoju i proizvodnji²⁸⁸.

Novi svjetski poredak, koji treba da donese nesputano prihvatanje načela liberalne demokratije, opravdava se samom različitom startnom pozicijom između zemalja koje garantuju demokratsko uređenje, ovdje razumijevano u smislu okvira koji omogućuju ekonomski razvoj, i onih drugih, u kojima tradicija ne dozvoljava ovaj globalizacijski zahvat.

Tako, prilikom ocrtavanja odgovora na drugo pitanje, koje smo postavili na početku ovog dijela rada, da li se u ekonomskom „novom imperijalizmu“ iscrpljuje značenje pojma globalizacije, treba imati u vidu da međunarodne pravne i političke institucije nijesu imune na uticaje pojedinih država, koje se na međunarodnoj sceni javljaju kao zaštitnici samog neoliberalnog poretka.

4.5. Globalizacija i demokratija

Teoretičari demokratije, svejedno da li se radi o onima posmodernističke provenijencije, ili o njihovim kritičarima, slažu se u ocjeni da je u savremenom svijetu,

²⁸⁶ *Isto*, str. 126.

²⁸⁷ *Isto*, str. 134.

²⁸⁸ *Isto*, str. 139.

upravo zahvaljujući globalnim procesima, demokratija, kao institucija u kojoj se donose političke odluke neposrednim izborom članova društva, krajnje relativizovana.

Tako je prema Ofeu (C. Offe), kompleksnost društva, njegova izdijeljenost na „specijalizovane podsisteme, od klasnih struktura do političkih identiteta, onemogućuje koncept demokratskog odlučivanja u klasičnom smislu riječi²⁸⁹.

Postoji više uzroka ove kompleksnosti, koja nije mimoišla ni nekadašnje proleterse klase. Podjela je prisutna i u buržoaskom svijetu, i u najšire posmatranoj javnoj sferi, iz čega ishodi sve veća parcijalizacija interesa. Za razliku od jake države iz vremena „socijalnog kapitalizma“, globalizacija prema Ofeu bitno oslabljuje državu, koja više, u okvirima svojih institucija, ne može da savlada pomenutu kompleksnost. Umjesto univerzalnih zakona, iz tog razloga, vidimo samo zaštitu parcijalnih prava, do koje dolazi nasumice, u situacijama određenog društvenog pritiska.

Samim tim, u procesu demokratskog odlučivanja sada dominiraju partije, kao medijumi koji prenose određene zahtjeve biračkog tijela, nezavisno od bilo kakvih principijelnih programa. Danilo Zolo (D. Zolo) ističe da je u savremenoj državi na djelu isključivo međusobno nadmetanje političkih partija za glasove građana. Pojedinci ne mogu da učestvuju u odlučivanju, nego se ono, prema Šumperterovom (Schumpeter) modelu, obavlja posredstvom izabranih stručnjaka.

Partije, prema tome, ne nude nikakve radikalno drugačije političke programe, već primičući se centru u političkom spektru, približavaju neartikulisanim i često samoprotivječnim zahtjevima određenih društvenih grupa. S druge strane, skoro sve partije usvajaju principe liberalne demokratije, uključujući i meku ljevicu (koja učestvuje u parlamentarnom životu) i naglašeno desničarske partije. U tom smislu, ni u opštem smislu, demokratija više ne nudi nikakav izbor, osim privremenog poboljšanja položaja nekih društvenih grupa – homoseksualaca, transvestita i slično²⁹⁰.

Ne može se previdjeti neposredna uloga globalizacije u ovakvom stanju stvari. Prevalenciju ekonomije i birokratskih mjera države, koncentrisane na zaštitu logike kapitala, ne poriče ni Jürgen Habermas (Jürgen Habermas), prema kome je takozvani “životni svijet” ugrožen ekonomskim faktorima, odnosno uplivom interesa kapitala i državne birokratije u zajednicu, iako Habermas smatra da se, uprkos tome, u životnom svijetu ipak mogu

²⁸⁹ Claus Offe, *Modernity and the State: East, West*, Polity Press, Cambridge, 1996, pp 13.

²⁹⁰ Danilo Zolo, *Complexity and Democracy: a Realist Approach*, Polity Press: Cambridge, 1992, pp 78.

racionalno uspostaviti određeni univerzalni ljudski interesi, odnosno diskurzivitet uma, zasnovan na univerzalnoj komunikacionoj zajednici²⁹¹.

Ekspanzionističke potrebe kapitalističke ekonomije prilagođavaju demokratiju liberalizmu, insistirajući upravo na kompleksnosti samog procesa kapitalističke produkcije. Dokokratija se tako svodi na javnost, na puko obavještavanje o onome što se događa na planu globalnih ekonomskih procesa, ili političkih principa koji treba da garantuju slobodu tržišta²⁹². Tako se putem medija zapravo brane liberalni principi, a onda nameće njihovo prihvatanje, putem odlučivanja u parlamentu, u kome poslanici zastupaju interese partija, a ne neposrednih birača. Kako je opstanak samog mehanizma države podređen ekonomskoj efikasnosti, s one strane nacionalnog ekonomskog razvoja, ekspanzionistička politika nameće djelovanje koje nije u interesu neposrednih birača, čiju volju treba da reprezentuju poslanici u parlamentu.²⁹³

S druge strane, ima i autora marksističke provenijencije koji smatraju da je osnovni nedostatak socijalističkog uređenja, zbog čega je on zavšio u despotizmu, zapravo nedostatak demokratskih institucija kapitalističkog svijeta, koje je u socijalizmu trebalo revolucionisati. Milan Kangrga je u nizu tekstova navodio kako je nacionalizam zapadanje u predpolitičko stanje, dakle, stanje prije uspostavljanja kapitalističkog pravnog poretka, u kome je u centru - građanin²⁹⁴. Kompleksnost društvenih prilika tako se može posmatrati i kao „ernifikacija politike“, koja, kako to kaže Ofi, predstavlja jedan od načina razbijanja građanskog identiteta. Žarko Puhovski je takođe ukazivao na ovo raspadanje identiteta, koje razbija i jasnu klasnu-ideološku razliku²⁹⁵.

Međutim, kada se kao pozitivan efekat globalizacije navodi proces uspostavljanja demokratskih društava, naročito u onim državama gdje je nekada vladala diktatura, često se previđa da je u pomenutim društvima umjesto diktatorskih režima uspostavljena takozvana „demokratija niskog intenziteta“, odnosno poliarhija, dok je, s druge strane, cjelokupan politički sistem uređen prema interesima transnacionalnog kapitala.

Tako Ralf Darendorf razvija teoriju „demokratske revolucije“, koja podrazumijeva ponovno uspostavljanje građanskih vrijednosti, društvenih ovlašćenja građanstva i prava izbora, koji stvaraju uslove za preduzimačku inicijativu i inovativni duh²⁹⁶. Osim toga što se

²⁹¹ Karl Oto Apel, *Transformacija filozofije*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1980, str 27 i dalje.

²⁹² David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford, 1989, pp 26.

²⁹³ *Ibid*, pp 43.

²⁹⁴ Milan Kangrga, *Filozofija i društveni život*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1988. str 187 i dalje.

²⁹⁵ Vukašin Pavlović, *Društveni pokreti i promene*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str 64.

²⁹⁶ *Isto*, str. 66.

pojam revolucije ovdje uzima u sasvim suženom²⁹⁷ i naglašeno ideološkom značenju, Darendorf ne pruža nikakvu vjerodostojnu argumentaciju, prema kojoj bi liberalne vrijednosti racionlano opravdao kao društveno fiksirane, osim sasvim profane i paušalne ocjene da su i komunizam i socijaldemokratija iscrpljeni.

Darendorf, govoreći o fazama demokratske revolucije, smatra kako se najprije moraju uspostaviti konstitucionalne promjene, u smislu ustava, a potom da uslijede ekonomske i političke reforme, koje sprovode političari. Dakle, tek pošto se uspostavi jedan liberalni poredak, čije formiranje nipošto nije demokratsko, mogu na scenu da stupe civilna društva, čiji je zadatak sâmo uspostavljanje građanskih inicijativa u tom već zadatom i određenom političkom okviru. U tom smislu, „zakoni i poreski principi treba da pospješuju formiranje dobrotvornih i filantropskih fondacija i različite modele solidarne pomoći i subvencija“²⁹⁸. Pomenuto „pospješivanje“, međutim, nije u formi obaveze, u duhu još hajekovskog zaziranja od „vezivanja ruku“ preduzetništvu regulativnim socijalnim mjerama države.

Ukoliko imamo u vidu da su građanske inicijative određene liberalnim pravilima igre, koje su uzete kao aksiomi društvenog djelovanja, onda je ono što Darendorf naziva revolucijom u stvari kontrarevolucija, odnosno jedan u osnovi antimoderan čin, jer iznova, kao u antičkom kontekstu, pretpostavlja određenu kauzalnost koja se protivi promjeni, kao zadati prirodno-socijalni prostor. Razumije se, ovdje nije riječ o premodernom kontekstu, jer se u osnovi samo brani jedan proizvedeni socijalni poredak, koji treba da služi određenom društvenom sloju, predstavnicima velikih kompanija kojima pogoduje deregulativna politika.

Pojam demokratije, kojim se operiše u javnom mnjenju, često je apstrahovan od njegovog stvarnog sadržaja. Uprkos tome što imamo predstavu o demokratiji, stalno se miješaju njena istorijska i savremena određenja. Problem ostaje i nakon uvođenja dihotomije predstavnička/neposredna demokratija, jer se tada prožimaju normativni i deskriptivni plan ovog pojma. Stoga valja postaviti pitanje nije li demokratija paralogizam u kantovskom smislu, neka ekvivokacija, drugim riječima, može li se o njoj govoriti u jednini²⁹⁹.

²⁹⁷ Vidjeti u Mihailo Đurić, *Utopija izmene sveta*, Insitut društvenih nauka/Prosveta, Beograd, 1979, str 20 i dalje.

²⁹⁸ Vukašin Pavlović, *Društveni pokreti i promene*, nav.djelo, str. 67.

²⁹⁹ Uprkos njegovim razlikama i metamorfozama, ipak je moguće utvrditi zajedničko jezgro fenomena demokratije. Ono je dato u čuvenoj Periklovoj nadgrobnoj besjedi koju prenosi Tukidid. Perikle govori o demokratiji kao narodnoj vladavini, podrazumijevajući pod tim oslanjanje na sve, odnosno većinu, a ne na pojedinca. Spominje se i jednakost pred zakonom, kao i to da se svako cijeni po vrlini, ličnoj vrijednosti, a ne po porijeklu ili bogatstvu. Takođe, svi treba da učestvuju u vlasti i poslovima države. Sada se postavlja pitanje kako je moguće da su najumniji ljudi antike bili toliko surovi u kritici demokratskog poretka. Odgovor je u uzimanju u obzir razlike između normativnog i deskriptivnog plana - od Solona, preko Klistena, do Platonove kritike, prošlo je nekih stotina godina, i demokratsko uređenje je uveliko odudaralo od Periklovog ideala. Došlo je do

Ipak, u naše vrijeme, povodom demokratije, vlada neka vrsta opšte saglasnosti. A kada svi ispovijedaju demokratsku vjeru, valja podozrevati da demokratija više ništa određeno ne znači. Ona postaje slična Roršahovoj mrlji.

Na taj način, demokratija u stvari postaje populizam, koji može biti *pokret*, u smislu zahtjeva neke društvene grupacije koja još nije dospjela do svog subjektiviteta, ili *ideologija*, kada se suženo pravo odlučivanja predstavlja kao demokratski potencijal društva.³⁰⁰

Suočeni sa samorazumljivošću demokratije, bliži smo njenom zahvatanju ako ovu evidenciju tretiramo kao epistemološku prepreku. Na djelu je, naime, apologetska tendencija koja demokratiju pretvara u fetiš³⁰¹. A fetiši su evidencije koje same sobom zakrivaju uslove svoje produkcije. Kao što su evidencije epistemološke prepreke proizvodnji saznanja, tako je demokratska evidencija danas ne samo epistemološka, već i politička prepreka za jednu radikalnu, emancipatorsku politiku. Stoga je prvi korak u savladavanju ove prepreke, smatra Mladen Kozomara, očuvanje emancipatorskog karaktera demokratskih vrijednosti: demokratiju treba da zaštititi od zaštitnika demokratije³⁰².

Sljedeći korak bio bi razumijevanje kriznog karaktera modernog doba. Polovinom XIX vijeka Marks pravi odlučne prodore u poimanju permanentnih kriznih procesa, otkrivanjem da je u središtu ovog „varvarstva“ civilizatorski rad kapitala. Kapitalizam gradi svijet tako što se stalno suočava sa imanentnom krizom, nastojeći da osigura višak

kvarenja političke supstance, na vidjelo je izbila negativna, mračna strana atinskog ustrojstva koja je, između ostalog, odvela Sokrata u smrt. Iz takvog iskustva rađa se kritika demokratije. Jedno od njenih težišta je argument iz nekompetencije - svaki posao zahtijeva određeno znanje, ali kao da upravljanje državom ne zahtijeva nikakvo znanje. Zato je, zbog oslanjanja na mnoštvo, demokratska vlast nekompetentna i neefikasna. Sljedeći je argument iz neuračunljivosti, po kome je narod zapravo najgori tiranin. Opet je konkretno iskustvo u osnovi ovog argumenta; jednom prilikom Atinjani su pogubili svoje oficire zbog neuspjeha flote, a poslije je svetina pogubila one koji su je naveli na taj čin.

Moderna parlamentarna demokratija ima u vidu Sokratovu, Platonovu i Aristotelovu kritiku. Ona insistira na konzistentnoj, racionalnoj i efikasnoj politici, odnosno na kompetentnom odlučivanju, uz očuvanje izvornog principa uključivanja svih u donošenje odluka. Ali, predstavnička demokratija stvara nove probleme, naročito problem depolitizacije, građanske apatije, zbog koje veze između onih koji biraju i onih koji su izabrani postaju sve labavije i neizvjesnije. Na kraju se predstavnička demokratija pretvara u izbornu oligarhiju. Tu je i problem nejednakosti - evidentne socijalne, materijalne nejednakosti otežavaju učešće u političkom životu. Aristotel, kasnije Ruso, tvrdili su da demokratsko uređenje teško podnosi velike razlike u imetku.

Pored ovih, poslednje dvije decenije donijele su dva nova problema: pojava demokratske imperije koja otkriva napetost između partikularnog i univerzalnog, i proces globalizacije koji dovodi u pitanje smisao demokratije vezane za nacionalni plan. Dolazi do hlapljenja dotadašnjeg pojma suvereniteta, prenošenjem sfere odlučivanja na globalni, nadnacionalni plan. To iziskuje dva moguća odgovora, postepeni rad na stvaranju svjetske vlade ili svjetske države, ili reafirmaciju ideje nacionalnog suvereniteta smanjenjem uticaja nadnacionalnih institucija. Held i Habermas imaju viziju globalne demokratije bez globalne države, u kojoj se presudan značaj daje globalnim nevladinim organizacijama i njihovom moralnom pritisku. Vidi u R. Radovanović, *Demokratija*, Podgorica 2004, str 15 i dalje.

³⁰⁰ Čedomir Čupić, Milica Joković, „Populizam i ogoljeni pragmatizam“ u Zoran Lutovac (ur.), *Populizam*, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd, 2017.

³⁰¹ Зоран Видојевић, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Београд, 2010, стр 186.

³⁰² Младен Козомара, *Политичка онтологија*, рукопис, стр 293.

vrijednosti. Demokratija nastaje u tom procesu krize, ona je uvijek odgovor na krizu, nastojanje da se sistemom društvenih promjena u pravnoj i ekonomskoj sferi obezbijedi razvoj kapitalističke produkcije³⁰³.

Uprkos tome, na kraju epohe primjećuju se znaci preporoda apologetike tog suženog pojma demokratije. Pored otvorenih trijumfalističkih pohoda kao kod Fukujame, apologetika se nerijetko izdaje za kritiku. Sve su nametljiviji oblici apologetskog revizionizma najstrašnije plaćenih kritičkih iskustava. I na lokalnom *patološkom* materijalu, koji pokazuje neprincipijelno političko djelovanje, prema Kozomari, može se vidjeti istorijski revizionizam koji se izdaje za kritiku³⁰⁴.

Bez dovođenja u vezu demokratskih vrijednosti i zakona vrijednosti, nemoguć je proboj apologetskog isticanja demokratije. Moderna demokratija je dio šireg kriznog procesa koji se ne može razumjeti bez uzimanja u obzir procesa kapitalističke reprodukcije. U suprotnom, isprazan govor o demokratiji i dalje će pervertirati govor i praksu, i baš zato što je prazan, svi se opsesivno vezuju, što je besmislenije, to je opsesivnije. Takvu jednu crnu rupu danas predstavlja topos demokratije. U tom grotesknom zamešateljstvu lako se previđa da hegemonija treba da prikrije kritičke uslove svoje mogućnosti. Demokratija, naime, može da bude u krizi prije svega zato što ona uvijek jeste kriza; ona nema osnove, ni na čemu ne počiva, ona stabilizuje krizu time što je izaziva. Tako shvaćena demokratija ispostavlja se kao racionalni ishod slobodne igre energija koja daje svima jednake šanse za donošenje odluka koje su u javnom interesu³⁰⁵. Savremena demokratija, naprotiv, sama sobom prikriva vezu sa klasnim sukobima. Stoga demokratija istovremeno predstavlja oblik univerzalne emancipacije, ali i način da se ta emancipacija osujeti.³⁰⁶

Danas je vladajući topos liberalne demokratije. A liberalna demokratija, to ne treba smetnuti s uma, predmet je ideološkog i teorijskog spora. Uprkos tom spornom karakteru, dominantan je liberalizam u *gnjecavom smislu*. Govori se o „otvorenom društvu“, a svako alternativno rješenje smatra se „konzervativnim“ ili „totalitarnim“³⁰⁷. Tako se u izvještaju Trilateralne komisije, koji je potpisao Hantington, kaže da moramo da se rasteretimo zahtjeva i očekivanja od demokratije, shvaćene u socijalnom smislu. Neoliberalizam stoga u svojoj

³⁰³ Рајнхарт Козелек, *Критика и криза*, Плато, Београд, 1997, стр 79.

³⁰⁴ Младен Козомара, „Историјски ревизионизам: историјски суд и историја као суд“, у Срђан Николић (ур) *Историјски ревизионизам и актуелна криза*, Филозофска комуна, Београд, 2010, стр 61-70

³⁰⁵ Младен Козомара, *Политичка онтологија*, нав.дјело, стр. 216.

³⁰⁶ Херберт Маркузе, *Ум и револуција*, Свјетлост, Сарајево, 1987, стр. 129.

³⁰⁷ Мирослав Н. Јовановић, „Глобализација и европске вредности“, *Глобализација*, Београдска отворена школа, Београд, 2007, стр 36. <http://www.bos.org.yu>, датум приступа: 12. 02. 2017.

osnovi ima demontiranje radikalnih oblika participacije. To je njegova suština koja se prikriva frazama o individualnim političkim slobodama.

Među mnogim filozofima današnjice, Bodrijar se ističe svojim pokušajem da zahvati krizu savremenosti. Njegova vizija stvarnosti krajnje je pesimistična. U osnovi sistema on razotkriva težnju za potpunom kontrolom i dominacijom. Glavni obrazac dominacije kojim se sistem koristi je simulacija, kao produkcija privida. Stvarnošću vlada privid, tačnije, izbrisana je svaka razlika između stvarnosti i privida, a svijet u kojem živimo predstavlja hibridnu mješavinu to dvoje: hiperrealnost, ili virtuelnu stvarnost, u kojoj ništa više nije kako jeste. Za Bodrijara, svaki pokušaj borbe protiv sistema ima tendenciju da se izjalovi. Bitna je karakteristika sistema da svaki napad na sebe nastoji da asimiluje, tako što će ga iskoristiti za dodatno širenje i povećanje svoje moći – za svoje sopstveno jačanje i učvršćivanje³⁰⁸.

Jasno je da ono što Bodrijar naziva sistemom predstavlja vladajuću paradigmu savremene stvarnosti: demokratiju. To „nešto“ što se maskira kao demokratija, simulirajući odlike demokratskog sistema u stvari ima za cilj samo jedno: ostvarenje dominacije, i čiste moći. Demokratija je danas ono što sebe naziva demokratijom, i to što sebe sâmo tako naziva, smatra da je demokratija sve ono što ono sâmo propiše. Temeljna načela demokratije ne važe čak ni imanentno, unutar granica demokratski omeđenog svijeta (iako se predstavlja kao da to jeste slučaj). Ostatak čovječanstva, s druge strane, trpi posledice agresivne spoljne politike i vizure koja sve „ostale“ apriori određuje kao „ostale“, divlji i necivilizovani svijet, prema kojem se tako treba i ponašati. Tu se, smatra Bodrijar, bolje nego igdje, otkriva licemerje borbe za slobode i ljudska prava. Na taj način možemo vidjeti kako se pravna država, kao jedan od temeljnih ideala demokratije, lako preokreće u pravo države. Sila je drugo lice savremene demokratije. U demokratskim društvima, slobode i ljudska prava poštuju se sve dok bivaju određene i doslovce korisne unutar konteksta sistema – ukoliko dođu u konflikt sa sistemom, sa njima se najsirovije obračunava.

Treba, međutim, postaviti pitanje, i Bodrijar to pitanje i postavlja: da li je vizija koju nam sistem nameće nužno pesimistična, kako se upravo pokazalo, ili sistem, pak, pokazuje izvjesne nedostatke? Da li je sistem bušan? Posmatrano na duže staze, sistem otkriva sopstvenu lomljivost i paradoksalnu nestabilnost. Ta lomljivost i paradoksalnost otkrivaju se u nekontrolisanom upadu spoljašnjosti (realnosti) u tijelo i strukturu sistema – upadu koji za sistem, i povratno za stvarnost, ima katastrofične posledice. Sistem nije u stanju da ovlada

³⁰⁸ Жан Бодријар, *Симулација и симолакруми*, ОП Светови, Нови Сад, 1991, стр 6 и даље.

haosom. Tako se, kao naličje, kao drugo lice sistema, pojavljuje upravo haos. S jedne strane, dakle, Bodrijar ističe težnju sistema za potpunom kontrolom i dominacijom, s druge strane, tome se opiru neprestani upadi spoljašnjosti.

Nestabilnost sistema spram samoga sebe, suštinska nemogućnost apsolutne kontrole, počiva na činjenici da male promjene u sistemu mogu da dovedu do neproračunljivih globalnih promjena. U svrhu ostvarenja potpune, savršene kontrole, demokratija je razvila visoki stepen sofisticiranosti, koji se sada, povratno, pokazuje kao prepreka ostvarenju dominacije. Upravo zato što je sistem dominacije i manipulacije toliko kompleksan, pokazuje se nemogućim držati sve njegove sfere pod kontrolom. Jedanaesti septembar predstavlja čin simboličkog odgovora. Kao udar na simbole moći sistema, on predstavlja odgovor ostatka svijeta na postojanje jednog ekskluzivnog centra moći koji bi upravljao čitavim svijetom, na činjenicu da nikada više moći nije bilo lokalizovano na manjem prostoru; konačno, na nasilje i nametanje jednog standarda i vizure jednog dijela čovječanstva drugom dijelu, pod maskom borbe za slobodu, ljudska prava i ravnopravnost. Zato se može zaključiti da stvarnost ne prašta pokušaje da bude manipulisana i instrumentalizovana³⁰⁹.

Neoliberali vrlo jasno razdvajaju ljudska i socijalno-ekonomska prava. Po njima, građansko društvo je područje u kome javna sfera ne treba da zadire u privatnu, minimalna država treba samo da omogući slobodno razvijanje privatnih snaga. Nema supstancijalnog dobra - javni interes je jedino da se slobodno razvijaju privatni interesi. Istorijski uzroci prodora neoliberalizma su teškoće u reprodukciji i akumulaciji kapitala, nastale razvojem države blagostanja, odnosno demokratskim zahtjevima u socijalnoj oblasti. Zbog toga, neoliberali insistiraju na restrikciji ovih zahtjeva. Neki među njima otvoreno koriste formulu „slobodno tržište plus demokratija“, sa jasnom intencijom da na tržištu demokratski proces ne može da bude relevantan. Međutim, umjesto ovoga, teorijski i praktički jasnog koncepta, na javnoj sceni dominira drugačiji koncept „liberalizma“, po kome se on shvata kao nekakvo zalaganje za permisivnost, toleranciju itd. Riječ je o ideološkoj hegemoniji koja treba da prikrije istinsku prirodu liberalizma. Na djelu je društvena stihija, a njene konceptualizacije su najčešće stereotipi. Jedan od tih je i gornje (samo)razumijevanje liberalizma u javnosti. Produbljena istorijska analiza mora da uzme u obzir ovu dimenziju³¹⁰.

Kroz marksističku tradiciju, i kroz Fukoovu analizu, provlači se motiv da liberalni model ne može da objasni cijelu društvenu stvarnost. Demokratija naprosto uključuje i

³⁰⁹ Жан Бодријар, *Дух тероризма*, Архипелаг, Београд, 2007, стр 66 и даље.

³¹⁰ Младен Козомара, *Политичка онтологија*, нав.дјело, стр. 316.

jednakost i slobodu, a temeljna vrijednost je sloboda. Lenjin u tom smislu nastupa kao radikalni demokrata, pošto su građanske revolucije imale svoju granicu u buržoaskoj komponenti, u shvatanju građanina kao buržuja. Stoga demokratski razvoj nije doveden do kraja; u Oktobarskoj revoluciji pokušava se, posredstvom sovjeta, uvođenje elemenata neposredne demokratije. Države koje nastaju u okviru istočnog bloka nazivaju se demokratskim republikama, i kao njihova legitimacija uzima se narodna demokratija, a ne buržoaska. Naspram ovoga, vremenom dolazi do ideološke konfuzije oko građanskog društva. Od šezdesetih godina na Zapadu se ne govori više o buržoaziji, već samo o građanskom. A od osamdesetih godina dolazi do organizovanog zaborava, ideološke kampanje koja završava trijumfalističkim diskursom o „kraju istorije“ i pobjedi liberalne demokratije. Apologetika funkcioniše tako što se istorijska složenost amputira, a isto važi i za onog koji ne želi da prizna probleme u razvoju socijalizma³¹¹.

4.6. Globalizacija i tranzicija

Opšte značenje pojma “trazicija” (prelaz, prelaženje, “pretapanje”) uveliko sugerišu njegov savremeni sadržaj. Tranzicija tako označava proces prelaska nekadašnjih socijalističkih zemalja u kapitalističko društveno uređenje, odnosno transformaciju svojine (iz državne i društvene u privatnu), pospješivanje privatne inicijative i preduzetničkog duha i uspostavljanje institucija građanskog društva, uključujući višepartijski sistem, jasnu i striktnu podjelu vlasti.

4.6.1. Demokratija i tranzicija

Razumijevanje tranzicije kao posledice globalizacije (razumijevane kao etape kapitalističke produkcije svijeta), suočeno je sa drugačijim pristupima, koji pomenute promjene ne dovode u vezu sa ekonomskim faktorima. Ustvari, čak ni svi zastupnici takozvanih strukturalnih teorija demokratske trazicije ne zastupaju stanovište da su globalno-ekonomske promjene osnovni uzrok tranzicionih procesa³¹².

Promjene u načinu ekonomskog funkcionisanja društva, međutim, teoretski se dovode u vezu sa takozvanim demokratskim promjenama. Ekonomsku tranziciju, prema tome, prati demokratska trazicija, koja pretpostavlja zamjenu autoritarnog načina upravljanja državom

³¹¹ *Isto*, str 118.

³¹² O teorijama demokratske tranzicije vidi u Vukašin Pavlović, *Društveni pokreti i promene*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str 62 i dalje.

demokratskim procedurama izbora vlasti, kao i jasnom i strogom podjelom na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Ovdje se, dakle, polazi od uvjerenja da je u socijalističkim zemljama demokratija nerazvijena, odnosno da su demokratski sistemi svojstveni onim državama u kojima je razvijeno liberalno tržište.

Ukoliko imamo u vidu određene rezerve koje teoretičari liberalizma imaju kada je riječ o demokratiji, uključujući i Hajekovo implicitno priznanje da je neodređena demokratija, koja bi mogla da mirno dovede do ograničenja slobode tržišnog poslovanja predstavlja populističku politiku, koja je jedan od “puteva u ropstvo”, primjereno je zapitati se o kakvoj je demokratizaciji riječ, odnosno može li se konstatacija da je demokratizacija oblik uređenja društva zastupljen u zemljama Zapada naprosto činjenica? Šta, ustvari podrazumijeva ovaj proces demokratske tranzicije?

Da se demokratizacija društva mora dovoditi u vezu sa ekonomskom tranzicijom, pokazuje stavovi Rafa Dorendorfa. Prema njemu, društvena ovlašćena građanstva, odnosno mogućnost izbora, omogućuju razvoj preduzetničkog duha³¹³. Drugim riječima, demokratizacija treba da omogući slobodnu inicijativu, dakle, slobodu preduzetništva. To, sa druge strane, znači da demokratizacija već pretpostavlja određno ekonomsko uređenje, koje samo po sebi mora ostati neupitno, odnosno izvan opsega demokratskog odlučivanja. Drugim riječima, u ovom Dorendorfovom stavu vidimo upravo ono Hajekovo zaziranje od “poupističke demokratije”.

S druge strane, socijalističko uređenje pretpostavljalo je proces samoupravg odlučivanja, koji je, upravo zbog svojih populističkih konsekvenci bio predmet kritike ekonomskih stručnjaka sa Zapada. Samoupravni model, uz sve ograničenosti i teškoće koje su poratile njegovo sprovođenje, ipak je podrazumijevao vid neposredne demokratije, koji je zadirao u ekonomsku sferu. Tačno je da sami principi društvene raspodjele nijesu mogli da budu dovedeni u pitanje, ali to isto važi i za princip slobodnog tržišta u liberalizmu.

Postoje i marksistički filozofi koji su socijalističko uređenje, pa i ono kakvo je postojalo u nekadašnjoj SFRJ kritikovali, smatrajući da se istinski socijalizam može razviti samo iz građanskog društva, onda kada su zadobijene slobode i prava kakva nudi upravo kapitalistički poredak, odnosno da je “preskakanje” ovih dostignuća građanskog društva, i nekakav brži put u socijalizam uvijek u opasnosti od nacionlaizma, koji ostaje ispod nivoa građanskog društva. Ovo stanovište najdoslednije je zastupao Milan Kangrga, koji u jednom intrevju doslovno kaže:

³¹³ *Isto*, str. 68.

Bez elementarnih građanskih i ljudskih prava i slobode nema ni početnog praga, ni traga od socijalizma. A građanski ih je svijet u svom usponu proklamirao kao *contitio sine qua non* modernog, europskog, ljudskog opstanka, u kojem je čovjek po sebi, kao takav, *jedina i najviša vrijednost*³¹⁴.

No, sada se postavlja pitanje, kako afirmisati slobode i prava građanina, kao političkog subjekta koji je prevazišao, kako to kaže Kangrga, rodovsko-plemenski poredak, a prenebregnuti zahtjeve liberalizma, koji se ustvari protivi svakom kolektivističkom duhu – kakav nužno proizlazi iz radikalne demokratije. Ovu suprotnost zapazio je još Tokvil, ukazujući na opasnost da demokratija lako može skliznuti u tiraniju većine. Luis Harc smatra da je samo liberalno ustrojstvo ugroženo upravo mogućnošću da većina odluči na osnovu najneposrednijeg, nepromišljenog pretpostavljanog blagostanja, ne obazirući se na interese onih individua koji zapravo predstavljaju stratege društvenog razvoja³¹⁵. Drugim riječima, u sučeljavanju slobode (kao slobode preduzetništva) i demokratije, pravo prvenstva ima sloboda kao prvenstveno tržišna kategorija, što se ustvari može zaključiti iz Darendorfovog razumijevanja suštine demokratizacije i civilnog društva.

Imajući u vidu sve navedene nedoumice, prof. Zagorka Golubović, upadljivo koristeći pojam “evolucija” umjesto “revolucija” (koji koristi Darendorf, ali, inače, autori, poput Milana Podunavca ili Svetozara Stojanovića) – smatra da se demokratske promjene u nekadašnjim socijalističkim zemljama, naprosto ne smiju identifikovati sa ekonomski shvaćenom tranzicijom, koja pretpostavlja radikalno napuštanje socijalističkih vrijednosti, poput socijalne pravde i određenih socijalno-regulatornih obaveza države³¹⁶:

Današnja neoliberalna mitologija poistovećuje demokratiju sa kapitalizmom (kao njenom nezaobilaznom matricom) i tržišnim fundamentalizmom, iza kojeg se skriva kapitalistički totalitarizam u usponu u 21. vijeku – totalitarizam zasnovan na apsolutizaciji privatnog/individualnog dobra i isključenjem javnog dobra kao legitimnog u demokratskom poretku.³¹⁷

U produžetku, Golubović ističe da je nacionalizam, poglavito onaj u vrijeme Slobodana Miloševića, usporio demokratizaciju društva, a da su kasnije u proces

³¹⁴ Milan Kangrga, „Bez građanskih sloboda – ni traga od socijalizma“, u M. Kangrga, *Hegel-Marx*, Naprijed, Zagreb, 1988, str 191.

³¹⁵ Luis Hertz, *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought Since the Revolution*, New York Press, New York, 1955, pp 130-131.

³¹⁶ Zagorka Golubović, “Tranzicija u Srbiji posle 2000. godine, Lavirinti tranzicije”, u Zoran Stoilković (urednik), *Lavirinti tranzicije*, Fridrich Evert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Beograd, 2012, str 35-41.

³¹⁷ *Isto*, str 37.

demokratizacije uplovili različiti društveno-ekonomski interesi, koji su demokratsku evoluciju skrenuli u pravcu “materijalističke”, tvrde liberalizacije, odnosno uvođenja neoliberalnog kapitalizma³¹⁸. Tome su, prema Zoranu Stoiljkoviću, doprinijeli elementi “političkog kapitalizma” (Veber), odnosno odlivanja velikog društvenog bogatstva u ruke postsocijalističkih tajkuna, “prijatelja vlasti”, odnosno “preduzetnika-patriota”, da se poslužimo duhovitom kovanicom iz jednog filma Emira Kusturice.

Da pojmovi demokratske evolucije i neoliberalne tranzicije nijesu naprosto komplementarni, ukazuje, pored ostalog, i Dejvid Bičem, koji smatra da je tržišna ekonomija doduše neophodan, ali ne i dovoljan uslov za demokratizaciju³¹⁹. Sile tržišta, prema Bičemu, doduše, umanjuju moć državnog birokratskog aparata, i ograničavaju političku moć, ali, s druge strane, ekonomska nejednakost, koja nastaje u uslovima slobodnog tržišta, prijete da ugroze političku jednakost, a generalizacija privatnih interesa, odnosno tržišnog interesa krupnog kapitala do erozije javnog interesa u javnim službama – što u stvari znači da će institucije civilnog društva postati podložne pritiscima predstavnika krupnog kapitala, odnosno da će javni interes biti “štimovan” prema zahtjevima tržišta. Zbog svega toga, nezaposlenost i socijalne razlike mogu da usmjere narodne mase suprotno zahtjevima tržišne ekonomije, koji su, prema Bičemu, i dalje nužan uslov za uspostavljanje demokratskog društva.

Navodeći uslove za demokratsku konsolidaciju, Bičem, naposljetku, predlaže jačanje regionalnih i lokalnih samouprava:

Praktično, radi se o primjeni principa vertikalne i horizontalne supsidijarnosti, odnosno pravila da je najbolje proces odlučivanja spustiti, kad god je to moguće i optimalno, na nivo lokalnih zajednica i sredina (vertikalna supsidijarnost), odnosno prepustiti da probleme rješavaju, u dogovoru sa lokalnim vlastima, sami građani i njihove asocijacije i inicijative (horizontalna supsidijarnost).³²⁰

Ostaje, međutim, otvoreno pitanje o čemu se može odlučivati na nivu lokalnih zajednica, i kako, s druge strane, specifične, lokalne interese pretočiti u demokratski odabran kurs djelovanja cjelokupne zajednice u nekoj državi. Primjeri separatizma, koji nipošto nije rezervisan samo za postsocijalističke zemlje – što potvrđuje primjer Katalonije, pokazuju problem formulacije univerzalnog društvenog interesa, koji neće proizvoditi “dobitnike” ili

³¹⁸ *Isto*, str 38-39.

³¹⁹ Vukašin Pavlović, *Društveni pokreti i promene*, nav.djelo, str. 76.

³²⁰ Zoran Stoiljković, *Civilno društvo, sindikati i politika*, skripta, <https://stojanovicboban.files.wordpress.com/2013/05/civilno-drustvo-sindikati-i-politika.pdf>, (datum pristupa: 12. 01. 2018.) str 16.

“gubitnike” tranzicije. Tako se problem funkcionisanja demokratije u liberlanom kapitalizmu uzdiže na nivo teroretske rasprave o odnosu opšte saglasnosti i univerzlanih interesa³²¹.

4.6.2. *Tranzicija u Srbiji*

Kada je riječ o svojinskoj transformaciji, u Srbiji su, zapravo, primijenjena tri modela tranzicije. Krenulo je sa radničko-insajderskom privatizacijom, zatim je dominirala privatizacija u formi prodaje takozvanom strateškom partneru, da bi ovaj process priveden kraju primjenom vaučerske privatizacije³²².

Radnička privatizacija, kao prvi primjenjivani model, zasnivala se na Zakonu Vlade Srbije iz 1990. godine. Za svaku godinu radnog staža, zaposleni i penzioneri imali su pravo na besplatne akcije u vrijednosti od 400 njemačkih maraka, tako da su, teoretski, radnici mogli da kupe i 100 procenata vlasništva u preduzeću – što se događalo u manjim preduzećima. Neprivatizovani dio ovih akcija odlazio je Državnom akcijskom fondu, a sredstva od naknadne prodaje akcija iz ovog fonda išla su u državni budžet, od čega je djelimično finansiran Penzioni fond, kao i fond za nezaposlene. Međutim, kasnije je u Skupštini Srbije usvojena odluka da se privatizacija po ovom zakonu poništi, i da se izvrši ponovna procjena imovine. Tako su mnoge prvitaizacije, u kojima je prodato sto procenta vrijednosti, sada svedena na desetinu, a poslije ovakve procjene Skupština je 1997. donijela novi Zakon o privatizaciji. Po ovom zakonu limitiran je iznos vlasništva koji mogu imati radnici i penzioneri na 60 procenata, 30 procenata pripadalo je Akcijskom fondu Srbiji, a 10 procenata penzinom fondu.

Novi Zakon o privatizaciji usvojen je po dolasku DOS-a na vlast, ne poništavajući privatizaciju sprovedenu po prethodnom zakonu. Suština novog Zakona, koji se odnosio samo na neprivatizovana preduzeća, u suštini je predviđao njihovu prodaju strateškim partnerima, putem tendera, ili na tržištu akcija, do 70 procenata procijenjene vrijednosti preduzeća, dok je do 30 procenata pripadalo radnicima i penzinerima. Sredstva od prodaje išla su za popunu državnog budžeta i za takozvane razvojne projekte. Ovaj Zakon dopunjen je 2008. godine, kada je omogućena djelimična vaučerizacija iz fonda neprodatih preduzeća, u uznosu od 1.000 evra za svakog punoljetnog državljanina, koji ranije nije dobio akcije, ili se akcija odrekao. Ovaj iznos je na tržištu, međutim, bitno devalviran, odnono akcije su vrijedele mnogo manje, od 100 do 300 eura.

³²¹ O tome vidi u Vladimir Đurđević, “Mogućnost autonomije u savremenom svetu”, u *Hereticus*, Vol. XV (2017), No. 3-4, str 97-117.

³²² Božo Stojanović, *Tranzicija u Srbiji, privredno lutanje*, Institut za evropske studije, Beograd, 2005, str 97.

Ako pažljivo pogledamo etape tranzicije, primjetno je da je država u početku nastojala da zadrži izvjesnu kontrolu nad ovim procesom, kao i da je vladala bojazan od otuđivanja imovine, odnosno prodaje stranom kapitalu. Opasnost od stranog kapitala uočena je i za vrijeme posljednje vlade Demokratske stranke i SPS-a, od 2008. do 2012. godine, kada se državnim programima podstiče razvoj malih i srednjih preduzeća, a subvencionirane "domaća privatizacija".

Ipak, velike sisteme, takozvane "bijele slonove", poput JAT-a i smederevske željezare, kupili su predstavnici transnacionalnog kapitala, a država je intervenisala kako bi bili spriječeni socijalni nemiri i sačuvana radna mjesta. U svakom slučaju, u prvom talasu privatizacije, oko pet procenata stanovnika Srbije imalo je u posjedu oko 50 procenata nacionalnog bogatstva³²³.

Dakle, proces tranzicije u Srbiji, barem tokom prve decenije, bio je sproveden prema modelu "prvobitne akumulacije kapitala"³²⁴. Tek je djelimičan neuspjeh ovakvog modela, po kome su lokalni bogataši namah postajali "preduzetnici", koji su kupljenja preduzeća vodili u stečaj – pristupilo se stimulisanju dolaska stranog kapitala, pri čemu je država znatno ulagala subvencionirajući ovaj "drugi krug" svojinske transformacije.

Zahvaljujući ovoj dvostepenoj privatizaciji, došlo je do podvajanja unutar same buržoaske društvene klase, pa su vidljive razlike između nacionalne i kompadroske buržoazije, o čemu će više riječi biti u narednom dijelu ovog poglavlja.

Uporedo sa svojinskom transformacijom u Srbiji se pristupilo ubrzanoj liberalizaciji ekonomije, sistemske transformaciji ka takozvanom slobodnom tržištu. Riječ je o "šok-terapiji", odnosno naglom gašenju regulatornih funkcija države. Ovaj proces podstaknut je direktnim uslovljavanjem Međunarodnog monetarnog fonda, koji zagovara i naredne nepopularne korake, naturajući takozvanu profitnu orijentaciju, prema neoliberalnom modelu:

Dolazi do raskida između ekonomskog i društvenog i do zatvaranja u skućeni, kratkovidni ekonomizam (MMF vizije svijeta); to dovodi do krize povjerenja u "javno dobro" i socijalnu pravdu uništavajući pojam kolektivne odgovornosti (u nesreći na radu, u bolesti, u bijedi), te se okrivljuje pojedinac kao jedino odgovoran za svoju nesreću. Po mišljenju Bourdiea to je ekonomska teorija koja se zasniva na čisto "ekonomskoj logici" koja počiva na konkurenciji i donosi efikasnost, nasuprot "društvenoj logici" koja je podređena pravilima pravednosti. Podsticanjem privatnih interesa i povlačenjem države iz izvjesnih sektora društvenog života, koji su bili njena

³²³ Isto, str. 123

³²⁴ Zagorka Golubović, „Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije“, Sociološki pregled, vol XXXVIII (2004), no 1- 2, str 5 - 21

dužnost, takva teorija ne procjenjuje koliko košta jedna politika sa stanovišta "socijalne cijene", jer se ukidaju "kolektivni reperi" i solidarnost kada se vrši generalna privatizacija javnih službi (odnosno, individualizuje se sve, proizvodnja kao i pravda).³²⁵

Vera Vratuša, u svojoj obimnoj studiji o tranziciji, koristeći dostupne podatke, nastoji da pokaže kako je privredna tranzicija nekadašnjih socijalističkih zemalja bila potpomognuta spolja. Kada je riječ o SFRJ, a potom zemljama koje su njeni pravni naslednici, na djelu su bile i ekonomske mjere, odnosno specifična taktika kreditnog zaduživanja i nametanje teškoća u otplati dugova, koji su usloveli unutrašnju nestabilnost i omogućili promjenu režima, koji se izvjesno vrijeme opirao desuverenizaciji koju je nametalo uključivanje Srbije i Crne Gore u svjetski sistem kapitalističke privrede³²⁶.

Nezavisno od toga da li se ekonomska tranzicija u Srbiji i Crnoj Gori može svesti na djelovanje međunarodnih faktora, shodno interesu nesmetanog protoka kapitala, odnosno svojevrsnoj eksploataciji jeftine radne snage i prirodnih bogatstava, ne može se prenebregnuti "tržišni interes" u procesu tranzicije društva u ovim post socijalističkim republikama.

S druge strane, treba imati u vidu kako su glavni zagovornici ubrzanih društvenih reformi devedesetih godina bili uglavnom predstavnici visoko-obrazovanih ili sitno-buržoaskih slojeva, a ne pripadnici radnika ili sitnih poljoprivrednih proizvođača³²⁷, mada ne treba gubiti iz vida da su konačni pad Miloševićevog režima značajno potpomogli upravo radnici. Isto tako, ne treba zanemariti da su demonstranti na ulicama, 5. oktobra 2000. godine bili prevashodno željni ekonomskog boljitka, odnosno da su im bile strane strategije tranzicije, zbog kojih će mnogi od njih narednih godina biti u zantno težem materijlanom statusu.

Uprkos tome što mnogi autori, od kojih smo neke naprijed citirali, tranziciju posmatraju kao znatno kompleksniji proces, koji se ne može svesti na ekonomsku transformaciju sa socijalizma u kapitalizam – ukoliko globalizam posmatramo kao etapu kapitalizma, ne možemo a da u tranzicionim procesima ne prepoznamo uvođenje neoliberalnih načela zbog kojih dolazi do slabljenja funkcija države i odustajanje od mnogih socijalnih intervencija i udovoljavanje interesima kapitala. Domaći liberalni teretičari tranzicije isticali su potrebu brze liberalizacije tržišta, potpuno usvajajući ideju o primatu efikasnosti u odnosu na dobrobit i blagostanje građana.

³²⁵ *Isrto*, str. 11.

³²⁶ Vera Vratuša, *Tranzicija – odakle i kuda?*, nav.djelo, str. 231. i dalje.

³²⁷ *Isto*, str. 233.

Tako Danica Popović, profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu, u tekstu „Privredna aktivnost i makroekonomska politika u Srbiji“, iz 2005. godine, odnos efikasnosti i blagostanja interpretira korelacijom između rigidnog radnog zakonodavstva i otvaranja novih radnih mjesta. Prema profesorki Popović nova radna mjesta će biti otvorena tek kada radno zakonodavstvo olakša otpuštanje postojećih radnika. To znači da će se do posla dolaziti lakše pod pretpostavkom još lakšeg otpuštanja, koje ne podrazumijeva mjere socijalne zaštite zaposlenog na teret poslodavca, kakve je predviđalo radno zakonodavstvo u prvim godinama XXI vijeka u Srbiji:

U cjelini, pažnja se poklanja očuvanju postojećih radnih mjesta, a ne stvaranju novih mogućnosti za zapošljavanje (...) Iniciranje restrukturiranja i privatizacije stoga se odvija tempom koji nameću međunarodne finansijske institucije, posebno MMF, koji preostali otpis duga Pariskom klubu poverilaca od oko 750 miliona dolara uslovljava upravo ubrzanjem strukturnih reformi i smanjenjem udjela javne potrošnje u bruto domaćem proizvodu.³²⁸

Ovaj proces liberalizacije tržišta, ustvari, na duže staze treba da dovede do pada cijena domaćih proizvodnih pogona, što će olakšati njihovo preuzimanje, odnosno upliv transnacionlanog kapitala³²⁹.

Ukoliko imamo u vidu stroge zahtjeve MMF-a, koji treba da rezultiraju prije svega liberalizacijom tržišta i liberalnim zakonodavstvom, koje neće opeterećivati buduće investitore takozvanim „socijalnim balastom“, u uslovima dominacije transnacionlanog kapitala to se mora posmarati kao vid desuverenizacije.

Riječ je, kao što smo to pomenuli i u prethodnom poglavlju, o napuštanju političkog poretka nacionlanih država, koji je ukorijenjen takozvanim Vestfalskim mirom, 1684. godine, poslije iscrpljujućih tridesetogodišnjih ratova Španije sa Francuskom, Švedske i Holandije – čije vlade više nijesu htjele da plaćaju visoke poreze poglavaru Rimokatoličke crkve. Ovim je uspostavljen sistem nacionlanih država, koji je odgovarao kapitalističkom načinu proizvodnje. Međutim, sistem nemijašenja u unutrašnje stvari novonastalih kapitalističkih država nije se odnosio na njihove kolonije, koje su uspostavljane širom svijeta. Kolonijalizam je u osnovi podrazumijevao nasilno oduzimanje suvereniteta, uz nametanje ekonomskog i političkog obrasca organizacije.

³²⁸ Danica Popović, „Privredna aktivnost i makroekonomska politika u tranziciji“, u Vladimir Bulajić, Vladimir Mijatović (ur), *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2005, str 63/64.

³²⁹ Božo Stojanović, „Ekonomski rezultati i problemi transformacionog procesa“, u Laslo Sekelj i Jovan Teokarević (ur.) *Tranzicija deceniju posle: poruke i perspektive*, Institut za evropske studije, Beograd, 2004, str 68.

Savremenu situaciju, u kojoj predstavnici krupnog kapitala nameću svoju volju naročito zemljama trećeg svijeta, kao što smo ocrtaali u prethodnim djelovima ovog rada, neki autori, poredeći sa kolonijalizmom, nazivaju re-kolonijalizmom, naglašavajući da se radi o obnovljenom oduzimanju ekonomskog suvereniteta, čiji je krajnji cilj temeljitija eksploatacija nacionalnih resursa ovih država, uključujući i jeftinu radnu snagu.³³⁰ Na ovaj način krši se i rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, UN 1514 iz 1960. godine, prema kojoj podređivanje naroda stranoj dominaciji predstavlja fundamentalno kršenje ljudskih prava.

Ustvari, potkopan je i suverenitet bogatih i moćnih zemalja, utoliko što i one sada slijede logiku transnacionlanog kapitala, odnosno neosmitovsku ekonomsku politiku. Iako se neoliberalizam vratio na svjetsku scenu zahvaljujući reganizmu i tačerizmu, dakle, u funkciji jačanja ekonomija, odnosno pospješivanja vlasnika sredstava za proizvodnju nacionalnih država, SAD i Velike Britanije – ovaj proces je, postajući planetarno dominantan, nadrastao političku moć suverenih država, postajući autonomna sila. Razumije se, ne može se porediti uskraćivanje suvereniteta vodećih i bogatih zemalja sa re-kolonijalističkim odnosom, odnosno desuverenizacijom kojoj su izložene zemlje trećeg svijeta, jer globalno ustrojstvo tržišta i dalje pravi razliku između zemalja u kojima se plasira roba, i zemalja u kojima se proizvodi. S druge strane, zahvaljujući eksploataciji zemalja trećeg svijeta, ublažava se socijalno nezadovoljstvo u bogatim zemljama, odnosno dolazi do transfera socijalnog pritiska: u razvijenim zemljama Zapada sve je manje privrednih radnika, a proizvodni pogoni izmještaju se u djelove svijeta gdje je moguće angažovati jeftinu radnu snagu³³¹.

Prvi korak u desuverenizaciji je stvaranje kompradorske elite³³². Za razliku od nacionalne buržoazije, koja, iako i sama slijedi logiku kapitala, ipak jača nacionalnu ekonomiju i ostaje dostupna kao partner u socijalnom dijalogu sa predstavnicima radničkih sindikata, kompradorska buržazija u suštini radi na rasparčavanju nacionalnih resursa, uništavanju nacionalne ekonomije, i pretvaranju cjelokupnih država u bescarinske zone, sa jeftinim resursima i još jeftinijom radnom snagom. Vrhunac ovog procesa je plaćanje subvencija djelovima transnacionlanih korporacija za otvaranje radnih mjesta u kupljenim

³³⁰ Vera Vratuša, *Tranzicija – odakle i kuda?* nav.djelo, str 227.

³³¹ Cf. Simon Booth, «Economic Misconduct in Transition Economies», *The Ezro-Asian World*, Macmillan Basingstoke, 2005, pp 14-163.

³³² Kompradori su bili Kinezi, koji su u XIX veku pomagao stranim trgovcima da osvajaju i eksploatišu kinesko tržište. Otuda ovaj termin označava one privredne političke subjekte koji služe stranom kapitalu.

fabrikama, kojima se praktično poništava njihov privatizacioni ulog, uplaćen na račun države³³³.

Stvaranje kompadorske elite, Vratuša i Antonić povezuju sa nemogućnošću domaće buržoazije da uspostavi nacionalno tržište i uspostavi domaću akumulaciju kapitala. Iz tog razloga kompadorska elita je prihvatila da za određene nadoknade obavlja posao preuzimanja domaćih privrednih potencijala u korist inostranog, odnosno međunarodnog kapitala³³⁴.

Kompadorsku elitu, međutim, ne sačinjavaju samo «privrednici», koji su u službi transnacionalnog kapitala, nego i takozvana kompradorska inteligencija, čija je uloga da obezbijedi kulturnu hegemoniju:

Ekonomski priovilegovan položaj ne brani se samo direktnom kontrolom stranaka, vlade i parlamenata, već i kontrolom u sferi kulture i medija. Ekonomska promjena, prema Gramšijevom mišljenju, moguća je samo preko političke promjene. A političke pobjede nema bez prethodne pobjede u kulturnom ratu.³³⁵

Ne samo da domaći intelektualci, poput Danice Popović ili Miroslava Prokopijevića, plediraju za neoliberalne vrijednosti, pravdajući zahtjeve i intervencije Međunarodnog monetarnog fonda, nego se, pod opravdanjem da se na taj način pristupa takozvanim evropskim vrijedostima, ili razvijenom svijetu, zagovara neoliberalna kultura u obrazovanju (podsticanje takmičarskog duha), socijalnim odnosima (svako je odgovoran za svoju sudbinu, i nema obavezu da brine o drugom), društveno-političkim institucijama (ne treba se oslanjati na državu, nego samostalno rješavati vlastite probleme i nametnuti se tržištu ideja, radne snage ili kapitala)³³⁶.

Uprkos apologiji neoliberalnih reformi, činjenice pokazuju da se siromaštvo povećalo u gotovo svim zemljama tranzicije. Prema podacima Svjetske banke procenat siromaštva se povećao sa 3 na 25 procenata, dok se broj siromašnih popeo sa 7 na čak 90 miliona stanovnika, a prema podacima iz 1995. ovaj broj je iznosio čak 140 miliona:

Od toga 93% siromašnih živi u Rumuniji, Ukrajini i Rusiji, a najveće žrtve siromaštva su djeca do 6 godina.³³⁷

³³³ Slobodan Antonić, *Loša beskonačnost, prilog sociologiji srpskog društva*, Dosije studio/Službeni glasnik, Beograd, 2012, str 57.

³³⁴ Vera Vratuša, *Tranzicija – odakle i kuda?*, nav.djelo, str. 236.

³³⁵ Slobodan Antonić, *Loša beskonačnost, prilog sociologiji srpskog društva*, nav.djelo, str. 62.

³³⁶ Tako Miroslav Prokopijević zaključuje: «Tržišna utakmica ne stvara samo dobitnike, nego i gubitnike, a gubitnici su skoro siguran glas protiv trenutnih političkih ekipa na vlasti. Takvo prestrojavanje biračkog tijela do koga dovodi tržišna privreda nije svojstveno djelovanju demokratije i vladavine prava, gdje političari ne gube nego dobijaju glasove ako ih etabiliraju», M. Prokopijević, «Šta je najvažnije za uspeh tranzicije», u *Tranzicija deceniju posle-pouke i perspektive*, str 58.

³³⁷ Radmila Nakarada, «Globalizacija i tranzicija», nav.djelo, str 207.

Takođe, u zemljama koje su prošle tranziciju povećao se i broj nezaposlenih, kao i socijalna nejednakost (izuzetak je Slovačka), a znak pada standarda je i povratak u socijalizmu pobijeđenih bolesti – tuberkuloze, difterije, polnih bolesti.

Istovremeno, ukoliko se uzmu isključivo ekonomski, ali ne istovremeno i socijalni parametri, nejednakost se u našem vijeku smanjila – što prema nekim ekonomistima ukazuje na snažan ekonomski rast širom svijeta³³⁸. Međutim, Đinijev koncept, na osnovu koga je izveden ovaj proračun, pretpostavlja univerzalne parametre, u poslednja tri vijeka svjetske istorije, bez određivanja specifičnosti potreba stanovništva koje se mijenjalo. Takođe, ovdje nije adekvatno obuhvaćen odnos “lokacije” i “klase”³³⁹, pa cjelopupno istraživanje, ako ništa drugo, možemo da posmatramo kao socijalno nedostatan³⁴⁰.

Globalizacija, koja nameće stroga neoliberalna pravila, zahtijevala je, dakle, da najprije bude prihvaćen taj deregulatorni sistem. Upliv neoliberalne kulture odigrao se u našem društvu uz pomoć sportske paradigme. Zato je i u domaćem vokabularu brzo prihvaćena sintagma «sportska utakmica».

Cjelokupan kulturni projekat postavlja se kao nužan i neprevladiv, čime se, u stvari, protivrječi samoj ideji otvorenog društva:

Zajednička odlika kako konzervativno praktično-politički orijentisanih apologeta funkcionalističko-pozitivistički protumačene globalizacije, tako i njenih reformističkih kritičara po pravilu socijal-demokratske praktično-političke orijentacije, jeste njihovo previđanje da insistiranje na slobodnom djelovanju tržišnih zakona ponude i potražnje kao glavnom instrumentu racionalne alokacije investicija, s jedne strane, i insistiranje na etatističkom podsticanju platežno sposobne potražnje, s druge, predstavljaju samo dva regulaciona mehanizma kojima pribjegavaju pripadnici dominantne frakcije krupnog kapitala i njeni ideološki predstavnici u fazi ekspanzije, odnosno recesije tokom cikličnih kriza hiperakumulacije kapitala i hiperprodukcije roba. Zagovornicima neoliberalnih i neostatističkih regulacionih mehanizama je takođe zajedničko izričito ili prećutno odbacivanje svake teorijske zamisli i praktičnog angažmana u smjeru radikalnog suprotstavljanja „globalizaciji”, odnosno akumulaciji kapitala u svjetskim razmjerama i rekolonizaciji.³⁴¹

³³⁸ Branko Milanović, *Globalna nejednakost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016, str 98 i dalje.

³³⁹ *Isto*, str.104.

³⁴⁰ Vratuša u citiranoj knjizi tvrdi kako je industrijska proizvodnja u vrijeme „blokiranе trnazičije“, 1998. godine bila viša nego ona u doba „neblokiranе trnazičije“, posle 2003, *Trnazičija – odakle i kuda?* str 252.

³⁴¹ Vera Vratuša, *Trnazičija – odakle i kuda?*, nav.djelo, str. 222.

Izostanak alternative ovoj globalizaciji neoliberalne ideologije uslovljava da se svaka politička ili ekonomska mjera koju ona donosi u kompradorskim krugovima opravdava kao neminovna, i u suštini korisna, iako „neće odmah biti vidljivi njeni efekti“³⁴².

Ideja o potrebi prevlasti ekonomije nad politikom, koja se u javnosti ponavlja uglavnom bez promišljanja suštine ove „sentence“, svjedoči da je insistiranje na pravnim i političkim instiucijama, odnosno demokratizaciji zemalja u tranziciji, u sjenci ekonomske paradigme, a to ovdje znači – „logike kapitala“. Demokratizacija društva utoliko ne znači ništa drugo nego uspostavljanje mehanizma u kome će slobodno tržište diktirati mnoge društvene relacije, dok bi se uloga države svodila na zaštitu ovog primata ekonomije nad politikom. Iz tog razloga, suština kritike tranzicionih procesa nije u lamentiranju nad lošim stanjem demokratije (prevalenciji pojedinih partija), niti osudi institucija koje nijesu kredibilne, nego je to kritika samog procesa tranzicije, pod uslovom da sve ide po planu, jer taj sistem pretpostavlja deregulaciju, vladavinu surovih zakona tržišta, i negira blagostanje ogromnog broja ljudi:

... Iskustvo tranzicije velikim dijelom ukazuje na ekonomsko propadanje, uništenje radničke klase, socijalanu i politiku dezorijentaciju. Samo neznatan broj ljudi je zaista ekonomski prosperirao, dok je većina pala u ekonomsku bijedu.³⁴³

Tako se, kao naličije proklamovane demokratizacije, u ovom globlanom širenju liberalizma, ustvari reafimišu konzervativističke vrijedosti³⁴⁴ – od propagiranja ideje slobodnog tržišta kao univerzalnog zakona, do razumijevanja uloge države kao „policajca“, čiji je isključivi zadatak da neoliberalni poredak čuva od njegovih kritičara.

Taj se konzervativni element ogleda u punopravnom prihvatanju ideja Čikaške škole političke ekonomije³⁴⁵, u kojima se suštinski obezvrjeđuju ideje političkih sloboda, društvene jednakosti i koncepcija građanskog društva. Država, kojoj treba dodijeliti minimlanu ulogu kada je riječ o socijalnoj brizi, kulturi, školstvu, u pravom konzervativnom duhu treba da interveniše samo koliko je potrebno da se obezbijedi sloboda preduzetništva, koja se

³⁴² Miroslav Prokopijević, «Šta je najvažnije za uspeh tranzicije», nav.djelo, str. 62.

³⁴³ Dragan D. Lakićević, „Pravne i ekonomske pretpostavke rekonstrukcije građanskog društva“, *Tranzicija deceniju posle*, nav.djelo, str. 166.

³⁴⁴ Wendy Brown, “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization” *Political Theory*, Vol. 34(6): 690–714, pp 38.

³⁴⁵ Wendy Brown, “Neoliberalism and the End of Liberal Democracy” in: *Endgework: Critical Essays on Knowledge and Politics*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2005, pp 690.

zaodijeva plaštom individualne slobode³⁴⁶. U stvari, država je sada prinuđena da represivnim metodama brani neoliberalni poredak, ukidajući samim tim one slobode koje proklamuje sam diskurs neoliberalnog demokratskog društva³⁴⁷.

Prema tome, ova nekonzistentna teoretska pozicija neoliberalizma, nameće, umjesto naučnog uporišta, formiranje svojevrsnih centara za ubjeđivanje, koji će, služeći se često sasvim plitkom i nefundiranom argumentacijom, mobilizovati i djelove akademske zajednice. Ova kompadorska akademska elita prisutna je i na domaćoj sceni: Tako Boško Mijatović brani prevalenciju ekonomskih motiva nad socijalnim i političkim u novim zakonima o radu i zapošljavanju³⁴⁸, Božo Stojanović fleksibilnost otpuštanja i zapošljavanja³⁴⁹, a Danica Popović budžetska ograničenja i restriktivnu socijalnu politiku prema „bespogovodnim uslovima MMF-a i Svjetske banke³⁵⁰ - ostavljajući sasvim neupitnom osnovnu tezu o slobodnom tržištu kao jedinom valjanom osnovu za ekonomski prosperitet, i ne zadirući u pitanje odnosa ekonomske efikasnosti i socijalnog blagostanja, pri čemu se primat ekonomije nekritički postavlja za osnovnu aksiološku kategoriju.

Ekonomska tranzicija, odnosno uvođenje slobodnog tržišta, koje prati afirmacija takozvane kulture kapitalizma, u Srbiji je suočena sa dvije vrste kritike. Dok radiklani liberali, s desna, smaraju da država mora da odustane od nekih regulatornih mjera koje još uvijek ima na raspolaganju, jer svaka regulacija proizvodi nenadoknadbive štete u procesu tranzicije, lijevi teoretičari se protive aktuelnoj deregulaciji³⁵¹. Ova dvostrana kritika, pored ostalog, svjedoči da je aktuelna državna politika suočena sa dvije suprotne intencije: potrebom, najprije, da izvjesnim usporavanjem (regulacija), ne otvori prebrzo ambis beznađa, koji bi mogao da potkopa cjelokupan tranzicioni proces (u smislu onoga što teoretičari liberalizma nazivaju demokratskim populizmom); isto tako, postoji potreba da se, gdje god je to moguće, primijeni deregulacija u onim oblastima gdje je to socijalno i najmanje bolno. Naime, ukoliko se već ne može ostvariti ukidanje svih subvencija i carinske zaštite za domaću robu, ili obezbijediti radiklano liberalni zakon o zapošljavanju, onda barem treba

³⁴⁶ Kean Birch and Adam Tickell, "Making Neoliberal Order in the United States" in: Birch, Kean and Mykhnenko, Vlad (ed.). *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* 42–59, Zed Books, London and New York, 2010, pp 57.

³⁴⁷ David Harvey, *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, Verso, London, 2012, pp 15.

³⁴⁸ Boško Mijatović, „Reforma radnih odnosa i tržište rada“ u *Četiri godine tranzicije u Srbiji, Centar za liberalno-demokratske studije, Goragraf, Beograd, str. 297.*

³⁴⁹ Božo Stojanović, „Nacrt zakona o radu, korak ka tržišnoj privredi“, u Zoran Vacić, Boško Mijatović (ur), *Strategija reformi*, CLDS, Beograd, 2003, str 71.

³⁵⁰ Danica Popović, „Privredna aktivnost i makroekonomska politika i tranziciji“, nav.djelo, str. 91.

³⁵¹ Ljubomir Madžar, „Tranzicija: kontroverze oko koncepata, modela, aktera i učinaka“, u Zoran Stoilković, nav.djelo, str. 49.

pristupiti povlačenju iz područja kulture i sporta – što takođe otvara mogućnosti za stvaranje tržišnih odnosa, s jedne, rasterećujući državu finansijske brige i neposrednih izdataka, koji mogu biti iskorišćeni u druge svrhe, recimo za obezbjeđivanje boljih uslova za slobodnu konkurenciju na domaćem tržištu.

Demontiranje ideje države blagostanja, u tranzicionim zemljama obavlja se u uvjerenju da socijalno regulatorna država povećava strukturnu snagu radničke klase, i samim tim otežava eksploataciju radne snage i sirovina u zemljama bivšeg socijalističkog uređenja³⁵². U ovom procesu dolazi i do značajne promjene odnosa države i sporta.

Država, u tom smislu, treba da se povuče iz područja sporta, da napusti praksu da regulatornim mjerama finansira široku sportsku bazu. Međutim, kako je utemeljenje liberalnog poretka u tranzicionim zemljama značajan politički zadatak, pospješivanje bavljenja sportom dobija i svoju ideološku dimenziju, popularizujući, zapravo, putem sportske, društvenu utakmicu, odnosno slobodno neregulisano tržište.

³⁵² David Miller, „How Neoliberalism Got Where It Is: Elite Planning, Corporate Lobbying and the Release of the Free Market.” in: Birch, Kean and Vlad. Mykhnenko (ed.), *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* 23–41, Zed Books, London and New York, 2010, pp 31.

5. SPORT U DOBA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE

U savremenom svijetu važi opšta podjela na profitni i neprofitni sport. Razlikovanje amaterskog i profesionlanog sporta, takmičarskog sporta i rekreacije – može se podvesti pod pomenutu podjelu. Široka sportska baza, koja se uobičajeno razlikuje od takozvanog vrhunskog sporta, pretpostavlja mnoštvo različitih oblika organizovanja sportskih aktivnosti, koje se mogu odrediti na osnovu profita.

Amaterski sport, u tom smislu, ne treba identifikovati sa neprofitnim sportom, a dobar primjer koji ovo potvrđuje su olimpijski sportovi. Iz tog razloga, predloženu podjelu treba imati u vidu kada se posmatra odnos savremene države prema sportu.

Prije nego što u ovom poglavlju pređemo na studije slučaja, odnosno na primjere sportskog zakonodavstva u zemljama u tranziciji, važno je, takođe, istaći razliku između razvijenih zemalja Zapada, i zemalja u tranziciji: iako će rezultat, kada je riječ o obuhvatu stanovništva različitim sportskim aktivnostima ići u korist razvijenih zemalja, bliža analiza pokazće kako odnos države prema sportu prati intenciju deregulacije, odnosno da je odnos prema rekreativnom sportu, koji se u dokumentima posebno ističe kao značajan segment razvoja društva, zapravo približno jednak – s tim što je, zbog boljeg stanja u kojima se nalaze ekonomije razvijenih zemalja, prividno, u ovim zemljama situacija znatno bolja nego u zemljama trećeg i četvrtog svijeta.

5.1. Globalizacija i sport

Odnos prema sportu u vremenu dominacije neoliberalizma treba sagledavati iz relacije države prema širokoj sportskoj bazi, odnosno koncepciji “sport za sve”. Strateški dokumenti, a posebno oni koje je izglasala Evropska unija, ukazuju na opšti društveni značaj sportskih djelatnosti, ističući njegovu zdravstveno-preventivnu, ali i kulturološku funkciju.

U Strateškom dokumentu koji je usvojen u Briselu, 11. Jula 2007. godine, *Commission of the European Communities* objavila je *White paper on sport*, u kome se određuje ne samo pravac razvitka sporta, nego se govori o njegovom “održivom razvoju”, kao i o ekonomskoj problematici koja je u vezi sa sportskim aktivnostima.

5.1.1. Sportska paradigma

Prema ovom dokumentu, za čiji su moto uzete riječi Pjera de Cubertena, da je “sport dio nasleđa svakog muškarca i žene i njegovo se odsustvo nikada ne može nadoknaditi”³⁵³, sport je definisan kao “rastući društveni i ekonomski fenomen koji značajno doprinosi strateškim ciljevima Evropske unije – solidarnosti i prosperitetu”. Samim tim, ocrтана su ona dva aspekta sporta na koja smo ukazali na početku ovog poglavlja – profitni i neprofitni. Sport treba da doprinese solidarnosti, odnosno on ima društveno- kohezionu ulogu, koja, međutim, ima i svoj neposredni ekonomski rezultat, što će biti ostvareno promocijom koncepta ekonomske organizacije Unije, i uključivanjem grupa iz drugog kulturnog miljea u jedinstveni multikulturalni koncept, koji je određen obavezujućom liberano-demokratskom matricom. S druge strane, sport doprinosi prosperitetu opet na dvojak način: uticaj sporta na zdravlje stanovništva ima opšti društveni, ali i ekonomski značaj, jer smanjuje izdatke za zdravstveno zbrinjavanje, a s druge strane, i sama sportska industrija je sama po sebi značajan faktor ekonomskog prosperiteta.

Ova na prvi pogled uzgredna napomena, u prvom pasusu *Bijele knjige* pokazuje, međutim, da sport, osim toga što ima nesumnjiv širi društveni značaj, takođe, treba da djeluje u funkciji “promovisanja mira”, odnosno smirivanja antagonizama (što je njegov osnovni kubertenovski motiv), odnosno da doprinese povezivanju kultura. U daljem tekstu ovaj sportski multikulturalizam se bliže određuje: iako svaka zajednica treba da organizuje sportske aktivnosti shodno svom zakonodavstvu, ni jedna država ne treba da prenebregne “društvene, obrazovne i kulturne funkcije koje su urođene sportu”. To znači da se ovdje polazi od neke već jasno fokusirane socijalne uloge sporta, koja se smatra opšteprihvaćenom, odnosno generalnom, globalnom, i da u tom pravcu treba da idu sve zajednice koje nastoje da se priključe zajednici liberlano-demokratskih društava.

Uprkos pozivanju na osnivača modernog olimpizma, ova je matrica unekoliko drugačija od one koju nalazimo u Olimpijskoj povelji Pjera de Kubertena. Tačno je da *Bijela knjiga* pretpostavlja prihvatanje opštih pravila, baš kao i Međunarodni olimpijski komitet, ali za razliku od Kubertenove ideja da pomenuta pravila budu implementirana u svim državama svijeta u funkciji jedinstvene sportske organizacije novih olimpijskih igara, koncept *Bijele knjige* ide dalje od toga: ne samo kada je riječ o nacionalnim olimpijskim komitetima, nego se cjelokupno sportsko zakonodavstvo zemalja koje nastoje da se približe evropskom krugu i

³⁵³ Evropska komisija, *Bijela knjiga o sportu*, Institut Alternativa, Podgorica, 2008, str 3.

liberalno-demokratskoj paradigmi moraju ustanoviti polazeći od one koncepcije sporta koja je već prihvaćena u Uniji.

Ova koncepcija uzima se kao kulturni okvir, koji prividno nema nikakvo ideološko obilježje. Međutim, sama koncepcija sporta pretpostavlja političku osnovu: kulturološki model je, u tom smislu, određen liberalno-demokratskim načelima.

Drugim riječima, ako je kod Kubertena u prvom planu “bružoaski elitizam”³⁵⁴, u *Bijeloj knjizi* je na djelu liberalna koncepcija sporta. Štaviše, Komisija koja je pisala ovaj dokument Evropske unije, naglašava kako je sport, zapravo, pogodan medijum za širenje kulturne matrice na kojoj su utemeljene “vrijednosti EU”, jer “sport ima veći uticaj nego bilo koji društveni pokret”³⁵⁵. Drugim riječima, to što je “sport privlačan ljudima i ima pozitivan imidž”, treba da opravda “princip otvorenog fer takmičenja”³⁵⁶, čiji su ciljevi “jačanje ljudskog kapitala Evrope”³⁵⁷, odnosno uspostavljanje “aktivnog građanstva”:

Učešće u timovima, principi poput fer pleja, poštovanja pravila igre, poštovanja drugih, solidarnost i disciplina (...) jačaju aktivno građanstvo.³⁵⁸

Čak i kada je riječ o neprofitnom sportu, on ima ulogu jačanja aktivnog građanstva, upravo iz razloga što kao djelatnost koja ima pozitivan imidž, upućuje na prihvatanje društva koje u svoje vrijednosti ubraja fer-plej, poštovanje pravila i discipline. Kada se ovo unese u određeni kulturno-istorijski kontekst, to znači da se uz pomoć sporta prihvataju liberalne društvene vrijednosti, koje su bazirane na takmičarskoj paradigmi – koja je primarna u svakoj vrsti sportske aktivnosti.

Da se ovaj ideološki momenat zaista nalazi između redova *Bijele knjige* pokazuje njegova upotreba u funkciji inkluzije posebnih društvenih grupa. Ovdje nije riječ samo o načelu solidarnosti prema licima sa posebnim potrebama, iako ovaj momenat solidarnosti svakako ne treba previdjeti. Međutim, poseban akcenat stavljen je na inkluziju manjina, migranata i stranaca, koji su na izvjestan način stigmatizovani. Ljude koji rade najlošije plaćene poslove, i koji žive u naseljima koja pružaju najmanji stepen blagodeti, kakav uživaju drugi članovi zajednice, treba da prihvate pravila igre, da budu kulturno integrisani u sistem: “Sport značajno doprinosi ekonomskoj i društvenoj koheziji kao i bolje integrisanim

³⁵⁴ Ljubodrag Simonović, *Filozofski aspekti modernog olimpizma*, nav.djelo, str 296

³⁵⁵ *Bijela knjiga*, nav. djelo, str 4.

³⁵⁶ *Isto*, str. 5.

³⁵⁷ *Isto*, str 6

³⁵⁸ *Isto*, str. 7.

društvima”³⁵⁹, a to znači da se zahvaljujući sportu prihvata ekonomski i društveni okvir, koji pretpostavlja nejednakost, svodeći na individualna dostignuća svakog člana društva. Drugim riječima, ovdje se pretpostavlja da je društvena isključenost posledica nepoznavanja pravila igre. Multikulturalizam i solidarnost, u tom smislu, podrazumijevaju, zapravo, samo integrisanje nekog kulturološkog modela u ekonomski i društveni poredak, koji toleriše svaku različitost, razumljivo – *samo* unutar tog sistema tolerancije, odnosno, kako to kaže Markuze:

S koncentracijom ekonomske i političke moći i integracijom suprotnih gledišta u društvo koje upotrebljava tehnologiju kao sredstvo dominacije, stvarno neslaganje je onemogućeno tamo gde bi se moglo slobodno pojaviti...³⁶⁰

Polazeći od pomenutog kulturnog obrasca, manjinske grupe se tretiraju kao još uvijek nezrele za demokratiju, pa njihov istinski demokratski potencijal zato treba omogućiti integracijom u zajednicu, u čemu sport igra posebno značajnu ulogu.

U tom smislu, sport treba da bude instrument javne diplomatije Evropske unije, u cilju popularizacije evropskih vrijednosti³⁶¹. Utoliko, jačanje međunarodnih sportskih institucija, koje ide ruku pod ruku sa diplomatijom, ima za cilj prihvatanje onih vrijednosti na kojima počiva liberalno društvo, što podrazumijeva, kao što smo ranije pokušali da pokažemo, podređivanje demokratije slobodi, koja je prvenstveno sloboda preduzetništva.

Od kraja prošlog vijeka sve veću važnost dobijaju međunarodni sportski savezi, koji imaju značajne uplive u nacionalni sport. S druge strane, kao što ćemo pokušati da pokažemo, globalni sport uspostavlja se kao paradigmatičan, tako da se njegov koncept oponaša na svim nivoima organizacije sportskih događaja, sve do školskih ili seoskih “olimpijada”. Ovu pojavu, koju Đulijanoti naziva “glokalizacijom”³⁶², možemo da objasnimo uz pomoć one odomaćene krilatice “mislite globalno, djelujte lokalno”. Primaran je, dakle, taj globalni okvir, a u lokalno djelovanje treba da se “upodobi” toj opštoj slici. To znači da sportski događaji treba da budu lokalna verzija planetarnih sportskih manifestacija, da treba insistirati na navijačkoj atmosferi, na individualnom pristupu, na borbi za pobjedu, i glorifikivanju pobjednika. Tako se ljuti takmičarski duh uselio u školska takmičenja, koja sve manje imaju karakter igre. Članovi iste sportske ekipe, istovremeno su i rivali, jer su takmaci

³⁵⁹ *Isto*, str. 8

³⁶⁰ Herbert Markuze, “Represivna tolerancija“, u Igor Primorac (pr), *O toleranciji*, Filip Višnjić, Beograd, 1989, str 399.

³⁶¹ *Bijela knjiga*, nav.djelo, str. 10.

³⁶² Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 305.

u nadmetanju za bolji položaj u klubu; timski duh, neophodan za ostavriavanje dobrih rezultata, određen je individualnom motivacijom. Potrebno je igrati timski, ali se, što je više moguće, lično istaknuti.

U tom smislu, i insistiranje na nacionalnim sportskim uspjesima³⁶³ samo prividno protivjreči primatu globalnog, jer se globalni odnos prema sportu oponaša na nacionalnom nivou.

Sa druge strane, međunarodna popularnost sporta već decenijama se koristi kao oblik političkog uticaja. Na primjer, Ujedinjene nacije promovišu svoje ciljeve putem svojih ambasadora, poznati ljudi iz javnog života, među kojima su i poznati sportisti. Putujući po svijetu, i baveći se svojim poslom, učešćem na takmičenjima i turnirima, sportisti-ambasadori na konferencijama za medije propagiraju osnovne ideje Ujedinjenih nacija.

Ovaj primjer pokazuje da se popularnost sporta koristi za propagiranje određenih vrijednosti, to jest paradigmi društvenih odnosa. Sportsko nadmetanje Istoka i Zapada na međunarodnim takmičenjima, pratili su „skandali“ – prebjezi poznatih sportista sa Istoka na Zapad. Nadja Komaneči je samo jedno ime, upotrijebljeno u svrhu apologije kapitalističkog svijeta.

Čak i oni sportovi koji u određenim djelovima svijeta nijesu pobuđivali interese loklanog stanovništva, u duhu globalizacije postaju planetarno zastupljeni. Na primjer, fudbal u SAD nije imao ni izbliza onakvu poluparnost kakvu je uživao u Evropi. Pa ipak, 1994. godine organizovano je Svjetsko prvenstvo u fudbalu upravo u Americi. Ne samo da je na taj način otvoreno novo „sportsko tržište“, odnosno da su gledaoci privučeni da prate novu igru, nego sa na taj način zapravo reklamirani fudbalski rekviziti, koji su ubrzo postali traženi na američkom tržištu.

Fudbal je inače najpopularniji sport u svijetu, nesumnjivi *sport franca*, i samim tim univerzalni medijum za propagiranje društvenih vrijednosti. Individualna postignuća, borba za nametanje u timu, obaveza drugih da podrže onog ko „ostvari prodor“, lako i brzo smjenivanje trenera kao „sportskih menadžera“ – sve to u fudbalu ima simbolički značaj, i stilu sentence *mutato nomine de te fabula naratur* (pod drugim imenom, o tebi se govori), ukazujući na „vrijednosti po sebi“, koje se samim tim imaju implementirati u društvu.

³⁶³ Isto, str. 309.

5.1.2. *Bojkoti Olimpijskih igara*

Sport je, dakle, decenijama unazad, i u vrijeme bipolarnog svijeta, u kome su se jasno očitivali antagonizmi dva dominantna društvena poretka, predstavljao poligon za političke uticaje i medijum za plasiranje političkih poruka.

U vrijeme globalizacije, međutim, unekoliko je promijenjen odnos nacionalne države prema sportu. Olimpijske igre predstavljaju dobar primjer. Naime, u vrijeme bipolarnog svijeta odnos prema ideološkom takmacu na području sporta izražavan je bojkotom takmičenja koje organizuje zemlja čija se politika osuđuje. Recimo, uoči održavanja Olimpijskih igara u Njemačkoj, 1936. godine, SAD i neke savezničke države razmatrale su svoje učešće na Olimpijadi, protiveći se, prije svega, antisemitskim zakonima u Trećem rajhu. Poznati su bojkoti Olimpijade u Moskvi, i uzvratnog bojkota, 1984., kada na Olimpijadi u Los Angelesu nijesu učestvovali sportisti Istočnog bloka, izuzev Rumunije.

Sovjetska intervencija u Avganistanu 1979. godine označila je kraj *detanta*, političkog nastojanja da se odnosi supersila međusobno urede i podrede višem interesu, očuvanju svjetskog mira. Do okupacije Avganistana došlo je poslije perioda u kome su SSSR i SAD pomagali suprotstavljene strane u građanskom ratu u ovoj zemlji.³⁶⁴ Sovjeti su isticali da su se na intervenciju odlučili zbog „poziva iz Kabula“, te da je takav potez u skladu s Poveljom UN-a i sovjetsko-afganistanskim *Ugovorom o prijateljstvu*, u koji je uklopljena i odredba o vojnoj pomoći Kabulu.

Usledila je, najprije, američka protesna nota, koju je potpisao tadašnji predsjednik SAD, Džimi Karter, u kojoj je Sovjetska vojna intervencija označena kao “prijetnja za svjetski mir”, na šta je Moskva uzvratila kontra-optužbom, da su SAD osznaživale islamistički režim u Avganistanu, i zalagale se za nelegalni dolazak na vlast protivnika predsjednika Karlama i tekovina takozvane “aprilske rvolucije”³⁶⁵.

Pitanje međunarodnog bojkota Olimpijade u Moskvi postalo je jedna od najvažnijih tema međunarodne politike. Iako su zagovornici bojkota u dijelu javnosti suočeni sa kritikom da je pomenuta politička odluka “surpotna olimpijskom duhu”, inicijativa, potekla od Džimi Kartera, u startu se oslanjala na podršku zapadnih saveznika. Zvanično, Karter je 20. januara 1980. Godine uputio pismo Robertu Kaneu, čelniku USOC-a, u kome je službeno pozvao na

³⁶⁴ Odd Arne Westad, *Globalni hladni rat: velike sile i Treći svijet*, prev. Z. Bošnjak, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2009, str 243-248.

³⁶⁵ David S. Plutner, *Hladni rat: povijest međunarodnih odnosa*, prev. S. Cvek i H. Heffer, Srednja Europa, Zagreb, 2002, str 132.

bojkot Olimpijskih igara u Moskvi, pod uslovom da Sovjeti ignorišu zahtjev da se u roku od mjesec dana povuku iz Avganistana.

U pismu je pored ostalog obrazloženo da se ovdje ne može govoriti o miješanju državne politike u olimpizam, jer će upravo Olimpijske igre u Moskvi predstavljati snažan propagandni udar Sovjeta, kojim će se pored ostalog moskovski režim predstaviti kao miroljubiv, dok istovremeno okupira jednu članicu Ujedinjenih nacija. Karter je između ostalog predložio da se Olimpijske igre održe na nekom drugom mjestu, makar to podrazumijevalo odlaganje.

Karterovu inicijativu, iako su podržali lideri zemalja Zapada, uključujući i Veliku Britaniju, otvoreno su kritkovali predstavnici Međunarodnog olimpijskog komiteta. Lord Mihael Kilanin, tadašnji predsjednik MOO-a, nije pokazao razumijevanje za Karterovu ideju, pa je oštro replicirao da će se Igre održati „ili u Moskvi, ili nigdje“, dodavši i da se MOO ne smije miješati u politiku.

Četvrtog aprila 1980. godine Saudijska Arabija je prva objavila da ni njeni sportisti, kao ni američki, neće učestvovati na Olimpijadi u Moskvi, a ubrzo potom pridružili su se Egipat i Fidži. Iako su zapadnonjemački političari najprije poručili da sport ne treba miješati sa politikom, već u maju uslijedilo je pridruživanje bojkotu.

Sa Kilaninovima stavom „u Moskvi ili nigdje složio se predsjednik Britanskog olimpijskog odbora (BOA) Denis Folovs, za razliku od britanske premijerke Margaret Tačer, koja je najprije podržala ideju o premještanju Igara u neku drugu zemlju, a zatim i Karterov poziv na bojkot. Australijski premijer Malkolm Frazer i kanadski Džo Klark podržali su SAD i Veliku Britaniju, ali vodeći političari Danske, Švedske i Norveške nijesu podržali američku inicijativu, koju je službeno odbacio i Brazil, koji ovu odluku nije promijenio ni poslije američkih pritisaka.

Vlada Holandije je, ne želeći da se miješa u odluku svog olimpijskog komiteta, ipak, otkazala novčanu pomoć svojim sportašima, a vlada Grčke se složila sa Karterovim predlogom o održavanju svih budućih Olimpijskih igara u njihovoj zemlji³⁶⁶.

Bojkot Olimpijskih igara u Moskvi pokazao je da ova vrsta političkog pritiska ne funkcionise univerzalno,. Ne samo da svi američki saveznici, poput Italije i Francuske, nijesu podržali bojkot, nego su se i sami predstavnici Međunarodnog olimpijskog komiteta otvoreno protivili bojkotu. Istinski smisao ovog neslaganja, koje je proizvelo izvjesne

³⁶⁶ Simon Reeve, *Olympics Massacre: Munich – The real story*, 2006.

(<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/olympics-massacre-munich--thereal-story>, (datum pristupa: 17. 05. 2018.), str 37.

disonantne tonove, svakako je sudar političkih i ekonomskih interesa. Osamedesetih godina prošlog vijeka Olimpijke igre su uveliko već predstavljale veliki posao, u koji je bio uključen međunarodni kapital. Prava televizijskog prenosa predstavljala su samo jedan od izvora dobiti, ako se ima u vidu takozvana industrija “pratećih proizvoda”.

S druge strane, i sam politički pritisak, strateški, bio je motivisan upravo ekonomskim interesima – širenjem uticaja tržišnog modela privrede. Pa ipak, a to je značajno zapaziti, vlade zemalja imale su određen stepen uticaja kada je riječ o učešću na Olimpijadama. Britanska vlada se otvoreno sukobila sa svojim olimpijskim komitetom.

Da stvari u globalizovanom svijetu stoje sasvim drugačije, pokazuje, pored ostalog, činjenica da Zimske Olimpijske igre u Sočiju, održane u napetoj atmosferi sučeljavanja Rusije i Zapada, nije bojkotovala ni jedna zemlja iz takozvanih “političkih razloga”. Pokušaji Britanske i Australijske vlade da utiču na neodlazak nacionalnih olimpijskih selekcija nije dao nikakve rezultate. U globalizovanom svijetu ekonomski interesi očigledno nadilaze političke intencije nacionalnih država.

Bojkot sovjetskih sportista na Olimpijadi 2017. godine, zbog takozvane doping-afere nipošto ne protivrječi izrečenoj pretpostavci: iako je riječ ne samo o sportskom, nego i o političkom pritisku, iako je bojkot ruskih sportista nesumnjivo izazvao određenu materijlnu štetu, riječ je o odluci koju je donio sam Međunarodni olimpijski komitet, a ne nacionalne države. Izvor pritiska u ovom slučaju nijesu nacionalne vlade, nego zastupnici interesa međunarodnog kapitala, koji profitira od održavanja Olimpijskih igara.

5.2. Sportska industrija

Prema *Bijeloj knjizi*, „sport je dinamičan i brzo rastući sektor sa potcijenjenim makroekonomskim uticajem“³⁶⁷. Makroekonomski uticaj sporta ne odnosi se samo na njegov udio u bruto društvenom proizvodu, koji je u Austriji, gdje je 2006. godine obavljeno istraživanje, iznosio 3,7%, nego i u angažovanju radne snage, i podsticanju drugih privrednih aktivnosti, od medija, preko jačanja sportske industrije.

Ne samo da su veliki sportski događaji otvorili novo tržište, za plasman sportskih artikala i prapatnih reklamnih rekvizita, nego su mediji otvorili novo područje njegovog iskorišćavanja:

³⁶⁷ *Bijela knjiga*, nav. djelo, str. 12.

Sportska industrija SAD ima najveće vrijednosti u ovoj grani privrede u svijetu, pa je korisno analizirati ove podatke mjerene putem NDP: God. 1986, sportska industrija ove zemlje je ostvarivala 47,3 mrđ.\$; 1987, je zauzimala 23. poziciju u iznosu od 58,7 mrđ.\$; 1988.g.: 63,1 mrđ.\$ i 22. poziciju; 2000.-139 mrđ.\$ 2004. - preko 150 mrđ.\$.

Prosječna godišnja ind. stopa rasta u ovoj zemlji je između 1-3%; u sportskoj industriji ona iznosi fantastičnih 6,8% (5-ogodišnji Ø), a stopa rasta 1988/1989.g. je bila +7,5%.³⁶⁸

Dok na jednoj strani sportska industrija podrazumijeva sve savršenija tehnička pomagala, koja povećavaju efikasnost treninga, ili samu igru čine bržom, dinamičnijom i zanimljivijom, s druge strane povećava se broj navijačkih rekvizita, čiji je udio u ukupnom dohotku sportske industrije sve veći.

Sama organizacija sportskih događaja, rečeno jezikom Markuzeove kritike savremenog kapitalizma, može biti imenovana kao "heteronomna potreba", jer samo takmičenje ne potrebuje niti medijsku pompu, niti dinamizaciju igre, radi ostvarivanja što jačeg efekta na publiku.

Osim komercijalnog efekta, sport na globalnom nivou ostvaruje i ideološku ulogu, na koju smo već ukazali u prethodnim poglavljima. Stapanje sporta sa konceptom masovne kulture³⁶⁹ predstavlja njegovo upodobljavanje ukusu gledaoca koji zahtijeva zabavu, kao kontrapunkt mučnoj radnoj svakodnevicu. Na taj se način lakše prenose ideološke poruke. Najprije, glamurozna organizacija sportskih događaja pokazuje da takve spektakle može sebi da priušti samo moćna ekonomija, zasnovana na "nevidljivjov ruci tržišta". U tom se smislu putem sporta učvršćuje kulturna hegemonija, ideja o superiornosti liberano-demokratskog društvenog poretka, koji garantuje ekonomsku efikasnost, pa samim tim i kvalitetniju organizaciju³⁷⁰ *rekreacije*:

Svjetska vladajuća klasa uspijeva da do naših dana održi i na kulturnom planu ideološku hegemoniju, preko svojih ideoloških predstavnika koji se u masovnim medijima, stručnim časopisima i na univerzitetima od centra do periferije svjetske kapitalističke privrede, najčešće opredjeljuju za tumačenje globalizacije kao navodno novog i neminovnog procesa integracije tržišta, nacija, država i informativnih

³⁶⁸ Sretenka Dugalić, "Sportsko tržište, sportska delatnost, sportska industrija", <http://sportsko-trziste.com>, (pristupljeno 24. 11. 2016).

³⁶⁹ Ozren Biti, "The Local and Global in Contemporary Sport", *Narodna umjetnost* 45/1, 2008, pp. 183-197

³⁷⁰ Valja napomenuti da i sam pojam "rekreacija" ovdje gubi svoje izvorno značenje. Više se ne radi o ponovnom kreiranju nečega, u uspostavljanju nekog stanja, odnosno o slobodnom osmišljavanju slobodnog vremena, nego upravo o prihvatanju produkcije koja dolazi iz centara zabave, o pristajanju na već isplanirano slobodno vrijeme

tehnologija, započetog u posljednjoj četvrtini dvadesetog vijeka, s perspektivom pozitivnih dugoročnih učinaka za sve učesnike u njemu³⁷¹.

Ovaj proces, koji podrazumijeva denacionalizaciju država, vodi ka ukрупnjavanju kapitala u globalnim razmjerama, a to potvrđuje da se iza ideologije *slobodnog tržišta* nalazi elita vlasnika krupnog kapitala, odnosno velike multinacionalne kompanije³⁷². U sportu takođe dolazi do napuštanja „vestfalskog“ sistema. Najprije, nacionalne države više ne mogu da računaju na uspostavljanje političkog prestiža putem sporta, jer su individualni interesi sportista i sportskih klubova, odnosno, u suštini, globalnog kapitala, moćniji od političkih interesa pojedinih država³⁷³.

Poseban oblik globalizacije sporta predstavljaju Olimpijske igre, kao nesumnjivo najmasovniji sportski događaj na planeti. Istorija olimpijskih igara odlično pokazuje kako se tokom godina smanjivao uticaj nacionalnih politika, a nadvladavala logika sve globalizovanijeg kapitala, koja danas čini gotovo nezamislivim da se u ime nacionalnih interesa neke zemlje ostvari uspješan bojkot njenih sportista na Olimpijadi. Ovaj podatak svjedoči o deregulacionim procesima unutar samih država s jedne, kao i o supremaciji nadnacionalnog kapitala, s druge strane.

U svojoj pregnantnoj studiji o modernim Olimpijskim igrama, Ljubodrag Simonović ukazuje da je i Pjer de Cuberten, rodonačelnik modernog olimpizma, zastupao radikalnu deregulaciju, iz čega može da se izvede ideja da su Olimpijske igre, ustvari, jedan globalistički projekat, čiji je cilj bio da se, upravo na bazi sporta, gradi svjetsko tržište.

5.3. Sport i mediji

Mediji nesumnjivo imaju značajan uticaj na utemeljenje imperativa takmičarskog sporta. Postoje brojne nesuglasice u sociologiji, koje se tiču stepena uticaja medija na formiranje javnog mnjenja. Prema Hansu Magnusu Encensbergeru – mediji samo reflektuju one stavove koji su već prisutni u javnom mnjenju. Televizija je utoliko nulti medij, jer je lišena sadržaja, i gledalac ne očekuje ništa što će zahtijevati „nabor na čelu“³⁷⁴.

³⁷¹ Vera Vratuša, *Tranzicija – odakle i kuda?*, nav.djelo, str. 221.

³⁷² Miroslav Pečujlić, *Globalizacija: dva lika sveta*, nav.djelo, str. 65.

³⁷³ *The Global Politics of Sport*, editor by Lincoln Allison, Routledge, London and New York, 2015, ss 17

³⁷⁴ Hans Magnus Encensberger, „Nulti medij, ili zašto su sve žalopojke protiv televizije bespredmetne“, u H.M. Encensberger, *Ogledi*, Svetovi, Novi Sad, 1994, str 72-88.

S druge strane, na tragu marksističke kritike ideologije, postoje stavovi prema kojima je televizija, prije svega, moćni ideološki instrument, koji, pokazujući “istinitu svijest lažnog društvenog bića”, ustvari opravdava postojeći poredak³⁷⁵.

Kada je riječ o sportu, čini se da se pomenuti ideološki karakter televizije ne može prenebrežnuti. Ne samo da su sportski događaji postali sredstvo kojim se promoviraju takozvani potrošački mentalitet, nego se zahvaljujući masovnim medijima utemeljuje razumijevanje sporta kao takmičenja, a sportski spektakli tako postaju paradigmatičan okvir koji omogućuje orijentaciju u vansportskim područjima³⁷⁶.

U ovom poglavlju, međutim, obratit ćemo posebnu pažnju na prodaju televizijskih prava na prenos sportskih događaja, kao poseban vid obrta kapitala. Kao paradigmatičan primjer, uzećemo podatke o vrtoglavom rastu prava na prenos Olimpijskih igara:

Posle 60 godina saradnje, MOK je, u želji za većom zaradom, ustupio prenos TV prava Rupertu Mardoku za koga se procenjuje da je platio MOK-u oko 800 miliona eura, pogotovo ako se znaju podaci da je UER za OI u Pekingu 2008. godine platio 370 miliona EUR, dok je Zimska olimpijada u Torinu 2006. godine koštala 112 miliona za teritoriju Evrope. UER je Zimske Olimpijske igre u Vankuveru 2010. godine i Ljetnje Olimpijske igre u Londonu 2012. godine platio oko 700 miliona eura. 16 Američki paket za Olimpijske igre 2010. i 2012. godine prodat je kanalu NBC za 2,2 milijarde dolara. Ukupan paket TV prava za Zimske i Ljetnje OI 2010. i 2012. godine je iznosio 3,8 milijardi dolara, dok je paket TV prava za Zimske i Ljetnje OI 2006 i 2008 iznosio 2,6 milijardi dolara.³⁷⁷

Ovaj podatak rječito govori da su sportski događaji na međunarodnom nivou postali svojevrsna medijska predstava, odnosno šou, pa da je, u tom smislu, i samo takmičenje stavljeno u službu sticanja profita.

Mediji, s druge strane, prihoduju na prodaji reklamnog prostora, zarađujući višestruko više od iznosa koji uplaćuju za kupovinu prenosa velikih sportskih događaja.

Vrtoglavi rast cijene prodaje medijskih prava ide uporedo sa globalizovanjem sportskih događaja. Čak i nacionalne fudbalske lige pojedinih zemalja postaju globalni događaj, što pokazuje da se mediji bitno spektakularizuju.

Prema pojedinim teoretičarima medija, spektakularizacija sportskih događaja ima funkciju “popunjavanja prostora između reklama”, pri čemu su sportisti, kao pripadnici

³⁷⁵ Mirko Zurovac, “Ideologija novih medija”, u Srđan Nikolić (ur), *Politika i tehnika*, Udruženje studenata filozofije Jugoslavije, Beograd, 2000, str 49-55.

³⁷⁶ Dragan Koković, *Sport i mediji*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad, 2004, str 26.

³⁷⁷ Igor Radošević, Biljana Ostojić, “Izvori finansiranja u sportskoj industriji”, *Vojno delo*, 3/2016, Beograd 2016, str 261.

savremenog *celebrity* staleža samo srastiti, u funkciji propagande, odnosno, markuzeovski rečeno – nametanja potreba³⁷⁸.

Ilustrativni primjer je takozvani televizijski "time-out". Nekada su se reklame emitovale tokom pauza koje nalažu ritam i pravila utakmice. Propagandne poruke su bile isprekidane i nedovoljno učestale. Iz tog su razloga u košarci i nekim drugim sportovima uvedeni televizijski time-out ili pauza u utakmici, kako bi se u tom intervalu prikazivale reklame, iako to često narušava kvalitet samih sportskih događaja, jer se dešava da zbog takvih pauza neka ekipa, koja je "u zamahu" izgubi dobru priliku za postizanje rezultata³⁷⁹.

Sam sportski događaj, ma koliko kao utakmica bio paradigmatičan za cjelokupan neoliberalni sistem, utoliko postaje *simulacija*, odnosno njegova se važnost spektakularizuje, a protagonisti igre pretvaraju u selebriti populaciju, upravo u funkciji reklame, odnosno prodaje proizvoda. U prilog ovoj konstataciji ide i podatak da klubovi stalno ulažu u nove igrače, čija je popularnost ekvivalentna tržišnoj vrijednosti.

5.4. Sport i zdravlje stanovništva

Propagiranje sporta, čak i u vrijeme kada je on poprimio elemente šou-programa, pretpostavlja i ukazivanje na njegovu zdravstvenu funkciju. Rekreativni sport se u tom smislu posmatra kao metod za predupređivanje štetnih posledica menadžerske kulture.

Odnos sporta i zdravlja stanovništva u naučnim krugovima nipošto nije jedoznačno utvrđen. Ovakav rezultat, makar djelimično, posledica je odsustva preciznog određenja termina sport, koji se u širem smislu odnosi na svaku fizičku aktivnost koja se provodi u slobodnom vremenu, a u užem na takmičarski sport.

Kada je riječ o odnosu slobodne fizičke aktivnosti i zdravlja, u prilog pozitivne korelacije govore nekoliko istorijski primjeri. Najprije, treba podsjetiti na iskustvo SSSR-a iz godina poslije Oktobarske revolucije. Značajan dio stanovništva Sovjetskog Saveza u godinama poslije revolucije bio je u lošem zdravstvenom stanju. Samo 1921. godine, prema nekim procjenama, oko 10 miliona stanovnika umrlo je od posledica nehranjenosti, iako ovaj podatak nikada nije potvrđen u samom SSSR-u³⁸⁰.

³⁷⁸ Hajrudin Hromadžić, „Mediji: spektakularizacija društvenog svijeta“, *Filozofska istraživanja*, Vol 30,(2010) sv 4, (617-627), p 626.

³⁷⁹Roland Rust & Sajeve Varki, "Rising from the Ashes of Advertising", *Journal of Business Research*, 37(3), Harper Collins, New York: 1996

³⁸⁰ Jim Riordan, "State and sport in developing societies." *International Review for the Sociology of Sport* 21.4 (1986): 287-303.

U svakom slučaju, uvođenje fizičkih aktivnosti povoljno je uticalo na zdravlje stanovništva, odnosno pokazalo se da je redovno fizičko vježbanje dobar način da se za kratko vrijeme pozitivno utiče na javno zdravlje. Tako je u SSSR-u nastao koncept *fizičke kulture*, aktivnosti čiji je cilj, prije svega, u poboljšanju javnog zdravlja, a ne u postizanju određenih rezultata:

Fizička kultura, prema sovjetskom shvatanju ovog pojma nije zaokupljena obaranjem rekorda, već fizičkim zdravljem naroda. To je sastavni dio kulturne revolucije i stoga ima ličnu i socijalnu higijenu kao svoj glavni cilj, podučavanje naroda da koristi sile prirode - sunce, vazduh i vodu - najbolje proletherske doktore.³⁸¹

Ovakav koncept fizičke kulture biće primijenjivan i u drugim socijalističkim zemljama. Tako se stvara široka sportska baza, kojoj primarni cilj nije regrutovanje za vrhunski sport. U svakom slučaju, ovakva koncepcija fizičke kulture imala je svoj jasan politički smisao, jer je doprinosila jačanju kolektivističkog duha. Iako su fizičke aktivnosti bile individualno odmjeravane, vježbe su izvođene kolektivno, a pojedinci su, lišeni takmičarskog naboja, mogli da vježbaju shodno fizičkoj kondiciji i afinitetima.

Koncept fizičke kulture utemeljen je na socijalističkoj aksiologiji. Funkcije koje treba oformiti u procesu nastave fizičkog vaspitanja su fizički i intelektualni razvitak, zdravlje, socijalizacija ličnosti i stvaralaštvo³⁸². Budući da se u socijalističkom ključu računalo na organizovano bavljenje fizičkim aktivnostima tokom cijelog života, ove funkcije razvoja nijesu ograničene samo na učenički uzrast, već podrazumijevju permanentno usavršavanje, odnosno organizovani društveni otpor prirodnim dispozicijama.

U tekstu "Ogled o etičkim vrednostima telesnog kretanja", iz 1982. godine, M. Matić ističe da koncept fizičkog vaspitanja karakteriše, u prvom planu – *biološko-zdravstvena vrijednost, vrijednost u procesu socijalne realizacije, manifestacije vrijednosti tjelesnog kretanja –vježbanja i etičke vrijednosti tjelesnog kretanja-vježbanja*³⁸³.

U konceptu fizičke kulture primjetne su, dakle, kako biološke, tako i sociološke vrijednosti. Biološki, fizička kultura treba da doprinese nadilaženju onih ograničenja prirodne dispozicije koje se postavljaju kao objektivna kauzalnost za djelovanje pojedinca. U prevladavanju bioloških determinanti, društvo treba da pruži ključnu podršku, pomažući da se ovaj lanac prirodne kauzalnosti zamijeni društvenom uzročnošću. Kao što trapavu djecu treba

³⁸¹ *Ibid.*, str. 291.

³⁸² Luka Berković, *Teorijske osnove fizičke kulture*, FFK, Novi Sad, 1989, str 47.

³⁸³ Milivoje Matić i saradnici, *Aksiološke i metodološke osnovne realizacije telesnog kretanja – vježbanja*, Fakultet za fizičko vaspitanje, Beograd, 1982.

naučiti fizičkim vještinama, tako bolesne ili hendikepirane treba izvući iz podređenosti prirodnim nedostacima, i što je moguće više razviti njihove fizičke potencijale, boreći se sa fatumom prirodnog određenja.

Sociološke vrijednosti sporta, prema tome, vidljive su već na nivou njegovih bioloških vrijednosti. Međutim, ključno je to što se u društveno-organizovanom bavljenju sportom postiže socijalizacija, i implementacija kolektivističkih ideja: timska igra, makar ona podrazumijevala i pomoć pojedincu, rvaču ili bokseru, ovdje predstavlja ključnu vrijednost.

Stanje nekog kolektiva, od njegovih medicinsko-zdravstvenih karakteristika, do fizičke spremnosti i okretljivosti, najdirektnije zavisi od usvajanja kolektivističkih vrijednosti. Samo ovakva aksiologija, prema teoretičarima fizičke kulture, može da rezultira "zdravljem stanovništva", koje ovdje treba razumjeti ne samo u biološkom, nego i u društvenom smislu, kao nadilaženje kauzaliteta prirode.³⁸⁴

S druge strane, u Velikoj Britaniji, dvije studije, nastale osamedestih godina, pokazale su da odsustvo fizičkih aktivnosti negativno utiče na zdravlje stanovništva, i da sklonost bolestima ima klasno obilježje. *Crni izvještaj* iz 1980. i *Podjela u zdravlju*, iz 1986, pokazuju da su pripadnici nižih klasa daleko izloženiji određenim bolestima današnjice, kao i da postoji jasna korelacija između odsustva bavljenja sportom i lošeg zdravlja nižih društvenih klasa. Margaret Tačer je odbacila razutate ovog izvještaja, smatrajući da su troškovi predviđeni za masovno bavljenje fizičkim aktivnostima veliki i neopravdan trošak. U vrijeme vlade Margaret Tačer bitno su redukovane sportske aktivnosti u školama, a ovakvu politiku nastavili su i potonji britanski premijeri, Mejdžor i Bler:

Rasprodaja školskih igrališta koja je dovela do propadanja sporta u školama, nije bila ništa manje primamljiva poslovnim interesima. Povezana sa godinama Tačerove i Mejdžora, perioda tokom kojeg su takve prodaje bile aktivno podsticane, predstavlja proces koji se nastavio pod Blerom, uprkos promjeni retorike. Prema vladinim brojkama, 76 posto od 38 aplikacija za nekorišćenje ili promjenu svrhe školskih igrališta od 2000 kvadratnih metara ili više (preporučeno područje za igre koje igraju djeca ispod deset godina prema Fudbalskom savezu) je bilo odobreno 1999-2000., dok je ova razmjera porasla na 87 posto, od 31 za 2000-2001... Da vlada Novih Laburista u velikoj mjeri nije uspjela da preokrene propadanje sporta u školi djeluje ironično s obzirom na: (a) njenu javnu i finansijsku posvećenost da to uradi ... i (b) njeno ništa manje javno promovisanje vježbanja kao načina poboljšanja zdravlja

³⁸⁴ Branko Polić, *Humanizacija fizičke kulture*, Beograd, 1977, str 124.

stanovništva, redukovanja zdravstvenih nejednakosti i, odskora, borbe protiv eskalirajućih nivoa gojaznosti.³⁸⁵

Primjer Velike Britanije iz vremena tačerizma pokazao je, prije svega, da pripadnici nižih klasa nijesu u prilici da koriste sportske terene i sprave, odnosno da im je bavljenje rekreativnim djelatostima znatno otežano, za razliku od pripadnika viših društvenih klasa. Nedostupnost bavljenja netakmičarskom fizičkom kulturom, prema pomenutim studijama, negativno se odražava po zdravlje stanovništva, a razlozi za to ne moraju da budu samo fizičke prirode. U svakom skućaju, utveđena je pozitivna korelacija između umjerenih fizičkih aktivnosti i zdravlja stanovništva, kao i jasna i mjerljiva korelacija između visokog klasnog položaja i dobrog zdravlja:

Mada postoji trend ka boljem zdravlju u društvu kao cjelini, dolazi do značajnih dispariteta između različitih klasa koji utiču na pokazatelje zdravstvenog stanja, kao što su težina novorođećeta, krvni pritisak ili rizik od hronične bolesti. Pojedinci iz viših društveno-ekonomskih slojeva u prosjeku su zdraviji, viši i jači, i žive duže od onih koji se nalaze niže na društvenoj ljestvici. Razlike su još veće u pogledu mortaliteta odojčadi (djece koja umiru u toku prve godine života) i smrtnosti djece, ali siromašniji ljudi izloženi su većem riziku od umiranja u svim starosnim dobima od imućnijih ljudi“.³⁸⁶

U savremenom kapitalističkom svijetu na prvi pogled značajno je zastupljena fizička kultura, kroz različite vidove rekreacije, koji se često upražnjavaju i na poslu, kao oblik rasterećnja i opuštanja zaposlenih. Međutim, to ne znači da je posrijedi ostvarivanje koncepta fizičke kulture, odnosno uspostavljanja široke sportske baze. U školama je na djelu insistiranje na takmiarskom karakteru sporta, a gotovo u potpunosti izostaje organizacija fizičkih aktivnosti za ljude trećeg doba, radnike u proizvodnji, zaposlene u manjim preduzećima.

Postojale su, doduše, određene akcije, sa ciljem da se fizičkim aktivnosrima predupijedi javljanje određenih bolesti. Jednu od takvih akcija inicirao je predsjednik SAD Džon Kenedi, poslije izvještaja da fizičko stanje nacije predstavlja opasnost za bezbjednost zemlje. Drugu, masovniju akciju, pokrenula je 9. februara 2010. Mišel Obama, supruga tadašnjeg predsjednika SAD. Akcija „Pokreni se“ imala je cilj da promoviše smanjenje prekomjerne težine i gojaznost kod djece predškolskog uzrasta³⁸⁷.

³⁸⁵Graham Scambler, *Sport and society: history, power and culture*. McGraw-Hill Education, London, 2005. p. 84.

³⁸⁶Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet BU, Beograd, 2007, str. 157.

³⁸⁷Jovan Šurbatović, *Menadžment u sportu*, Beograd, 2012, str 3.

Ono što ovakve akcije razlikuje u odnosu na socijalistički model, iniciran u Sovjetskom Savezu, jeste to što se ne radi o dugoročnim i dugogodišnjim programima, odnosno o sistemskim rješenjima. U socijalističkom ključu, fizička kultura je, kako to stoji u *Objavi* Vlade Kube iz 1969. godine, “sastavni element vaspitanja, obrazovanja, kulture, zdravlja, odbrane, sreće i napretka novoga društva”.

Tokom procesa globalizacije, rastuća deregulacija uslovljava da se u prvi plan stavlja vrhunski sport, koji se finansira uglavnom iz privatnih izvora. Olimpijske reprezentacije i dalje uglavnom finansiraju države, ali Olimpizam je uključen u kapitalistički pogon postizanja rezultata, i nema više ništa zajedničko sa koncepcijom “sporta za sve”. U tom smislu, praktično su napušteni zaključci Savjeta Evrope iz 1992. godine, odnosno dokument *European Sports Charter*, u kome stoji da sport nije samo takmičenje, već da ima znatno veći značaj, u funkciji zdravlja stanovništva. Da je to tako, potvrđuju podaci iz 2006. godine, prema kojima je u Evropi porast broja gojazne djece veći od 400.000 godišnje, što znači da je svako četvrto dijete gojazno.³⁸⁸

U tom smislu ne treba da zavaraju statistike, koje ukazuju na relativno visok stepen učešća u rekreativnim djelatnostima pripadnika određenih nacija. Iako istraživanje, sprovedeno 2005. godine, pokazuje da se rekreacija daleko više upražnjava u razvijenim zemljama – što samo po sebi potvrđuje stanovište da je proces deregulacije iz koga ishodi povlačenje država iz finansiranja koncepcija „sporta za sve“ (u Srbiji i Crnoj Gori je zastupljeno manje od 10 procenata populacije) – ono ne precizira da li su rekreativne aktivnosti obezbijeđene državnom politikom, ili standard stanovništva omogućuje da se članovi nekog društva, u cilju rasterećenja i savladavanja stresa bave određenim vidom fizičke aktivnosti³⁸⁹.

Država	%
Finska	85
Švedska	72
Danska	69
Irska	60
Holandija	59
Velika Britanija	55
Francuska	54
Belgija	51
Luksemburg	48

³⁸⁸ *Isto*, str 4.

³⁸⁹ *Isto*, str 8.

Njemačka	47
Austrija	45
Španija	43
Grčka	32
Portugal	27
Australija	69
SAD	76
Kanada	31

Ako pažljivo pogledamo ovu tabelu, jasno je da su u razvijenim zemljama, gdje su deregulatorni procesu manje izraženi, procenat bavljenja rekreacijom veći. Iznenađenje predstavlja Kanada, koja, inače, ima relativno dobro razvijen sistem zdravstvene zaštite stanovništa.

Koncept fizičke kulture, s druge strane, u razvijenim zemljama Zapada, kao u državama koje su tek od skora u Evropskoj uniji, podržava se uglavnom deklarativno i medijski. Međutim, ako pogledamo podatke o javnom učešću u definisanju ove oblasti sporta, dolazimo do zaključka da je na planetarnom novou ovdje prisutan deregulativni model.

Ne donosi svaka fizička aktivnost poboljšanje zdravstvenog stanja. Kako to pokazuju studije, umjerene fizičke aktivnosti u kojima pojedinac ili grupa ljudi odmjere njihov stepen i učestalost i prilagode ih vlastitim mogućnostima, pozitivno se odražavaju na fizičko i duševno zdravlje. Drugačije je kada je riječ o *sportu*, koji se u Vadintonovoj studiji studiji razumije kao ona fizička aktivnost koja ima takmičarski karakter³⁹⁰. Tako se sport, kome je osnovni cilj određena *efikasnoist*, kao što smo istakli ranije, javlja kao vid eksploatacije.

Ova fizička eksploatacija nerijetko ima fatalne posledice po sportiste. Ljekari koji rade za sportske klubove trpe pritiske menadžmenta, pa dopuštaju maksimalno angažovanje igrača i kada uoče da postoji zdravstveni rizik:

Legendarni italijanski odbojkaš 37-godišnji Vigor Bovolenta, član italijanske reprezentacije koja je na Olimpijskim igrama u Atlanti 1996. godine osvojila srebrnu medalju, umro je 24.03.2012. godine nakon što je doživio srčani udar tokom prvenstvene utakmice Serije B, u kojoj je njegov Forti igrao protiv Maćerate. U jednom trenutku pao je na teren, hitno je prebačen u obližnju bolnicu, ali ljekari nijesu uspjeli da ga spasu i mogli su samo da konstatuju smrt. U štampi je ovaj slučaj bio prikazan na sledeći način: "***Pustili ga bolesnog na teren. Rezultati obdukcije pokazali su da je nesrećni odbojkaš bolovao od arteroskleroze i da nije smio da se bavi***

³⁹⁰ Ivan Waddington, *Sport, health and drugs: A critical sociological perspective*. Taylor & Francis, London, 2000, pp 20

sportom. Dvojica italijanskih sportskih ljekara suočavaju se sa optužnicom zbog smrti odbojkaša Vigora Bovolente, kome su dopustili da igra uprkos srčanim smetnjama."³⁹¹

U Srbiji je i dalje prisutan koncept fizičke kulture u osnovnom i srednjem obrazovanju, što predstavlja, ustvari, očuvani segment nekadašnje široke sportske baze, koja je podrazumijevala oblike rekreacije u radnim kolektivima. U narednom poglavlju rada vidjećemo da je nova Strategija sporta, od 2016. do 2021, bitno restrukturnija i deregulatornija od one donijete za period od 2009. do 2013. Gašenje sportske baze u vanškolskim oblicima išlo je uporedo sa ukidanjem radničkih odmarališa i posebnih subvencija i regresa za godišnje odmore, koji danas postoje samo u nekim društvenim sektorima. Ustupanje pred takmičarskim sportom, kao što ćemo nastojati da pokažemo u nastavku ovog rada, predstavlja globalni proces, koji je neodvojiv od medijske propagande vrhunskog sporta, zbog čega i amaterski sport biva uređen po ugledu na velike sportske događaje, u oponašanju takmičarskog duha i sistema eliminacije³⁹².

Napuštanjem ideala fizičke kulture, prema sociologu Ratku Božoviću, napušta se, ustvari, sam duh igre, koja je u svakom obliku takmičarskih aktivnosti, pa i u sportu koji oponaša velika takmičenja, podređena efikasnosti i imperativu uspješnosti. S druge strane, ugrožavanje institucije slobodnog vremena utiče da se i pojedinačno bavljenje sportom, koje zbog svog individualnog karaktera ne mora da bude pod paradigmom vrhunskog sporta, sve ređe upražnjava. Ne možemo a da ne ukažemo da ideološku stranu ovog procesa. Napuštanje igre, naime, uporedo sa širenjem koncepcije takmičenja i utakmica, predstavlja tiho i nenametljivo podređivanje preostalog slobodnog vremena strogim zakonima neoliberalnog svijeta, koji ne samo od radnih aktivnosti, nego i od cjelokupnog života, u svim njegovim segmentima zahtijeva efikasnost i uspjeh. Postavljeni ciljevi negiraju vrijednost bilo koje djelatnosti koja se obavlja radi nje same, i čija blagodat ne transcendiraju samu tu djelatnost. To ne važi samo za fizičke aktivnosti: u seksu treba biti predator, u porodičnim odnosima dobar menadžer, koji će uticati na stvaranje efikasne porodice, u odnosu sa prijateljima – vođa grupe. Ni jedan segment života ne smije biti prepušten pukoj blagodati koja neće biti u službi nove vrhunske vrijednosti – uspješnosti.

³⁹¹ Slobodan Savić, Vuk Aleksić, „Naprasna smrt sportista“, str 67.

³⁹² Ratko R.Božović, „Amaterizam i profesionalizam u sportu“, *Sociološka Luča*, II/2 2008, str 40.

5.5. Oblici finansiranja sporta u Evropskoj uniji

Da je u razvijenim državama zapada prisutan proces povlačenja države iz direktnog finansiranja sporta, a naročito široke sportske baze, rekreativnog sporta, odnosno koncepcije “sporta za sve”, rečito pokazuje *Studija o finansiranju amaterskog (neprofesionalnog) sporta u EU*³⁹³. U ovoj studiji najprije su jasno pobrojani svi izvori finansiranja sporta, koji obuhvataju članarine i ostalu potrošnju samih doimaćinstava čiji se članovi bave amaterskim sportskim aktivnostima, prihode od lutrije i klađenja, ekonomske doprinose od volonterskog rada, prihode od sponzorstva pokroviteljstva i donacija, prihode od medija, i prihode iz javnih izvora, na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou. Razvrstavanjem ovih izvora, možemo da formiramo dvije osnovne grupe finansiranja: privatna, koja obuhvataju prvih pet, i javna (poslednja navedena stavka), s tim što se prihodi od igara na sreću u izvjesnom smislu mogu posmatrati i kao javni izvori, iako se ovdje ne radi o sredstvima iz poreza, nego od državnog profita od igara na sreću.

Uporedni tabelarni prikaz pokazuje da se u periodu od 1990 do 2005. godine pokazuje da se procentualno smanjivao udio javnog ulaganja u sport, dok je rastao procenat privatnog. Amaterski sport, a dalja analiza pokazaće da se to ponajviše odnosi na rekreativni sport, finansira se sve više iz privatnih izvora.

Struktura financiranja sporta u evropskim zemljama od 1990. i 2005. godine (u %)

Država	Domaćinstva	Država	Državni proračun	Lokalni proračuni	Privatni izvori Ukupno	Javni izvori Ukupno	Ukupno financiranje Sport/BDP
1990. godina							
Češka	74,8	1,8	6,0	17,4	76,6	23,4	/
Danska	55,6	5,6	6,3	32,5	61,2	38,8	0,56
Finska	66,2	4,8	4,3	24,7	71,0	29,0	1,13
Francuska	42,4	8,5	11,5	37,6	50,9	49,1	1,10
Njemačka	69,0	3,8	0,6	26,6	72,8	27,2	1,28
Mađarska	47,5	5,7	30,2	16,6	53,2	46,8	0,60
Italija	72,9	7,9	8,2	11,0	80,8	19,2	1,04
Portugalija	36,5	42,0	9,2	11,6	78,5	21,5	1,77
Švedska	60,2	17,1	2,2	20,4	77,4	22,6	0,80
Svajcarska	91,6	2,8	0,4	5,2	94,4	5,6	3,47
Velika Britanija	79,1	5,0	0,8	15,1	84,1	15,9	1,49

³⁹³Study on the funding of grassroots sports in the EU: Final report, Volume 1. Dostupno na: [http://ec.europa.eu/internal_market/top_layer/docs/FinalReportVol1_en.pdf] (pristupljeno: 12. 3. 2017.), pp 46

2000. godina							
Francuska	50,4	7,0	11,1	31,5	57,4	42,6	1,70
Velika Britanija	79,5	8,4	/	21,1	87,9	12,1	1,50
2005. godina							
Njemačka	76,5	7,6	0,6	15,3	84,1	15,9	1,42
Bugarska	19,4	3,2	34,7	42,7	22,6	77,4	0,21
Kipar	78,9	1,2	19,8	0,1	80,1	19,9	1,56
Estonija	12,6	37,7	13,3	36,4	50,3	49,7	1,13
Finska	73,5	2,9	8,7	14,9	76,3	23,7	1,56
Francuska	50,0	10,3	9,7	30,0	60,4	39,6	1,76
Litva	20,3	27,1	17,5	35,1	47,4	52,6	0,38
Holandija	70,8	7,7	11,5	10,0	78,5	21,5	1,64
Portugalija	63,2	3,3	6,5	27,0	66,5	33,5	0,96
UK	80,9	10,5	1,3	7,3	91,4	8,6	1,67
Slovačka	13,8	13,8	16,7	55,7	27,7	72,3	0,68
Slovenija	17,9	46,6	10,4	25,1	64,5	35,5	0,69
Švedska	70,6	12,1	4,3	13,0	82,7	17,3	0,52

Izvor: *Financiranje sporta u Republici Hrvatskoj s usporednim prikazom financiranja u Evropskoj uniji* (Institut za javne finansije, Zagreb 2012, str 142)

Tabela pokazuje kako je udio finansiranja sporta iz javnih izvora znatno veći u zemljama koje su od skora prihvatile liberalno-demokratski model, iako, kao što će se pokazati, to finansiranje najmanje zahvata upravo rekreativni sport.

Na nivou cjelokupne Evropske unije, kako to pokazuje pomenuto istraživanje o finansiranju amaterskog sporta, vidi se kako je u 27 zemalja Unije, 2008. Godine, finansiranje iz samih domaćinstava odnosno privatnih kućnih budžeta na nivou EU, čak 65, 67 procenata, a ovome treba dodati sredstva od sponzora, 6, 83%, sredstva od medija, 3,25%. Država preko svojih programa izdvaja tek 6,95 procenata, a lokalne zajednice, odnosno budžeti lokalnih samouprava – 16,90 procenata.

Interesantno je da isto istraživanje pokazuje kako srazmjerno mali postotak sredstava iz javnih izvora u razvijenim zemljama ide na finansiranje vrhunskog sporta, a najveći postotak za finansiranje sportskih klubova i sportskih saveza. Međutim, finansiranje klubova odnosi se kako na profesionalne, tako i na amaterske klubove, koji moraju zadovoljiti određeni kriterijum kako bi uopšte bili finansirani, iz čega izlazi da je najmanje sredstava ovdje opredijeljeno na široku sportsku bazu.³⁹⁴

³⁹⁴ *Financiranje sporta u Republici Hrvatskoj s usporednim prikazom financiranja u Evropskoj uniji* (Institut za javne finansije, Zagreb 2012, str 144).

Studija o finansiranju sporta u Evropskoj uniji sadrži podatke na osnovu kojih se mogu jasno razgraničiti četiri modela finansiranja. U prvu grupu spadaju zemlje Sjeverne i Zapadne Evrope, u kojima je visok udio učešća stanovništva u sportskim aktivnostima. Ukoliko se pogledaju iznosi koji se ulažu sport, u proporciji u kojoj dominira, kao što smo vidjeli, privatno finansiranje, u ovoj grupi, koja obuhvata Austriju, Belgiju, Dansku, Finsku, Njemačku, Irsku, Luksemburg, Holandiju, Švedsku i Kipar – uprkos ukupnim velikim sredstvima, članarine i drugi vidovi privatnog finansiranja nijesu veliko opterećenje za građane, zbog visoke stope BDP-a po stanovniku. No, kako se procenat ulaganja države i lokalne samouprave smanjuje, a istovremeno ne povećava priliv od donacija i sponzorstva, ostaje otvoreno pitanje kako će dođuške manji procenat novca, koji dolazi iz javnih izvora u budućnosti biti nadomješten, i na koji će način država zadržati kontrolu nad sportom, ako se u narednom periodu bude povlačila iz neposrednog učešća u njegovom finansiranju³⁹⁵.

U drugu grupu država spadaju zemlje u kojima privatno finansiranje sporta ima značajniju prevalenciju u odnosu na javnu. Ovdje se radi o značajnijem opterećivanju privatnih kućnih budžeta, koje preuzima glavni teret finansiranja sportskih aktivnosti. U grupu ovih zemalja spadaju Grčka, Italija, Malta i Španija. Istovremeno sa prebacivanjem tereta na privatne budžete, u ovim državama se propagiraju vrijednosti sporta, kako bi se pospješio volonterski rad, i upliv privatnog sektora, koji treba da nadomjesti opadajuće učešće države i lokalnih samouprava³⁹⁶.

Treći model, koji se naziva *Rainbow model*, odnosno “dugin model”, obuhvata one države Evropske unije u kojima se gotovo cjelokupna sportska infrastruktura urušila 1990. godine. U ovim zemljama je, kako to pokazuje pomenuto istraživanje, malo interesovanje za rekreativni sport, pa iz toga proizlazi i relativno nisko učešće stanovništva u sportskim aktivnostima, od 5 do 12 procenata, sa izuzetkom Slovenije, gdje je ovo učešće iznad evropskog prosjeka. U Estoniji, Mađarskoj, Litvaniji, Portugaliji, Rumuniji, Slovačkoj i Sloveniji, za razliku od prethodna dva modela znatno je niže učešće iz privatnih izvora, prije svega iz kategorije domaćinstava, odnosno ulaganja samih sportista, a srazmjerno visoko učešće javnog finansiranja, ali je, s druge strane, ovo finansiranje usmjereno, prije svega, prema vrhunskom sportu, dok je široka sportska baza u drugom planu. Istovremeno, u ovim zemljama raste potražnja drugih izvora finansiranja, pa se postepeno podstiče veći upliv

³⁹⁵ *Isto*, str 145.

³⁹⁶ *Isto*, str 146.

privatnih budžeta i novca iz preduzetničkog sektora, uz istovremeno smanjivanje javnih izadataka za sport³⁹⁷.

Na kraju, četvrti model, prisutan u najsiromašnijim zemljama EU, Bugarskoj, Češkoj i Poljskoj, još je manji udio privatnih lica i javnih izvora, ali je veći udio od prihoda na sreću. Kako procentulano ovi prihodi nijesu veliki, to rezultira malim ulaganjem, pa stoga i malim učešćem stanovništva u sportskim djelatnostima. U Bugarskoj i Poljskoj je i dalje srazmjerno veliki procenat javnog učešća u odnosu na privatni, što rezultira selektivnošću u finansiranju programa, sa najmanjim interesovanjem za rekreativni sport³⁹⁸.

Treba pomenuti i dva ekstremna primjera, koji se ne uklapaju u predložene modele. U Francuskoj, zemlji duge socijaldemokratske tradicije, i dalje je znatno učešće javnog sektora, odnosno ovdje je javno finansiranje veće od privatnog. Međutim, nove deregulativne mjere, koje se u Francuskoj sprovode poslednjih godina, nastoje da povećaju privatno ulaganje. Tako, na primjer, država nudi za svaki evro uložen u nekog sportistu, još 80 centi. Ovaj je projekat, takođe, u funkciji deregulacije, koja je zahvatila i ovu zemlju snažne socijalne tradicije.

Suprotan primjer je Velika Britanija, gdje privatna lica plaćaju visoke iznose za učešće u sportskim aktivnostima. Visoko učešće u sportskim aktivnostima, međutim, iako u studiji to izričito stoji, ne treba tražiti u visokoj svijesti o korisnosti sporta, već, možda daleko prije, u relativno visokom BDP-u, po stanovniku, koji omogućuje ovakav odnos.

Na osnovu iznijetih podataka može se tvrditi kako je u zemljama Zapadne Evrope svakako na djelu deregulativno povlačenje države iz finansiranja sporta. Čak i one zemlje Zapada, u kojima su zastupljeniji oblici javne brige o društvenim potrebama, postupno se polako povlače iz finansiranja sporta. Švedska, u kojoj je izdvajanje za sport iz BDP-a relativno visoko, oko 1,3%, tek 17,3 % učestvuje u finansiranju sporta, čemu treba dodati i 13% finansiranja lokalnih vlasti. Najveći procenat izdataka je iz kategorije domaćinstava, odnosno iz kućnih budžeta građana, čak 70,6 %. Međutim, za razliku od drugih zemalja Zapada, uključujući i Francusku, Švedska izdvaja znatna sredstva upravo u amaterski sport, mada to ne znači da se posebna pažnja poklanja rekreativnom sportu, jer su pomenuta sredstva plasirana uglavnom u amaterske klubove. Slično je i u Danskoj, gdje državne subvencije, inače procentualno veće nego u Švedskoj, odlaze na lokalne amaterske klubove.

³⁹⁷ *Isto*, str 147.

³⁹⁸ *Isto*, str 147.

S druge strane, najrazvijenije zemlje Zapada, Njemačka, prije svega, finansiranje sporta gotovo u potpunosti prepuštaju privatnim izvorima, što ukupno (domaćinstva + sponzorstva i donacije iz privatnih izvora) iznosi čak 84,1 %.. Od javnog finansiranja prednjače lokalne vlasti, sa 15, 3%, od ukupnih skoro 16 procenata koliko se izdavaja iz javnog sektora. Međutim, to ne znači da se finansiraju rekreativne djelatnosdti ili školski sport, budući da prema njemačkim zakonima gradovi i opštine samostalno odlučuju o tome koliko ulažu u nacionalni sport, posebno za Njemačku olimpijsku konfederaciju³⁹⁹. Slično je u Austriji.

Imajući u vidu uporedne podatke iz zemalja Evropske unije, valjano je zaključiti da je trend ulaganja u sport iz privatnih izvora svakako preovlađujući, odnosno, s druge strane, da industrijski najrazvijenije zemlje Zapada minimalno, ili uopšte ne ulažu u rekreativni sport.

Veliko učešće stanovništva u sportskim djelatnostima, koje u Švedskoj iznosi preko 70 procenata, a srazmjerno je visoko i u Njemačkoj i Austriji, pokazuje da se stanovništvo prilagođava modelu samostalnog ulaganja u sport. S druge strane, ako se ovi podaci uporede sa istraživanjem o zastupljenosti prevencije u liječenju bolesti, vidi se da javna propaganda insistira na sportskim aktivnostima, dok s druge strane iz javnih izvora gotovo da nema ulaganja značajnijih sredstava u ove vidove sportskih aktivnosti.

Prevalencija privatnih sredstava u finansiranju sporta, pokazuje, dakle, da je područje prevencije zdravstvenih rizika prebačeno na pojedince, odnosno da država sve manje učestvuje u ovim oblicima zdravstvene predohrane. A ovaj deregulacioni model još je izraženiji kada je riječ o zemljama koje u tranzicionim procesima prihvataju načela liberalne demokratije.

5.6. Sport i menadžment

Dvostruki odnos tranzicionih društava prema sportu, o kome će više riječi biti kasnije, na poseban način se potvrđuje u instituciji takozvanom sportskog menadžmenta. Ne samo vrhunski, nego i rekreativni sport prepušta se profesionalnom menadžmentu, koji će djelovati u skladu sa „zakonima tržišta“.

³⁹⁹ *Study on the funding of grassroots sports in the EU: Final report, Volume 1.* Dostupno na: [http://ec.europa.eu/internal_market/top_layer/docs/FinalReportVol1_en.pdf] (pristupljeno: 12. 3. 2017.), pp 84.

Tako se u studiji mr Jovana Šurbatovića govori o preduzetničkom menadžmentu u rekreativnom sportu, ukazujući na potrebu preduzetničke inicijative i kada je riječ o ulaganju u rekreativni sport:

Nakon višedecenijske stagnacije u funkcionisanju i razvoju sistema sporta u Srbiji, u uslovima sve manjih finansijskih ulaganja kako države, tako i privrede, odmah pošto su se desile društvene promjene i pošto je došlo do prelaska na tržišni sistem privređivanja, prvi su reagovali preduzetnici. Kako je sportska infrastruktura uglavnom bila zapuštena i neuslovna, a sportski programi nedovoljni i neadekvatni, otvorio se veliki prostor na tržištu sportskih roba i usluga.⁴⁰⁰

To znači da privatni preduzetnici, obnavljajući jeftino kupljene ili iznajmljene sportske objekte sada diktiraju njihovo poslovanje prema tržišnim principima, što pretpostavlja komercijalizaciju njihove upotrebe, odnosno zatvaranje za široku bazu upravo rekreativnog sporta. To, za divno čudo, ne uviđa autor teksta o kome ovdje govorimo, ne zapažajući nikakvu suprotnost između koncepcije rekreativnog sporta i njegovog tržišno orijentisanog menadžmenta:

Privatni sektor je natjerao javni da se racionalno ponaša i da se prilagodi tržištu. Svjedoci smo sve većih javnih ulaganja u državne sportske objekte, koji će profilisati svoju ponudu na sasvim nov način, kako bi bili konkurentni. Strategija je u smanjenju troškova i nalaženju novih izvora prihoda.⁴⁰¹

Isto tako, autor govori o profesionalnim instruktorkama, koji posjeduju stručna znanja, a koji će, razumije se, raditi prema tržišnim pravilima. Dakle, novi sportski objekti za rekreaciju, teniski tereni i balon sale, koji posluju po tržišnom principu, stručni instruktorki i različitim generacijama i fizičkoj kondiciji upodobljeni rekreativni programi i kursevi, nemaju više ulogu niti jačanja kolektivnog duha, ni očuvanja javnog zdravlja. Ovi oblici rekreacije rezervisani su za imućne poslovne ljude i njihove prijatelje, koji u ovako shvaćenoj koncepciji rekreacije, jedini imaju pravo na ovaj „ventil pražnjenja“, jer to zavrjeđuju svojim napornim preduzetničkim radom. No, autor i dalje govori o razvoju rekreativnog sporta, računajući, štaviše, da će menadžment i tržišno poslovanje pospješiti da se što više ljudi bavi rekreacijom:

S obzirom da je u pomenutoj Strategiji razvoja sporta u Srbiji potencirana racionalna gradnja sportske infrastrukture, u smislu stimulisanja investiranja u veliki broj manjih sportskih objekata, umjesto u velike i neracionalne, a posebno zbog orijentacije na redovno konzumiranje rekreativnih aktivnosti sa što većim obuhvatom stanovništva,

⁴⁰⁰ Jovan Šurbatović, *Menadžment u sportu, nav.djelo*, str 7.

⁴⁰¹ *Isto*, str. 8.

može se očekivati intezivan razvoj rekreativnog sporta i sve veća ekspanzija preduzetničkih poduhvata u sportu.⁴⁰²

Kada čovjek čita ove redove, koje potpisuje magistar nauka i citirani autor, ostaje u nedomoci da li se radi o tekstu koji namjerno ne ulazi u suštinu problema, ili njegov autor doista ništa ne primjećuje. Tržišno poslovanje sportskih menadžera ne doprinosi očuvanju široke sportske baze ni u razvijenim zemljama Zapada, kao što smo pokazali u prethodnom poglavlju. To još manje važi za tranziciona društva. Međutim, za nas je ovom prilikom od naročite važnosti to što autor, koji očigledno, ipak, samo nekritički i nepromišljeno „akustički“ prenoseći ono što je čuo na raznim sportskim forumima ili seminarima – ostaje pri uvjerenju o potrebi očuvanja rekreativnog sporta.

Strategija razvoja sporta, koju je donijela Republika Srbija, takođe, insistira na širokoj sportskoj bazi, iako podržava i sportski menadžment i komercijalizaciju sporta. Često je, kao što ćemo pokazati u narednim djelovima ovog rada, posrijedi upravo prebacivanje odgovornosti u ruke lokalnih samouprava, iako je poznato da je smanjenjem poreza i transfera njihov finansijski položaj u najvećem broju slučajeva krajnje otežan.

Tako se u strategiji razvoja sporta za period od 2009. o 2013. predviđa da Minisarstvo omladine i sporta obezbijedi uglavnom sredstva za održavanje edukativnih seminara, i za medijsko sprovođenje kampanje, dok se konkretne aktivnosti ostavljaju jedinicama lokalne samouprave.

Neodustajanje od rekreativnog sporta ne znači da je država u mogućnosti da neposredno finansijski interveniše. Ipak, i dalje se proklamuje važnost opstanka široke sportske baze, i pritom se očekuje od privatnih investitora, altruista ili lokalnih zajednica da se same snađu, na liniji ove aksiologije koja ukazuje na već pomenuti dvostruki odnos tranzicione države prema sportu.

5.7.Sport u tranzicionim društvima

U prethodnim poglavljima ukazali smo na suštinsku razliku kapitalističke i socijalističke koncepcije sporta. Dok je u kapitalističkim zemljama, u XIX i XX vijeku sport prije svega takmičarski i komercijlano orjentisan, u socijalističkim zemljama insistira se na širokoj sportskoj bazi, koja treba da obuhvati što veći broj građana.

⁴⁰² Isto, str 8.

I jedan i drugi model, kao što smo pokušali da pokažemo, imaju svoj ideološki ključ. U prvom slučaju, sport postaje komercijalna grana, a sam model takmičenja uklapa su paradigmu preduzetništva; u drugom slučaju, masovnost sporta i insistiranje na zdravlju nacije, stvaraju sliku pune društvene homogenosti i jačanja takozvanog “duha kolektivizma”, koji u praksi podrazumijeva podršku rukovodstvu partije⁴⁰³.

Uoči sloma socijalističkog društvenog poretka, u socijalističkim zemljama na djelu su oba vredosno-politička modela. Kolektivističke vrijednosti su i dalje prisutne, naročito kada se radi o razumijevanju socijalne uloge države, dok s druge strane, uporedo sa ekonomskim teškoćama, sve više stanovništva smatra da je izlaz u individualnom preduzetništvu.

Razumijevanje sporta određeno je ovim dvojtstvom vrednosnih modela. I dalje se na sport gleda kao na izraz kolektivističke homogenizacije društva, dok se istovremeno, pod uticajem međunarodnih sportskih takmičenja, usvaja paradigma uspjeha kao rezultata truda i preduzimljivosti.

Početak tranzicije rezultira mnoštvom društvenih promjena. Pogoršanje socijalno-ekonomskog položaja ogromnog broja građana, koje država više ne može da servisira, percepiranje sporta ostavlja u drugom planu. Urušavanje široke sportske baze prati krizu kolektivističkih ideja. I jedan, i drugi proces nijesu tako brzi kao promjene same socijalne klime, u kojoj naglašeno dominira “privatna inicijativa”.

Pokazatelj dvoumljenja tranzicionih društava, kada je riječ o odnosu prema širokoj sportskoj bazi, vidljiv je u neriješenom statusu malih sportskih klubova. U Srbiji i Crnoj Gori, sportske organizacije su još uvijek “udruženja građana”, što upućuje da se one i dalje tretiraju kao obič “društvenog” ekonomskog vlasništva. Samim tim, briga o njima prepuštena je institucijama države. S druge strane, ove organizacije dobijaju sve manje sredstava.

Odsustvo neposredne regulacije države, kada je riječ o malim sportskim klubovima ogleda se u tome što se i dalje stvaraju novi klubovi, koji, naročito na loklanom nivou, pretpostavljaju finasijsku pomoć države, putem sredstava iz opštinskog budžeta. Tako država, odnosno društvene organizacije više nijesu osnivači sportskih klubova (kao nekada), a i dalje imaju obavezu da ih finansiraju, raspoređujući novac predviđen za sport na loklanom nivou na mnoštvo malih sportskih organizacija, pri čemu svaka od njih sada dobija još manje sredstava (zato što je sve veći broj klubova za čiji rad se obezbjeđuje novac). Drugim riječima,

⁴⁰³ Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The collapse and Revival of America Community*, Simon & Shister, New York, 2000.

deregulacija, kada je riječ o osnivačkim aktima, suštinski podrazumijeva izostanak obaveze finansiranja. Međutim, nasuprot tome, sportski se klubovi, nezavisno od toga ko ih je osnovao, i dalje finansiraju državnim novcem (sredstvima iz budžeta lokalnih samouprava), što sugerira da nema riješenosti da se napravi rez i da se finansiranje malih sportskih organizacija i klubova prepusti njihovom članstvu ili sponzorima.

Kada je riječ o nešto većim sportskim klubovima, oni, poput manjih klubova, takođe, predstavljaju arhaičan oblik “društvene svojine”. Radi obezbjeđivanja stabilnog priliva novca, odnosno u funkciji većeg zahvatanja iz “državne kase”, u mnogim klubovima pomenute kategorije i dalje se za predsjednike i visoke klupske funkcionere biraju politički funkcioneri. Samim tim, priliv sredstava najdirektnije zavisi od toga da li klubom rukovodi neko ko je blizak organima vlasti.⁴⁰⁴

Tranziciona društva na Balkanu nesumnjivo odugovlače i kada je riječ o privatizaciji velikih sportskih kolektiva. Iz godine u godinu odlaže se prodaja velikih klubova, poput “Partizana” ili “Crvene Zvijezde”, u koja se i dalje sliva državni novac, iako je ovaj zaostatak regulacije svakako drugačije motivisan, nego kada je riječ o malim sportskim kolektivima i širokoj bazi “sporta za sve”. Dok je u prvom slučaju motiv očuvanje jednog područja organizovanja, koje ostajući regulisano može da predstavlja područje kontrole, u procesu tranzicije, u drugom sklopu, iako su motivi i dalje manipulativni, mehanizmi kontrole su više u funkciji samih političkih partija: kontrola nad većim sportskim klubovima osim svojih medijskih efekata podrazumijeva i kontrolu navijačkih grupa, koje mogu da posluže u domaćim političkim obračunima, i slično⁴⁰⁵. U oba slučaja, međutim, na djelu je regulativna politika, sred širokog područja deregulacije koja se proklamuje u svim oblastima društvenog života.

Ovaj, na prvi pogled haotičan odnos tranzicinih društava prema sportu, međutim, nipošto ne štiti sam sport od aksioloških promjena koje ga zahvataju. Ono što se sasvim očigledno promijenilo jeste razumijevanje suštine sporta, u kome je sada jasno izražen imperativ pobjede.

Osnovna promjena do koje dolazi u procesu „tranzicije“, kao svojevrsnom vidu globalizacije, jeste sveopšta desubjektivizacija. Prije svega govori se o nestajanju klasnog

⁴⁰⁴Miloš Šolaja, „Sport in a neo-liberal post-socialistinternational context”, in S. Simovic and V. Stankovic (ed), *4th International Scientific Conference "Anthropological aspects of sports, physical education and recreation"* Banja Luka, Bosnia and Herzegovina: Faculty of Physical Education and Sport. doi: 10.5550/SP.4.2016 .08, p (pp. 72–82), p 76.

⁴⁰⁵Dragan Koković, *Sport i mediji*, nav.djelo, str. 146.

subjektiviteta: radnici se više ne osjećaju pripadni radničkoj klasi, koja sada postaje samo prazna apstrakcija, pa čak ni pripadnim sindikalnim organizacijama; umjesto toga, radnici, takozvani srednji stalež, penzioneri i nezaposleni postaju tek puke individue, čiji interesi ni na koji način nijesu principijalizovani, niti jasno artikulisani⁴⁰⁶.

U tom smislu se i odnos prema sportu suštinski individualizuje. Sam sport prestaje da igra ulogu društvenog subjektiviteta, već postaje poprište takmičenja. To ne znači da se ovdje u svakoj zemlji naprosto nameće jedinstveni model. Ideja pobjede i takmičarski duh se, zapravo, na različitim mjestima oblikuju na drugačije načine, odnosno sama ideja takmičarskog sporta ne predstavlja neki univerzalni identitet, već prije *polje*, koje trpi uticaje lokalnih sredina, zadržavajući samo opšte odnosne odrednice.

Uvođenje globalnih odnosa, prema tome, odgovara smislu onoga što označava japanska reč *dočakuka*, koja primarno označava kreiranje standardnih proizvoda za specifična tržišta, što uključuju različite forme i ukuse (kod prehrambenih proizvoda). Ovaj japanski termin prevodi se kao *glokalizacija*, i, kao što smo o tome govorili u prethodnom poglavlju, označava prožimanje lokalnih sadržaja i globalnih uticaja.

Nasuprot Rolandu Robertsonu, koji smatra da glokalizacija ne predstavlja ni homogernizaciju ni heterogenizaciju, već da je uzajamno implikativna⁴⁰⁷, prema našem mišljenju radi se, ustvari, o specifičnom *orijentisanju* lokalnih običaja i navika odnosima koje pruža određeno polje⁴⁰⁸. Tako se i pojedinačni sportski događaji, nezavisno od socijalnog porijekla njihovih učesnika orijentišu, prema koordinatama polja sporta, kao takmičenja, odnosno individualnih postignuća. Poslužićemo se ovdje jednim primjerom, neke poslovice nastale u znatno prije uspostavljanja liberalnog koncepta društvene produkcije. Poslovica „Ko radi ne boji se gladi“, ili „Svako je kovač svoje sreće“, tada su primarno označavale potrebu nezavisnosti, izlaska iz okvira porodičnih odnosa, koji su sputavali kreativnost, odnosno natojanje da se uredi vlastiti život nezavisno od tradicionalnih modela. U neoliberalnom svijetu, ove poslovice dobijaju nedvosmislen kapitalistički značaj. Onaj ko radi ne boji se gladi, odnosno glad je logična posledica neaktivnosti i lijenosti, iako se u međuvremenu promijenio sam socijalni okvir. U vrijeme kada je nastala navedena poslovica, rad je podrazumijevao zadovoljavanje osnovnih potreba, a u tranzicionim zemljama puno, pa

⁴⁰⁶ Vera Vratuša, „Tranzicija – odakle i kuda?“, nav.djelo, str. 148.

⁴⁰⁷ Roland Robertson. *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage, London, 1992, pp. 102.

⁴⁰⁸ Miloš Nemanjić, „Aktuelnost pojma intelektualno polje u savremenom kulturnom kontekstu“, u Ivana Spasić (ur) *Nasleđe Pjera Burdijea*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 2006, str 65-77.

čak i znatno produženo radno vrijeme, rad praznikom i nedjeljom, više ne garantuju ni podmirivanje osnovnih potreba radnika i njegove porodice. Takođe, u liberalnom kontekstu, svako je kovač svoje sreće, jer socijalni položaj zavisi od individualne preduzirljivosti – za razliku od davnašnjeg značenja ove narodne sentence, koja ukazuje na potrebu da se proizvede vlastiti život, izlaženjem iz okvira zadatog i ispostavljenog.

Ovi primjeri pokazuju kako se lokalni sadržaji sada određuju prema dugačijim orijentirima, u polju neoliberalnih odnosa. Pritom, to polje ne trpi uticaje lokalnih sadržaja, odnosno ovdje ne postoji interakcija o kojoj govori Robertson – nego je riječ o drugačijim signaturama, na osnovu kojih se uspostavlja značenje, koje nije izgubilo svaku vezu sa tradicijom.

Raspršivanje subjektiviteta sporta, kao univerzalne baze, sa druge strane, pretpostavlja povlačenje države. Najprije je pogođena takozvana sportska infrastruktura:

Neoliberalna politika opustošila je sportsku infrastrukturu zemalja u razvoju. U zambijskom pojasu bakra, posledica privatizacije državnog udjela u rudnicima, bila je vidno smanjenje publike na fudbalskim stadionima (zbog nezaposlenosti) dok su radničke korporacije ukinule izdatke na sport i rekreaciju radnika. Pogoršanje ekonomske situacije u Aziji takođe se loše odrazilo na sport: korejska „MMF kriza“ izazvala je veliko smanjivanje sredstava u javnom i privatnom sektoru za finansiranje sportskih programa i razvojnih projekata.⁴⁰⁹

Uporedo sa postavljanjem polja, u koji se smještaju loklani običaji, globalizacija, zahvaljući deregulaciji države, doprinosi razdvajanju zajednice. Bavljenje sportom postaje privilegija imućnih. Međutim, iz toga ne proizlazi da se ovdje pomalja bilo kakav subjektivitet onih kojima je, napuštanjem koncepta sporta za sve, praktično otežano, ako ne i sasvim onemogućemo da se bave sportom. Upravo polje sporta kao takmičenja opravdava deregulaciju, pa dolazi do stvaranja imperativa individualnog uspjeha.

Ukoliko sport više nije stvar kolektiviteta, ukoliko se njime ne služi jednoj opštoj društvenoj svrsi – što je, kao što smo pokazali u prethodnim poglavljima bila njegova svrha u socijalizmu, onda je potenciranje individualnog postignuća u funkciji individualizacije publike i njenih konzumerističkih potreba. Igrači u malim sportskim ligama u tom su smislu *konzumenti* jednako kao i publika velikih sportskih događaja. U oba slučaja radi se o identifikovanju sa pobjednicima, o usvajanju imperativa pobjede, o projekciji sopstvenih neostvarenih ambicija u poistovjećivanju sa uspješniim sportistima, kao „preduzetnicima“ u polju ovako orijentisanih igara.

⁴⁰⁹ Ričard Đulijanoti, *Sport: kritička sociologija*, nav.djelo, str. 295.

Pa ipak, ova sportska tranzicija u izvjesnom smislu zaostaje za transformacijom drugih polja kulture. U sportu utoliko važi Vlerstinova diferencija tri vrste država: (1) globalnog centra, u kome su bogate i dominantne države ili zajednice država (poput SAD ili Evropske unije), (2) poluperiferije, društava koja nastoje da finansijski ojačaju, a u kojima postoji skroman tehnološki potencijal, ograničen uglavnom na kozumerističke robe, i (3) periferiju, u kojoj su države koje strukturno zavise od zapadnih nacija.

Ova se podjela jasno održava kada je riječ o kolektivnim sportovima. Uz poneko izenađenje, kao što je to u vaterpolu ili rukometu učinila reprezentacija Srbije, ovi odnosi doprinose pomenutoj konzumerističkoj paradigmi, u tom smislu što se države poluperiferije ili periferije nastoje približiti organizaciji sporta u bogatim državama, a to podrazumijeva stvaranje uslova za investiranje u sport privatnih preduzeća i kompanija, internacionalizaciju vlasničke strukture sportskih klubova, privatizaciju sportske infrastrukture⁴¹⁰.

Otkuda onda zaostajanje u odnosu na druge oblike društvene transformacije u tranzicionim društvima?

Prema našem mišljenju, u tranzicionim društvima, kao i u nekim zemljama u razvoju, državne institucije zaziru od brzog napuštanja baze „sporta za sve“, iz razloga što sport u ovim državama predstavlja poslednji privid kolektivism, u koji su već unijete koordinate individualizma, pa tako ostaci amaterskog i rekreativnog sporta na izvjestan način opravdavaju samu matricu individualnih dostignuća, angažovanja i preduzimljivosti, koja utoliko opravdava i novouspostavljene društvene odnose, odnosno restriktivnu socijalnu politiku, liberalizaciju zdravstva i prosvjete.

Za razliku od kulture, koja je konzumeristički već jasno podijeljena, i čiji konzumeristički pripadnici osiromašene većine stanovništva, rasprostranjenost i popularnost sporta pruža znatno više prostora za ideološki uticaj, a osim toga ostaci kolektivism u sportu pružaju izduvni ventil u situaciji rastuće neizvjesnosti koju nameću neoliberalni odnosi u postsocijalističkim zemljama. Tako dolazi do izvjesnog vakuuma, koji svjedoči o neodlučnosti država u koncipiranju i primjeni novih strategija sporta:

Ovakvo para-državno uređenje sportskih institucija vidno ograničava i kviri fundamentalne elemente sporta kao društvenog pod-sistema, a u prvom redu njihovo vlasništvo a nakon toga i druge sfere kao što su trening, pripreme, finansiranje, menadžment, obrazovanje i medijsku zastupljenost. Određena vrsta vlasništva nad klubovima i timovima na zapadnom Balkanu uglavnom označava nepostojanje zvaničnog vlasništva nad klubovima, timovima i naziva se egzotičnim tipom

⁴¹⁰ J. Baylis & S. Smith, *The globalization of world politics*, Oxford University Press, New York, 2010, pp 207.

vlasništva koje bezuslovno označava neidentifikovano vlasništvo, zbunjujući sistem rukovođenja i arhaičan sistem takmičenja.⁴¹¹

„Staromodni“ oblici upravljanja najočigledniji su kada je riječ o velikim sportskim klubovima, koji i dalje ostaju zavisni od pomoći države. Neodlučnost kada je riječ o povlačenju države iz uprave „Partizana“ i „Crvene Zvezde“ pokazuje pomenuti dvostruki odnos države⁴¹². Pritom se ovdje ne radi samo o interesima pojedinih grupa ili individua, koji u pomenutim nedefinisanim odnosima vide priliku za korupciju ili „pranje novca“, nego je upravo riječ o sistemske neodlučnosti.

Konzumeracija sporta u tranzicionim društvima slijedi paradigmu globalne sportske scene. Masovna sportska takmičenja, koja su zahvaljujući medijima sada dostupna i onima koji ne mogu da sebi priušte da budu konzumenti na stadionima ili u halama, predstavlja moćno političko zahvatanje takozvanog „slobodnog vremena“, upravo u funkciji stvaranja jednodimenzionalnih ljudi, o kojima govori Markuze u svojoj poznatoj studiji. Ljudska svakodnevica tako je izručena posebnoj vrsti političkog uticaja, odnosno u ovoj „slobodi i neutralnosti“ se upućuje jasna poruka⁴¹³.

Navijanje za „omiljeni klub“ ili „svoju naciju“, utoliko ne počiva na stvarnim identitetima, nego na njihovim simulacijama. Nacija više nije raspolučena na klasne identitete, nego na individue, pa je utoliko i podrška nacionalnoj reprezentaciji, u kojoj nastupaju igrači koji se bore u različitim stranim ligama – samo simuliranje iščezlog subjektiviteta. To je znatno vildljivije u popularnim individualnim sportovima, poput tenisa. Nacionalno vezivanje i navijanje za Novaka Đokovića, na primjer, svakako je simuliranje nacionalnog identiteta. Đoković, najprije, samo uslovno predstavlja Srbiju, a osim toga menadžment njegovog uspjeha nije državni, nego je rezultat porodičnog posla (family business), dakle, jedno individualno pregnuće - po čemu je Đoković postao primjer privatne inicijative i preduzetničkog duha.

⁴¹¹ Miloš Šolaja, „Sport in a neo-liberal post-socialistinternational context, in S. Simovic and V. Stankovic (Eds.), *4th International Scientific Conference "Anthropological aspects of sports, physical education and recreation"* (pp. 72–82), Banja Luka, Bosnia and Herzegovina: Faculty of Physical Education and Sport. doi: 10.5550/SP.4.2016 .08, pp 77.

⁴¹² „Određena vrsta vlasništva nad klubovima i timovima na zapadnom Balkanu uglavnom označava nepostojanje zvaničnog vlasništva nad klubovima, timovima i naziva se egzotičnim tipom vlasništva koje bezuslovno označava neidentifikovano vlasništvo, zbunjujući sistem rukovođenja i arhaičan sistem takmičenja”, M. Grujić, Organization, financing and ownership of sports clubs in the stock market. In S. Simovic and V. Stankovic (Eds.), pp 62.

⁴¹³ Dragan Koković, *Sport i mediji*, nav.djelo, str. 45.

5.8. Strategije razvoja sporta

Izrada strategija razvoja sporta jedan je od segmenata upodobljavanja društvenih odnosa zahtjevima tranzicionih procesa. Izradom ovih strategija, najprije, planira se takozvani „održivi razvoj“, odnosno načini finansiranja koji se ubuduće više neće previše oslanjati na pomoć države. S druge strane, u strategijama treba osmisliti nove načine finansiranja sporta, a to se posebno odnosi na onaj segment koji je u vrijeme socijalizma nazivan „fizičkom kulturom“.

U Hrvatskom nacionalnom programu sporta, za period od 2014. do 2022. godine, planira se standardizacija sportske infrastrukture, ali se ne precizira na koji način će biti ulagano u njenu obnovu, prema kriterijumima Evropske unije:

Strategija razvoja sportske infrastrukture jednako je stručni i društveno odgovorni akt kojim se na državnoj razini definiraju ciljevi sredstva i načini za njihovo postizanje. No, kako bi se u budućnosti moglo adekvatno planirati, potrebno je izvršiti inventuru sportskih građevina te njihovog stanja što je i polazišna osnova za izradu kompletne planerske, projektne, građevinske kao i sportsko-tehničke normizacije i standardizacije koja treba biti usklađena međusobno, ali i s dokumentima EU, posebno kad je riječ o održivom građenju i gospodarenju.⁴¹⁴

Ono što u ovom odlomku privlači posebnu pažnju svakako je „održivo građenje i gospodarenje“, a to podrazumijeva drugačiji odnos prema sportskoj infrastrukturi, dakle vid komercijalnog poslovanja. Sam pojam „održivi razvoj“ u ovom slučaju podrazumijeva ravnotežu između ekonomske i socijalne održivosti, što pretpostavlja finansiranje koje neće biti dovedeno u pitanje u budućnosti, iako to mora da bude ostvareno na drugačiji način nego što je to činjeno do sada, u vremenima kada je država igrala značajnu regulatornu ulogu.

Na probleme održivog razvoja ukazuje jedno od završnih poglavlja ovog dokumenta, u kome se najprije konstatuje da je, uprkos uspjesima hrvatskih sportista, za vrhunski sport, odnosno olimpijce iz ove zemlje, predviđeno manje sredstava nego u prethodnom periodu (kada su stvarani ovi sportski uspjesi):

Redovni izvor sredstava je ukinut, a postotak izdvajanja od igara na sreću umanjen. Jedan od problema u financiranju Programa javnih potreba (HOO) je da se o predloženim programima HOO-a ne raspravlja prilikom određivanja proračuna.⁴¹⁵

Nadalje, u ovom dokumentu stoji da je utvrđeno kako svega šest saveza u okviru Hrvatskog olimpijskog odbora ostvaruje vlastite prihode, i to u visini od 50 procenata u

⁴¹⁴ Hrvatski Olimpijski odbor, *Nacionalni program sporta 2014 – 2022*. Zagreb, svibanj 2014, str 11.

⁴¹⁵ *Isto*, str. 18

odnosu na potrebna sredstva, i konsatuje da fabrike u Hrvatskoj nemaju interes da ulažu u sport, te da aktivnosti treba usmjeriti u tom pravcu. U dokumentu se predviđa odvajanje od 3% za finansiranje lokalnih sportskih saveza, ali se i ova sredstva, baš kao i ona za vrhunski sport, imaju izdvajati direktno od zainteresovanih privrednih subjekata (kojima će biti određene poreske olakšice), a ne iz budžeta.

Iako se u dokumentu predviđa veće ulaganje u sport, tu se ne preciziraju drugi izvori ulaganja, osim sredstva iz poreza na igre na sreću, i direktno ulaganje iz privrede, koje je bazirano na intresima samih privrednih subjekata. Drugim riječima, osim podsticanja, uvođenjem sistema poreskih olakšica, država nema neposrednu kontrolu nad ulaganjima, naročito u rekreativni sport, jer je očigldno da će privredni subjekti uglavnom ulagati u vrhunski sport, što ima neposredan reklamni učinak, svejedno da li će to biti bazirano na nivou sponzorskih ugovora, ili donatorstva.

Jedino što ova strategija predviđa kada je riječ o rashodima države, jeste smanjenje PDV-a na određene usluge vezane za sport, ali se u dokumentu ne preciziraju procenti, niti predlažu konkretna rješenja, pa ova stavka predstavlja samo “lijepu želju” koja “u uslovima gospodarske krize”, kako stoji u dokumentu, teško da može da bude ozbiljno razmatrana.

Kada je riječ o rekreativnom sportu, hrvatski dokument predviđa da lokalne zajednice izdvajaju sredstva, iako se ne precizira visina tog izdvajanja, niti pružaju konkretne preporuke na koji način to treba izvršiti, tako da procenat ovog izdvajanja ostaje varijabilan, zavisno od plana raspodjele budžetskih sredstava lokalnih zajednica, iako se u dokumentu planira “razmatranje” fiksnog iznosa, koji, međutim, ostaje varijabilan jer se on odnosi na ukupne prihode lokalnih zajednica, koji nijesu fiksni. Utoliko načini finansiranja rekreativnog sporta treba da ostanu nedefinisani, odnosno kako to u dokumentu stoji - autonomni:

Očuvati autonomnost sportskih zajednica u planiranju i praćenju razvoja sporta i sportske rekreacije na lokalnoj razini, te jačanje njihove uloge u planiranju, razvoju i realizaciji javnih potreba sporta, a osobito u planiranju i izgradnji te korištenju sportske infrastrukture i građevina.⁴¹⁶

“Očuvanje autonomije sportskih zajednica” je eufenizam za povlačenje države iz neposredne brige za finansiranje sporta na lokalnom novou.

Da je ova, naizgled preoštra ocjena politke sporta u Hrvatskoj tačna, potvrđuje hrvatska studija u kojoj je upoređeno izdvajanje za sport u Hrvatskoj sa finansiranjem sporta u Evropskoj uniji. U studiji se tako konstatuje da je ulaganje u sport iz BDP-a u Republici

⁴¹⁶ *Isto*, str 9.

Hrvatskoj jedan od nižih udjela u zemljama Evrope. Republika Hrvatska, naime, izdvaja od 0,28% do 0,11%, dok su prosječna izdvajanja u Mađarskoj i Sloveniji 0,60 %, a u Švajcarskoj čak 3,74 % bruto društvenog proizvoda⁴¹⁷.

Najveća stopa izdvajanja za sport u Republici Hrvatskoj je na nivou lokalnih samouprava. Ovdje se bilježe znatna izdvajanja, koja su, uprkos državnoj krizi, povećavana od 2008. do 2010. godine, od kada je prisutan trend smanjivanja. Kao i kada je riječ o Sloveniji, i drugim zemljama koje su se tek posljednje prešle na tržišni model privređivanja, i u Republici Hrvatskoj, dakle, najviše sredstava za sport dolazi iz javnog sektora. Pritom, očekivano, najviše sredstava za sport izdvajaju gradovi, što je 2010. godine doseglo više od 60 procenata. Međutim, iz toga ne treba zaključiti da su ova sredstva dovoljna za razvoj sporta, nego, kao i u slučaju Slovenije, da su drugi izvori finansiranja, naročito oni iz privatnih budžeta i spozorstava, srazmjerno mali. Drugim riječima, ovdje se, po inerciji, i dalje održao socijalistički model brige o sportu. Trend opadanja finansiranja, koji je ne samo u Republici Hrvatskoj, nego i u drugim zemljama EU primjetan poslije 2010. godine, svjedoči o postupnoj primjeni deregulativnog modela, u kome se država povlači, naročito iz finansiranja široke sportske baze:

Vidljivo je da kontinuitet u financiranju imaju samo javne potrebe u sportu koje provode HOO (i nacionalni sportski savezi), Hrvatski paraolimpijski odbor, Hrvatski sportski savez gluhih, Hrvatski školski sportski savez i Hrvatski sveučilišni sportski savez⁵⁷, dok se potpora organiziranju sportskih manifestacija i natjecanja u svim granama sporta, **institucionalna i programska potpora amaterskim sportskim klubovima, sportski program tijekom školskih praznika, poticaj razvoju sporta na otocima i obuka neplivača u školama financiraju neredovito ili u različitim financijskim iznosima iz godine u godinu, a razvoj sporta na područjima posebne državne skrbi nakon 2008. više se uopće ne financira**⁴¹⁸.

Hrvatska, kao zemlja koja je tek nedavno pristupila Evropskoj uniji, i u kojoj proces tranzicije još nije u potpunosti okončan, u smislu da javno mnjenje nije potpuno prihvatilo prelazak na liberalno-kapitalistički model društvene organizacije, strategija razvoja sporta i dalje pledira za razvoj rekreativnog sporta iz, doduše, nedefiniranih izvora, nezavisno od neposrednog ulaganja građana ili marketinških aktivnosti. U Sloveniji je stvar nešto

⁴¹⁷ *Financiranje sporta u Republici Hrvatskoj s usporednim prikazom financiranja u Evropskoj uniji*, Institut za javne finansije, Zagreb 2012, str 174

⁴¹⁸ *Isto*, str 181 – podvukao R.Đ.

drugačija, jer tu se nedvosmisleno ukazuje na prihode od komercijalizacije, koji obuhvataju ne samo vrhunski, nego i rekreativni sport:

Izvajalci športnih programov, ki so natančneje opredeljeni z letnim programom športa, sprejetim na občinskem svetu, so razdeljeni v dve kategoriji in sicer kot t.i. državni izvajalci (občina, zavod za šport, vrtci, osnovne in srednje) in nevladni izvajalci ali tudi „nedržavni“, ki so ustanovljeni na osnovi civilne inicative in v glavnem predstavljajo interesna združenja, ki se ustanavljajo po Zakonu o društvih. Med obojimi so določene razlike vezane predvsem na vire financiranja, saj državni izvajalci prejemajo sredstva iz državne in občinske blagajne, medtem ko nevladni izvajalci prejemajo le del sredstev iz proračuna (po naši oceni do 25 %), ostala sredstva pa si morajo zagotoviti z lastnimi marketinškimi aktivnostmi.⁴¹⁹

Najprije, ovdje se insitira na izdvajanju za sportske programe na godišnjem nivou, uz jasnu diferencijaciju sredstava koje izdvaja država i nevladin sektor – pri čemu ova sredstva pokrivaju oko 25 procenata troškova, dok se ostali prihodi moraju osigurati raznim marketinškim aktivnostima. Slovenija, međutim, direktno predviđa određena izdvajanja iz državnog budžeta, što je vjerovatno posledica činjenice da ova država nije pozamljivala sredstva iz Međunarodnog monetarnog fonda, nego je tranziciju finansirala na drugačiji način. Ipak, slovenački model je takođe deregulativan, jer pretpostavlja da država ulaže samo manji dio troškova sporta, kako vrhunskog, tako i rekrativnog.

Za razliku od Republike Hrvatske, u Sloveniji je učešće stanovnika u sportu prilično visoko. Približno 52 % stanovnika bavi se sportom barem jedanput nedjeljno, što je iznad evropskog prosjeka. Od toga, 13 procenata stanovništva je učlanjeno u neki sportski klub, 5% u fitness klub, a 4% u neki drugi klub, odnosno oko 300.000 članova upisano je neki od 7.580 klubova⁴²⁰

Već smo ranije istakli da je i u Sloveniji izdvajanje iz javnih prihoda za sport srazmjerno visoko u odnosu na prosjek u Evropskoj uniji. Međutim, sami učesnici sportskih aktivnosti i sponzorstva imaju prevalenciju, pa tako 54,7% sredstava dolazi oz ovih izvora. Kako je već naglašeno, znanto manji priliv je iz članarina koje plaćaju lica koja učestvuju u sportskim djelatnostima, a znatno više to čine trgovačka društva, čiji je udio u finansiranju 39,5 procenata.

⁴¹⁹ *Strategija razvoja športa 2014-2023*, Ljubljana 2014. str 33.

⁴²⁰ *Financiranje sporta u Republici Hrvatskoj s usporednim prikazom financiranja u Evropskoj uniji*, nav.djelo, str. 169.

Izvori prihoda za sport u Sloveniji⁴²¹

Izvor prihoda (2007.)	mil. EUR	Udeo u krupnim prihodima	EUR po stanovniku
Opća država od toga	104,0	45,3	52,0
- središnja država	28,0	12,2	14,0
- ministarstvo nadležno za sport	20,0	8,7	10,0
- ostala vladina tijela	8,0	3,5	4,0
- lokalne vlasti	76,0	33,1	38,0
Privatni sudionici od toga	125,8	54,7	62,9
- izdaci kućanstava za sport	35,0	15,2	17,5
trgovačka društva (sponzorstva, donacije, ostalo)	90,8	39,5	45,4
Ukupni prihodi	229,8	100,0	114,9

Znatno restriktivniji modeli kriju se u dokumentima onih bivših socijalističkih jugoslovenskih republika koji su u proces ubrazane tranzicije, prema strogim zahtjevima MMF-a.

⁴²¹Izvor: *Financiranje sporta u Republici Hrvatskoj s usporednim prikazom financiranja u Evropskoj uniji* Institut za javne finansije, Zagreb 2012, str. 171

Na primjer, Strategija razvoja sporta u Crnoj Gori, u uvodnim poglavljima ponavlja teze o značaju sporta, naročito u školama i lokalnim sredinama. Ove regule podsjećaju na socijalističke teze o fizičkoj kulturi. Tako se, između ostalog, kaže da sport mora biti svima dostupan, da je važno njegovati sport i u malim sredinama, a posebno se ističe značaj bavljenja sportom za pravilan odgoj djece, i njihovo fizičko zdravlje. Međutim, kada se pređe na načine finansiranja sporta, onda se ističe potreba za pronalaženjem oblika finansiranja koji neće biti iz državnog budžeta:

Uspostaviće se efikasan sistem finansiranja sporta u Crnoj Gori, što će usloviti:

- izradu precizne analize stanja u oblasti finansiranja sporta na osnovu koje će se predložiti određene mjere koje se odnose na poreske olakšice, a koje će Ministarstvo finansija razmotriti prilikom izmjena poreskih propisa;

- **(su)finansiranje iz budžeta isključivo programa sporta za koje je utvrđen javni interes na državnom nivou ili na nivou jedinice lokalne samouprave u skladu sa odredbama Zakona o sportu;**

- unapređivanje pravila – kriterijuma za dodjelu budžetskih sredstava na osnovu prethodno programiranih planiranih troškova sportskih organizacija, koje treba da prikažu direktne rezultate kojima se ostvaruje opšti interes u oblasti sporta;

- obezbjeđivanje uslova za ostvarivanje transparentnosti sistema finansiranja sporta i uspostavljanja sistema kontrole utroška budžetskih sredstava sportskih organizacija na svim nivoima, putem jedinstvenog softera;

- konstantnu edukaciju i obuku korisnika budžetskih sredstava, o namjenskom utrošku budžetskih sredstava i dostavljanju izvještaja o utrošku ovih sredstava.⁴²²

Treba zapaziti da se ovdje insistira na finansiranju *programa*, a to podrazumijeva da će se finansirati ono što se procijeni da je u javnom interesu. To ostavlja utisak regulacije, jer ovakav način dodjele sredstava podrazumijeva brigu države o javnom dobru. Međutim, ostaje nejasno na koji način se obrazlažu opšti interesi, odnosno kako se oni mogu precizno proračunati.

Ono što ostaje nedorečeno jeste način na koji će se finansirati programi, mimo onih sredstava koje za to bude odvajalo nadležno ministarstvo. Ukoliko se radi o su-finansiranju, nije precizirano koliko će procenata finansirati država, a koliko treba obezbijediti iz drugih izvora.

Iz daljeg teksta jasno se može zaključiti da je država zainteresovana prije svega za vrhunski sport. Kada je riječ o rekreativnom sportu, tu se ne preciziraju izvori finansiranja, i briga države je uglavnom svedena na sprovođenje kampanja, koje treba da podstaknu bavljenje rekreativnim sportom, ali se nigdje ne pominju neophodni uslovi za realizaciju ovog

⁴²² *Strategija razvoja sporta u Crnoj Gori*, Ministarstvo sporta Vlade Crne Gore, Cetinje, 2017, str 19-19, podvukao R.Đ.

projekta – sportske dvorane ili tereni, način njihovog korišćenja, podmirivanje troškova za stručno vođenje treninga i slično:

- sprovoditi kampanje koje će imati za cilj promociju zdravih stilova života u kojima dominira redovna fizička aktivnost;
- organizovati i sprovoditi akcije i manifestacije koje služe aktiviranju pojedinaca u rekreativnom vježbanju u okviru životnih i radnih sredina i ukupnog slobodnog vremena;
- uspostaviti sistem licenciranja stručnjaka iz oblasti rekreativnog sporta i podržati organizovanje stručnih, edukativnih i izdavačkih aktivnosti u vezi sa rekreativnim sportom.⁴²³

Kada je riječ o sportu u jedinicama lokalne samouprave, i tu se, baš kao i u Strategiji Republike Hrvatske, predviđaju uglavnom edukativni programi, odnosno obuka lokalnih sportskih radnika za postizanje programa i implementaciju strategije.

Slično je i kada je riječ o nacionalnoj strategiji razvoja sporta u Republici Makedoniji. Čak i kada je riječ o razvoju školskog sporta, ovdje su predviđena sredstva uglavnom za edukativne programe, dok pitanje sportske infrastrukture ostaje nedotaknuto. Predviđaju se sasvim konkretna budžetska sredstva, ali samo za podučavanje i organizaciju sportske edukacije⁴²⁴.

Ako pažljivo pogledamo tekstove nacionalnih strategija bivših jugoslovenskih republika, na prvi pogled je očigledno da su ovi tekstovi pisani veoma pažljivo. U njima je vidljivo da država nastoji da koliko-toliko očuva koncepciju sporta za sve, kakva je vladala u vrijeme širokog kocepta fizičke kulture. Međutim, tekst ovih strategija “između redova” ukazuje na drugačije finansiranje, naročito rekreativnog sporta. Finansiranje programa i projekata, a ne sportskih klubova i kolektiva je značajna razlika u odnosu na socijalitički pristup fizičkoj kulturi. Ova promjena znači da će se finansirati samo oni programi, za koje nadležne komisije ministarstava sporta utvrde da su u javnom interesu. Nijesu postavljeni nikakvi precizni kriterijumi, a to, kao što ćemo uskoro pokazati, u praksi znači da će novac biti obezbijeđen samo za one projekte koji su okarakterisani kao najznačajniji. A iz toga proishodi da se ovdje više ne radi o širokoj sportkoj bazi, nego o izboru određenih programa.

Odustajanje od neposrednog finansiranja malih sportskih klubova i kolektiva, diskriminiše upravo one vidove sportskih aktivnosti koji nemaju neposredne takmičarske

⁴²³ Isto, str. 21.

⁴²⁴ *Развој на спортов во република Македонија преко училишној спорт*, Федерација за улилишен спорт на Македонија, Скопје, 2008, стр 7.

pretenzije. Podsticanje stanivništva na rekreativni sport, ne znači da će za ove aktivnosti biti izdvajana budžetska sredstva.

Na kraju, edukacija sportskih radnika za pisanje programa i projekata znači usmjeravanje za one programe koji su u duhu restriktivne selekcije. Ovi programi moraju biti pisani na takav način da bude predviđeno su-finansiranje koje nije budžetsko, što je sasvim u duhu povlačenja države iz područja „sporta za sve“.

Da se države u tranziciji postupno povlače iz direktnog finansiranja sporta vidi se iz podataka o izdvajanju sredstava iz državnog budžeta. Iako, u poređenju sa zemljama Evropske Unije, uključujući Sloveniju i Hrvatsku, Srbija izdvaja znatno manje sredstava za sport, na planu tabelarnog prikaza i dalje izgleda da je očuvana briga za rekreativni sport, odnosno da država direktno finansira široku sportku bazu. Tako se, naprimjer, u podacima o javnom finansiranju sporta za 2011 godinu vidi da su javni izdaci za sport **devet milijardi, pet srotina osamedest dva miliona, 562 hiljada i sedamsto dva dinara**, odnosno, prema tadašnjem kursu, oko 92 miliona eura. Ovome treba dodati i 1, 97 miliona eura sredstava na osnovu zaračunavanja Poreza na dodatu vrijednost igara na sreću.

Kada, međutim, pogledamo strukturu javnog finansiranja sporta, vidjećemo da je predviđeno da najviše sredstava izdvoje lokalne samouprave. Tako država donira oko četiri milijarde, a lokalne samouprave blizu pet i po milijardi dinara (vidjeti grafikon).

Tabela finansiranja sporta za 2011 godinu⁴²⁵

Javni izvori finansiranja sporta	Republika Srbija	AP Vojvodina	Lokalne samouprave	Ukupno
u RSD	3.889.002.000	338.769.450	5.355.791.257	9.583.562.707
u EUR	37.236.710	3.243.675	51.281.034	91.761.420
per capita u EUR	5,23	0,46	7,20	12,88

Drugim riječima, lokalnim samoupravama ostavljeno je da finansiraju 56%, dok je iz budžeta Republike Srbije predviđeno izdvajanje 41 % za sport (preostala tri procenta su sredstva AP Vojvodina). Ako imamo u vidu da osim Beograda, malo lokalnim samouprava može da planirana sredstva iz budžeta zaista usmjeri u sport, odnosno da se ova sredstva često preusmjeravaju, i rebalansima lokalnih budžeta stavljaju na raspolaganje drugim

⁴²⁵ Anaiza fiskalne politike zemalja EU u oblasti sporta i izrada preporuka za unapređivanje finansiranja sporta u Republici Srbiji, Ekonomski institut, Beograd, 2011, str 31.

korisnicima budžeta, jasno je da se na ovaj način zvaničnim podacima maskira stvarno stanje, posebno kada se radi o finansiranju široke sportske baze.

U zvaničnom dokumentu Ekonomskog instituta priznaje se da je nizak nivo finansiranja sportske baze uslovljen nedovoljnim izdvajanjem lokalnih samouprava, čak i kada je riječ o nivou planiranih sredstava (u dokumentu se govori o procentu realizacije)⁴²⁶. Procentulano, u zemljama Evropske Unije, vidjeli smo, daleko više novca izdvajaju upravo lokalni budžeti, koji novac mogu da bolje „targetuju“, odnosno pravilnije usmjere u one oblasti koje su najvitalnije za održanje sportske baze.

U Srbiji, do sada, ne postoji ni jedan dokument koji obrađuje realizaciju sredstava predviđenih za sport u lokalnim samoupravama. Istraživanje ove pojave zahtijevalo bi posebnu statističku aparaturu, ali i sam način pribavljanja podataka predstavlja znatnu teškoću.

S druge strane, ne govori li relativna nebriga lokalnih samouprava za široku sportku bazu kako je preovladalo uvjerenje da javna sredstva ne treba usmjeravati u nevrhunski sport, već da teret treba prebaciti na roditelje djece koja se bave sportom, ili na „rekreativce“, koji u slobodnom vremenu žele da koriste sportsku infrastrukturu i opremu nekog lokalnog sportskog saveza.

Prema Izvještaju Ekonomskog isnituta konstatuje se da je nepoznat procenat ulaganja privatnih sredstava u sportsku bazu ili rekreativni sport. S druge strane, za razliku od nekih zemalja u okruženju, u Srbiji, kao tranzicionom društvu, nije predviđen precizan sistem poreskih olakšica za privatne preduzetnike ili privatna lica koja finasiraju sport, na bilo kom nivou. Sistem poreskih olakšica, prema analizi Ekonomskog instituta, mogao bi da bude spojen sa preciznim targetovanjem onih sportskih djelatnosti koje su od posebnog značaja. Tako bi, naprimjer, poresko rasterećenje mogli da imaju preduzetnici koji ulažu u one amaterske sportske organizacije koje obavljaju zadatak obrazovanja podmlatka, Ili za razvoj sportske infrastructure⁴²⁷.

Činjenica da su radjene ozbiljne analize potvrđuje hipotezu kako u tranzicionimn zemljama zapravo ne postoji intencija da se država brine o razvoju nevrhunskog sporta.

⁴²⁶ *Isto*, str. 41.

⁴²⁷ *Anaiza fiskalne politike zemalja EU u oblasti sporta i izrada preporuka za unapređivanje finasiranja sporta u Republici Srbiji*, str 65 i dalje.

5.9. Društvena uloga sporta i status sportiste

Ključna razlika pomenutih strategija razvoja sporta, u odnosu na sportsko zakonodavstvo SFRJ, svakako je odsustvo preciziranja njegove društvene uloge. To potvrđuju zakoni o sportu bivših jugoslovenskih republika, pisani ili dopunjavani poslije usvajanja nacionalnih strategija razvoja sporta. Slično je i u Srbiji. Već u *Zakonu o sportu iz 1996. godine* ukida se kategorija *društveni značaj sporta*. To znači da lokalne samouprave više nijesu u obavezi da sufinansiraju sportske djelatnosti, iako je ostavljena takva mogućnost, koju u srpskim zakonima o sportu sadrže i potonje verzije, sve do *Zakona iz 2016. godine*. Za razliku od vremena samoupravnih interesnih zajednica, kada se iz opštinskih budžeta izdvajala suma od 3 procenta za finansiranje sporta, poslije Zakona iz 1996. godine taj iznos nije utvrđen. Ne precizira ga ni najnoviji *Zakon o sportu Republike Srbije*, u kome stoji samo to da se jednom sportskom subjektu ne smije dodijeliti više od 20 procenata ukupnih sredstava predviđenih za finansiranje sporta u opštinskom budžetu – a slična odrednica stoji i kada je riječ o pokrajinskom i republičkom budžetu.

Brisanje društvene uloge sporta u osnovi je napuštanja ideje o njegovom širem društvenom značaju. Na ovaj se način, u stvari, definitivno napušta kolektivistička koncepcija sporta, a sportisti, kao individue, utoliko su isporučeni sportskom tržištu.

Zakonom o sportu Republike Srbije iz 2016. godine bitno drugačije u odnosu na ranije zakonodavstvo određen je pojam profesionlanog sportiste. Na osnovu onoga što predviđa član 10 ovog zakona, sportista zapravo postaje radnik:

Profesionalni sportista zasniva radni odnos sa sportskom organizacijom zaključenjem ugovora o radu, na određeno vrijeme, najduže do pet godina. Po isteku ovog perioda, profesionalni sportista može ponovo da zaključi ugovor sa istom ili drugom sportskom organizacijom – odnosno - profesionalni sportista ima sva prava, obaveze i odgovornosti iz radnog odnosa u skladu sa zakonom kojim se uređuje rad, ako ovim zakonom ili sportskim pravilima nadležnog međunarodnog sportskog saveza nije drukčije utvrđeno.

Ugovorom o radu profesionalni sportista i sportska organizacija utvrđuju zaradu i druga primanja u skladu sa ovim zakonom i zakonom kojim se uređuje rad.

Na zaradu i druga primanja profesionalnog sportiste iz stava 4. ovog člana plaćaju se odgovarajući porezi i doprinosi na zaradu, odnosno na dohodak građana, u skladu sa zakonom.⁴²⁸

⁴²⁸ Zakon o sportu Republike Srbije, član 13, stav 1 i 3, 4 i 6. "Sl. glasnik RS", br. 10/2016

Ovo izjednačavanje sportiste sa radnikom svakako štiti sportistu od raznih zloupotreba, jer su sportisti i sportski radnici *de facto* već postali radnici. Međutim, s druge strane, ovim se članovima Zakona cementira odnos prema sportisti koji u osnovi pretpostavlja eksploataciju, jer ovim zakonom nije jasno precizirano ni radno vrijeme, ni radni učinci – a sportista je stalno izložen opasnostima da mu bude otkazan ugovor o radu, ili da, uz nadoknadu, bude ustupljen drugoj sportskoj organizaciji:

Profesionalni sportista može biti privremeno upućen u drugu sportsku organizaciju na osnovu pisanog sporazuma sportske organizacije u koju se upućuje i sportske organizacije sa kojom je u radnom odnosu, uz saglasnost profesionalnog sportiste, u skladu sa ovim zakonom.⁴²⁹

Da je riječ o kapitalističkoj paradigmi, potvrđuje član 10 istog zakona, gdje se poslovni odnos uspostavlja i između sportiste amatera. Ugovor sa sportistom-amaterom može se zaključiti i sa maloljetnim licem, uz pismenu saglasnost roditelja, ali u osnovi on podliježe istim pravilima, odnosno tretira se kao *rad* van radnog odnosa⁴³⁰.

Iako se i ovdje na prvi pogled zakonskim rješenjima brane interesi sportista, ne treba previdjeti da se bavljenje sportom izjednačava sa *radom*. Ukoliko postoji jasan kupoprodajni odnos između kluba i sportiste, onda se više ne radi o slobodnoj djelatnosti, jer ugovor podrazumijeva *obaveze* ugovornih strana. Kao što se sportska organizacija obavezuje da će sportistima davati određenu nadoknadu, i garantovati uslove za bavljenje sportom, tako se ugovorom i sportista obavezuje na pravila rada u sportskoj organizaciji. Taj ugovorni odnos ne treba potcijeniti, jer sportista sada postaje zavistan od materijalne nadoknade, a njegov rad u sportskoj organizaciji, kao i svaki rad, pretpostavlja ostvarivanje „viška vrijednosti“, koja pripada sportskom subjektu koji ga angažuje.

Da je ovakvim odrđenjem statusa sportiste principijelno odobrena njegova eksploatacija, potvrđuje pretposlednji stav člana 13, u kome kaže da radno vrijeme, odsustva i druga prava iz radnog odnosa treba da budu prilagođeni sportskim pripremama, odnosno takmičenjima – dakle potrebama „sportske industrije“. Samim tim, nije regulisano trajanje dnevnog ili nedjeljnog odmora, a nejasan je i status godišnjeg odmora, te nadoknade ukoliko sportista nije u prilici da ga koristi.

Samim tim što zakon u članu 33 dopušta da se sportske djelatnosti obavljaju u sportskom udruženju, ali da se može otvoriti i sportsko privredno društvo, potvrđuju

⁴²⁹ Isto, član 13, stav 11.

⁴³⁰ Isto, član 10, stav 8.

svođenje sportske aktivnosti na rad, a sportske djelatnosti podređuju tržištu, što odstupa od početnih članova ovog zakona, u kojima se sport određuje kao „dio fizičke kulture“ koji treba da zadovolji „potrebe čovjeka za stvaralaštvom, afirmacijom...“ (član 2).

Sportska privredna društva, iako u obavezi da 70 posto prihoda ulažu u sportsku djelatnost, posluju, u stvari, kao akcionarska društva, a ulaganje dobiti u društvo utoliko može da bude razumijevano kao dalja oplodnja kapitala. Akcionarskim društvom rukovode preduzetnici:

Preduzetnik koji se bavi stručnim radom u oblasti sporta mora imati odgovarajuće sportsko zvanje u skladu sa ovim zakonom:

Preduzetnik može obavljati sportsku delatnost ako ima obezbijeđen odgovarajući objekat, odgovarajuću opremu, angažovane odgovarajuće sportske stručnjake i ako ispunjava uslove u pogledu bezbjednosti u obavljanju djelatnosti, uključujući i potrebne akte (pravila o radu i sl.), ako ovim zakonom nije drukčije utvrđeno.⁴³¹

Postoje i brojne nejansoće kada je riječ o penzionom i zdravstvenom osiguranju sportiste-amatera, budući da uplaćivanje ovih doprinisa nije obavezno, što sportisti, radniku izvan radnog odnosa, uskraćuje neka od osnovnih prava, koje, inače, garantuje i liberalno upodobljen novi zakon o radu Republike Srbije.

Ključno je da sportista, čiji je status određen ugovorom, ne donosi odluke, već je njegov položaj održan odredbama ugovora, pa je utoliko njegov položaj *objektiviziran*.

Sportista može biti izložen surovim uslovima rada, radi postizanja rezultata, a iako član 22 zabranjuje njegovo izlaganje sportskim aktivnostima koje mogu da ugroze ili pogoršaju njegovo zdravlje, ostaje sasvim neodređeno i difuzno kako se unaprijed može ustanoviti ovaj prag, iza koga je moguće trajno narušavanje zdravlja sportiste.

I drugi radnici u sportu izloženi su promjeni karaktera sportskih djelatnosti, postajući tako, u stvari menadžeri u sportu (članovi 30-33).

Ključna razlika u odnosu na koncept fizičke kulture vidljiva je u trećem dijelu Zakona o sportu iz 2016. godine, u kome se takozvani opšti interes vidi isključivo u vrhunskom, odnosno, takmičarskom sportu, dok je gotovo u potpunosti zanemaren koncept „sporta za sve“:

Opšti interes u oblasti sporta jeste:

1) obezbjeđivanje uslova za pripremu, učešće i ostvarivanje vrhunskih sportskih rezultata sportista na Olimpijskim igrama, Paraolimpijskim igrama i drugim velikim međunarodnim sportskim takmičenjima;

⁴³¹ Isto, član 93.

- 2) unapređenje sistema sporta i podizanje kapaciteta Olimpijskog komiteta Srbije, Paraolimpijskog komiteta Srbije i Sportskog saveza Srbije i drugih nadležnih nacionalnih sportskih saveza za grane i oblasti sporta preko kojih se ostvaruje opšti interes u oblasti sporta;
- 3) izgradnja, opremanje i održavanje sportskih objekata koji su od značaja za razvoj sporta na cijelom području Republike Srbije, vodeći računa o regionalnoj pokrivenosti i stepenu razvoja sportske infrastrukture u jedinicama lokalne samouprave;
- 4) stipendije za sportsko usavršavanje vrhunskih sportista amatera i novčana pomoć vrhunskim sportistima sa posebnim zaslugama;
- 5) nacionalna priznanja i nagrade za poseban doprinos razvoju i afirmaciji sporta;
- 6) aktivnosti sportskih kampova za perspektivne sportiste, koji su od posebnog značaja za Republiku Srbiju;
- 7) organizacija međunarodnih i nacionalnih sportskih takmičenja od značaja za Republiku Srbiju;
- 8) obezbjeđivanje uslova za organizovanje i održavanje školskih i univerzitetskih sportskih takmičenja na nivou Republike Srbije;
- 9) unapređenje sportske rekreacije, promocija i podsticanje bavljenja sportom svih građana Republike Srbije, a naročito djece, žena, mladih i osoba sa invaliditetom;
- 10) sprečavanje negativnih pojava u sportu (doping, nasilje i nedolično ponašanje, namještanje sportskih rezultata i dr.);
- 11) unapređenje zaštite zdravlja sportista, unapređenje stručnog rada i stručnog osposobljavanja u sportu;
- 12) međudržavna i međunarodna sportska saradnja i razvijanje sporta i saradnje sa organizacijama iz dijaspore;
- 13) naučni skupovi, istraživačko-razvojni i naučnoistraživački projekti u sportu i izdavanje sportskih publikacija od nacionalnog značaja;
- 14) djelatnost i programi organizacija u oblasti sporta čiji je osnivač Republika Srbija.⁴³²

Od trinaest tačaka, samo se u devetoj izričito imenuje rekreatvni sport, odnosno pominje kao opšti cilj. Međutim, ovdje se radi o „promociji“, a ne o neposrednoj brizi, što bi podrazumijevalo i finansijsku potporu Ministarstva sporta.

Sredstva za ostvarivanje pomenutih ciljeva treba da budu obezbijeđena iz igara na sreću, iako, kako to pokazuju naredni članovi Zakona, ne podrazumijeva kompletno finansiranje, nego su-finansiranje. A da bi Ministarstvo uopšte učestvovalo u finansiranju nekog programa, potrebno je da on bude prijavljen prilikom javnog poziva, iz čega slijedi da država neće finansirati sve projekte, odnosno da nadležno ministarstvo procjenjuje šta je opšti interes. Ako imamo u vidu da je, kada je riječ o sportu za sve, podsticanje na bavljenje

⁴³² Isto, član 112.

sportom osnovna djelatnost Ministarstva, jasno je da rekreativni projekti neće biti uzeti u obzir prilikom odlučivanja o sufinansiranju. To neposredno potvrđuje član 118, u kome se, u trećem stavu kaže da grana sporta u kome se realizuje program (za čije se su-finansiranje konkuriše) treba da bude od posebnog značaja za Republiku Srbiju.

Takmičarski karakter sporta potvrđuje i kategorizacija, koju obrazlažu članovi 139-141. Rangiranjem sportskih saveza i sportista, jasno se poctava da je za državu od posebnog značaja samo visoki takmičarski sport. Ako imamo u vidu da je u oblasti vrhunskog sporta dozvoljeno, odnosno čak poželjno preduzetništvo – jasno je da država, su-finansiranjem i drugim podsticajnim mjerama u stvari pospješuje sportsko preduzetništvo, odnosno učvršćuje drugačiju paradigmu sporta od one koja je vladala u doba socijalizma.

Za razliku od Zakona o sportu, koji, kao što smo pokušali da pokažemo, favorizuje vrhunski takmičarski sport, a istovremeno i preduzetništvo u oblasti sporta, Stalna konferencija gradova i opština Srbije, u svojim dokumentima, ohrabruje upravo jedinice lokalne samouprave da finansiraju programe u oblasti sporta.

Još na početku ovog dokumenta, kaže se kako se „stanje jedne nacije u oblasti sporta ogleda u tome koliko ta zemlja brine o svakom građaninu i stvaranju uslova da se svi bave sportom.“⁴³³ U nastavku se, pozivanjem na stavove Svjetske zdravstvene organizacije, upućuje da je fizičko vježbanje građana stvar o kojoj treba da brine država, a zatim se veoma pedatno navode benefiti koju država, odnosno društvena zajednica u cjelini, ima od podrške širokoj sportskoj bazi. Sport, stoji u ovom dokumentu, predupređuje smanjenu radnu sposobnost, doprinosi spremnosti za odbranu zemlje, smanjuje stopu krininaliteta i korišćenja opojnih sredstava. Na kraju se kao značajna korist navodi – politička promocija:

Politička promocija može se ostvariti velikim dijelom kroz investiciju u zdravlje naroda što u svakom slučaju izaziva pozitivne efekte u vaganju političke uspješnosti. Kroz neposredni kontakt u toku pojedinih manifestacija na najbolji mogući način se stvara sprega vlasti i naroda. U svakom slučaju građanin ne može da zaobiđe činjenicu da rukovodeća struktura uvažava realne potrebe u ovoj oblasti i da se investira u psihofizičku sposobnost, odnosno, dio političkog marketinga može se zasnovati na zdravom, zadovoljnom i raspoloženom biraču.⁴³⁴

Iako navođenje „političke promocije“ na prvi pogled iznenađuje, jer se navodi kao oblik koristi koji država ima od brige za široku bazu sporta, to nipošto nije slučajno. Politička promocija se, naime, ne ostvaruje samo tako što će se uz pomoć sporta stvarati neposredniji

⁴³³ N. Đurđević, D. Matić, D. Atanasov, B. Vujović – *Sport u jedinicama lokalne samouprave, priručnik za finansiranje programa i razvoj sporta*, Stalna konferencija gradova i opština Srbije, Beograd, 2014, str 4.

⁴³⁴ *Isto*, str. 9.

kontakt između vlasti i naroda, nego se zahvaljujući sportu ustvari promoviše osnova neke politike. Ako imamo u vidu da su i Zakon o sportu, i Strategija razvoja sporta, o kojoj ćemo govoriti nešto kasnije, nastali u procesu društvene tranzicije, jasno je da se radi o promociji upravo transformacije društva, shodno zahtjevima Međunarodnog monetarnog fonda i drugih organizacija globalne političke moći.

Da autori imaju na umu upravo neoliberalne vrijednosti pokazuje dio teksta koji, kao jednu od koristi sporta za društvo, navodi „dostizanje vrijednosti koje su neophodne za socijalnu koheziju i mobilizaciju ljudi, uzajamnu toleranciju i međukulturne dijaloge, kroz koje se razvija građansko društvo i podstiče aktivno učešće građana...”⁴³⁵

Promocija tolerancije ustvari je najdirektija apologija postojećeg stanja – jer se pod pojmom tolerancije ovdje misli na liberalna pravila igre, u kojima se različitosti stavljaju pod vladavinu institucija društva, čiji je kontekst već unaprijed određen. U tom smislu, u tekstu „Represivna tolerancija“, Markuze kaže - „Pod vladavinom monopolističkih medija, koji su i sami tek sredstva ekonomske i političke moći, stvara se mentalitet kojemu su ispravno i pogrešno, istinito i lažno unaprijed određeni u svakome segmentu koji utječe na temeljne društvene interese. To je, prije bilo kakvog izražavanja i komunikacije, stvar semantike: onemogućivanje djelotvornoga neslaganja, prepoznavanja onoga što ne pripada establišmentu koji započinje u promoviranome i kontroliranome jeziku”.⁴³⁶

Tako se promocija fer-pleja, o kojoj govore autori teksta SKGO u osnovi svodi na apologiju društvenog konteksta, koji sada određuju tržišni zakoni, koji zahtijevaju prihvatanje pravila igre i poštenog odnosa, to jest rješavanje sporova unutar institucija društva.

Kao način da država pomogne u razvoju koncepcije sporta za sve, i u dokumentu SKGO najprije se navodi propaganda, a zatim olakšice koje će biti davane investitorima koji budu gradili sportske objekte⁴³⁷. Autori teksta, također, pedantno navode da su postojeći sportski objekti u unutrašnjosti građeni državnim parama, a da je nosilac akcije bila Republička konferencija saveza socijalističke omladine, koja je, pred ostalog, sprovela program „Ni jedna škola bez sportskih terena“. Navodeći uspješne privredne kolektive, koji su sufinansirali izgradnju sportskih objekata, iako se ne precizira politički kontekst kada je do tog ulaganja došlo, na kraju se uloga države u izgradnji sportskih objekata vidi isključivo u beneficijama prema investitorima.

⁴³⁵ *Isto*, str. 17.

⁴³⁶ Herbert Markuze, „Represivna tolerancija”, nav.djelo, str 349.

⁴³⁷ *Isto*, str. 11.

Na sličan način, putem fleksibilne poreske politike, pomenuti dokument predviđa olakšice za investitore, ne pretpostavljajući da država neposredno učestvuje u finansiranju nekog programa.

Najinteresantnija je stavka o budžetskom finansiranju. Autori teksta ovdje najprije podsjećaju na koncepciju fizičke kulture, i načine finansiranja sporta u socijalističkom društvenom uređenju, iako eksplicitno ne pominju drugačiju društvenu paradigmu u odnosu na vladajuću liberalno-demokratsku. Tako se u značajnom dijelu teksta govori o radu Saveza organizacija za fizičku kulturu, što je bio socijalistički model ostvarivanja neposredne brige države za razvoj i održanje široke sportske baze⁴³⁸. Nauprot ovom, obuhvatnom rješenju, koje je obezbjeđivalo istinski razvoj fizičke kulture, u naše vrijeme na djelu je model projektnog finansiranja:

Danas je projektno finansiranje dominantan model u EU koji i kod nas predstavlja standardnu proceduru. Na nivou Beograda funkcioniše već 10 godina i na osnovu toga smo shvatili da moraju da se izgrade posebni standardi po pitanjima: infrastrukture, programa, kadrova i zdravstvene zaštite. Stabilan procenat finansiranja programa sporta za sve na nivou MOS od 5% od budžeta sporta, odnosno 20% na nivou jedinice lokalne samouprave je model koji može da garantuje ostvarenje prioriteta –povećati obuhvat građana koji imaju redovnu fizičku aktivnost.⁴³⁹

Projektno finansiranje ne garantuje permanentnost programa fizičke kulture, a s druge strane ono, kao što smo ranije istakli, ne predviđa visinu sredstava, jer se budžeti opština i gradova za fizičku kulturu mogu kreirati na različite načine, a nivo sredstava nije fiksno ustanovljen. Ako se ima u vidu smanjenje transfera iz budžeta Republike Srbije, onda se može pretpostaviti da se pomenuto umanjenje negativno odražava i na finansiranje sporta na lokalnom novou.

5.10. Država i deregulacija sporta

Iako su procesi društvene transformacije uveliko okončani u području ekonomije i prava, tranzicija kulture ide unekoliko sporije, iz razloga što se u ovim područjima i dalje nastoji da amortizuje socijalno nezadovoljstvo i opravda koncept liberalno-demokratskog društva.

⁴³⁸ *Isto*, str. 12.

⁴³⁹ *Isto*, str. 13.

Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji, za period od 2014 do 2018. godine, već u svojoj viziji i misiji donosi jednu idiličnu sliku, koja je u mnogo čemu u raskoraku sa onim što će, samo dvije godine kasnije, biti regulisano Zakonom o sportu. Vizija razvoja sporta je, kako stoji u ovom dokumentu „obogaćivanje društvenih odnosa stanovnika Republike Srbije“, dok misija podrazumijeva:

... stvaranje sistema sporta u Republici Srbiji u kome će svako imati pravo da se bavi sportom, sa ciljem razvoja svoje ličnosti, održavanja dobrog zdravlja, poboljšanja fizičkih sposobnosti, boljeg i svrsishodnijeg korišćenja slobodnog vremena, unapređenja kvaliteta života i postizanja vrhunskih sportskih rezultata. Javne vlasti svih nivoa u Republici Srbiji preduzimaju mjere kako bi se:

- obezbijedilo da svi građani imaju mogućnosti da se bave sportom, kroz pružanje odgovarajućih uslova i programa svih vrsta i obezbjeđivanje odgovarajućeg stručnog kadra
- osigurali temelji sistema sporta: sport u školama i svi vidovi uključenja djece u sportske aktivnosti
- obezbijedilo planiranje, izgradnja i rekonstrukcija potrebnih sportskih objekata
- podržalo i podstaklo bavljenje sportom na najvišem nivou, uz postizanje vrhunskih sportskih rezultata na najvećim međunarodnim sportskim takmičenjima.⁴⁴⁰

Kada čitamo ove redove, imajući u vidu zakonska rješenja o kojima je bilo riječi u prethodnom dijelu rada, jasno je da pomenuta misija ne poderazumijeva neposrednu finansijsku podršku, odnosno da je briga države za koncepciju “sporta za sve”, prema kojoj bi svaki građanin imao pravo da se bavi sportom”, zapravo samo deklarativna, na nivou propaganda, iako u nastavku dokumenta stoji kako je uloga javnih vlasti, od republičkog do lokalnog nivoa da omoguće opstanak socijalnih funkcija sporta, to ne podrazumijeva finansiranje široke sportske baze, već prije podsticanje sponozorstva s jedne, odnosno snalažljivost samih malih sportskih klubova, s druge strane.

Ipak, ovaj strateški dokument jasno utvrđuje kakve koristi država ima od bavljenja sportom, i zato, polazeći od Evropske sportske povelje, utvrđuje kako je sport sredstvo za promociju obrazovanja, razvoja i mira⁴⁴¹.

Pomenuta tri pojma, *obrazovanje*, *razvoj* i *mir* ne treba uzimati samo u kolokvijalnom značenju. Savremeno obrazovanje pretpostavlja afirmaciju tolerancije i liberalnih društvenih odnosa, što u krajnjoj liniji, kao što smo pokušali da pokažemo, vodi prihvatanju ekonomskih, pravnih i socijalnih odnosa, prema paradigmi buržoaske proizvodnje svijeta.

⁴⁴⁰ *Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji za period 2004-2018 . godina*, Ministarstvo omladine i sporta, Beograd, 2015, str 4.

⁴⁴¹ *Isto*, str. 5.

Poput političkih i pravnih ustanova, i obrazovanje predstavlja značajnu instituciju kapitalističkog društva: promocija rodne ravnopravnosti, seksulane tolerancije, prava manjina, u krajnjoj liniji hipostazira insitucije građanskog društva kao garanciju za ostvarivanje ovih prava. Sintagma *ljudska prava*, uostalom, već ukazuje na pomenuti institucionlani okvir⁴⁴².

Promocija *razvoja* u sportu utoliko je, ustvari, afirmacija razvoja preduzetništva, kao osnove društvenog progressa. Ovdje je riječ o onoj paradigmi takmičenja, utakmice, u kojoj, u fer uslovima, koji treba da obezbijede institucije sistema, najbolji, najhrabriji, najreduzimljiviji ili najpametniji, sa pravom zauzimaju bolje pozicije u društvu.

Naposletku, sport, kao fer-plej, treba da promoviše *mir*. Teza da “mir nema alternativu” zapravo pretpostavlja saglsnost oko već uspostavljenih pravila društvene organizacije. Neprijatelji mira su, samim tim, oni koji protivreče ovom institucioinlanom svođenju slobode na prava, djelovanja na pravila. Svako ko se protivi liberalno-demokratskom ustrojstvu, utoliko je istovremeno neprijatelj mira, odnosno vinovnik u najmanju ruku uznemiravanja javnoisti, ako ne već i rušitelj uspostavljenog pravnog i političkog poretka:

Danas, ako insistirate na ljudskoj odvažnosti i dostojanstvu, na slobodi kao samoodgovornosti, na subjektivitetu i suverenitetu... smatraju vas retrogradnim ili u najboljem slučaju ekcentričnom pojavom. Drže vas za necivilizovanog ekstremistu i otpadnika koji ugrožava svjetski poredak, za nekoga ko izlaže ljudsku zajedniu pogibelji, za nekoga ko je nauručunljiv i neodgovoran. Trebalo bi da povjerujemo kako danas da bismo bili razumni, ne smijemo biti odvažni.⁴⁴³

Sport, dakle, treba da promoviše ova načela savremene politike. Međutim, uporedo sa ovim intencijama da se putem sporta osigura podrška novom društvenom poretku, i raskrsti sa avetima kolektivizma, tvorci Strategije imaju u vidu i imperative istog tog promovisanog poretka, koji zahtijeva da se država povuče iz finasiranja široke kulturne baze, kako bi smanjenje poreza i drugih opterećenja preduzetnika pospješilo oplodnju kapitala, i samim tim efikasnost privrede.

Autori Strategije finasiranje ne samo rekrativnog sporta, nego i malih sportskih klubova ostavljaju lokalnim samoupravama, koje nemaju zakonsku obavezu da to čine. To što se u mnogim gradovima iz loklanih opštinskih ili gradskih budžeta ipak ulaže u male

⁴⁴² Herbrt Markuze, *Eros i civilizacija*, nav.djelo, str. 69.

⁴⁴³ Mladen Kozomara, *Četiri predavanja o umu*, Plato, Beograd, 2006, str 161.

klubove posledica je vrste socijalnog pritiska, koji se osjeća na lokalnom nivou, mada je politika pomoći lokalnim sportskim udruženjima, iz godine u godinu, sve restriktivnija.

Strategija jasno uočava ove opasnosti, i zato predlaže svojevrsnu kategorizaciju sporta, odnosno finansiranje samo onih sportskih programa koji garantuju određeni uspjeh, i samim tim širu društvenu promociju novih socijalnih odnosa:

Organizacije u oblasti sporta u Republici Srbiji imaju ograničene resurse, a često imaju i veoma usku bazu za prihodovanje, tako da je njihovo održivo finansiranje funkcionalni prioritet. Izazovi u finansiranju sporta su višestruki:

devastirana ekonomija i pad standarda;

neadekvatna ili nedostajuća sportska infrastruktura;

finansijski slabe jedinice lokalnih samouprava;

ograničenja u sponzorstvu;

veliko „crno tržište” u oblasti igara na sreću iz čijeg prihoda se djelimično finansira sport;

mali prihodi od prodaje TV prava i od ulaznica i dr.

U praksi se kao poseban problem pojavilo odsustvo jasnih kriterijuma i procedura za finansiranje programa u mnogim jedinicama lokalne samouprave, koji je dodatno usložen odsustvom adekvatne kontrole utroška odobrenih sredstava i efekata realizacije programa.

Prioriteti utvrđeni Zakonom o sportu se većinom ne poštuju. Posebno je uočljiva nesrazmera između finansiranja rekreacije i takmičarskog sporta, a u okviru takmičarskog sporta povlašćen položaj pojedinih sportova iako ne postoje odgovarajući povratni efekti.⁴⁴⁴

Ovdje treba posebno obratiti pažnju na opomenu da u praksi ne postoji srazmjeran odnos kada je u pitanju finansiranje vrhunskog i rekreativnog sporta. Time se sugerise da kako republika, tako i prokrajne i loklane samouprave treba, prije svega, da obrate pažnju na vrhunski sport. Zato se, naprimjer, u Strategiji razvoja sporta grada Subotice, u posebnom poglavlju razmatra na koji će način biti izvršena kategorizacija klubova i sportova. Tako se, prema ovom loklanom dokumentu, na prvom mjestu vredi sport na nacionalnom novou, pa rang takmičenja, broj takmičarskih ekipa u takmičarskoj sezoni, osvojene titule u prošlosti. Insistira se na tome da treba finansirati prije svega sportska udruženja od posebnog značaja za lokalnu samoupravu, a to se u pravilu odnosi na takmičarske trofejne sporotve, odnosno uspješne sportske klubove i pojedince⁴⁴⁵. U istom dokumentu se potom precizno navode svi sportski klubovi u Subotici, i pruža detaljna kategorizacija, da li se radi o vrhunskom ili kvalitetom sportu, ili je riječ o drugim vidovima sportskog angažovanja, u kome nijesu ostvareni značajni rezultati.

⁴⁴⁴ *Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji, Isto*, str. 10.

⁴⁴⁵ *Program razvoja sporta grada Subotice, 2015-2018*, Grad Subotica, decembar 2014, str 32.

Sama klasifikacija pokazuje da je paradigma sa kvantiteta, odnosno raširenosti sportske baze, pomjerena na kvalitet. Vrhovski sport obuhvata posebno značajne rezultate na nacionalnom nivou, dok je prema definiciji sportskih termina i pojmova – kvalitetan sport onaj u kome se postižu rezultati na lokalnom ili nacionalnom nivou.

Prema tome, umjesto proklamovanog zalaganja za dostupnost sporta svakom građaninu, u planskim dokumentima se, klasifikacijom, ide u prilog drugačijoj koncepciji sporta, koja pretpostavlja strogu selektivnost u pružanju finansijske pomoći.

To potvrđuju i podaci o tome šta je finansirano u sportu u periodu između 2012. i 2014. godine. Prema podacima iz studije Finansiranje sporta u Republici Srbiji⁴⁴⁶, vidi da je najviše novca, odnosno skoro 90 procenata budžetskih sredstva, usmjereno prema velikim sportskim klubovima od nacionalnog značaja:

Za tri godine ukupno je potrošeno 16,7 milijardi dinara. Pored ministarstva koje je izdvojilo najviše novca, blizu 9 milijardi dinara, grad Beograd je potrošio 1,8 milijardi, a pokrajinski sekretarijat duplo manje odnosno 945 miliona dinara.

Najviše novca dobio je Olimpijski komitet Srbije, a zatim redom Rukometni, Košarkaški, Vaterpolo i Odbojkaški savez Srbije.⁴⁴⁷

Imperativ uspješnosti ilustrovan je rangiranjem Srbije, odnosno poređenjem sa drugim zemljama svijeta, uz konstataciju da njen sportski rejting nije blizu ni svjetskom ni evropskom vrhu. Od evropskih zemalja, kako se navodi u dokumentima Ministarstva sporta, ispred Srbije su Rusija (na 2. mestu), Velika Britanija (3), Njemačka (5), Francuska (6), Italija (7), Španija (12), Holandija (14), Švedska (17), Švajcarska (18), Poljska (19), Češka (20), Ukrajina (23), Mađarska (28), Austrija (30), Norveška (31), Bjelorusija (32), Finska (33) i Bugarska (34), pa se trideset peto mesto Srbije pokazuje kao prilično loše, čime se dodatno opravdava potreba selekcije i fokusiranja kada je riječ o finansijskoj pomoći iz javnih izvora.

Promocija rekreativnog sporta svodi se tako na medijsku kampanju, osmišljavanje projekata i ideja o stvaranju nekakvog korodinisiranog sektora, koji će se baviti organizovanjem rekreativnih djelatnosti, iako se nigde u Strategiji ne precizira na šta se to odnosi, niti detaljno obrazlaže pomenuta stavka.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ <http://www.javno.rs/baza-podataka/finansiranje-sporta-u-srbij>, datum pristupa, 12. 01. 2018.

⁴⁴⁷ Isto

⁴⁴⁸ *Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji*, nav.djelo, str. 19.

U strateškim dokumentima posebna pažnja nije poklonjena loklanim sportskim klubovima, u kojima, iako njihovi sportisti ne ostvaruju vrhunske rezultate, ipak sportski edukuje značajan broj mladih ljudi. Pomenuti klubovi ne mogu jednostavno biti svrstani u kategoriju rekreativnog sporta, jer se ovdje radi o svojevrsnoj nadgradnji školskog sporta, budući da se u ove sportske klubove uglavnom regrutuju djeca školskog uzrasta.

Ovakvu strategiju sporta najavio je još u jednom od prvih obraćanja u svojstvu ministra sporta i omladine, Vanja Udovičić:

Prvi i osnovni cilj je ozdravljenje klubova i sporta kroz zdrave investicije i reorganizaciju sportskih društava. Država je otišla naprijed u poslednjih 20-30 godina, napravljena je tranzicija, a sport je ostao u socijalizmu. To mišljenje mora da se promijeni, prvenstveno kod sportskih radnika.⁴⁴⁹

Ta tranzicija u sportu, kaže ministar u istom intervjuu, podrazumijeva, ustvari, jačanje konkurencije, dakle, potenciranje takmičarske uloge. Rad na sportskoj bazi je, u tom smislu, motivisan isključivo budućom selekcijom.

Udovičić potencira još dvije uloge sporta. Najprije zdravstveno-rekreativnu, koju će Ministarstvo podržati pozivima i apelima da svi vježbaju u toku dana, i političko edukativnu:

Sport vas uči da morate da imate jasne ciljeve, a tu su i odricanja koja su neophodna. Želimo da promijenimo svijest, makar za milimetar, pogotovo kod mladih.⁴⁵⁰

Sport, dakle, poziva na odricanja, u funkciji buduće uspješnosti, što je još jedna paradigma, koja se može primijeniti na društveno-ekonomske uslove života.

5.11. Konceptija fizičke kulture i školski sport

Na osnovu onoga što nalazimo u Strategiji razvoja sporta, posebna pažnja biće poklanjana školskom sportu. Prema tome, koncept fizičke kulture zadržao se u nastavi fizičkog vaspitanja. Međutim, izgradnja i opremanje fiskulturnih sala u školama datira iz vremena scijalističkog koncepta fizičke kulture.

Konceptija fizičke kulture u jugoslovenskom školstvu ne može se posmatrati odvojeno od razvoja kulturne politike poslije Drugog svjetskog rata. Jedan od značajnih događaja, koji su bitno odredili razvoj obrazovanja, pa samim tim i fizičke kulture, svakako je Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije, održan u Ljubljani, od 22. do 26. aprila

⁴⁴⁹ „Sport nam je još u socijalizmu“, Vanja Udovičić, intervju za list *Blic*, 12. jul 2012, str 5-6.

⁴⁵⁰ *Isto*, str. 6.

1958. godine. Na Kongresu je praktično pružena podrška Komisije za reformu obrazovanja⁴⁵¹.

Nova rješenja se pored ostalog odnose i na fizičku kulturu. Uočeno je da je razvoj fizičke kulture u školama usporen nedostatkom odgovarajućeg prostora, odnosno da samo 11. procenata školskih zgrada raspolaže adekvatnim prostorom za savremenu nastavu fizičkog vaspitanja. Jedan od zaključaka bio je da svaka osnovna škola mora imati odgovarajući prostor za nastavu fizičkog. U školske programe, osim gimnastike i atletskih disciplina, prema predlogu Komisije, predviđeno je da uđu i sportovi, prije svega rukomet, košarka i boks.

Opšti zakon o školstvu, iz 1958. godine, inicirao je *Zakon o osnovnoj školi*, donešen godinu dana kasnije. Prilikom predstavljanja novih zakonskih rješenja članovima Partije, Petar Stambolić kritikovao je odnos Partije prema politici obrazovanja u Srbiji. Upozoreno je da se Partija deset godina po okončanju rata suočava sa četvrtinom nepismene populacije, starije od deset godina, kao i da 30.000 djece svake godine pristigne za polazak u školu, ali da školu ne upisuju i ne pohađaju. Takođe, istaknuto je da se nastava fizičkog vaspitanja u mnogim školama ne sprovodi, da nedostaje stručna edukacija učitelja za obavljanje ove nastave, kao i sportski rekviziti, a da je nedostatak sala za fizičko osnovni razlog zbog koga se tokom zimskog perioda nastava fizičkog praktično ne održava, ili se svodi na igre u učionici koje nemaju nikakav sportski smisao.⁴⁵²

U ovom dokumentu, pošto se objašnjava potreba da se nastava fizičkog vaspitanja modernizuje, kaže se da je izgradnja fiskulturnih sala preduslov da u nastavi budu zastupljeni ekipni sportovi, čiji značaj prevazilazi fiskulturni smisao, jer kolektivni sportovi doprinose socijalizaciji društva.

Izgradnja novih fiskulturnih sala često je bila sastavni dio projekata izgradnje novih školskih zgrada. Samo u Srbiji, u periodu od 1958. do 1975. godine izgrađeno je više od 700 novih škola, a svaki od realizovanih projekata imao je salu za fizičko vaspitanje.

Prema istraživačima školstva u socijalističkoj Jugoslaviji, promjene do kojih doplazi poslije 1958. godine, činjene su u sklopu približavanja modelu nastave na Zapadu. Međutim, kada je riječ o fizičkom obrazovanju i vaspitanju, i dalje na snazi bio sovjetski model, koji je predividao posebnu brigu za rekreaciju i zdravstvenu dimenziju fizičkog angažovanja.

⁴⁵¹ Arhiv Josipa Broza Tita, KPR, II-6-b, *Osnovni problem obaveznog školovanja*, april 1955.

⁴⁵² *Rezolucija o izveštaju CK SK Srbije i revizione komisije o stanju obrazovanja u Srbiji*, Beograd, 1060, str 17 i 18.

Takmičarska dimenzija fizičkog angažovanja ovdje je u drugom planu. Doduše, organizuju se različiti sportski turniri i takmičenja, ali to nije predstavljalo suštinu fizičke kulture, koja je predviđala da svi đaci budu fizički angažovani, dok je pristup bio sasvim individualizovan, prilagođen fizičkim predispozicijama svakog učenika.⁴⁵³

Ovakvu, u osnovi socijalističku koncepciju sporta usvojili su i tvorci nove strategije. Tako, pred ostalog čitamo:

Školski sport predstavlja nezaobilaznu kariku u promociji aktivnog načina života, razvoju sporta i vrhunskog sportskog rezultata. U okviru školskog sporta, škole imaju centralnu ulogu. Nužno je obezbijediti da se nastava fizičkog vaspitanja u potpunosti realizuje po usvojenim planovima i programima i da se sportske sekcije realizuju kako je propisano. Cilj treba da bude da se djeca animiraju da se bave fizičkim vežbanjem, kroz zabavu i igru, i da se zadovolje osnovni prioriteti školskog sporta: sveobuhvatnost, prepoznavanje talenata i zdravstveni aspekt. Glavni cilj školskog sporta mora biti fizički, intelektualni, moralni, socijalni i kulturni razvoj svih učenika. Isto važi i za univerzitetski sport. Kada su u pitanju školska sportska takmičenja, prioritet su takmičenja unutar škola i na nivou jedinica lokalne samouprave⁴⁵⁴.

Da bi se obezbijedila realizacija ovih ciljeva, Strategija predviđa, pored ostalog, i poboljšanje materijalno-tehničkih uslova za realizaciju aktivnosti školskog i univerzitetskog sporta, a isto tako ističe se i potreba da se povećaju sportske aktivnosti radom sekcija i vannastvanim sportskim sadržajima.

Ovakvim se ciljevima, razumljivo, ne može ništa prigovoriti. Pomenuti strateški ciljevi su u duhu onih rješenja koja pronalazimo i u vremenu socijalizma. Drugim riječima, široka baza sporta, podsticanje na bavljenje sportom svih učenika, ograničavanje takmičenja na lokalni novo – sve to slijedi one ciljeve koji su postavljeni još 1958.

Ne može se reći da ništa nije učinjeno i kada je riječ o poboljšanju sportske infrastrukture. Doduše, od početka tranzicije, otvoreno je manje škola, nego u periodu „obnove i izgradnje“, a naročito poslije 1958, ali ekonomska kriza ne dopušta drugačiji pristup. Međutim, takođe, treba istaći da je sportska infrastruktura građena prije trideset i više godina i da je u mnogim školama u međuvremenu, uslijed neodržavanja, postala neupotrebljiva. Tako su sve češći slučajevi da se nastava fizičkog vaspitanja obavlja napolju, i da se časovi praktično ne održavaju ukoliko su loši meteorološki uslovi.⁴⁵⁵

⁴⁵³ *Opšti zakon o školstvu sa Uvodnim zakonom registrom i ekspozicijom Rodoljuba Čolakovića*, Beograd, 1958, str 47-48.

⁴⁵⁴ *Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji, Isto*, str 17

⁴⁵⁵ Sandra Gucijan, „Fizičko vaspitanje zaposlatvljeno u školama“, *Politika on line*, 22. jul 2013. str 27.

Ipak, promijenio se socijalni status porodica, što nedvosmisleno utiče na motivaciju bavljenja sportom. Pa ipak, kao da se jedino na području školskog sporta može jasno uočiti ona humanistička strana fizičke kulture, proklamovana u socijalizmu.

S druge strane, za razliku od nastave fizičke kulture u socijalizmu, čini se da je školski sport lišen neposredne ideološke funkcije. Ne treba zaboraviti da je nastava fizičkog u drugom polugodištu, i u osnovnim i u srednjim školama, praktično bila u funkciji priprema za sletove, povodom Dana mladosti, odnosno rođendana Druga Tita.

Međutim, iako ideološki neutralna, nastava fizičkog u osnovnim školama često od strane učenika nije prepoznata kao područje igre. Uočljiv je trend izbjegavanja fizičkog, a procenat onih koji nastoje da zaobiđu ove časove procentualno se povećava sa uzrastom (to je najizraženiji kod maturanata, u srednjim školama)⁴⁵⁶:

Čak 40 odsto učenika izostaje sa časova fizičkog vaspitanja, od čega 33,2 odsto ne dolazi na fizičko ponekada, a 6,8 procenata nikad. Pohađanje ovog predmeta povremeno ili uvek izbegava 33,2 odsto dečaka i 52,9 devojčica, pokazuju rezultati istraživanja profesora fizičke kulture Bojana Jorgića i Nataše Veselinović, sprovedenog na 280 učenika trećeg razreda iz tri gimnazije u Nišu.⁴⁵⁷

Razlozi za ovu pojavu su uspotavljeni takmičarski kriterijumi u drugim oblastima obrazovanja, nastojanje đaka da se što bolje pripreme za više stepene obrazovanja, ili, s druge strane, bezvoljnost, podstaknuta društvenim statusom, osjećaj socijalnog beznadja, bjekstvo u imaginarnu internet stvarnost.⁴⁵⁸ Kao jedan od razloga navodi se i obavezna oprema, a istraživanja pokazuju da postoje i oni učenici čiji roditelji nijesu u stanju da im priušte odgovarajuće patike i šortseve.

Rezultati istraživanja sprovedenog u Nišu 2008. godine, ukazuju da je nastava fizičkog učenicima nezanimljiva zato što nema elemente takmičenja. Drugim riječima, takmičarski duh, koji je postao paraigmatičan u vrhunskom sportu, očekuje se i u nastavi fizičkog. Budući da je školski sport, prema programu, drugačije uređen, kako bi bile zadovoljene potrebe za fizičkom aktivnošću učenika različitih fizičkih dispozicija – on se doživljava kao anahron, izdvojen iz novih socijalnih pravila, i utoliko nezanimljiv:

Komentarišući ove podatke, psiholog u Republičkom zavodu za sport Ljubica Bačanac ističe za naš list da sportska aktivnost mora da izađe u susret dečjim potrebama i interesovanjima i da časovi budu organizovani tako da đaci mogu da

⁴⁵⁶ *Isto*, str 27.

⁴⁵⁷ *Pregled*, http://www.pregled.com/zdravlje.php?id_nastavak=1714&tmpl=zdravlje_tmpl&tekuca_strana=6, datum pristupa, 12. 03. 2017.

⁴⁵⁸ *Isto*.

iskažu svoje potencijale.

- Da bi bila zanimljiva, svaka sportska aktivnost mora da ima elemente takmičenja, ne da bi neko dokazivao da je bolji od drugog, već je to u dečjoj prirodi i nešto što ih ponese. Stvaranje pozitivne klime na času je stvar pedagoškog umeća nastavnika, odnosno profesora. Mislim da je ključno pitanje sadržaja, a to je zadatak za one koji se bave reformom školstva - napominje Bačanac⁴⁵⁹

Tako se umjesto različitih tipova motivacija, intrinzične regulacije, identifikovne regulacije i eksterne regulacije, javlja amotivacija⁴⁶⁰. Za razliku od psihologa koji smatraju da je uvođenje takmičarske paradigme značajno, kako bi se fizičko vaspitanje učinilo učenicima zanimljivijim, ima i onih mišljenja koja smatraju da nastava fizičkog ne treba da bude upodobljena uspostavljenim takmičarskim standardima u društvu, odnosno da treba insistirati upravo na duhu igre i socijalizacije, nasuprot glorifikaciji liberalizma:

Kod motivacije usmjerene na ego, djeca su najčešće nagrađena za izvođenje koje je bolje nego kod ostalih, greške se tretiraju negativno, evaluacija se bazira na normativnim standardima, grupisanje učenika se bazira na osnovu sposobnosti i vremenu učenja koje nije fleksibilno. Motivaciona klima gdje je zastupljen ego nastaje kada nastavnik ili trener ističe različite forme učešća ega kao kriterijum za određivanje uspjeha i neuspjeha.⁴⁶¹

Ostaje, međutim, otvoreno pitanje kako je moguće iz takmičarske, individualističke društvene paradigme izvući ne samo učenike, nego i nastavnika – koji treba da da osnovni ton nastavi, odnosno čije „didaktičke alternative utiču na motivaciju u kolektivu“⁴⁶².

Budući da je metoda za stvaranje pozitivne klime, pored ostalih – afirmacija vrijednosti, izvjesno je da će se humanističkim vrijednostima suprotstaviti oni učenici koji su već izgradili vlastite aksiološke osnove, bazirane na onim vrijednostima koje predstavljaju orijentire savremenih neoliberalnih odnosa u društvu. Kako graditi „pozitivnu klimu“, u društvu koje propagira preduzimljivost, uspješnost, individualnu promociju, borbu sa drugim individuumama – u kome, pored ostalog, i sam ministar sporta najavljuje radiklani raskid sa socijalističkim kolektivističkim idejama?

U situaciji promjene aksiološke strukture društva očigledno je da se mora promijeniti ili društvena paradigma, ili nastavni obrazac. Najava da će ubuduće biti obavezno da svi

⁴⁵⁹ Isto.

⁴⁶⁰ Duška Ljuština, *Motivacija učenika u nastavi fizičkog vaspitanja*, master rad, Fakultet za fizičku kulturu Univerziteta u Beogradu, Beograd 2015, str 29.

⁴⁶¹ Isto, str. 31.

⁴⁶² Isto, str. 32.

učenici dolaze na časove fizičkog najavljuje da će vjerovatno doći do usklađivanja nastave sa „duhom vremena“.

5.12. Sport kao društveni uzor

U prethodnom tekstu već smo ukazali na drugačije ciljeve koje podrazumijeva kapitalistička recepcija sporta u tranzicionim društvima – odnosno na one koje su bile sadržane u konceptu fizičke kulture.

Takmičarski kredo, insistiranje na pobjedi, pa čak i vidove društvene stimulacije pobjednika, u sklopu su *individualizacije sporta*, koja sada postaje društveno polje u kome se ističu najsposbniji pojedinci.

Već sam po sebi, ovakav pristup ima svoju jasnu ideološku crtu. Međutim, *politika sporta* u tranzicionim zemljama podrazumijeva aktivnu ideološku upotrebu sporta, koja treba da opravda radiklane poromjene u privredi i socijalnoj sferi.

Najočigledniji vid ove ideološke propagande predstavljaju dirigovana nacionalna slavlja zbog uspjeha domaćih sportista. Za razliku od nekadašnjih proslava, kada je glorifikovan uspjeh jugoslovenskih sportista, sada se insistira na individualnim pregnućima samih domaćih takmičara. Tako se, naprimjer, ističe da će vaterpolisti, rukometašice ili košarkaši dobiti visoku apanažu za ostvarene rezultate.

Uspjesi sportista na takmičenjima samim tim islaze iz područja *društvenih uspjeha*, to jest državnog (nacionalnog) dostignuća, i postaju glorifikacija individualne preduzimljivosti, koja zasluženno osvaja nagradu, odnosno ostvaruje dobar društveni i materijalni status. Svakako, ovakva vrsta stimulacije sportista postojala je i u doba socijalističkog uređenja, ali nije bila nametana pa čak je i skrivana od javnosti, upravo iz razloga da bi se, identifikacijom sa pobjednikom, ostvarila afirmacija samog društvenog koncepta – što je, da se razumijemo, takođe jedan ideološki obrazac.

Da je nagrada izvojevani cilj sportske “preduzimljivosti” pokazuje obećanje šefa države fudbalerima, da će dobiti po 40.000 eura ukoliko ostavre određeni plasman na međunarodnom takmičenju:

Što se tiče nagrade... Nagrade su rekordne. Malopre smo završili pregovore sa Anom Brnabić, ministar finansija i ja, ovlašćen sam da saopštim da ukoliko naši momci osvoje prvo mesto na SP biće apsolutno rekordna nagrada svih vremena - 10.000.000 evra! Ukoliko budu osvojili srebrnu medalju 5.000.000 evra, a 500.000 dobijaju za prolazak grupe. Ne mislim da je to novac koji je za vas presudan, mnogi od vas su

zaradili više od te nagrade. Želeli smo da vam pokažemo i kažemo koliko je to važno za nas, za celu našu zemlju. Da je predstavljate na najbolji mogući način, da se borite za naše boje, našu himnu i svakog građanina naše zemlje. Mi ćemo sa strepnjom, nadam se uz mnogo radosti da pratimo svaki vaš susret.⁴⁶³

Visina novčanog iznosa, kako to zaključuje i sam šef države, nije najviše što domaći fudbaleri mogu da zarade za određeni period igre. Međutim, činjenica da država daje ovu nagradu predstavlja utemeljenje paradigme – zalaganje-uspjeh, koja tako postaje uzorna i za druge društvene oblasti. U tom smislu, kako je to isticao nekadašnji ministar rada i socijalne zaštite u Vladi Srbije, i socijalna pomoć mora da se zaradi, i ovdje novčani iznos mora da bude zavrijeđen individualnim angažovanjem.

Čak i na nižim nivoima sportskih takmičenja, koja su još daleko od kategorije vrhunskog sporta, njeguje se princip materijalne stimulacije, koje prati neskrivena propaganda. Mladaj atletičarki Ivani Đurić, iz Srbije, koja ostvaruje dobre rezultate na juniorskim atletskim takmičenjima u Srbiji i širem regionu, nudi se stipendiranje obrazovanja u sportskoj gimnaziji (Ivana je iz unutrašnjosti Republike), što se interpretira kao njena individualna zasluga, a ne kao *pravo* na obrazovanje na željenom srednjoškolskom smjeru, za koje država, i inače, treba da obezbijedi uslove (školovanje u državnim srednjim školama je besplatno, a učenici koji nijesu iz Beograda imaju prava na korišćenje smještaja uz minimlanu naknadu, koji pokriva “obična” stipendija, nezavisno od bilo kakvog individualnog uspjeha učenika na sportskim borilištima).⁴⁶⁴ Društvene obaveze tako su, u ovom novinarskom izvještaju, protumačene u “zasluženu nagradu”, u čijem je korjenu neposredno pregnuće same mlade sportistkinje.

U oba slučaja možemo zapaziti nadgradnju prvostepenog semiološkog sistema, odnosno izokretanje značenja u drugostepeni semiološki sistem. Uspjeh nacionalne selekcije je *znak* na koji se sada nadovezuje novo *označavajuće: uspjeh nacionalne selekcije* sada se izokreće kao novom označavanom, odnos ka *uspjehu*, pa tako nagrada predstavlja logičnu posledicu *uspjeha*, kao individualnog ili kolektivnog pregnuća, što predstavlja novi, drugostepeni *znak*.

Teško je, međutim, govoriti o *subjektu* ove strategije pretumačivanja. Ne radi se o smišljenoj zavjeri, nastojanju da se sportski rezultati koriste u cilju promocija dugoročne tranzicione strategije. Očigledno, *vlast* se ovdje umeće, gradeći na drugostepenom sistemu

⁴⁶³<https://www.kurir.rs/sport/fudbal/3060147/orlovi-kod-predsednika-aleksandar-vucic-ugostio-fudbalere-srbije/> 2. Jun 2018.

⁴⁶⁴ Izveštaj TV „Jasenica“, dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=3PZ4dZBMLd8/> 2. jun 2018.

značenja, koji je u društvenom miljeu postao primaran, novi značenjski sistem, u kome se potencira da upravo vlast treba da bude nagrađena podrškom građana, zato što nagrađuje dobre rezultate. Međutim, ovo izokretanje značenja pretpostavlja matricu, da se vrijedan rad i preduzetništvo smatraju uslovom za društveni uspjeh, čak i kada se radi o onim elementarnim pravima, koja bi morala biti garantovana, nezavisno od preduzetničkih potencijala pojedinca (kao u slučaju Ivane Đurić).

5.13. Studija slučaja: Radikalna deregulacija u oblasti sporta – Nacrt novog zakona o sportu Republike Crne Gore

U jesen 2017. godine, nadležno ministarstvo u Vladi Cene Gore, ponudilo je za javnu raspravu Nacrt novog Zakona o sportu. Ovaj Nacrt inicirao je brojne komentare i sporove, a javna rasprava postala je predmet značajanog broja novinskih napisa.

Za nas je, ovom prilikom, od posebnog značaja da istražimo koje su intencije predlagača novog zakona, odnosno da li one idu u prilog naprijed izrečenoj ocjeni da je u procesu tranzicije na djelu sve restriktivnija deregulacija.

5.13.1. Načelne primjedbe

Odmah treba skrenuti pažnju na formulaciju koja se nalazi u obrazloženju predloga novog zakona o sportu, a koja naglašava da je riječ o mjeri koja vodi “depolitizaciji sporta”. Iako je riječ, nesumnjivo, o formulaciji koja nije nastala u namjeri da se teoretski zahvati problem sporta i politike, ovdje je, ipak, na djelu jasan pokušaj skretanja pažnje od političkih intencija pomenutog predloga. Kako je moguće da sport uopšte bude izvan područja politike, kada je situiran u određenu političku zajednicu? Uostalom o toj „depolitizaciji“ odlučuje političko tijelo, Ministarstvo sporta, koje, kao dio Vlade, svakako reprezentuje neku politiku.

Deklarativno depolitizovanje sporta, u izloženom kontekstu, dakle, ne znači ništa drugo do apsolutizaciju one politike koju nameće ovo političko tijelo, Ministarstvo. Drugim riječima, depolitizacija je maskirna uniforma politike.

S druge strane, u javnosti se pomenutom Nacrtu prigovaralo da je “etatistički”, odnosno da se novim zakonom nastoji uspostaviti puna kontrola države nad sportom. Etatistički pristup protivrječi našem uvidu da je riječ o deregulativnom procesu. Međutim, ova se deregulacija može proizvesti samo institucionalno, dakle, djelovanjem države, koja

se, zakonskim rješenjima, sama oslobađa značajnijih finansijskih obaveza, posebno kada je riječ o koncepciji “sporta za sve”.

Vrlo vjerovatno, predlagači Nacrta, najavljujući “depolitizaciju”, u stvari žele da kažu kako će sport biti oslobođen dnevne politike, odnosno da će biti strateški uređen – pri čemu se deregulacija, odnosno povlačenje države iz finansiranja sporta predstavlja kao sistemski zadatak, u skladu sa intencijama da se pristupi evroatlanskim integracijama. Međutim, kako ćemo pokazati, ovaj je Nacrt restriktivniji ne samo u odnosu na zakone EU, nego i u odnosu na one države koje su nedavno prošle period tranzicije. Isto, tako, pokazaće se da ni oslobađanje od neposrednih političkih uslovljavanja ovim Nacrtom nije izbjegnuto, nego da se upravo radi o naglašenom vezivanju za aktuelne nosioce političke vlasti.

Da se u predloženom Nacrtu Zakona o o sportu doista radi o tipično liberalnoj taktici, prema kojoj se država povlači iz brige o širokoj sportskoj bazi, iako, s druge strane zagovara masovnu fizičku kulturu, vidi se iz predloženih formulacija pojedinih članova.

U članu 2 predložena je definicija sporta:

Sport je dio fizičke kulture i predstavlja organizovanu fizičku ili mentalnu aktivnost, odnosno djelatnost, koja podrazumijeva takmičenje i pripremu za takmičenje, kao i sredstvo ličnog i opšteg razvoja.

Prema ovako formulisanom članu Zakona, sport se svodi na takmičenje, suprotno definiciji koju pronalazimo u Evropskoj sportskoj povelji, u kojoj se kaže da – sport obuhvata sve oblike fizičke aktivnosti, koji, kroz *neorganizovano ili organizovano* učešće, imaju za cilj izražavanje ili poboljšanje fizičke spremnosti i mentalnog blagostanja... Drugim riječima, ovdje se, svodjenjem sporta na takmičenje, uspostavlja sasvim drugačija paradigma, po kojoj sport nema autonomnu vrijednost, već je u funkciji “takmičenja”, koje zapravo nije njegov imanentni smisao. Na taj način, udaljujući sport od igre, određenje iz ovog člana Nacrta ustvari sport definiše kao djelatnost koja se obavlja u sjenci liberalnog principa nadmetanja, odnosno prevlasti na tržištu, što je ozbiljno ogrješenje o imanentnu prirodu sporta. Čak i produžetak „definicije” iz člana 2. Nacrta, u kome se kaže kako je sport sredstvo ličnog i opšteg *razvoja* sugerise na liberalnu paradigmu, poslije prvog dijela rečenice u kome se potencira takmičenje.

Pomenuta, sužena definicija sporta nadalje se odnosi na raznovrsne sportske aktivnosti.

Međutim, iako se članom 6. Nacrta stvara utisak da je predmet zakona sportska aktivnost, uzeta u njenom najširem mogućem značenju, već tri člana kasnije, u 9. članu

Nacrta, akcenat je na vrhunskom sportu. Javni interes je, tako, prevashodno, podsticanje vrhunskih rezultata, i briga o statusu vrhunskih sportista. S druge strane, kako kada je riječ o vrhunskom sportisti, tako i kada se radi o podsticanju i promociji razvoja sporta kod djece, studenata i lica sa invaliditetom i rekreativnog sporta, ne precizira se šta tačno podrazumijeva „podsticanje i promocija“. I jedno i drugo, razumije se, može biti samo deklarativno. Ukoliko se lokalnim samoupravama, naprimjer, ostavi da se bave promocijom sporta za one kategorije stanovništva od kojih se ne očekuju vrhunski rezultati, onda je gotovo jasno da će finansijski podsticaj u tom slučaju biti minimalan.

Formulacija sportske aktivnosti iz ovog člana Nacrta djelimično ublažava strogo svođenje sporta na liberalnu paradigmu. Međutim, da je i ovdje sport u sjenci pomenutog uzora, pokazuje završna rečenica prvog stava, u kojoj se sve sportske aktivnosti, praktično, supsumiraju pod pojam sporta. Ovakva određenja sugerišu da predlagaču zakona, u najboljem slučaju, nijesu jasni osnovni pojmovi kojima se služi. Naime, sportka aktivnost je, prema ovom određenju, širi pojam od pojma sporta, što pokazuje prvi stav, ali se u završnom dijelu rečenice prvog stava, nasuprot tome, sve što je nabrojano kao *fizička aktivnost* ponovo podvodi pod pojam sport, definisan u članu 2. To znači da se i zadovoljenje potrebe za kretanjem i igrom ovdje razumije kao jedan od obilika “ostvarenja pojma sporta”. Ukoliko se sport svodi na takmičenje, kako pokazuje član 2, onda su fizičke i druge aktivnosti kojima je cilj unapređivanje i razvoj fizičke sposobnosti, kao i zadovoljavanje potrebe za kretanjem i igrom – takođe oblik “takmičenja”, odnosno neodređenog “razvoja”, kako to kaže član 2.

Da se u Nacrtu, zapravo, krije ozbiljan napad na koncepciju sporta za sve, pokazuje član 45. U njemu se navode izuzetno stroga pravila za registraciju sportske djelatnosti. Kancelarija, obezbijeden sportski objekat, ugovorom angažovani stručni kadar, sportska oprema – uslovi su koji ne mogu da ispune mnoge sportske organizacije koje ne pretenduju na ostvarivanje vrhunskih sportskih rezultata. Kako se može ostvariti široka sportska baza, ako se unaprijed diskvalifikuje većina stanovništva, koja ne može da postigne vrhunske sportske rezultate? Naime, ukoliko se neka grupa ljudi koja se bavi sportom ne registruje kao sportska organizacija, onda je ona praktično onemogućena da potražuje bilo kakva sredstva za razvoj sporta, odnosno druge vrste pomoći.

Postoji u formulaciji člana 45 ovog Nacrta još jedna očigledna kontradikcija. Naime, tu se očekuje da grupa ljudi koja želi da osnuje sportsku organizaciju, najprije sama obezbijedi, od kancelarija, preko sportskih objekata i opreme, do stručnog kadra. Ukoliko sve

to obezbijedi, i tako postane sportski subjekt u očima države, kakva joj je onda pomoć uopšte potrebna? Cilj podrške je u obezbeđivanju elementarnih uslova za bavljene sportom, odnosno besmisleno je zacrtati podsticanje kao cilj, ukoliko ono predstavlja samo insistiranje na poštovanju strogo postavljenih zakonskih okvira:

Sportska organizacija se može osnovati, odnosno upisati u Registar i obavljati sportsku djelatnost samo ako, zavisno od vrste sporta, ima:

- obezbijeđene prostorije, odnosno kancelarije u kojima sportska organizacija posluje (sjedište sportske organizacije);
- obezbijeđen sportski objekat, odnosno prostor u kojem se obavlja sportska djelatnost organizacije;
- ugovorom angažovan stručni kadar i lica za obavljanje stručnih poslova u sportu; i
- obezbijeđenu sportsku opremu.

Osim uslova iz stava 1 ovog člana sportska organizacija dužna je da u roku od šest mjeseci od dana osnivanja, odnosno upisa u Registar ima formiranu najmanje jednu sportsku ekipu sastavljenu od sportista registrovanih kod nadležnog nacionalnog sportskog saveza.

Profesionalni sportista koji se sportom bavi samostalno može se upisati u Registar i obavljati sportsku djelatnost samo ako, zavisno od vrste sporta, ima:

- obezbijeđene prostorije, odnosno kancelarije u kojima posluje (sjedište preduzetnika);
- obezbijeđen sportski objekat, odnosno prostor u kojem obavlja sportsku djelatnost odnosno aktivnost;
- obezbijeđenu sportsku opremu.

Bliže uslove iz st. 1, 2 i 3 ovog člana propisuje Ministarstvo.

Drugim riječima, organizacije koje treba da se bave amaterskim sportom gotovo da su unaprijed isključene iz Nacrta. Amaterski sport, u onom najdirektijem smislu, tako ostaje u području van zakona, kao svojevrsna kriminlana djelatnost, koju, doduše, ne valja sprečavati, jer predstavlja socijalni izduvni ventil, ali prema kojoj ne postoje nikakve konkretne obaveze.

Privatni sektor tako dobija mogućnost da finansira sportske organizacije, u kojima će, razumije se, sportsisti plaćati članarine. Sportska djelatnost će, u privatnom sektoru, ili biti usmjerena ka vrhunskom sportu, ili će biti rezervisana samo za dobro stojeće „rekreativce“, iz određenih, viših društveih staleža. Igra na poljančetu i „pucanje na goliće“ ostaju izvan područja interesovanja države.

Na sve navedeno, sam proces registracije sportske organizacije podrazumijeva ovjeru u skladu sa posebnim zakonom, koji se u tekstu Nacrta ne precizira!

Utvrđivanje ovako strogih uslova za osnivanje sportske organizacije u suprotnosti je sa demokratskom pravom građana na slobodno udruživanje, odnosno slobodom sportskih aktivnosti, na osnovu Evropske povelje o sportu.

Ukoliko ova zakonska rešenja uporedimo sa situacijom „na terenu“, nameće se sledeći scenario. Budući da, kako ćemo kasnije vidjeti, odluku o finansiranju sportskih programa donose ministar sporta ili predsednici opština – moći će da budu finansirani programi privatnih sportskih organizacija, na osnovu partijske pripadnosti ili sponzorstva određene političke organizacije, koja delegira ministar odnosno predsednik. Već u procesu registracije, koja ostaje nekonkretizovana Nacrtom, moguće je „odvojiti žito od kukolja“ i napraviti jasan izbor, za koji nema garancije da će biti u interesu javnosti, jer je u svim tijelima koja o registraciji i finansiranju treba da odlučuju, prisutan kadar koji neposredno postavljaju rukovodioci, nosioci najviše nadležnosti u Republici ili lokalnoj samoupravi, ministar i predsednici opština. Iz tog razloga se u nekoliko članova, smanjuju ingerencije Olimpijskog komiteta, u radna tijela uključuju predstavnici Ministarstva, a rangiranje i kategorizacija (član 20) stavljaju pod ingerenciju ministra sporta.

Uslovi koje član 50 precizira kada je riječ o direktoru sportske organizacije takođe su neopravdani, jer se za izbor ovog lica traži završen fakultet ili pet godina bavljenja sportom – što, nesumnjivo, nijesu neophodni preduslovi da bi neko mogao da uspješno vodi sportsku organizaciju. Slično se može reći i za član 69, u kome se od lica koje je imenovano u organe upravljanja sportske organizacije mora da ima položen stručni ispit za rad u oblasti sporta.

Postavlja se pitanje iz kog razloga je potrebno zadovoljiti navedene uslove? Na ovaj način se zapravo sprečava očuvanje široke baze sporta, odnosno sužava pravo onih koji se bave sportom da budu predsednici sportskih organizacija. Koliko je to besmisleno vidi se ako se ovo strogo pravilo uporedi sa drugim oblicima demokratskog odlučivanja. Moglo bi se, naime, i za predsednika republike tražiti odgovarajuća stručna sprema, za predsednika Skupštine, i slično, što je u suprotnosti sa demokratskim pravom svakoga da bude izabran na javnu funkciju. U tom smislu, uvođenje posebnog uslova kada su u pitanju sportisti je u suprotnosti sa osnovnim ljudskim pravima, a intencija ovakvog predloga je u službi pomenute etatizacije sporta.

5.13.2. Regulatorna deregulacija

Kao što smo već nagovijestili, u Nacrtu je vidljivo nastojanje da država uspostavi punu kontrolu nad organizacijom sporta. Međutim, u toj regulativnoj namjeri počiva,

suprotno tome, ideja povlačenja, a uloga države svodi se na to da onemoguće bilo kakvu vrstu otpora ovom naglašenom povlačenju iz finansiranja sporta za sve.

Da država nastoji da održi apsolutnu kontrolu kada je riječ o predlogu novog zakona, pokazuje činjenica da ona imenuje u svaki nadzorni odbor po jednog predstavnika Ministarstva.

Prvi korak u deregulaciji svakako je prebacivanje brige o amaterskom nevrhunskom i rekreativnom sportu u ingerenciju lokalnih samouprava. Uporedo sa tim, država odvaja minimalna sredstva za one vidove sporta koji ne podrazumijevaju vrhunske rezultate. Da je o ovakvoj intenciji riječ, potvrđuje već *Odluka o raspodjeli sportskih sredstava za 2017. Godinu*, koju je Ministarstvo sporta u Vladi Crne Gore objavilo 13. aprila 2017. godine. Prema ovom dokumentu, jasno je kakav status imaju oni oblici sportskih aktivnosti koji ne garantuju značajne rezultate, odnosno kako pomenuto ministarstvo gleda na školski sport (rekreativni sport je ostao nevidljiv u ovom dokumentu o raspodjeli sredstava).

Crnogorski olimpijski komitet.....	490.000,00 €
Paraolimpijski komitet Crne Gore.....	100.000,00 €
Atletski savez Crne Gore.....	170.000,00 €
Bokstarski savez Crne Gore.....	50.000,00 €
Vaterpolo i plivački savez Crne Gore.....	420.000,00 €
Crnogorski jedriličarski savez.....	45.000,00 €
Karate savez Crne Gore.....	80.000,00 €
Košarkaški savez Crne Gore.....	630.000,00 €
Odbojkaški savez Crne Gore.....	290.000,00 €
Rukometni savez Crne Gore.....	590.000,00 €
Streljački savez Crne Gore.....	33.000,00 €
Stonoteniski savez Crne Gore.....	35.000,00 €
Teniski savez Crne Gore.....	45.000,00 €
Fudbalski savez Crne Gore.....	100.000,00 €
Džudo savez Crne Gore.....	155.000,00 €
Skijaški savez Crne Gore.....	45.000,00 €
Vazduhoplovni savez Crne Gore.....	7.000,00 €
Kik boks savez Crne Gore.....	22.000,00 €
Kuglaški savez Crne Gore.....	12.000,00 €
Planinarski savez Crne Gore.....	17.000,00 €
Savez sportsko ribolovnih organizacija Crne Gore.....	3.500,00 €
Savez za sportski ribolov na moru.....	3.500,00 €
Šahovski savez Crne Gore.....	30.000,00 €
Studentski sportski savez Crne Gore.....	100.000,00 €
Crnogorski savez Sport za sve.....	8.000,00 €

(Izvor: Akt Ministarstva sporta u Vladi Crne Gore, br : 01 – 1178, od 13.04.2017. godine)

Crnogorski savez "Sport za sve" dobio je samo 8.000 eura, a isto toliko sredstava, u stavci 2, dobili su opštinski i školski sportski savezi. Dakle, za školski i rekreativni sport na opštinskom nivou izdvojeno je oko 2% ukupnih sredstava, čemu treba dodati i 2% iz prve stavke, u koju je uključen i savez "Sport za sve" – I ako se u ovim novcem, vjerovatno, planira finansiranje određenih propagandnih programa promocije sporta. Nadalje, preostalih 12% sredstava dobili su program sportskih klubova koji su konkurisali kod Ministarstva, a pojedinačna sredstva ovdje iznose od 1.000 do 1.500 eura.

Drugi korak deregulacije pokazuje član 120. Očekivano, u stavu tri pomenutog člana lokalne samouprave se zadužuju da finansiraju programe sportskih klubova. Razmotrimo ovu formulaciju. U članu tri se doslovno kaže:

"Programi sportskih klubova, mogu se sufinansirati iz budžeta lokalnih samouprava na čijoj teritoriji se nalazi njihovo sjedište".

Najpije, radi se o *mogućem finansiranju* „programa“ sportskih klubova. Kontinuirano finansiranje zamijenjeno je finansiranjem programa, što rad nekog sportskog kluba uveliko stavlja u stanje zavisnosti u odnosu na instance koje ga finansiraju. S druge strane, formulacija „mogu da finansiraju“, koja ne precizira nikakvu konkretnu obavezu da se iz budžeta lokalnih samouprava ulaže u sport, potvrđuje se osnovna intencija da se široka sportska baza praktično isključi iz agregata sportskih ustanova o kojima brine država.

Nadalje, u stavu 6, člana 120, kaže se da sportski klub može da se prijavi na konkurs za sufinansiranje iz budžeta lokalne samouprave, tek nakon isteka jedne godine od dana osnivanja tog kluba. Postavlja se pitanje, kako će sportski klub opstati tih godinu dana, ispunjavajući stroge uslove, koje propisuje član 45?

Odluke o dodjeli sredstava, donose, ministar ili predsjednik opštine, zavisno od toga da li se radi o finansiranju programa nacionalnih sportskih saveza ili sportskih klubova, na osnovu mišljenja komisija, koje obrazuju upravo oni koji će po preporuci komisija, a na osnovu svog diskrecionog prava, odlučivati o raspodjeli sredstava. Na taj način, sportska udruženja se, na mala vrata, mogu iznova „politizovati“ u smislu dnevnopolitičkih, partijskih, odnosno, predizbornih uslovljavanja, što pokazuje da je deklarativno izjašnjavanje o smanjenju pomenutog uticaja, kao što smo konstatovali na početku, samo dimna zavesa.

Problem finansiranja malih sportova, a naročito onih koji nijesu u fokusu javnosti, uočeno je kao problem i u zemljama Evropske unije. U lokalnim zajednicama, koje sigurno

raspolažu znatno većim sredstvima nego lokalne samuprave u Crnoj Gori, problem je u tome što će najviše novca biti usmjereno u fudbal i košarku. Međutim, u zemljama EU, a to pokazuje i slučaj Hrvatske, predviđeno je da se sredstva iz igara na sreću, koja se raspoređuju i lokalnim samoupravama, koriste zapravo za finansiranje sporta, pri čemu se posebna pažnja obraća upravo na male sportove⁴⁶⁵.

U Zakonu o sportu Republike Hrvatske, koji je, kako smo pokazali ranije, takođe, deregulativan, ipak se jasnije se preciziraju oblici „podsticanja“ sporta. Tako se u članu 17 ovog zakona jasno precizira finansiranje školskih sportskih društava iz budžeta Republike ili lokalnih samuprava, bez ikakvih diskrecionih odrebi, koje bi ovo finansiranje stavljalo u ingerenciju pojedinih organa pod kontrolom ministarstva sporta.

Posebnu pažnju treba skrenuti na član 45 hrvatskog Zakona, koji ne samo što izjedničava amaterske i profesionlane klubove pred Zakonom, nego za razliku od crnogorskog Nacrta zakona, izjedničava status sportskih klubova, nezavisno od njihovog pravnog oblika. Kaže se: „Sportski klub iz članka 19. stavka 1. ovoga Zakona koji obavlja sportsku djelatnost sudjelovanja u sportskim natjecanjima, neovisno o pravnom obliku (sportska udruga za natjecanje ili š.d.d.), može imati profesionalni ili amaterski status“. To znači da nije potrebno zadovoljavanje posebnih uslova, da bi sportsko udruženje bilo zakonski vidljivo – iako je i Hrvatskoj primarno finansiranja takmičarskih vrhunskih sportova.

Članovi rukovodećih tijela sporskih klubova i organizacija, prema članu 27 hrvatskog zakona, biraju se prema odlukama ili pravilnicima koje donose same sportske organizacije, a zakon samo predviđa ko ovakve funkcije ne može obavljati, prevashodno zbog sukoba interesa.

Najposlije, članak 76 utvrđuje šta su javne potrebe u sportu, koje finansiraju lokalne samouprave, odnosno ovdje se odluka o tome ne prepušta ničijem diskrecionom pravu. U stavu 6 istog člana (članka) hrvatskog Zakona, eksplicitno se predviđaju da se za potrebe finansiranja sporta moraju predvidjeti sredstva u budžetu lokalnih samouprava, odnosno da se ona moraju projektovati pri izradi budžeta.

Odluka o kategorizaciji i registraciji sportova u Hrvatskoj je u rukama Hrvatskog olimpijskog komiteta, Hrvatskog paraolimpijskog komiteta i Hrvatskog sportskog saveza, prema jasnim kriterijuma koje određuje zakon (član 6). S druge strane, u članovima 7 i 8

⁴⁶⁵ „Finansiranje sporta u Republici Hrvatskoj s uporednim prikazom finansiranja u Europskoj uniji“, istraživanje, nav.djelo, str. 20.

jasno su određene i opisane beneficije koje imaju vrhunski sportisti, odnosno odluka o tome nije prepuštena ministarstvu, već predstavlja transparentnu zakonsku odredbu.

Duh novog Nacrta zakona o sportu Crne Gore restriktivan je i u odnosu na zaključke Bijele knjige Evropske komisije, kako kada je riječ o promovisanju volontiranja i aktivnog građanstva kroz sport (str 7), tako i kada se radi o korišćenju potencijala za sport za socijalnu inkluziju, integrisanje i jednake šanse, u kome se kaže: „Svi stanovnici treba da imaju pristup sportu“ (str 8), a nešto kasnije ukazuje na osnovnu ulogu sporta u tranzicionom društvu:

Otvorena metoda koordinacije o društvenoj zaštiti i socijalnoj inkluziji nastaviće da obuhvata sport kao instrument i indikator. Studije, seminari, konferencije, predlozi politika i akcioni planovi obuhvatiće dostupnost sporta i/ili pripadnost društvenim sportskim strukturama kao ključni element za analizu socijalne isključenosti.⁴⁶⁶

Ovaj primjer pokazuje da se u ubrzanim tranzicionim procesima zahtijeva još radikalnija deregulacija, ali da sport, takođe, podržava ulogu regulatora ove “šok terapije”, što je vidljivo u onim djelovima Nacrta, kojima skrivaju stvarnu intenciju ovog akta, odnosno poptuno napuštanje koncepta “sporta za sve”. Djelovi koji deklarativno pozivaju na širok obuhvat bavljenja sportom, ili predviđaju nekonkretne i nespecifične oblike društvene brige za rekreativni i školski posrt predstavljaju moment kontrole ovog deregulativnog mehanizma, koji, pod pritiskom međunarodnih organizacija, sporvodi sam aparat države. Tako, paradoksalno, država u poznom, globalnom kapitalizmu obavlja proces deatitacije, koji je, inače, teoretski osmišljen i proklamovan u drugačijem političko-ideološkom ključu, kod teoretičara komunizma.

⁴⁶⁶ *Bijela knjiga o sportu*, nav.djelo, str. 8 i 9.

6. ZAKLJUČANA RAZMATRANJA

U ovom radu pokušali smo da objasnimo promjene u koncepciji sporta, polazeći od transformacije same države u doba globalizma. Sport je uvijek predstavljao nekavu *igru politike*, u njemu se uvijek mogao očitovati određeni politički svetonazor, pa utoliko i savremeni sport ukazuje na često maskiranu suštinu društvenih promjena.

Sport je još od antičkih početaka, bio – *državni projekat*. U tom smislu, čak i aktuelna deregulacija sporta pretpostavlja državu, koja promjenom zakona u stvari vodi ovaj proces koji treba da rezultira prelaskom vrhunskog sporta u ruke preduzetnika, i protjerivanjem «sporta za sve» u područja van *posebnog* državnog interesa. Iz tog razloga, objašnjenje aktuelne politike sporta zahtijevalo je da se najprije ukaže na promjene u koncepciji države.

6.1. Sport i apologija novog kapitalizma

Ukoliko proces globalizacije razumijemo kao etapu kapitalizma, pitanje o ulozi države u globalizovanom svijetu izlazi iz prividne dihotomije različitih teoretskih pristupa. Naime, ako je logika kapitala u osnovi globalnih promjena, ako je nesmetan protok kapitala (a to podrazumijeva i promet ljudi, roba i usluga) ono što inicira planetarne promjene, nacionalna država u tome svakako ima svoju ulogu; ideje o jačanju moći, a smanjivanje opsega njenog djelovanja potvrđuju da državna organizacija treba da osigura slobodno tržište, uklanjajući takozvane «socijalne barijere», zaostale iz perioda «socijalnog kapitalizma».

Stvaranje novih nacionalnih država u naše vrijeme, kao i jačanje nacionalnih pokreta, zapravo ne protivrječi iznijetoj tezi, ukoliko se ima u vidu da je na djelu prihvatanje univerzane paradigme liberalnog poretka.

U tom smislu treba imati na umu Šolteovu tezu, prema kojoj su države zapravo servisi, koji infrastrukturno i zakonskom regulativom pomažu globalizaciju, gubeći tako značajne djelove svoga suvereniteta.

Sa druge strane, razumije se, globalizaciju ne treba razumjeti kao proizvod nekog unaprijed osmišljenog plana, prema čemu bi ona postala stvar dobro organizovane zavjere. Logika kapitala, potreba za njegovim planetarnim širenjem, radi eksploatacije novih tržišta, proizvodi potrebu za smanjenjem regulativne uloge države. Tako je globalizacija i projekat i proces, odnosno ona je kao projekat uvijek u osnovi proces, kao što je taj proces ostvariv samo kao projekat.

Takođe, prema našem mišljenju, ne radi se ni o stvaranju neke svjetske vlade, jer svaki oblik kontrole kretanja kapitala, kao oblik regulacije, protivrječi njegovoj logici, baš kao što to već decenijama tvrde liberalni mislioci. Logika kapitala, međutim, nipošto ne treba da bude razumijevana kao nekakav usud, zakonitost koja se ne da prenebregnuti. Postoje neposredni uživaoci oplodnje kapitala, u planetarnim razmjerama, odnosno određena socijalna grupacija (ukoliko ne želimo da upotrebimo sve manje korišćen termin «klasa») koja neposredno profitira na ovakvom društveno-ekonomskom ustrojstvu. Tome, takođe, ne protivrječe liberalni teoretičari, smatrajući profit osnovnim motivom preduzetništva.

Ono što ostaje sporno jeste apologija postojećeg sistema proizvodnje, u kome su vlasnici i upravni odbori multinacionalnih kompanija teško dostižni društveni stalež, čiji se uzvišeni položaj ne može dosegnuti nikakvom preduzimljivošću.

Iz tog razloga, u krizu je dospjela sama ideja jednakosti. Svojevrsno hipostaziranje postojećeg društvenog poretka zapravo apologizuje nejednakost; umjesto nekadašnje nejednakosti na osnovu staleškog porijekla, sadašnja nejednakost se utemeljuje na pripadnosti određenom društvenom staležu, koja je, takođe, za ogroman broj ljudi, urođena. Ako ovo nastojimo da izrazimo pojmovno, to znači da je *u krizi jednakost dostojanstva*, koju donosi svaka klasna podjela društva:

Svest o jednakosti čini jednakost momentom dijalektike uzajamnosti. Ova dijalektika možda otvara mogućnost da se o jednakosti među ljudima govori ne samo tako kao da se ona tiče samo onoga na ljudima što se može kvantifikovati i u tom smislu učini samerljivim i dovodivim u odnose jednakosti/nejednakosti. Tako bi, pored ostalog, bila otvorena mogućnost da se pokaže kako se jednakost među ljudima možda više tiče onog što se ne može kvantifikovati i u tom smislu učiniti samerljivim. Pokazalo bi se, recimo, da se *jednakost tiče ljudskog dostojanstva*, pri čemu bi dostojanstvo bilo određeno kao ono što je *nesamerljivo*, kao ono što nema *kvantitativni izraz*, nema *cenu*, i ne može biti predmet *cenkanja*. Ljudi su *jednaki u svom ljudskom dostojanstvu*, jednaki, dakle, u onome što je u njih jedinstveno i nesamerljivo. Svaki je čovek apsolutno vredan i po svojoj neuporedivoj vrednosti, jednak ostalim ljudima. Uzajamnost je ovde priznavanje ove *neuporedive jednakosti* ljudi, jednako priznavanje ljudi u njihovoj neuporedivosti, dostojanstveno priznanje ljudskog dostojanstva.⁴⁶⁷

Ova nejednakost se, međutim, kako to naglašava Ričard Senet, prevodi u udaljenost, u smislu socijane diferencije. Manji osjećaj socijalne povezanosti člana nekog upravnog odbora i radnika, povećava njihovu socijalnu nejednakost⁴⁶⁸.

⁴⁶⁷ Mladen Kozomara, "O uzajamnosti, slobodi i jednakosti", u Srđan Nikolić i Vladimir Đurđević (ur) *Sloboda i jednakost*, Savet Filozofskih susreta/Plato, Beograd, 2002, str 21.

⁴⁶⁸ Ričard Senet, nav.djelo, str. 49.

Kriza demokratije, odnosno sužavanje opsega demokratskog odlučivanja, uz insistiranje na tome da strateške odluke moraju da donose stručnjaci, suprotstavlja se ideji otvorenog društva. Tako se sloboda, izvojevana u dugom procesu društvenih borbi, suprotstavlja jednakosti; produkovanje svijeta, izlazak iz podređenosti kauzalitetu prirode, ispostavlja se kao proizvodnja nejednakosti, koja više ne može biti upitna, jer svojom «temeljnošću» prenebregava opseg demokratskog odlučivanja.

Na ovu sučeljenost demokratije i aktuelnog lika globalizacije, u kome MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija zapravo upravljaju ovim procesom za rad „privatnih interesa“ (kako to ističe Naomi Klajn) – ukazao je Džozef Stilić, izražavajući uvjerenje da je globalizaciju, ipak, moguće „demokratizovati“, uspostavljanjem izvjesnog konsenzusa između ekonomske efikasnosti i blagodeti stanovništva (osobito siromašnih).

Sa druge strane, brojni autori, ekonomisti, filozofi ili sociolozi, insistiraju na tezi da je dijaboličko lice globalizacije ustvari proizvod nametnute neoliberalne strategije, koja je zasnovana na ekonomiji Čikaške škole. U tom smislu, prema Naomi Klajn, sama ova doktrina nije tek teoretska zabluda, nego dimna zavjesa, kojom se svjesno prikrivaju efekti koje neoliberalizam proizvodi: od urušavanja javnih ustanova, do nevjerovatnih oblika siromaštva i necivilizovanih uslova rada:

Pod plaštom jezika matematike i nauke, Fridmanova vizija precizno ne koincidira s interesima velikih multinacionlanih kompanija, koje po svojoj prirodi žude za prostranim novim tržištima, nesutanim okovima zakonske regulative.⁴⁶⁹

Neki od autora, na koje smo referisali u ovom radu, smatraju da savremeni kapitalizam karakteriše kriza racionalnosti, onakve kakvom je definiše Veber. Međutim, iako je globalni kapitalizam napustio ideju stabilnog sticanja profita, odnosno stabilnost proizvodnje zamijenio je lakom pokretljivošću kapitala, koji se brzo premješta kako bi ostvario proizvodnju sa maksimalno jeftinim radnom snagom, koju onda plasira na tržište koje nudi najveću moguću zaradu – to ne znači da je on naprosto stihijski. Logika kapitala u globalnom svijetu, u stvari, pretpostavlja upravo tu brzu pokretljivost finansijskog kapitala, u potrazi za sve jeftinijom radnom snagom, kao što pretpostavlja i podjelu tržišta, na osnovu standarda i potražnje.

⁴⁶⁹ Naomi Klajn, nav.djelo, str. 69.

Unutar kompanija, takođe, odluku o višku zaposlenih, ili smanjenju zarada, ne donose menadžeri, nego specijalizovane firme, koristeći strogu racionalnu metodologiju u koju se, razumljivo i, ne sme sumnjati⁴⁷⁰.

Pa ipak, ova novo uspostavljena racionalnost, u službi logike kapitala, više nije u stanju da izrodi bilo kakvo principijelno načelo, ikakav jedinstven politički program, odnosno mobilisuću ideju, koja bi predstavljala osnovno idejno određenje vremena globalizacije. Racionalno uređenje svodi se na hipostaziranje *haosa*, koji suštinski pogoduje upravo multinacionalnim kompanijama, odnosno oplodnji međunarodnog finansijskog kapitala. Jedina ideologija tako postaje sam sistem *haotičnog* tržišta, koje treba da bude osigurano upotrebom moći, čiji monopol i dalje imaju neke države Zapada, ali i sve aktivniji vojni savezi, pa čak i Ujedinjene nacije.

Na političkom planu, umjesto mobilisućih ideja, univerzalnih interesa, na djelu su «rapsodični», parcijalni zahtjevi: u Americi, tako, puritanci zabranjuju izlaganje određenih slika u nacionalnim muzejima i prave crne liste glumaca čija je seksualna prošlost postala stvar javne osude, a istovremeno se legalizuju brakovi transvestita, i čak brane određene seksualne slobode, koje nipošto nijesu spojive sa puritanizmom. Odsustvo univerzalno artikuluisanih ljudskih interesa rezultira da se, u svrhu konstituisanja političke zajednice, usvajaju zahtjevi lobi-grupa, iako oni mogu biti čak međusobno nesaglasni, pa čak i protivrječni.

Političke ideje sagledavaju se, prema tome, kao *ideje na tržištu*, to jest tržišni model postaje paradigma političkog djelovanja. Pritom, sama konstitucija ovakvog političkog koncepta ostaje izvan područja upitnosti. Svejedno da li se tretira kao djelo eksperta, ili kao mehanizam koji ne može biti prevladan, jer bi u suprotnom došlo do sloma globalne proizvodnje svijeta, tek sistem tržišne borbe i tržišne utakmice predstavlja jedinu preostalu univerzalnu ideju, koja, u odsustvu mobilisućih principa, čini okvir za neobuzdanu rapsodiju parcijalnih i rapsodičnih političkih zahteva.

Slično je i kada govorimo o takozvanoj multikulturalizaciji, koja nije dovela do uspostavljanja kulturne homogenosti:

Na osnovu teškoća sa kojima se suočava politika multikulturalizma u doba globalizacije može se zaključiti da globalizujuće sile ne dovode do kulturne homogenosti i univerzalnog sistema vrednosti u apsolutnom smislu. One možda

⁴⁷⁰ Isto, str. 43.

umanjuju razlike između različitih nacionalnih kultura, ali istovremeno uvećavaju i umnožavaju razlike među nacionalnim državama.⁴⁷¹

Međutim, ove razlike, ma koliko nacionalne kulture bile međusobno suprotstavljene, utapaju se u milje koji ne nudi nikakav univerzalni kontekst. Koliko će neka kultura biti zastupljena i prihvaćena, zavisi prije svega od političkog potencijala grupe koja je zastupa. I najradikalnije kulture mogu biti prihvaćene ako je to u službi međunarodnog slobodnog protoka kapitala. S druge strane, neprihvatanje ovakvog rapsodičnog stanja, ili insistiranje na nekom univerzalnom obrascu, rezultiraju političkim mjerama izolacije pojedinih država iz tokova kapitala i trgovinske razmjene.

Sistem obrazovanja, kultura i sport, postaju tako oblici izražavanja ove nove racionalnosti kapitalizma. Riječ je o igri politike koja sport čini područjem *ideologije*, u smislu svojevrsne skrivene apologije «lažnog bića», sistema društvene proizvodnje koji se, kao *petitio principii* nameće, postajući opšti vrjednosni okvir na osnovu koga treba procjenjivati uspješnost svake inicijative.

U tom smislu dolazi do hipostaziranja pojmova kao što je «utakmica» ili «fair play»: za izbornu kampanju traži se «fer igra», u kojoj će svako moći da pokaže svoje sposobnosti, privredni život se razumije kao slobodno nadmetanje; platne kartice dobijaju nazive po sportskim klubovima – «Manchester Junajted», na primjer, a premijeri u najavama sastava svojih vlada traže «dobar tim», koji često porede sa nekim sportskim klubom.

Ovaj paradigmatičan društveni okvir, ova hipostaza slobodnog tržišta, rezultira svođenem čovjeka na takmičara. Vrijednost na tržištu usluga, sposobnost da se adaptira na sistem kapitalističke proizvodnje, uzima se kao osnovna humana vrijednost na upravo imaginarni način. Sport u ovom ideološkom pogonu apologizuje taj aksiološki zahvat.

Kada se pomenuti vrjednosni sistem primijeni na zemlje u takozvanom «procesu tranzicije», onda se loš socijalno-ekonomski status posmatra kao neposredna krivica siromašnih, pri čemu su oni koji nemaju sredstava ni za osnovne potrebe, javni prevoz ili plaćanje zakupnina na buvljoj pijaci – kriminalizuju.

Ideološka uloga sporta, dakle, naročito dolazi do izražaja u tranzicionim zemljama. Glorifikacija takmičenja, slavljenje pobjednika, tako, predstavlja samo prvostepeni semiološki sistem koji se u apologiji liberalizma izokreće u odbranu samog sistema koji

⁴⁷¹ Vukašin Pavlović, «Multikulturalizam između globalizacije i nacionalne države», u Vojislav Stanovčić i Goran Bašić (pr), *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2016, str 109.

omogućuje trijumf najboljih. Uprkos svim manjkavostima, nepoštenju takmaca, zloradosti javnog mnjenja – ništa, prema ovakvom ideološkom diskursu, ne može savladati pregnuće uspješnog sportiste. Čak i u slučajevima kada se uspjeh sportiste boji nacionalnim bojama, sama *pobjeda* na takmičenju je univerzalni uzor. Čavićeva diskvalifikacija na takmičenju, sprovedena zbog majice koju je nosio, ukazuje na zloupotrebu sistema *fair play*-a, ni jednog trenutka ne dovodeći u sumnju sam taj sistem. Kao u američkim kriminaklističkim filmovima, sistem ponekad zloupotrebljavaju pojedinci ili grupe, i zato ga samo treba bolje štititi, ali se samo ustrojstvo ne dovodi u pitanje, jer svaka vrsta kontrole i regulacije prije ili kasnije rezultira – *totalitarizmom*.

U velikoj takmičarskoj areni, poprištu političkih, ekonomskih pa i sportskih utakmica, igrači su individualizovani, čak i kada su dio nekog kolektiva. U tom smislu, takmaci nijesu samo igrači suprotnih timova, nego i sa-igrači, baš kao što se ministri u vladama takmiče za ostanak na poziciji, i vlada neskriveni rivalitet ekonomskih stručnjaka. U tom smislu i timovi se razdvajaju na individualna pregnuća, a, paradoksalno, mjesto u timu zavređuje se upravo individualnim djelima, a ne timskim radom. U sportu, igrač koji slijedi «timski duh» u stvari je individualni takmičar, koji dobro procjenjuje svoju ulogu u napadu ili odbrani, čime, takođe, konkuriše drugim igračima i njihovoj individualnoj sposobnosti procjene.

Kada se ova ideologija igre spusti do najobičnije igre, recimo fudbala koji igraju «timovi» dvije susjedne ulice u nekoj provinciji, onda se istovremeno prenosi i pomenuti sistem vrijednosti. Svođenje igrača na takmičara više nije u funkciji nadmetanja, nego postizanja određenog individualnog rezultata, koje određuje ne samo igrački, nego univerzalni humani status pobjednika. Pobjednik u igri treba da zauzme određeni položaj, da bude nosilac privilegija. Taj privilegovan status, međutim, nikada nije apsolutno zadobijen. Pobjednik je takođe i igrač u drugim društvenim igrama, koje takođe imaju rang takmičenja, on je kao individua stalno izložen tim vrijednosnim *aksiomima*, pri čemu se matrica «poštene igre» prenosi na ostala društvena područja.

Područje igre, tako, s jedne strane, postaje slika spoljašnjeg svijeta, a s druge – ono je paradigmatično za svijet izvan igre, na čija pravila niko nije pristao, i iz koga niko ne može dobrovoljno da izađe.

6.2. Sport i tranziciona deregulacija

Ukazali smo na to da u tranzicionim društvima postoji protivrječan odnos prema koncepciji „sporta za sve“. Sužavanje opsega državne brige, oslobađanje od onoga što liberalni teoretičari nazivaju „socijalnim balastom“ podrazumijeva i restriktivnu politiku ulaganja u sport koji nema pretenziju ostvarivanja vrhunskih rezultata.

Vidjeli smo da strategije razvoja sporta ne podrazumijevaju značajna ulaganja države, odnosno da se održanje široke sportske baze svodi na donacije, ili ulaganje samih sportista ili njihovih porodica. Difuzne odredbe o pomoći lokalne samouprave, u stvari su zakonski limitirane, a osim toga, opštine u unutrašnjosti Srbije već dosta dugo nijesu u mogućnosti da servisiraju ni troškove održanja zdravstvene ili školske infrastrukture, pa su ulaganja u kulturu i sport izuzetno niska i svakako nedovoljna.

S druge strane, vidjeli smo, u procesu koji mnogi sociolozi nazivaju globalizacijom, i mala sportska udruženja usvajaju imperitive vrhunskog sporta, pa samim tim i onu društvenu paradgmu, koja je, korišćenjem sportske terminologije, u službi apologije prozvodnje života savremenog deregulativnog kapitalizma.

Tranzicione države, suočene, najprije, sa zahtjevima međunarodnih finasijskih organizacija, koje, kako to kaže Fukujama, uslovljavaju pristup slobodnom tržištu uvođenjem veoma strogih liberalnih mjera, zakonima i strategijama razvoja planski odustaju od brige za široku sportsku bazu. Izvjestan izuzetak je školski sport, mada se i ovdje, ako pažljivo pogledamo šta stoji u planskim dokumentima, insistira na funkciji svojevrsnog odabira najtalentiovanijih igrača, koji će potom, u procesu selekcije, biti ponuđeni tržištu vrhunskog sporta.

Imajući u vidu da sama koncepcija sporta predstavlja određenu apologiju novih društvenih vrijednosti, tranzicione države nastoje da održe ovu široku sportsku bazu, makar deklarativno, jer i osiromašeni rekreativni sport popularizuje društvenu liberalnu paradgmu. Tako je i u procesu deregulacije, sport takođe politički određen; odsustvo regulativne uloge države, zapravo, nije potpuno, jer iako ulaže sve manje novca i ne vodi brigu o očuvanju sportske infrastrukture koja nije u funkciji vrhunskog sporta, država različitim programima nastoji da motiviše bavljenje rekreativnim sportom. Iz tog razloga, intenzitet deregulacije sporta je znatno suptilniji nego kada je riječ o deregulaciji kulture. Više brige ulaže se u održanje seoskih sportskih klubova, nego u seoske domove kulture, koji su u najvećem procentu potpuno zapušteni i godinama bez ikakvog programa.

Uprkos deregulaciji, još uvijek su mala sportska udruženja u Srbiji začuđujuće vitalna. I pored krize sindikalnih organizacija, u zemljama bivše SFRJ i dalje se organizuju radničke sportske igre, a mnogi mali sportski klubovi opstaju zahvaljujući donacijama roditelja djece koja se bave određenim sportovima, ponajviše atletskim disciplinama.

Iako je u svakom takmičarskom sportu primjetna liberalna paradigma, amaterski sport, ipak, predstavlja područje na kome je i dalje moguće njegovati *politiku igre*. Kao i *andergraund kultura*, amaterski sport, samim tim što nije neposredno podređen politici sporta, i dalje njeguje odnose među igračima koji uveliko transcendiraju ispostavljene društvene vrijednosti. U tom smislu može se govoriti o humanističkim potencijalima široke sportske baze, koji, uprkos nametanju vrijednosti liberalnog pogona, ipak predstavljaju izvjesni iskorak iz paradigme vrhunskog sporta.

6.3. Humanistički potencijal sporta

Govoreći o nerespresivnoj sublimaciji, proširujući Frojdove psihoanalitičke pojmove na područje nauke o društvu – Markuze autentično koegzistenciju posmatra kao oblik humanizovane libidoznosti:

Freud sugerira da se „libido odupire zadovoljenju velikih životnih potreba, i odabire za svoje prave ciljeve ljude koji su sudelovali u tom procesu“. Ta se pretpostavka, ako se razvije u svojim implikacijama, blizu je tome da poništi Freudovu osnovnu tvrdnju da je „borba za opstanak“ (to jest zadovoljavanje velikih životnih potreba) *per se* anti-libidna ukoliko uvjetuje da se nagon disciplinira prema ograničavajućem načelu zbiljnosti.⁴⁷²

Markuze navodi da Frojd dopušta mogućnost uspostavljanja čistih libidoznih odnosa među radnicima, koje ne treba svoditi na primarnu seksualnost. Libidoznost je u ovom smislu, samo čisto nepatvorno zadovoljstvo, odnosno rad je ovde shvaćen kao igra, a ne u smislu „otuđenog rada“, u kontekstu zadovoljavanja velikih životnih potreba.

U ovom smislu, rad više nije sublimacija erosa, odnosno podređivanje neophodnoj racionalizaciji, kako bi se osiguralo zadovoljne životnih potreba, nego je oslobođen primata logike dominacije. Svođenje rada na igru, u tom smislu je iskorak iz kapitalističkih odnosa, u smislu one preobrazbe društva o kojoj govore veliki emancipatorski pokreti.

⁴⁷² Herbert Markuze, *Eros i civilizacija*, nav.djelo, str. 189.

Postavlja se pitanje – na koji način postignuti ovo „ostvarenje igre“, prenošenje sportske ili umjetničke nespupanosti i slobode na produkciju društvenih odnosa u cjelini. U postojećim društvenim okolnostima, sport je ili u službi kapitalističke proizvodnje života, ili je jasno odijeljen od „stvarnog svijeta“:

Ring ili linije koje obeležavaju „igralište“ predstavljaju ogradu koja ne služi samo tome da igrači ne bi izleteli iz okvira koje propisuje igra, nego i tome da se gledaocima pruži distanca koja bi im omogućila da igru izdvoje iz stvarnosti i posmatraju je kao nešto posebno.⁴⁷³

S druge strane, treba imati u vidu da je i sama autentična koegzistencija sporta u tranzicionim društvima suštinski otežana. Markuze u svojoj studiji ima u vidu društvo izobilja, iz vremena kada je kapitalizam nastojao da i proletarijat integriše u sistem. Samim tim, mehanizam sublimacije podrazumijevao je neko zadovoljenje, makar „nametnutih potreba“, koje su se perverzno nametale. S druge strane, ta perverzna zadovoljstva takođe su koncipirana kao određena vrsta obaveze. Tako i potrošnja, koja se ističe kao opravdanje, ili kompenzacija za sve nevolje liberanog svijeta, takođe pretpostavlja određeni rad, koji se obavlja racionalno, u svrhu zadovoljavanja što više potreba⁴⁷⁴.

Kapitalizam naših dana, međutim, više ne stvara privid mogućnosti zadovoljavanja potreba. Uživanje, štaviše, sve je potisnutije logikom dominacije u znatno surovijem obliku: umjesto zadovoljavanja velikih životnih potreba, sada se, kod ogromnog broja ljudi, naročito u zemljama trećeg svijeta i tranzicionim društvima, radi o zadovoljenju osnovnih potreba.

Siromaštvo se utoliko premješta iz velikih enklava siromašnih zemalja u zemlje u razvoju, koje imaju solidnu infrastrukturu, gdje je siromaštvo prije svega posledica promjena u ekonomiji:

Očigledno da danas imamo novu geografiju globalnog siromaštva sa masom stanovništva koje živi u relativno stabilnim zemljama koje nisu siromašne. Na globalnoj mapi nestaju velike enklave globalnog siromaštva. One se sada stapaju sa prostorima relativne stabilnosti i prividnog blagostanja. Naravno, to ne znači da siromaštvo nestaje iz pojmovnika društvenih nauka, ono samo postaje prikriveno, zamagljeno negde u neuhvatljivom međuprostoru, pretvoreno u statistički podatak i podložno ideološkoj i teorijskoj manipulaciji.⁴⁷⁵

Samim tim, pitanje o perspektivama razvoja sporta kao igre u tranzicionim društvima, kao da dobija svoj odgovor prije nego što smo se ozbiljno upistili u njegovu elaboraciju.

⁴⁷³ Jovan Radoš, nav.djelo, str. 41.

⁴⁷⁴ Dejvid Risman, *Usamljena gomila*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2007, str 126.

⁴⁷⁵ Slobodan M. Mladenović, „Globalno siromaštvo kao razvojni i modernizacijski paradoks“, u *Globalizacija i desuverenizacija*, nav.djelo, str 604.

Naše razlikovanje otuđenog i neotuđenog karaktera igre, sprovedena na osnovu Markuzeovog filozofskog i sociološkog suočavanja sa osnovnim pojmovima psihoanalitičke teorije, međutim, ukazuje na mogućnost opstanka igre kao pribježišta slobode. To se ne odnosi na profani uvid, da se sport održava i mimo društvene organizacije, na svakom mjestu gdje mladi ljudi igraju košarku ili fudbal, jer se u ovim oblicima sporta ne mora ići dalje od oponašanja globalnih sportskih odnosa, koji su, kao što smo u ovom radu pokušali da pokažemo, određeni društvenom paradigmatom neoliberalnog kapitalizma. Međutim, uprkos povlačenju države iz područja rekreativnog sporta, još uvijek su na djelu njegovi oblici, koji odolijevaju izostanku društvene brige, odnosno pomjeranju aksiološke ravni.

Osnovna opasnost koja prijete rekreativnom sportu svakako je nametanje paradigme rada, koja u tranzicionim društvima drsko prenebregava već dostignuta prava radnika, tokom istorije klasne borbe. U domaćem političkom miljeu, sve češće se govori da je potrebno raditi više od osam sati tokom dana, da treba žrtvovati vikende, praznike, godišnje odmore. Čak i u situaciji u kojoj je ovaj rad plaćen, zaposleni su podstaknuti da žrtvuju svoje slobodno vrijeme ili zbog toga što od redovne plate, bez dodataka za prekovremeni rad, ne mogu da zadovolje osnovne životne potrebe, ili zato što je ovaj rad u izvjesnom smislu postao obavezan, u situaciji kada nema socijalne sigurnosti, niti garantovanih radnih mjesta.

Ukoliko se radno vrijeme produžuje, na uštrb slobodnog vremena, onda je ugrožen ne samo rekreativni sport, nego i autentična koegzistencija; rođaci ili prijatelji posmatraju se kao kradljivci vremena, koje se mora „racionalno“ koristiti, radi zadovoljavanja bazalnih potreba. Kao u drami Bertolda Brehta, „Dobar čovjek iz Sečuana“, najstrašnija posledica siromaštva je upravo dehumanizacija, pretvaranje čovjeka u biće koje nastoji da preživi, pa iz tog razloga ima smanjenu empatiju i prestaje biti „dobro“.

Perspektiva razvoja sporta u tranzicionim društvima, prema tome, zavisi od perspektive samih društava. U globalizovanom svijetu, štaviše, teško je uopšte zamisliti mogućnost neke izolovane promjene, koja bi se opirala globalnim principima razvika društva, koja u citiranom Fukujaminom tekstu predstavljaju civilizacijski imperativ.

Uprkos ovoj ugroženosti, koja rezultira sve manjim interesovanjem za rekreaciju, a sve većom potrebom profitnog radnog angažovanja, *rekreativni sport* zadržava potencijalno prevratničku ulogu – kakvu je imao i u vrijeme kada su radnička društva u prethodna dva vijeka nastojala da ostvare autentičnu koegzistenciju, solidarnost i empatiju upravo organizujući različite sportske sekcije i manifestacije.

Tranziciono društvo donosi naglašeno otuđenje rada. Radni odnosi više nemaju onaj libidozni naboj o kome govori Markuze, odnosno međuljudski odnosi su podređeni materijalnim relacijama. Oblast kulture se polarizuje, pa tako vrhunska kultura ostaje privilegija malog broja ljudi⁴⁷⁶. Isto tako, produkti vrhunske kulture često apologizuju postojeći društveni poredak. U takvim okolnostima, područje rekreativnog sporta, a naročito onaj segment koji smo nazvali *borbom društvenih struktura* postaje istinsko pribježište autentične koegzistencije. Ovdje ne samo da je postignuto libidozno sjedinjenje, u kontekstu igre kao *prakse*, nego je, istovremeno, osigurano i područje u kome ne važe neoliberalna pravila.

Kapitalistički društveni poredak odavno je zakoračio u područje slobodnog vremena. Kontrola bračnih odnosa i vaspitanja predstavlja u stvari finale već ostvarene kontrole uspostavljene sistemom televizijske zabave:

Tu je ekspanzija u svim formama timskog rada, zajedničkog život i zabave prodrila u unutarjni prostor privatnosti i praktično je eliminirala mogućnost takve izolacije u kojoj pojedinac, povučen u samog sebe, može misliti, pitati i nalaziti. Ova vrsta privatnosti — jedina okolnost koja, na bazi zadovoljenih vitalnih potreba, može dati smisao slobodi i neovisnosti misli — odavno je već postala najskuplja roba, dostupna samo veoma bogatima (koji se njom ne koriste). I u tom pogledu kultura pokazuje svoje feudalno porijeklo i ograničenost. Ona može postati demokratska samo putem ukidanja masovne demokracije, tj. ako društvo uspije u ponovnom uspostavljanju prerogativa privatnosti pružajući ih svima i štiteći ih za svakoga.⁴⁷⁷

Ukoliko ovom napadu na svaku autentičnost odolijevaju mali sportski timovi, svejedno da li se radi o planinarima, fudbalerima, košarkašima ili ljubiteljima ekstremnih sportova (a neki od njih se mogu upražnjavati i bez ulaganja značajnih finansijskih sredstava) — onda područje koje u nedostarku boljeg termina imenujemo kao „rekreativno“ nadrasta izolovano ostrvce slobode, predstavljajući potenciju za šire društvene promjene.

Sport, lišen nametljive paradigme uspješnosti i rezultata, zasnovan na načelu zadovoljstva, u tom smislu uspostavlja drugačiju aksiološku ravan, kao protivtežu insitucionlanim oblicima nadmetanja.

Ovu drugačiju aksiološku paradigmu takođe mogu njegovati i nastavnici fizičkog vaspitanja, primjenjujući igre koje doprinose boljem razumijevanju i koegzistenciji učenika, ne potencirajući pritom takmičarske elemente sporta.

⁴⁷⁶ Jovan Jovanović, „Kultura između elita i masa“, *Iskustva*, 2/2015, str 43-87

⁴⁷⁷ Herbert Markuze, *Čovjek jedne dimenzije*, nav.djelo, str. 225.

6.4. Aksiologija igre i nastava fizičkog vaspitanja i obrazovanja

Nastavni programi fizičkog vaspitanja i obrazovanja i dalje su bazirani na konceptu fizičke kulture. Za razliku od sagledavanja sporta iz vrednosnog sistema kapitalizma, u nastavi fizičkog se i dalje insistira ne samo na usvajanju tehnika, koje treba da omoguće pobjedu, ili pripreme učenike za kasnije bavljenje profesionlanim sportom – nego je u nastavi prisutan i *vaspitni* moment, koji je zadržao humanističke obrise.

Principi fizičkog vaspitanja, utoliko, nadilaze neposredne didaktičke principe obučavanja⁴⁷⁸ Fizičko vaspitanje je dio šireg obrazovno-vaspitnog procesa, i u tom smislu njegov cilj pretpostavlja univerzalne pedagoške vrijednosti. Podsticanje učenika da se bave sportskim aktivnostima, utoliko, primarno nije određeno postizanjem sportskih rezultata. Baveći se određenim sportovima, učenici treba da jačaju timski duh, odnosno kolektivnu svijest⁴⁷⁹.

Borivoje Krsmanović navodi pet posebnih vrijednosti koje treba da budu formirane tokom nastave fizičkog vaspitanja: (1) fizički razvitak, (2) intelektualni razvitak, (3) zdravlje, (4) socijalizacija ličnosti, i (5) stvaralaštvo.⁴⁸⁰ Ove vrijednosti i dalje sadrže programi fizičkog u osnovnim i srednjim školama, i to ne samo u Srbiji ili zemljama bivšeg socijalističkog uređenja – iako drugačije klasifikovane i terminološki označene. Imajući u vidu iskustva iz brojnih zemalja, Vladimir Findak smatra da se vrijednosti fizičkog vaspitanja mogu svesti na biloške, zdravstvene, i pedagoške⁴⁸¹.

U ranoj nastavi fizičkog, pedagozi insistiraju na igri, koja pruža uzor za uspostavljanje budućih humanih odnosa, ne samo u sportu, nego u socijalnoj zajednici. Tako se, na primjer, u funkciji uvođenja u sport, koriste takozvane *elementarne igre*. Dobar primjer ovakvih igara su *štafetne igre*. U ovim se igrama djeca raspoređuju u nekoliko kolona, i postavljene zadatke rješavaju sukcesivno. Naredni igrač može da počne da izvršava zadatke, tek kada je prethodni igrač obavio svoj dio zadatka. Postoji više značajnih efekata ove igre. Najprije, njome se razvija takozvani timski duh, odnosno igra utiče na formiranje svijesti o

⁴⁷⁸ Др Драгољуб Вишњић и Др Драган Мартиновић, *Методика физичког васпитања*, БИГЗ, Београд, 2005, стр 427.

⁴⁷⁹ Branko Polić, *Humanizacija fizičke kulture*, FSFV, Beograd, 1977, str 43.

⁴⁸⁰ Ratko Božović, *Metamorfoza igra*, Kulturno-prosveta zjadnica Srbije, Beograd, 1972, str 89.

⁴⁸¹ Milivoje Matic, Božo Bokan, *Opšta teorija fizičke kulture*, Beograd 2005, str 258.

zajedništvu. Djeca, igrajući se, treba da nauče da je kolektivni rezultat ovdje značajniji od pojedinačnog.⁴⁸²

Razumije se, ovo ne znači da se u školama ovaj program dosledno i adekvatno sprovodi. Postoje problemi i u samom procesu fizičkog vaspitanja, koje u mnogim slučajevima, već od završetka osnovne škole pa nadalje prestaje da igra vaspitnu ulogu, i pretvara se manje-više u sportske treninge. Branko Polić se, u citiranom djelu, navodeći pomenute nedostatke, oštro suprotstavlja šablonima, uniformnosti, refleksnim radnjama i komadovanju – „što se može naći u školskim salama“⁴⁸³. Polić zaključuje da se u mnogim školama „više pažnje poklanja organizovanju dece nego usmeravanju procesa nastave na razvoj stvaralačkih moći“.

U ovom izmijenjenom, perverzom vidu, nastava fizičkog zastupa invertovane vrijednosti. Tako, kako objašnjava Robert Sajmon, „fer-plej“, koji se uzima za credo modernog sporta, suštinski nije moralna samosvijest, nego tehnički odnos između sportista, koji se zasniva na funkcionlanom principu, da je dobro ono što ne ugrožava odvijanje igre.⁴⁸⁴

Nastava fizičkog, dakle, iako je u programu i dalje posvećena humanističkim vrijednostima, i sama potpada pod uticaje nametljive propagande neoliberalizma; to izokretanje počinje prividno bezazleno, promjenom terminologije, odnosno uvođenjem prividno neutralnih termina, koji zapravo kriju značajni ideološki bagaž⁴⁸⁵.

Pa ipak, kao i kada je riječ o rekreaciji, na momente svakako provaljuju ovi humanistički sadržaji, baš kao što i nastava, u školi, ma koliko podpadala pod uticaj vladajuće ideologije – ipak zadržava svoj primarni humanistički značaj⁴⁸⁶.

⁴⁸² Knjiga Nikole Foretića i Nikole Rogulja, *Primjena igara u rukometnom treningu* (Split, 2006.) pruža mnoštvo materijala koji pokazuje da igra u nastavi fizičkog ide dalje od pripreme učenika za bavljenje nekim takmičarskim sportom. U ovoj knjizi predstavljene su mnoge štafetne igre poput „Štafete prenošenjem loptica“. U ovoj igri djeca treba da sukcesivno donose teniske loptice, sa mjesta koje je 15-20 metara udaljeno od startne linije. Igrač treba da ode do kruga, tamo ostavi tenisku lopticu i brzo se vrati do svog tima, gdje treba da dodirne igrača koji obavlja istu radnju. Iako ova igra podrazumijeva dva tima koja se nadmeću, njen cilj u nastavi nije pobjeda, nego sama igra, međusobno razumijevanje učenika i inkluzija u tim, nezavisno od fizičkih predispozicija.

⁴⁸³ Branko Polić, *Humanizacija fizičke kulture, nav. djelo*, str. 112.

⁴⁸⁴ Robert Sajmon, *Fewr plej: etika sporta*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str 37.

⁴⁸⁵ Kada se u nekom totalitarnom društvu strogo slijede samo fenomeni, koji se precizno opisuju, ako se nastoji da ukazivanje na društvene zakonitosti bude lišeno vrednosnih sudova, ukoliko se, riječju, ne kritikuje postojeći društveni poredak – onda se, na taj način, zapravo, brani postojeće društvo, ma koliko se njegovo ustrojstvo susprotstavljalo stvarnim ljudskim interesima; vidi u Max Horcheimer, *Kritička teorija 2*, Stvarnost, Zagreb, 1982, str 79-124.

⁴⁸⁶ I mislioci pragmatizma smaraju da se univerzalni humanistički ideal ne može protjerati iz obrazovno-vaspitnog procesa, svstavajući humane vrijednosti u “pragmatičku maksimu” - Вилијам Џемс, *Прагматизам*, Београд 1991. str 49.

U tom smislu, istinska nada jeste povratak čistom fenomenu igre, koji je eminentno ljudsko svojstvo, i utoliko neizbrisivo, način ljudskog bivstovanja. Između katastrofičnog zaključka da sport „slobodno nudi utapanje u neslobodni svijet kapitalističke destrukcije“ – kako o tome govore Dunja i Ljubodrag Simonović, i konstatacije da je „nadolazak bivstvovanja“ ono što prinosi izgubljenu slobodu čovjeku – ostaje treći, kritički put, koji osnažuje upravo egzistencijalna uloga igre u ljudskom postojanju.

I u doba globalizacije, u institucijama koje su podređene novom sistemu vrijednosti, postoje, kako je o tome govorio još Karl-Oto Apel, „ostrvca komunikacije“, koja ostaju na tragu velikih emancipatorskih projekata iz prošlosti. Koncept fizičke kulture i amaterskog sporta, u tom smislu, predstavlja onaj emancipatorski potencijal koji, zajedno sa društvenom kritikom, može da predstavlja snagu racionalne, kritičke univerzalizacije, koja problematizuje vrijednosti savremenog globalnog svijeta.

Sport je, u tom smislu, trag kolektivismu protjeranog naglašenim individualizmom takmičenja, univerzalnih načela koja je zamijenila rapsodija, uokvirena racionalno neprozirnim „zakonima tržišta“. Emancipatorska uloga sporta, s druge strane, pretpostavlja kritičku emancipaciju, teoretski diskurs, čime se prenebregava klasično podvajanje tijela i duha, fizičkog i intelektualnog, rada i planiranja, realizacije i načela.

LITERATURA

KNJIGE I ČLANCI

Allison, Lincoln, (ed.), *The Politics of Sport*, Manchester University Press, Manchester, 1986.

Adorno, Teodor, *Filozofska terminologija*, Svetlost, Sarajevo, 1986.

Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998.

Antonić, Slobodan, *Loša beskonačnost, prilog sociologiji srpskog društva*, Dosije studio/Službeni glasnik, , Beograd, 2012.

Apel, Karl Oto, *Transformacija filozofije*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1980.

Arditi, Benjamin, “About the Political: Schmitt contra Shmitt”, *Telos*, 142/2008.

Arent, Hana, *O nasilju*, Alexandria Press, NSPM, Beograd, 2002.

Aristotel, *Nikomahova etika*, BIGZ, Beograd, 1980.

Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1975.

Aristotel, *Metafizika*, Liber, zagreb, 1985.

Arjes, Filip, Dibi, Žorž, *Istorija privatnog života 4*, Clio, Beograd, 2003.

Baylis John & Steve, Smith, *The globalization of world politics*. Oxford University Press, New York, 2010.

Birch, Kean and Tickell, Adam, “Making Neoliberal Order in the United States” in: Birch, Kean and Mykhnenko, Vlad (ed.). *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* 42–59, Zed Books, London and New York, 2010.

Biti, Ozren, “ The Local and Global in Contemporary Sport”, *Narodna umjetnost* 45/1, 2008, pp. 183-197.

Bloom, Allan, *The Closing of the American Mind*, New Zork, 1987.

Boaz, David, *Libertijanizam*, CLDS, Beograd, 2003.

Бодријар, Жан, *Симулација и симолакруми*, ОП Светови, Нови Сад, 1991.

Бодријар, Жан, *Дух тероризма*, Арипелаг, Београд, 2007.

Booth, Cf. Simon, «Economic Misoduct in Transition Economies», *The Ezro-Asian World*, Macmilian Basingstoke, 2005.

Boživić, Ratko. R. “Simbolička kultura i fizička kultura, *Sociološka Luča*, II/1, 2008.

- Božović, Ratko. R. "Amaterizam i profesionlaizam u sportu", *Sociološka luča*, II/2,2008.
- Božović, Ratko, *Metamorfoza igra*, Kulturnmo-prosveta zjadnica Srbije, Beograd, 1972.
- Brown, Wendy,"Neoliberalism and the End of Liberal Democracy", in *Endgework: Critical Essays on Knowledge and Politics* (37–59), Princeton University Press, Princeton and Oxford 2005.
- Brown, Wendy, American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization. *Political Theory*, 34(6): 690–714.
- Brunner, Karl, „The Limits of Economic Policy“, u Svetozar Pejović, *Economic Analysis of Institutions and Syistems*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1995.
- Cantelon, Hart, Sport, culture and the modern state. Toronto: Univ. of Toronto Press, 1982
- Castells, Manuel, *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Cashmore, Ellis, *Making Sense of Sports*, 2nd edition, Routledge, London, 1996.
- Clancy, Jeremy Mac, *Sport, identity and ethnicity*, Berg Publisher, Ltd, Oxford, 1996.
- Coubertin, Pierre de, Muller, Norbert, Olympism: Selected writings. Lausanne: International Olympic Committee, 2000.
- Chatterton, Paul, "Do It Yourself: a Politics for Changing Our World", in - Birch, Kean and Mykhnenko, Vlad (ed.). *The Rise and Fall of Neoliberalism:The Collapse of an Economic Order?* (188–205), Zed Books, London and New York, 2010.
- Chossudovsky, Michelč *The globalization of Poverty:Impacr of IMF and Word Bank Reforms*, Zed Books, London, 1977.
- Colins, Tomy, *Sport in Capitalist Society*. London – New York 2013,
- Cook, Richard, "The Economic Crisis and What Must be Done", Published:November 28th, 2009, <http://thecynicaleconomist.com/2009/11/28/the-economic-crisis-and-what-must-be-done/#more-10023>, pristup, 21. 02 2018.
- Četiri godine tranzicije u Stbiji, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2005.
- Čupić, Čedomir, Joković, Milica, „Populizam i ogoljeni pragmatizam“ u Zoran Lutovac (ur.), *Populizam*, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd, 2017.
- Delaney Tim & Madigan Tim.The sociology of sports: An introduction. Jefferson, NC: McFarland, 2009.
- Deretić, Irna, *Iz Platonove filozofije*, Plato, Beograd, 2010.
- Deutscher, Isak, *Staljin, politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977..

Dinović, Bojana, *Efekti doispozicionih i situacionih činilaca na agresivno ponašanje*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, odsjek za psihologiju, Novi Sad, 2014.

Đorđević, Snežana, *Analiza javnih politika*, Čigoja, Beograd, 2009.

Đorđević, Snežana, *Vlasti u akciji: svet javnih usluga*, Čigoja, Beograd, 2008.

Đorić Marija, *Nasilje u sportu (teorijske kontroverze i uzroci)*, *Kultura polisa*, god. XI, br. 23, 2014

Đukić, M., Rončević, D. i Crnišanin, A., *Pravo i sport u Evropskoj uniji*, časopis *Socioekonomika*, 2, Beograd, 2012.

Dulijanoti, Ričard, *Sport: kritička sociologija*, Clio, Beograd, 2008.

Đurđević, Nenad, *Javne vlasti i sport*, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2007.

Đurđević, Katarina, "Političke koncepcije u Platonovim dijalozima *Država i Zakoni*, *Srpska politička misao*, vol 22, 4/2015, str 33-51.

Đurđević, Vladimir, „Eros i politika“ u Z. Kindić i V. Đurđević (pr.) *Iskustvo mere*, Filozofska komuna – Dosije studio, Beograd, 2014, str 349-365

Đurđević, Vladimir, "Mogućnost autonomije u savremenom svetu", u *Hereticus*, Vol. XV (2017), No. 3-4, str 97-117.

Đurić, Mihailo, *Utopija izmene sveta*, Insitut društvenih nauka/Prosveta, Beograd, 1979.

Цемс, Вилијам, *Прагматизам*, Космос, Београд, 1991.

Ebert, Theodor, "Phronesis, Anmerkungen zu einem Begriff der Aristotelischen Ethik", Aristoteles, *Nikomachische Ethik*, Berlin, 2006.

Edelman, Robert, *Serious fun – a history of spectator sport in the U.S.S.R.*, Oxford University Press, New York, 1993..

Encensberger, Hans Magnus, „Nulti medij, ili zašto su sve žalopojke protiv televizije bespredmetne“, u H.M. Encensberger, *Ogledi*, Svetovi, Novi Sad, 1994.

Evropska komisija, *Bjela knjiga o sportu*, Institut Alternativa, Podgorica, 2008.

Farel, Nicholas, *Mussolini – novi život*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

Farijas, Viktor, *Hajdeger i nacizam*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1994.

- Fink, Eugen, *Igra kao simbol svijeta*, Demetra, Zagreb, 2000.
- Fink, Eugen, *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd, 1984.
- Flint, W.C./ Eitzen, D. S, „Professional Sports Team Ownership and Entrepreneurial Capitalism”, *Sociology of Sport Journal*, 4, pp. 17-27.
- Fo, Džef i Majšel, Leri, „Nejednakost i globalna ekonomija“ u *Na ivici, živeti sa globalnim kapitalizmom*, Plato, Beograd, 2003.
- Foot, John, *Calcio – a history of italian football*, Harper Perennial, London, New York, Toronto, Sydney, 2006.
- Frey James H. and Eitzen, D. Stanley, “Sport and Society“, in: *Annual Review of Sociology*, vol. 17, 1991
- Fridman, Milton *Kapitalizam i sloboda*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- From, Erik, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Naprijed, Zagreb, 1976.
- Fuko, Mišel, *Istorija seksualnosti, staranje o sebi*, Prosveta, Beograd, 1988.
- Fuko, Mišel, *Moć i znanje*, Mediteran Publishing, Novi Sad, 2012.
- Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Svjetovi, Zagreb, 1998.
- Fukujama, Frensis, *Gradenje države*, “Filip Višnjić”, Beograd, 2007.
- Gidens, Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet BU, Beograd, 2007.
- Gillet, Bernard, *Povijest sporta*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1970.
- Gnjatović Dragana – „Nestabilnost finansijskih tržišta kao uzrok globalne finansijske krize – moment minskog polja“, *Megatrend Univerzitet, Megatrend revija Vol 7 (1) Beograd 2010*
- Golubović, Zagorka, “Tranzicija u Srbiji posle 2000. godine, Lavirinti tranzicije”, u Zoran Stoiljković (urednik), *Lavirinti tranzicije*, Fridrich Evert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Beograd, 2012
- Golubović, Zagorka, „Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije“, *Sociološki pregled*, vol XXXVIII (2004), no 1- 2, str 5 – 21
- Gucijan, Sandra, „Fizičko vaspitanje zaposlatvljenou školama“, *Politika on line*, 22. jul 2013.
- Hajek, Fridrih Fon, *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Paideia, Beograd, 2002.
- Hajek, Fridrih Fon, *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1972.

- Hajek, Fridruh Fon. „Socijalistički račun: priroda istorije problema“, u *Kritika kolektivizma*, Filip Višnjić, Beograd, 1988.
- Harvi, Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma*. Mediterran Publishing, Novi Sad, 2012.
- Harvey, David, *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford, 1989.
- Harvey, David, *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution* Verso, London, 2012.
- Hejvud, Endru, *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
- Held, Dejvid, *Demokratija i moderni poredak*, Filip Višnjić, Beograd, 1977.
- Hertz, Luis, *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought Since the Revolution*, New York Press, 1955.
- Hobbes, Tomas, “Human Nature, or the Fundamental Elements of Policy”, in Sir Wiliam Molesworth (ed), *The English Works of Thomas Hobbes*, Vol IV, John Bohn. Lindon, 1840.
- Hobs, Tomas, *Levijatan*, Gradina, Niš, 1991.
- Hobsbawm, Eric, *Doba kapitala*, Zagreb, 1989
- Horcheimer, Max, *Kritička teorija 2*, Stvarnost, Zagreb, 1982.
- Hromadžić, Hajrudin, „Mediji spektakularizacija društvenog svijeta“, *Filozofska istraživanja*, god 30,(2010) sv 4, (617-627).
- Jeger, Verner, *Paideia, oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog sada, Novi Sad, 1991.
- Jackson, Robert, H., *The case the nazi war criminals*, A. Knopf, New York, 1946.
- Јовановић, Мирослав, Н, „Глобализација и европске вредности“, *Глобализација*, Београдска отворена школа. Београд, 2007, стр 36 - <http://www.bos.org.yu>, датум приступа 12. 02. 2017.
- Kajoa, Rože, *Igre I ljudi*, Nolit, Beograd, 1979.
- Kangrga, Milan, *Filozofija i društveni život*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1988.
- Kangrga, Milan, „Bez građanskih sloboda – ni traha od sicijalizma“, u M. Kangrga, *Hegel-Marx*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Kaningam, Frenk, *Teorije demokratije*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003.
- Kasirer, Erns, *Filozofija simboličkih oblika I*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1985.

- Kearny, Andrew Thomas, *Globalization Ledger*, Global Business Policy Council, april 2000
- Keys, Barbara, *Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s*, str. 413-434, izvor: *Journal of Contemporary History*, Vol. 38, No. 3, Sports and Politics, 2003.
- Klajn, Naomi, *Doktrina šoka – uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008.
- Koković, Dragan, *Društvo, nasilje i sport*, Mediteran publishing, Beograd 2010.
- Koković, Dragan, *Sociologija sporta*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad, 2003.
- Koković, Dragan, *Sport i mediji*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad, 2004.
- Kovačević, Braco, *Sociologija sporta*, Centar za stručno ovrazovanje i usavršavanje trenera, Banja Luka, 2000.
- Козелек, Рајнхарт, *Критика и криза*, Плато, Београд, 1997.
- Kozomara, Mladen, *Subjektivnost i moć*, Plato, Beograd, 2001.
- Козомара, Младен, *Политичка онтологија*, рукопис, стр 293.
- Kozomara, Mladen, *Subjektivnost i moć*, Plato, Beograd, 2001.
- Козомара, Младен, „Историјски ревизионизам: историјски суд и историја као суд“, у *Историјски ревизионизам и актуелна криза*, Филозофска комуна, Београд, 2010.
- Kozomara, Mladen, *Četiri predavanja o umu*, Plato, Beograd, 2006.
- Kozomara, Mladen, „O uzajamnosti, slobodi i jednakosti“, *Sloboda i jednaost* (priredili Srđan Nikolić i Vladimir Đurđević), Savet Filozofskih susreta/Plato, Beograd, 2002.
- Кривокапић, Борис, „Нешто другачији поглед на међународне кривичне судове“, у *Хашки трибунал између права и политике* (приредио Јован Ђирић), Институт за упоредно право, Београд, 2013.
- Kuljić, Todor, *Fašizam*, Nolit, Beograd, 1977.
- Laertije, Diogen, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd, 1985.
- Lakićević, Dragan D, *Metoda i politika*, IES&CLDS, Beograd, 2003.
- Lakićević, Dragan D, „Pravne i ekonomske pretpostavke rekonstrukcije građanskog društva“, *Tranzicija deceniju posle- pouke i perspektive*, Institut za evropske studije, Beograd, 2004.
- Lakićević, Dragan, “Fridrih fon Hajek” u Ilija Vujačić, Dragan Lakićević, Božo Stojanović, *Teoretičari liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

- Lasch, Christopher, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb, 1986.
- Lefebvre, Henri, *Kritika svakodnevnog života*, Naprijed, Zagreb, 1988.
- Lenjin, V.I, *O kulturi i vaspitanju*, Rad, beogradm 1952.
- Lenjin, V.I, *O kulturi i vaspitanju*, Rad, Beograd, 1952.
- Lenjin, V.I, *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma*, „Svjetlost“ Sarajevo, 1975.
- Lošonc, Alpar (i saradnici), *Strukturalna kriza: forme i uzroci*, FTN izdavaštvo, Novi Sad, 2012.
- Marjanović, Radovan, “Takmičarski sport i njegov kulturni i društveni značaj”, *Ideje* 3-4, Beograd, 1983.
- Marks, Karl, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, u Marks-Engels, Dela, tom 3, Beograd, 1972.
- Marks, Karl, *Kapital*, III tom, Marks/Engels, Dela, tom 23, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1974.
- Marks, K./Engels, F, “Maifest komunističke partije” u *Manifest komunističke partije drugi progrmaski spisi*, “Svjetlost”, Sarajevo, 1973.
- Markuze, Herbert, *Eros i civilouzacija*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Markuze, Herbert, *Čovek jedne dimenzije*, „Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.
- Markuze, Herbert, *Kultura i društvo*, BIGZ, Beograd, 1977.
- Markuze, Herbert, “Represivna tolerancija, u *O toleranciji*, Filip Višvić, Beograd, 1989.
- Маркузе, Херберт, *Ум и револуција*, Свјетлост, Сарајево, 1987.
- Matić Milivoje, Bokan Božo, B, *Opšta teorija fizičke kulture*, Beograd 2005.
- Milanović, Branko, *Globalna nejednakost*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016.
- Miller, David, “How Neoliberalism Got Where It Is: Elite Planning, Corporate Lobbying and the Release of the Free Marke”, in: Birch, Kean and Mykhnenko, Vlad (ed.). *The Rise and Fall of Neoliberalism: The Collapse of an Economic Order?* (23–41), Zed Books, London and New York, 2010.
- Mitrović, Andrej, *Fašizam i nacizam*, Čigoja štampa, Beograd, 2009.
- Mishra, Ramesh, *Globalizaton and the Welfare State*, Edvard Edgar, Pub. Ltd, Glos, 1999
- Morgan, Wiliam J. “Sport, Habermas, and the Moral Sphere: A Response to Lopez Frias”, *Sport, Ethics and Phylospohy*, Volume 9, 2015.

Nakarada, Radmila, "Globalizacija i tranzicija", *Tranzicija deceniju posle: pouke i perspective*, Institut za evropske studije, Beograd, 2004,

Nemanjić, Miloš, „Aktuelnost pojma intelektualno polje u savremenom kulturnom kontekstu“, *Nasleđe Pjera Burdijea*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 2006.

Neš, Kejt, *Savremena politička sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

Ного, Срего, *Међународно кривично право*, Catena mundi, Beograd, 2016.

Offe, Claus, *Modernity and the State: East, West*, Polity Press, Cambridge, 1996.

Otašević, Božidar. „Pojmovno određenje nasilja na sportskim priredbama, *Mladi huligani na sportskim priredbama*, Organizacija za svetsku evropsku bezbednost i kulturu, Beograd, 2014.

Parrish R., *Sports law and policy in the European Union*, Manchester University Press Manchester and New York, Manchester - New York, 2003

Paxton, Robert O. *Anatomija fašizma*, Timpres, Zagreb, 2012.

Pavlović, Vukašin, *Društveni pokreti i promene*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.

Pavlović, Vukašin, «Džava i demokratija», u V. Pavlović, Z. Soiljković (priređivači), *Savremena država: struktura socijalne funkcije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str 11-51.

Pavlović, Vukašin, «Veberova koncepcija moći», *Godišnjak fakulteta političkih nauka*, 2009, str 9-27.

Pavlović, Vukašin, «Država i demokratija», u V. Pavlović, Z. Soiljković (priređivači), *Savremena država: struktura socijalne funkcije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010.

Pečujlić, Miroslav, *Globalizacija, dva lika sveta*, Gutembergova galaksija, Beograd, 2002.

Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1983.

Platon, *Gorgija*, 464 b u *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd, 1968, str 99.

Plessner, Helmut, „Soziologie des Sports“, *Deutsche Universitäts Zeitung*, Nr 22, 1952.

Plessner, Helmut, *Granice zajednice*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad-Sremski Karlovci, 2004.

Plesner, Helmut, *Granice zajednice*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad-Sremski Karlovci, 2004.

Polić, Branko, *Humanizacija fizičke kulture*, FSFV, Beograd, 1977.

Popović, Danica, „Privredna aktivnost i makroekonomska politika u tranziciji“, u *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2005.

Прљета, Љубомир, *Злочини против човечности и међународног права*, Службени лист, Београд, 1992.

Prokopijević, Miroslav, «Šta je najvažnije za uspeh tranzicije», u *Tranzicija deceniju posle-pouke i perspektive*, Institut za evropske studije, Beograd, 2004.

Radošević, Igor/ Ostojić, Biljana, “Izvori finansiranja u sportskoj industriji”, *Vojno delo*, 3/2016, Beograd 2016.

Radović, B / Knežević, G, “Jedan pokušaj merenja prokriminalnih supkulturnih vrednosti”, *Zbornik instituta za kriminološka istraživanja*, 1-2/1992.

Radonjić, Radovan, *Demokratija*, Podgorica 2004.

Reich, Wilhelm, *Masovna psihologija fašizma*, Ideje, Beograd, 1972

Riordan, Jim, "State and sport in developing societies." *International Review for the Sociology of Sport* 21.4 (1986): 287-303.

Riordan, Jim, *The Strange Story of Nikolai Starostin, Football and Lavrenti Beria*, Europa-Asia Studies, Vol. 46, No. 4, Soviet and East European History, Glasgow, 1994.

Robinson, W, *Promoting Poliarchy, Globaliyation, US Interventions and Hegemony*, Cambridge Univerity , Cakmbridge, 1996.

Robertson, Roland, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage, London, 1992.

Robinson, W, *Promotion Poliarshy, Globalization, US Intervensions and Hgemony*, Cambridge, Cambridge Unibersity Press, 1995.

Rosenberg, Alfred, *Der Staatsfeindliche Zionismus*, Berlin 1938.

Ruso, Žan Žak, *Emil ili o vaspitanju*, Estetika, Valjevo-Beograd 1989.

Rust, Roland, & Varki, Sajeev, “Rising from the Ashes of Advertising”, *Journal of Business Research*, 37(3), Harper Collins, New York: 1996.

Sajmon, Robert, *Fer plej: etika sporta*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.

Savić, Slobodan / Aleksić, Vuk, “Naprasna smrt sportista“, *Sport, medicina, bioetika*, Beograd, 2015.

Savić, Zoran, Stojiljković, Nenad, “Sport, politika, biznis: borba za status“, *Teme: časopis za društvenu teoriju i praksu*, god. 37, br. 2, 2013.

- Scambler, Graham, *Sport and society: history, power and culture*. McGraw-Hill Education (UK), 2005.
- Senet, Ričard, *Kultura novog kapitalizma*, Arhipelag, Beograd, 2007.
- Sift, Adam, *Teorija pravde*, Prosveta, Beograd, 1971.
- Simonović, Dunja / Simonović, Ljubodrag, *Novi svet je moguć*, Samizdat, Beograd 2005.
- Simonović, Ljubodrag, *Sport, kapitalizam, destrukcija*, Lorka, Beograd, 1995.
- Simonović, Ljubodrag, *Olimpijska podvala "božanskog barona" Pjera de Kubertena*. Beograd, 2007.
- Simonović, Ljubodrag, *Filozofski aspekti modernog olimpizma*, Lorka, Beograd, 2001.
- Sklair, Leslie, *Globalization Capitalism and its Alternatives*, Oxford Univeristy Press, Oxford, 2002.
- Smit, Adam, *Bogatstvo naroda I*, Kultura, Zagreb, 1952.
- Smith, Denis Mack, *Mussolinijevo Rimsko Carstvo*, Globus, Zagreb, 1980.
- Stanković, Nedeljko, *Istorija sporta*, Evropski univerzitet Brčko district, Banja Luka, 2015.
- Staljin, J.V, „Ka pitanjima lenjinizma“, „*Permanentna revolucija*“ i socijalizam u jednoj zemlji, Globus, Zagreb, 1979.
- Stiglic, Džozef E., *Evro, kako zajednička valuta ugrožava bezbednost Evrope*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2016, str 204 i dalje.
- Stiglic, Jozeph, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb, 2004.
- Stoiljković, Zoran, *Civilno društvo, sindikati i politika*, skripta <https://stojanovicboban.files.wordpress.com/2013/05/civilno-drustvo-sindikati-i-politika.pdf>, datum pristupa 12. 01. 2018. str 16.
- Stojanović, Božo, *Tranzicija u Srbiji, privredno lutanje*, Institut za evropske studije, Beograd, 2005.
- Stojanović, Božo, „Ekonomski rezultati iproblemi transformacionog procesa“, *Tranzicija deceniju posle: poruke i perspektive*, Institut za evropske studije, beogra, 2004.
- Stojanović, Božo, „Nacrt zakona o radu, korak ka rrižišnoj priovredi“, *Strategija reformi*, CLDS, Beograd, 2003.
- Stupar, Milorad, *Filozofija politike*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju/IP „Filip Višnjić“ a.d. Beograd, 2010.

Synofzik, Matthis, «Ethically Justified», *Clinically Applicable Criteria for Physician Decision-Making in Psychopharmacological Enhancement*, Neuroethics, 2009.

Šiljak, Violeta, *Istorija sporta*, Fakultet za menadžment i sport „Braća Karić“, Beograd, Beograd, 2007.

Šijaković, Bogoljub, *Zoon poiticom*, Unireks, Podgovrica, 1994.

Шкулић, Милан, «Један поглед на Хашки трибунал и његово место у историји», у *Хашки трибунал између права и политике*

Šolaja, Miloš, „Sport u tranzicionim društvima – nestanak uloge i gubitak rezultata“, *Sportlogia*, 2014 (10)1, 1-10, e-ISSN 1986-6199.

Šolaja, M, „Sport in a neo-liberal post-socialistinternational context, in S. Simovic and V. Stankovic (Eds.), *4th International Scientific Conference "Anthropological aspects of sports, physical education and recreation"* (pp. 72–82), Banja Luka, Bosnia and Herzegovina: Faculty of Physical Education and Sport. doi: 10.5550/SP.4.2016.

Šolte, Jan, *Globalizacija – kritički uvod*, CID, Podgorica 2009.

Šurbatović, Jovan, *Menadžment u sportu*, Beograd, 2012.

Šuput, Dejan, *Zakonsko uređenje sporta u evropskim državama*, u. Strani pravni život, br. 3/2008.

Young, Kevin By, *Sport, Violence and Society*. London and New York: Routledge, 2012.

Tejlor, Čarls, *Doba sekularizacije*, Albatros Plus, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

Томић, Зорица, «Глобализација и интеркултурна комуникација», *Култура полуса*, Београд, 2007.

Uzelac, Milan, *Filozofija igre*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987.

Veber, Maks, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediteran publishing, Noci Sad, 2011.

Veber, Maks, *Vlast i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.

Veber, Maks, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediteran publishing, Beograd, 2011.

Vernan, Žan–Pjer / Vidal-Nake, Pjer, *Mit i tragedija u antičkoj Grčkoj*, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Novi Sad-Sremski Karlovci, 1993.

Vejnović, Duško, *Sport i nasilje: izroci, posljedice i strategije prevazilaženja*, Banja Luka, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, 2014.

- Vidojević, Zoran, *Демократија на заласку*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Vincetić, Matija, *Političke ideologije 20. stoljeća i sport: nogomet – igra diktatora*, Rijeka, 2015.
- Vinsent, Endru *Teorije države*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Вишњић Драгољуб и Мартиновић, Драга, *Методика физичког васпитања*, БИГЗ, Београд, 2005.
- Volc, Kenet, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose – Alexandria Press, Beograd, 2008.
- Vratuša, Vera, *Tranzicija – odakle i kuda?*, Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2012.
- Vratuša, Vera, „Globalizacija i desuverenizacija”, *Globalizacija i desuverenizacija*, Srpsko filozofsko društvo/Institut za uporedno pravo, Beograd – Kosovska Mitrovica, 2013.
- Vuletić, Vladimir, *Globalizacija*, Klio, Bneograd, 2006.
- Waddington, Ivan, *Sport, health and drugs: A critical sociological perspective*. Taylor & Francis, 2000.
- Waltz, Kenneth N. „The Anarchic Structure of World Politics”, *Theory of International Politics* © 1979 by McGraw-Hill, pp. 79-106.
- Waters, Malcolm, *Globalization*, Routledge, 1995.
- Wynn, Alexander C, *The Goals of Government: Football as a Political Tool to Fascism and Nazism*, The Honors College, Wesleyan University, Middletown Connecticut, 2007.
- Wynn, Alexander C, *The Goals of Government: Football as a Political Tool to Fascism and Nazism*, The Honors College, Wesleyan University, Middletown Connecticut, 2007.
- Zaharijević, Adrijana, “Hobs o prirodnom stanju i veštačkom čoveku”, u *Tomas Hobs – utemeljenje moderne filozofije politike* (Vladimir Milisavljević, Ivan Mladenović, ur), Institut za filozofiju i društvenu teoriju, LP „Albatros plus“, Beograd 2012. Zolo, Danilo, *Cimplexity and Democracy: a Realist Approach*, Polity Press: Cambridge, 1992.
- Zurovac, Mirko, “Ideologija novih medija”, *Politika i tehnika*, Udruženje studenata filozofije Jugoslavije, Beograd, 2000, str 49-55
- Životić, Miladin, *Aksiologija*, Naprjed, Zagreb, 1986.
- Živanović, Nenad, Prilog epistemologiji fizičke kulture, Panoptikum, Niš, 2000.
- Žunjić, Slobodan, *Filozofija i modernost*, Plato, Beograd, 2009.
- Žunjić Slobodan, *Filozofija i posmoderna*, Plato, Beograd, 2011.

Wallerstein, Immanuel, *Geopolitic and Geoculture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

DOKUMENTI

- Arhiv Josipa Broza Tita, KPR, II-6-b, *Osnovni problem obaveznog školovanja*, april 1955.
Bijela knjiga o sportu, Brisel, 2017 - Institutu alternativa, Podgorica, 2017, str 8 i 9.
Financiranje sporta u Republici Hrvatskoj s usporednim prikazom financiranja u Evropskoj uniji (Institut za javne finansije, Zagreb 2012).
Hrvatski Olimpijski odbor, *Nacionalni program sporta 2014 – 2022*. Zagreb, svibanj 2014.
Opšti zakon o školstvu sa Uvodnim zakonom registrom i ekspozicijom Rodoljuba Čolakovića, Beograd, 1958, str 47-48.
Program razvoja sporta grada Subotice, 2015-2018, Grad Subotica, decenbar 2014.
Развој на спортов во република Македонија преко училишној спорт, Федерација за улишн спорт на Македонија, Скопје, 2008.
Rezolucija o izveštaju CK SK Srbije i revizione komisije o stanju obrazovanja u Srbiji, Beograd, 1060, str 17 i 18.
Sport u jedinicama lokalne samouprave, priručnik za finansiranje programa i razvoj sporta, Stalna konferencija gradova i opština Srbije, Beograd, 2014.
Strategija razvoja sporta u Crnoj Gori, Ministarstvo sporta Vlade Crne Gore, Cetinje, 2017
Strategija razvoja sporta u Republici Srbiji za period 2014-2018 . godina, Ministarstvo omladine i sporta, Beograd, 2015.
Strategija razvoja sporta AP Vojvodine, Novi Sad, 2015.
Study on the funding of grassroots sports in the EU: Final report, Volume 1. Dostupno na: [http://ec.europa.eu/internal_market/top_layer/docs/ FinalReportVol1_en.pdf] (12. 3. 2017.)
<http://www.javno.rs/baza-podataka/finansiranje-sporta-u-srbij>, datum pristupa, 12. 01. 2018.
„Sport nam je još u socijalizmu“, Vanja Udovičić, intervju za list *Blic*, 12. jul 2012, str 5-6.
Zakon o sportu Republike Srbije.
The Global Politics of Sport, editor bu Lincoln Allison, Routledge, London and New York, 2015.

Pregledi

http://www.pregled.com/zdravlje.php?id_nastavak=1714&tmpl=zdravlje_tmpl&tekuca_stran_a=6, datum pristupa, 12. 03. 2017.

Videozapis: *Fascism and Football*, BBC TV 1998., url:

<https://www.youtube.com/watch?v=oS0yeCONIaM> (pristupio 25. jula 2016.)

Biografija autora

Radomir Đurđić je rođen 23.12.1948.godine u Bijelom Polju, Crna Gora. Osnovnu i srednju školu (gimnaziju) je završio u B.Polju sa odličnim uspjehom. Studije sociologije je studirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu i Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, gdje je i diplomirao 1974g., sa prosjekom preko 9 (devet). Poslijediplomske – magistarske studije je završio u Beogradu sa odbranom magistarskog rada: Politika sporta kao komponenta razvoja i blagostanja društva – prilog politizaciji sporta, sa odlikom.

Radio je, najprije, kao društveno-politički radnik u Republičkoj konferenciji SSRN Crne Gore, a od 1977g.kao saradnik/asistent u nastavi na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, zatim od 1979.g., na Pravnom Fakultetu u Podgorici, Katedra za sociologiju. U dva mandata je biran, te je vršio funkciju prodekana za nastavu na Pravnom fakultetu u Podgorici. Bio je i potpredsjednik Upravnog odbora Univerziteta Crne Gore “Veljko Vlahović” u Podgorici.

Obavljao je i više sportskih dužnosti (funkcija): Predsjednik RK“Budućnost“ Podgorica, Predsjednik Rukometnog saveza Crne Gore, Predsjednik Olimpijskog Komiteta Crne Gore, Predsjednik Rukometnog saveza Jugoslavije i Srbije i Crne Gore, član radnih tijela Evropske rukometne federacije.

Objavio je preko deset naučnih radova iz oblasti sociologije, sociologije sporta i politike sporta, komunikologije i teorije sporta, u relevantnim naučnim časopisima; objavio je i preko 50 stručnih članaka u dnevnim listovima (“Vijesti”) Crne Gore. Učestvovao je sa, autorskim, naučnim radovima i izlaganjima, na nekoliko naučnih skupova u Crnoj Gori.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани Radomir M. Đurđić

број уписа 46/2017

Изјављујем

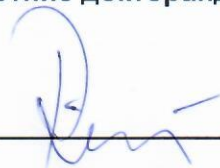
да је докторска дисертација под насловом:

**SPORT I NACIONALNA DRŽAVA U DOBA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE - POLITIKOLOŠKO SOCIOLOŠKI
PRISTUP**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, 19.02.2019.

Потпис докторанда

Radomir Đurđić

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Radomir Đurđić

Број уписа 46/2017

Студијски програм Doktorske studije politikologije

Наслов рада : **SPORT I NACIONALNA DRŽAVA U DOBA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE - POLITIKOLOŠKO
SOCIOLOŠKI PRISTUP**

Ментор: prof.dr Vukašin Pavlović, emeritus

Потписани : Radomir Đurđić

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 19.02.2019.

Потпис докторанда

Radomir Đurđić

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

SPORT I NACIONALNA DRŽAVA U DOBA GLOBALIZACIJE I TRANZICIJE - POLITIKOLOŠKO SOCIOLOŠKI PRISTUP

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

(2). Ауторство – некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 19.02.2019.

Потпис докторанда

Radomir Đurđić